

Jog

történeti szemle

2004
1. szám

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC

A TARTALOMBÓL

A Szász tükör és a
Zipser Willkür

A magyar magánjog
kodifikációja a 19.
században

A büntetőjogi
kodifikáció kezdetei
Magyarországon

A Párizsi Parlament
középkori
történetéhez

Móra Ferenc sajtópöre
1923-ban

Boszorkányok és/vagy
magzatelhajtók,
csalók, tolvajok?

Bónis György

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Blazovich László: A Szász tükör és a Zipser Willkür	1
Homoki-Nagy Mária: A magyar magánjog kodifikációja a 19. században	4
Ruszoly József: Móra Ferenc sajtópöre 1923-ban	8
Zinner Tibor: Adalékok a magyarországi németek 1945 utáni kitelepítéséről	16

MŰHELY

Antal Tamás: A magánvád szabályozása Magyarországon a dualizmus korában	26
Bató Szilvia: Boszorkányok és/vagy magzatelhajtók, családok, tolvajok?	35
Villányi József: A Párizsi Parlament középkori történetéhez	41

ELŐADÁS

Mezey Barna: A büntetőjogi kodifikáció kezdetei Magyarországon	55
Bereczki András: A két világháború közötti Magyar – Észtkapcsolatok történetéről	58

BIBLIOGRÁFIA

Válogatott irodalomjegyzék a magyar-észtkapcsolatok két világháború közötti történetéhez – Bereczki András	62
---	----

SZEMLE

Vitaest a dualizmus államberendezkedéséről – Bakonyi Péter	67
Mezővárosaink jogélete a XVIII–XIX. században – Barna Attila	68
A Deák-évforduló kapcsán ... – Gönczi Katalin	70
Hagyomány és tiszteletadás – Gerencsér Balázs–Koltay András	73
A magyar büntetőjog emlékei a kiskunfélegyházi Kiskun Múzeumban – Nánási László	76
A magyar részvénytársaságok és a részvénytársasági jog története – Zakariás Kinga	77
A Habsburg-birodalom krízise és a modernizáció az osztrák minisztertanács jegyzőkönyveinek tükrében – Kajtár István	80
Válogatás 35 év írásaiból – Völgyesi Levente	81

HÍREK

E számunk szerzői	84
-------------------------	----

MELLÉKLET

A Jogtörténeti Szemle 1986-1992 és 2003-ban megjelent számainak
összesített tartalomjegyzéke

Magyar Tudományos Akadémia Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti Kutatócsoport

Jog

történeti szemle

A kiadást támogatja a T/11 03 0142 számú OTKA kutatás

Szerkesztő bizottság:

Dr. Izsák Lajos, Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna
Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Szerkesztő: Dr. Tóth Béla

Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3. II. em. 211. Tel./Fax: 266-4129

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke
és a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

Nyomda: GB Kft. 2000 Szentendre, Pátriárka u. 7.

Az 1986-ban alapított és 1992 után tíz évig kényszerűen szünetelő, majd 2003-ban újjáéledt Jogtörténelmi Szemle összesített tartalomjegyzéke tematikus és betűrendes mutatóval segíti a tájékozódását az elmúlt számokban közzétett tanulmányokról, közleményekről, cikkekről. Az összesítés tartalmaz minden írást, és a Szemlében megjelent illusztrációt. Miután az első sorozat (1986–1992) között megjelent számokhoz képest a lap tematikáját a szerkesztőség némileg átalakította, valamennyi korábban hiányzó vagy ma már nem ismert rovatot fölvtünk a tematikus mutatóhoz. Ennek a változtatásnak köszönhető például, hogy a korábban két külön rovatot (Társasági élet és Literatur) ma egyben (Szemle) találjuk meg. A korábbi szétválasztásnak megfelelően, a könnyebb eligazodás kedvéért megosztottuk a Szemle rovatot. Elmaradt a Tudománytörténet, a Közleményeket fölvtotta a Műhely, maradt a Tanulmányok, a Jogtörténelmi Arcképcsarnok és a Disputa, új rovat az Előadások és

A JOGTÖRTÉNETI SZEMLE 1986-1992 és 2003-ban megjelent számainak ÖSSZESÍTETT TARTALOMJEGYZÉKE

a Hírek a jogtörténet világából. A Jogtörténelmi Szemlét 1986–1992 között folyamatosan sorszámozták (ennek megfelelően jelzése a mutatókban: 1/1986, stb.), a jelenlegi kiadás során évente egytől négyig számozva újra kezdődik a számozás (2003/1., stb.)

TEMATIKUS MUTATÓ

ROVATOK SZERINT

BEKÖSZÖNTŐ

Révész T. Mihály: Beköszöntő 1/1987, belső címlap
Révész T. Mihály–Tóth Béla: A szerkesztő köszönti az olvasót! 2003/1, 1. o.

ÚTRAVALÓ

Kulcsár Kálmán: Útravaló 1/1987, 3. o.

TANULMÁNYOK

Balázs Tamás: A felelősség intézménye a pandektisztikában 5/1992, 55–65. o.
Bellér Judit–Klima Gyula: A bírói lelkiismeret dilemmái a késő középkori jogtudományban 2/1987, 3–13. o.
Csapó Csaba: A szegedi „betyárpercek”-ben ítélező delegált bíróságok működéséről. 2003/4, 1–10. o.
Csizmadia Andor: A parlamentarizmus kezdetei Magyarhonban 1/1987, 5–11. o.
Diószegi István: Az Osztrák–Magyar Monarchia közös minisztertanácsa 1883–1895, 4/1992, 15–29. o.
Fábiánné Kiss Erzsébet: Deák és Szemere törvényjavaslatai a horvátokkal való megegyezéshez 2003/2, 1–7. o.
Farkas Gábor: Önkormányzati tisztviselők képzése a koalíciós kormányzás idején 1945–1948 3/1990, 60–65. o.
Föglein Gizella: A nemzetiségi oktatás és jogi szabályozása Magyarországon 2003/2, 13–18. o.
Föglein Gizella: Az állampfői jogkör ideiglenes szabályozása és gyakorlása Magyarországon (1944–1946) 5/1992, 3–15. o.
Horváth Attila: A tőzsdebíróság intézményének megszervezése

Magyarországon 5/1992, 29–39. o.
Horváth Attila: Széchenyi István részvénytársaság-alapításai 2003/2, 19–40. o.
Horváth Pál: Tanszabadság és hagyomány 5/1992, 49–54. o.
Kállay István: Betörők és rablók az úriszék előtt 1/1987 12–23. o.
Képes György: Törvények és alkotmányosság az Egyesült Államokban 2003/1, 2–10. o.
Komjáthy Miklós: A delegációról 5/1992, 40–41. o.
Kovács Kálmán: A jogalkotás kezdetei a felszabadult Magyarországon (1944–1946) 2/1987, 14–22. o.
Lőrincz József: Korszerűsítési kísérletek a fiatakorúak büntetés-végrehajtásában (1878–1905) 4/1992, 33–38. o.
Mezey Barna: A Bridewell-jelenség 2003/4, 21–27. o.
Mezey Barna: Az amsterdami Rasphuis 2003/1., 11–18. o.
Mezey Barna: Realitás és illúzió – az 1843. évi büntetőjogi törvényjavaslat vitái 4/1992 39–47. o.
Mezey Barna: Tömlöc és áristom 3/1990, 3–30. o.
Nagyné Szegvári Katalin: A Progresszív éra és a New Deal 3/1990, 31–41. o.
Nagyné Szegvári Katalin: Állástalan diplomások a nagy gazdasági válság idején Magyarországon 2/1987, 23–32. o.
Pomogyi László: A cigánykérdés és vármegyei rendezési kísérletek a dualizmus korában Magyarországon 2/1987, 33–44. o.
Pritz Pál: Arisztokraták a magyar külügyi szolgálatban (1918–1944) 2/1987, 45–64. o.
Rác Lajos: Hatalmi szimbolikánk nomád gyökereiről 1/1987 24–33. o.
Rác Lajos: Uralkodói eskük (Magyar Királyság és Erdélyi Fejedelemség) 5/1992, 42–28. o.
Révész T. Mihály: Deák Ferenc sajtópolitikája a reformkorban és a negyvennyolcas forradalom napjaiban 2003/1, 19–23. o.
Révész T. Mihály: A sajtójogi felelősség kérdése a magyar jogban 4/1992, 48–53. o.
Ruszoly József: A „Magyarország államformájáról” szóló 1946.I. tc. előzményei és létrejötte 5/1992, 16–28. o.
Stipta István: Deák Ferenc nézetei a jogról, igazságról és hatalomról 2003/3, 1–4. o.

Szabó István: Az államfő és a kormány kapcsolata a közép-európai államokban az első világháború végétől napjainkig 2003/3, 4–11. o.

Székely György: A nemesség egysége és egyenlőségi törekvések a XIV. századi Magyarországon 4/1992, 3–14. o.

Székely György: Hunyadi László kivégzése 1/1987 33–43. o.

Szuromi Szabolcs: Megjegyzések az egyház és állam modern kori viszonyának változásaihoz 2003/2, 7–13. o.

Varga Csaba: A jog mint történelem 2/1987, 65–73. o.

Varga Zsuzsanna: Hatalom, büntetőjog és termelődővetkezetek Magyarországon az 1970-es években 2003/4, 10–20. o.

Vargyai Gyula: A vezérkar szerepe a katonai és a politikai döntésekben Magyarországon (1919–1939) 3/1990, 42–59. o.

Zinner Tibor: Adalékok a magyarországi németek 1945 utáni kitelepítéséről 2003/3, 11–20. o.

Zlinszky János: „Herculesre, milyen hidegek a fürdőitek!” 4/1992, 30–32. o.

KÖZLEMÉNYEK

Bellér Judit: Sajtópolitika Magyarországon a Bethlen-korszak első felében (1921–1926) 1/1987, 44–50. o.

Földi András: A római jog Dél-Afrikában 3/1990, 72–86. o.

Hamza Gábor: Száz éves a szeminárium rendszer az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán 3/1990, 66–71. o.

Horváth Pál: An international conference on the establishment and development of the socialist state and law 3/1990, 174–176. o.

Kahler Frigyes: Szuverenitás és közigazgatás Erdélyben a török kiűzése után 3/1990, 87–90. o.

Kállay István: Meghívott bírák az úriszéken a XVIII–XIX. században 3/1990, 91–96. o.

Máthé Gábor: A magyar jogfejlődés jellemző vonásai (1944–1949) 1/1986, 51–55. o.

Mezey Barna: A káromkodás (blaszfémia) a XVII–XVIII. század büntető jogszabályaiban 1/1987, 56–65. o.

Pandula Attila: A hóhérpallos 2/1987, 74–84. o.

Révész T. Mihály: Some Problems Concerning Hungarian Parliamentary History, 2/1987, 139–141. o.

MŰHELY

Herger Csabáné: A házasság védelmének eszközei az 1894. évi XXXI. tc.-ben 2003/4, 27–35. o.

Pálvölgyi Balázs: Tervek, szándékok és a gyakorlat 2003/2, 40–48. o.

Schwertnerné Botyánszky Beatrix: A XIX. század büntetőigazságszolgáltatása 2003/1, 34–38. o.

Stipta István: A hazai jogtörténet-tudomány helyzetének áttekintése (1965–2000) 2003/1, 24–29. o.

Völgyesi Levente: A magyar országgyűlés bizottsági rendszerének gyökerei 2003/1, 29–33. o.

ELŐADÁSOK

Karácsony András: Az állam- és a politikatudomány viszonya a jogtudományhoz a jogi kari oktatásban 2003/2, 52–55. o.

Karácsony András: Néhány megjegyzés a jogi kultúráról 2003/1, 46–47. o.

Ogris, Werner: W. A. Mozart családalapítása 2003/2, 49–52. o.

Oláh Miklós: Uralkodói börtönmodernizációs kísérletek sikerei és kudarcai a XVIII–XIX. században Magyarországon 2003/4, 35–39. o.

Ruszoly József: Csekey István és a magyar alkotmány 2003/3, 37–47. o.

Seelmann, Hoo Nam: Jog és kultúra 2003/1, 39–45. o.

DISPUTA

Képes György: Die unendliche Geschichte: „Kitalált középkor” 2003/4, 46–47. o.

Ligeti Katalin: A magyar büntetőjog-tudomány a kiegyezéstől napjainkig 2003/2, 55–59. o.

Máthé Gábor: Intézménytörténet és jelenkor 3/1990, 103–106. o.

Révész T. Mihály: A jogtörténet jelene és jövője 3/1990, 97–102. o.

Völgyesi Levente: Mi lesz véled, felsőoktatási felvételi eljárás? 2003/3, 35–37. o.

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Horváth Pál: A jogtörténet-tudomány a budapesti egyetemen 1945 után 1/1987, 66–75. o.

DOKUMENTUMOK, FORRÁSOK

A királyi tábla köszöntése (*Cennerné Wilhelmb* Gizella) 3/1990, 106–107. o.

Báthori István választási feltételei (ford.: **Klima Gyula**) 2/1987, 90. o.

Cikkelyek, melyeket István király esküvéssel fogadott 2/1987 85–89. o.

Iratok és feljegyzések a magyar jakobinusok vezetőinek kivégzéséről (ford.: **Klima Gyula**) 1/1987, 83. o.

Kötetünk képeiről (**Pandula Attila**): 1/1987, 84–85. o.

XVIII–XIX. századi magyar országgyűlések ikonográfiai ábrázolásai (**Pandula Attila**): 2/1987, 91–93. o.

JOGTÖRTÉNETI ARCKÉPCSARNOK

Bolgár Elek (**Petsák József**) 5/1992, 67. o.

Bolgár Elek születésének évfordulója (**Horváth Pál**) 2003/1, 51–57. o.

Bónis György (**Horváth Attila**) 3/1990, 127–129. o.

Both Ödön (**Homoki Nagy Mária**) 2/1987, 102–103. o.

Csizmadia Andor (**Kajtár István**): 2/1987, 104–106. o.

Diósi György (**Hamza Gábor**): 5/1992, 66. o.

Eckhart Ferenc (**Horváth Attila**) 1/1987, 92. o.

Hamza Gábor: Diósi György 5/1992, 66. o.

Hamza Gábor: Elemér Pólay Septuagenarius 2/1987, 110–113. o.

Hamza Gábor: Schwarz András Bertalan 4/1992, 54. o.

Homoki Nagy Mária: Both Ödön 2/1987, 102–103. o.

Horváth Attila Eckhart Ferenc 1/1987, 92. o.

Horváth Attila: 75 éves Zlinszky János professzor 2003/1, 50–51. o.

Horváth Attila: Bónis György 3/1990, 127–129. o.

Horváth Pál: Ijjas József 4/1992, 55. o.

Horváth Pál: Bolgár Elek születésének évfordulója 2003/1, 51–57. o.

Ijjas József (**Horváth Pál**) 4/1992, 55. o.

Illés József (**Szabó Mária**) 1/1987, 93. o.

Kajtár István: Csizmadia Andor 2/1987, 104–106. o.

Nánási László: Szlemenics Pál élete és munkássága 2003/4, 39–45. o.

Petsák József: Bolgár Elek 5/1992, 67. o.

Pólay Elemér: Liste der Publikationen, 2/1987, 113–120. o.

Pólay, Elemér Septuagenarius (*Hamza Gábor*) 2/1987, 110–113. o.
 Schwarz András Bertalan (*Hamza Gábor*:) 4/1992, 54. o.
Szabó Mária: Illés József 1/1987, 93. o.
 Szlemenics Pál élete és munkássága (*Nánási László*): 2003/4, 39–45. o.
 Timon Ákos és a szent korona elmélete (*Timon Kálmán*) 4/1992, 56–58. o.
Timon Kálmán: Timon Ákos és a szent korona elmélete 4/1992, 56–58. o.
 Zlinszky János professzor 75 éves (*Horváth Attila*): 2003/1, 50–51. o.

SZEMLE (TÁRSASÁGI ÉLET)

Adattár – Az ELTE Magyar Állam- és Jogtörténelmi tanszékén megvédett szakdolgozatok jegyzéke – 2002. 2003/1, 49. o.
Barna Attila: Emlékezés Deák Ferencre 2003/3, 57–58. o.
Bató Szilvia: A Fialat Jogtörténészek Nemzetközi Találkozója Budapesten 2003/3, 59. o.
Béli Gábor Kajtár István kandidátusi disszertációjának védeése 3/1990, 111–113. o.
Csurdi Abigél: Büntetőjogi konferencia Csopakon 2003/1, 48. o.
Davidovics Krisztina: A magyar jogtörténelmi tudományos diákkör 2003/1, 57. o.
 Egyetemes állam- és jogtörténet egyetemi tankönyv vitája 3/1990, 116–118. o.
Frey Dóra: Nyári egyetem Lüneburgban 2003/3, 5657. o.
 Hírek 2003/1, 18. o.
 Hírek 2003/2, 63. o.
 Hírek 2003/3, 63. o.
 Hírek 2003/4, 62–63. o.
Horváth Attila: Fejedelmi találkozó Visegrádon 2/1987, 99–101. o.
Horváth Attila: Vargyai Gyula előadása a Jogtörténelmi Baráti Körben „Zárszó kísérlet a Matuska-ügyben” 3/1990, 120–121. o.
 I. Észt–magyar jogtörténelmi napok 2003/3, 59–60. o.
 Ijjas József: „Német-Ausztria provizórikus kormányzati rendszere” című kandidátusi értekezésének nyilvános vitája 3/1990, 114–115. o.
 Kajtár István kandidátusi disszertációjának védeése (*Béli Gábor*) 3/1990, 111–113. o.
 Kajtár István MTA-doktori értekezésének nyilvános vitája (*Képes György*): 2003/2, 60–61. o.
Kancz Csaba: Beszámoló a rothenburgi konferenciáról 2003/3, 60. o.
Képes György: Kajtár István MTA-doktori értekezésének nyilvános vitája 2003/2, 60–61. o.
Korsós Delacasse Krisztina: Jogtörténészek a XXI. század küszöbén – 2003/4, 48–49. o.
 Könyvbemutató az ELTE-n 2003/2, 63. o.
Maihold, Harald: Nemzetközi szeminárium „A büntetőjogról a felvilágosodás idején” 2003/1, 48. o.
Mátés Ákos Dániel: Középkori Bűnügyi Múzeum Rothenburgban – 2003/4, 61–62. o.
Máthé Gábor Egyházzog a középkori Magyarországon – 2003/4, 45. o.
Mezey Barna: A Magyar Jogász Szövetség jogtörténelmi és római jogi szakosztályának rendezvényei: 3/1990, 122–123. o.
Pandula Attila: Az óvadék a magyar büntetőjogban” (Cautio Fidejussoria) Kállay István előadása 1/1987, 91. o.
Papp Sándor: Hét évszázad szenvedés (A pöggstall-i jogtörténelmi múzeum) 2003/3, 62. o.
Pomogyi László: Magyar jogtörténészek baráti köre 1/1987,

86–87. o.
Pomogyi László: Nemzetközi jogtörténelmi konferencia Balatonföldvárott 3/1990, 119. o.
 Rácz Lajos kandidátusi értekezésének védeése (*Szabó Mária*) 2/1987, 98. o.
Révész T. Mihály: A Magyar Jogász Szövetség Jogtörténelmi Bizottsága. 1/1987 89–90. o.
Rogister, John: International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions [ford. *Kovács* András Péter] 2003/3, 47–49. o.
 Római kor és ókortudomány (*df.*) 3/1990, 124. o.
 Ruszoly József doktori értekezésének vitája (*Stipta* István) 3/1990, 108–110. o.
Sáry Frigyes: Egyetemi levéltári nap a 350 éves ELTE-n. 1/1987, 88. o.
Stipta István: Ruszoly József doktori értekezésének vitája 3/1990, 108–110. o.
Stipta István: Blazovich László akadémiai doktori dolgozatának vitája – 2003/3, 55–56. o.
Szabó Mária: Vergleichende Rechtsgeschichte 2/1987, 107–109. o.
Szabó Mária: Rácz Lajos kandidátusi értekezésének védeése 2/1987, 98. o.
Tóth Béla: A Rákóczi szabadságharc államának kutatásáról – 2003/3, 61. o.
 Új jogtörténelmi könyvek 2003/3, belső hátlap
 Új jogtörténelmi könyvek 2003/4, belső hátlap
 Ünnepi ülés Eckhart Ferenc születésének 100. évfordulóján (*Pandula* Attila) 2/1987, 94–96. o.
 Vargyai Gyula előadása a Jogtörténelmi Baráti Körben „Zárszó kísérlet a Matuska-ügyben” (*Horváth* Attila) 3/1990, 120–121. o.
 Vendégeink voltak 4/1992, 65. o.

SZEMLE (LITERATUR)

Antalfy György: Szalay László, Budapest, 1983. (ism. *Nagyné Szegvári* Katalin: Das Porträt eines Wissenschaftlers aus dem 19. Jahrhundert 3/1990, 169–174. o.)
Bajánházy István: Jézus és Pál apostol bűnvádi pere (Sáry Pál: Bűnvádi eljárások az Újszövetségben) 2003/3, 52–55. o.
Bakonyi Péter: Karcagi képviselői almanach (Mezey Barna–Tóth Attila Simon: A karcagi választókerület története 1825-től napjainkig) 2003/4, 50–51. o.
Bözödi György: Székely bánja! (ism. *Horváth* Attila: Der Szekler Wird es Bereuen! 3/1990, 165–168. o.)
Coing, Helmut: Europäisches Privatrecht, Bd. I. Älteres gemeines Recht (1500 bis 1800) (ism. *Zlinszky* János) 3/1990, 130–135. o.
Cornell, Tim–*Mettehews*, John: A római világ atlasza (*Várhelyi* Zsuzsa: Róma története [tér]képekben) 4/1992, 62–63. o.
 Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. (ism. *Kajtár* István: Kormányzattörténelmi alapforrás a 19. század osztrák és magyar jogtörténetéhez) 5/1992, 68–69. o.
Eckhart Ferenc: A szentkorona eszme története (*Mezey* Barna: A korona-eszme európaisága) 2003/2, 61–62. o.
 Ein Historikerband aus Rechtsgeschichtlicher Sicht (Publikationen von jungen Universitätslehren Nr.1. Herausgegeben von der Philosophischen Fakultät der Eötvös Lorand Universität, Red. Attila Pandula 2/1987, 136–138. o.)
 Festschrift für Gernot Kocher zum 60. Geburtsag (ism. *Mázi* András: Gernot Kocher 60. születésnapja alkalmából kiadott ünnepi kötetről) 2003/3, 49–52. o.
Gericsné Ladányi Erzsébet: Az önkormányzat intézményei és elméleti alapvetése az európai és hazai városfejlődés korai sza-

kaszában (ism. **Hamza** Gábor: Az európai és a hazai városfejlesztés kérdéséhez a középkorban) 2003/4, 54–57. o.

Hall, Angus: A bűnüldözés nagy pillanatai (ism. **Marosi** Kriszta: Az FBI és a Scotland Yard eseteiből) 2003/1, 58–60. o.

Hamza Gábor: Az európai és a hazai városfejlesztés kérdéséhez a középkorban (Gericsné Ladányi Erzsébet: Az önkormányzat intézményei és elméleti alapvetése az európai és hazai városfejlesztés korai szakaszában) 2003/4, 54–57. o.

Hamza Gábor: Horváth, Pál: The development of socialist law Budapest, 1984., 575) 3/1990. 154–159. o.

Hamza Gábor: Visky Károly: Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den römischen Rechtsquellen 1/1987, 97–106. o.

Horváth Attila: Der Szekler Wird es Bereuen! (Bözödi György: Székely bánja!) 3/1990, 165–168. o.

Horváth Attila: Hexen in Ungarn (Hexenprozesse in Ungarn 1529–1768 (Scramm Ferenc (szerk.) Magyarországi boszorkányperek 1529–1768. I–II.) 2/1987, 134–135. o.

Horváth Tibor (szerk.): Büntetés-végrehajtási jog I–II. (ism. **Kabódi** Csaba: Lehrbuch im Themenkreis der Geschichte des Strafvollstreckungsrechts seiner gültigen Rechtsregeln. Das ungarische Strafvollstreckung 1/1987, 107–110. o.

Horváth, Pál: The development of socialist law Budapest, 1984., 575) (ism. **Hamza** Gábor:) 3/1990. 154–159. o.

Ijjas József: Schlett István: Eötvös József 4/1992 59–60. o. Jogtörténeti újdonságok a könyvesboltokban 4/1992, 64. o.

Järvelaid, Peeter: Oihus ja poliitika kultuuris artiklid je esseid (ism. Carsten **Wilms**: Jog és politika a kultúrában [fordította: **Frey** Dóra]) 2003/4, 60–61. o.

Joseph II. und die Zeitgenössische ungarische Verwaltung (ism. **Rácz** Lajos) 3/1990, 136–153. o.

Kabódi Csaba: Lehrbuch im Themenkreis der Geschichte des Strafvollstreckungsrechts seiner gültigen Rechtsregeln. Das ungarische Strafvollstreckung (Horváth Tibor [szerk.]) Büntetés-végrehajtási jog I–II., (ism. 1/1987, 107–110. o.

Kajtár István: Kormányzattörténeti alapforrás a 19. század osztrák és magyar jogtörténetéhez (Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867) 5/1992, 68–69. o.

Kajtár István: Magyar városi önkormányzatok [1848–1918] (ism. **Mezey** Barna: Városfejlesztés és autonómia) 5/1992, 69–70. o.

Kállay István: Úriszéki bírászkodás a 18–19. században (ism. **Révész** T. Mihály: A few ideas related to István Kállay's work entitled „Manorial court jurisdiction in the 18 and the 19th centuries” 3/1990, 160–164. o.

Kovács András Péter: Régiók Európája (Mezey Barna–Szente Zoltán: Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet) 2003/4, 57–60. o.

Kovács Kálmán: Az állami jogintézmények változásai a XX. század első felében Magyarországon, (ism. **Vargyai** Gyula Die Wandlungen der Staats- und Rechtsinstitutionen in der ersten Hälfte des XX. Jahrhunderts in Ungarn) 1/1987, 111–114. o.

Kőhegyi Mihály: Varga Endre–Veres Miklós: Bírósági levéltárak 1526–1869 4/1992, 61. o.

Marosi Kriszta: Az FBI és a Scotland Yard eseteiből (Angus Hall: A bűnüldözés nagy pillanatai) 2003/1, 58–60. o.

Mázi András: Gernot Kocher 60. születésnapja alkalmából kiadott ünnepi kötetéről (Festschrift für Gernot Kocher zum 60. Geburtsag) 2003/3, 49–52. o.

Mezey Barna–Szente Zoltán: Európai alkotmány-és parlamentarizmustörténet (ism. **Kovács** András Péter: Régiók Európája) 2003/4, 57–60. o.

Mezey Barna–Tóth Attila Simon: A karcagi választókerület története 1825-től napjainkig (ism. **Bakonyi** Péter: Karcagi képviselői almanach) 2003/4, 50–51. o.

Mezey Barna: A korona-eszme európaisága (Eckhart Ferenc: A szentkorona eszme története) 2003/2, 61–62. o.

Mezey Barna: Traktat über die Macht [Die politische und moralische Testament von Ferenc Rákóczi II (II. Rákóczi Ferenc Politikai és erkölcsi végrendelete, Akadémiai Kiadó, Budapest 1983. (ism.) 2/1987, 121–124. o.

Mezey Barna: Városfejlesztés és autonómia (Kajtár István: Magyar városi önkormányzatok [1848–1918] 5/1992, 69–70. o.

Nagyné Szegvári Katalin: Das Porträt eines Wissenschaftlers aus dem 19. Jahrhundert (Antalfy György: Szalay László) 3/1990, 169–174. o.

Pálvölgyi Balázs: Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés 2003/1, 61. o.

Pandula Attila (szerk.) Fialat oktatók tanulmányai (ism. **Stipta** István)

Rácz Lajos: Wahlgerichtsbarkeit (József Ruszoly: Wahlgerichtsbarkeit in Ungarn von 1848 bis 1948. (Ruszoly József: Választási bírászkodás Magyarországon 1848–1948.) 2/1987, 125–133. o.

Rákóczi Ferenc (II.) Politikai és erkölcsi végrendelete, Akadémiai Kiadó, Budapest 1983. (ism. **Mezey** Barna: Traktat über die Macht [Die politische und moralische Testament von Ferenc Rákóczi II. 2/1987, 121–124. o.

Révész T. Mihály: A few ideas related to István Kállay's work entitled „Manorial court jurisdiction in the 18 and the 19th centuries” (Kállay István: Úriszéki bírászkodás a 18–19. században) 3/1990, 160–164. o.

Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés (**Pálvölgyi** Balázs) 2003/1, 61. o.

Ruszoly József: Választási bírászkodás Magyarországon 1848–1948 (ism. **Rácz** Lajos: Wahlgerichtsbarkeit (József Ruszoly: Wahlgerichtsbarkeit in Ungarn von 1848 bis 1948. 2/1987, 125–133. o.

Sáry Pál: Bűnvádi eljárások az Újszövetségben (ism. **Bajánházy** István: Jézus és Pál apostol bűnvádi pere 2003/3, 52–55. o.

Schlett István: Eötvös József (ism. **Ijjas** József:) 4/1992, 59–60. o.

Scramm Ferenc (szerk.) Magyarországi boszorkányperek 1529–1768. I–II. (ism. **Horváth** Attila: Hexen in Ungarn (Hexenprozesse in Ungarn 1529–1768) 2/1987, 134–135. o.

Szuromi Szabolcs Anzelm: Egyházi intézménytörténet (ism. **Völgyesi** Levente: Egyházi intézménytörténet) 2003/4, 52–54. o.

Új jogtörténeti könyvek 2003/4, belső hátlap

Új jogtörténeti könyvek 2003/3, belső hátlap

Varga Endre–**Veres** Miklós: Bírósági levéltárak 1526–1869 (ism. **Kőhegyi** Mihály) 4/1992, 61. o.

Vargyai Gyula: Die Wandlungen der Staats- und Rechtsinstitutionen in der ersten Hälfte des XX. Jahrhunderts in Ungarn (Kovács Kálmán: Az állami jogintézmények változásai a XX. század első felében Magyarországon] 1/1987, 111–114. o.

Várhelyi Zsuzsa: Róma története [tér]képekben (Cornell, Tim–Metthews, John: A római világ atlasza) 4/1992, 62–63. o.

Visky, Károly: Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den römischen Rechtsquellen) (ism. **Hamza** Gábor:) 1/1987, 97–106. o.

Völgyesi Levente: Egyházi intézménytörténet (Szuromi Szabolcs Anzelm: Egyházi intézménytörténet) 2003/4, 52–54. o.

Wilms, Carsten: Jog és politika a kultúrában (Peeter Järvelaid: Oihus ja poliitika kultuuris artiklid je esseid [fordította: **Frey** Dóra]) 2003/4, 60–61. o.

Zlinszky János: Coing, Helmut: Europäisches Privatrecht, Bd. I. Älteres gemeines Recht (1500 bis 1800) 3/1990, 130–135. o.

ILLUSZTRÁCIÓK

A Bach korszak után a Bachus-korszak avagy a censor úr munkában (karikatúra) 2003/1. külső hátlap
A főrendek tanácskozási terme a kereskedelmi testület házában 2/1987, II. melléklet 4.
A jó ügyvéd (karikatúra) 2003/1. Belső hátlap
A József Hengermalom 1839–1841 között felépített épületei 2003/2, külső hátlap
A képviselőház 67-es bizottságának ülése az akadémia gyűléstermében 2/1987, II. melléklet 10.
A képviselőház ülésterme a Nemzeti Múzeumban 2/1987, II. melléklet 3.
A lánchíd tervei 2003/2, 276. o.
A legáltalánosabban használt büntető eszközök a késő középkorban. Fametszet, Bambergische Halsgerichtsordnung Mainz 1508, 2/1987, hátlap
A legendás amsterdami fenyítőház, a Rasphuis (korabeli metszet) 2003/1, 11. o.
A magyar tőzsdepalota 5/1992, 39. o.
A Martinovics-féle összeesküvésben részt vettek ítélete. 1/1986, melléklet 5.
A méltóságos királyi tábla köszöntése (Illusztrált nyomtatvány, 1829) 3/1990, Hátlap
A Nemzeti Múzeum, a főrendek ülésezési helye 2/1987, II. melléklet 5.
A pesti új Képviselőház homlokzata 2/1987, II. melléklet 6.
A raboskodó Thököly Imre 3/1990, Címlap
Adam Clark (korabeli metszet) 2003/2, 22. o.
Akasztófa ábrája hóhérpallas pengéjében 2/1987, I. melléklet 7.
Az Első Dunagőzhajózási Részvénytársaság dokkjai (korabeli metszet) 2003/2, 25. o.
Az erdélyi országgyűlés megnyitása Kolozsvárott 2/1987, II. melléklet 8.
Az országos tébolyda (korabeli metszet) 2003/2, 41. o.
Az országrendei házában alakja Posonyban 2/1987, II. melléklet 2.
Az országgyűlés megnyitása Ő Felsége által a budai várpalotában 1865. decz. 14-kén 2/1987, II. melléklet 9.
Az Új országház ülésterme Pesten 2/1987, II. melléklet 7.
Azon Palotáknak fekvések, melyekben 1790 és 1791-dik eszt. Budán és Pozsonyban Ország-gyűlés tartatott 2/1987, II. melléklet 1.
Báthori István egész alakos képmása. Jobst Anna rézkarca 1576. Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok
Bolgár Elek (fénykép) 5/1992, 67. o.
Bónis György (Fénykép) 3/1990, 127. o.
Deák Ferenc (festmény) 2003/2, 2. o.
Deák Ferenc (korabeli metszet) 2003/1. Címlap
Diósi György (fénykép) 5/1992, 66. o.
Eckhart Ferenc (fénykép) 1/1986, 92. o.
Építőgépek a lánchíd építésén 2003/2, belső hátlap
Erlangeni hóhérpallas (Erlangen, Stadtmuseum) Iustitia ábrázolása hóhérpallas pengéjén, XVII. század vége 2/1987, Címlap
Férfi és nő párbaja, (német metszet 1467), 4/1992, Hátlap
Foglalkoztatás a Rasphuisban (korabeli metszet) 2003/1, 11. o.
Frangepán Ferenc bécsújhelyi kivégzése, 1671 április 30-án. 1/1986, melléklet 3.
Hóhérpallas markolata a XVI. század közepéről 2/1987, I. melléklet 5.

Hóhérpallas markolata 1/1986, Címlap
Hóhérpallas markolata a XVI. század első feléből 2/1987, I. melléklet 4.
Hóhérpallasok 1508, 2/1987, I. melléklet 1–3.
Illés József (fénykép) 1/1986, 95. o.
Illig, Herbert (fénykép) 2003/4., 47. o.
Kivégzőkerék ábrája hóhérpallas pengéjében 2/1987, I. melléklet 6.
London, Royal Exchange II. tőzsdepalota látképe 5/1992, címlap
Londoni csavargók a 16. században, 2003/4 külső hátlap
Martinovics Ignác és társainak kivégzése 1795 május 20. 1/1986, melléklet 4.
Martinovics Ignác ismert arcképe az ún. Martinovics-fával. Az összeesküvés ügyében hozott ítéletet közlétező kötet illusztrációja. 1/1986, Hátlap
Nadasdy Ferenc kivégzése a bécsi városházán 1671. április 30-án. 1/1986, melléklet 1.
Rákóczi Ferenc (II.) (korabeli metszet) 2003/3, Címlap
Schwarz András Bertalan 4/1992, 54. o.
Széchenyi István (Korabeli metszet) 2003/2, Címlap
Szégyenfa a középkorból 2003/3, 62. o.
Szemere Bertalan (festmény) 2003/2, 2. o.
Szlemenics Pál (korabeli metszet) 2003/4, Címlap
The Bridewell place (korabeli metszet) 2003/4, 21. o.
The Prospect of Bridewell 2003/4, 23. o.
Timon Ákos (fénykép) 4/1992, 56. o.
Ügyvédi iroda, paraszt ügyfelekkel. Ismeretlen németalföldi szerző műve, 1618 4/1992, Címlap
Vizigót jogforrás (Codex Fuldensis) 2003/3, 27. o.
Vizigót társadalomábrázolás (Codex Clavensis) 2003/3, külső hátlap
Zrínyi Péter kivégzése Bécsújhelyen 1671. április 30-án. 1/1986, melléklet 2.

BETÜRENDES MUTATÓ

Adattár – Az ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti tanszékén megvédett szakdolgozatok jegyzéke – 2002. 2003/1, 49. o.
Antalfy György: Szalay László, Budapest, 1983.(ism. *Nagyné Szegvári Katalin*: Das Porträt eines Wissenschaftlers aus dem 19. Jahrhundert 3/1990, 169–174. o.
Babják Ildikó: Az adásvétel néhány sajátos esete a vizigótok jogában 2003/3, 26–31. o.
Bajánházy István: Jézus és Pál apostol bűnvádi pere (Sáry Pál: Bűnvádi eljárások az Újszövetségben) 2003/3, 52–55. o.
Bakonyi Péter: Karcagi képviselői almanach (Mezey Barna–Tóth Attila Simon: A karcagi választókerület története 1825-től napjainkig) 2003/4, 50–51. o.
Balázs Tamás: A felelősség intézménye a pandektisztikában 5/1992, 55–65. o.
Barna Attila: Emlékezés Deák Ferencre 2003/3, 57–58. o.
Báthori István választási feltételei (ford.: **Klima** Gyula) 2/1987, 90. o.
Bató Szilvia: A Fiatal Jogtörténészek Nemzetközi Találkozója Budapesten 2003/3, 59. o.
Béli Gábor: Kajtár István kandidátusi disszertációjának védése 3/1990, 111–113. o.
Beller Judit–**Klima** Gyula: A bírói lelkiismeret dilemmái a késő középkori jogtudományban 2/1987, 3–13. o.
Beller Judit: Sajtópolitika Magyarországon a Bethlen-korszak első felében (1921–1926) 1/1987, 44–50. o.
Bözödi György: Székely bánja! (Ism. **Horváth** Attila: Der Szekler Wird es Bereuen! 3/1990, 165–168. o.

- Cennerné Wilhelmb** Gizella: A királyi tábla köszöntése 3/1990. 106–107. o.
- Cikkelyek, melyeket István király esküvéssel fogadott 2/1987, 85–89. o.
- Coing, Helmut: Europäisches Privatrecht, Bd. I. Älteres gemeines Recht (1500 bis 1800) (ism. **Zlinszky** János:) 3/1990. 130–135. o.
- Cornell, Tim–Mettehews, John: A római világ atlasza (*Várhelyi* Zsuzsa: Róma története [tér]képekben) 4/1992, 62–63. o.
- Csapó** Csaba: A szegedi „betyárpercek”-ben ítélező delegált bíróságok működéséről. 2003/4, 1–10. o.
- Csizmadia Andor (**Kajtár** István) 2/1987, 104–106. o.
- Csizmadia** Andor: A parlamentarizmus kezdetei Magyarhonban 1/1987, 5–11. o.
- Csurdi** Abigél: Büntetőjogi konferencia Csopakon 2003/1, 48. o.
- Davidovics** Krisztina: A magyar jogtörténeti tudományos diákkör 2003/1, 57. o.
- Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. (ism. **Kajtár** István: Kormányzattörténeti alapforrás a 19. század osztrák és magyar jogtörténetéhez) 5/1992, 68–69. o.
- Diószegi** István: Az Osztrák–Magyar Monarchia közös minisztertanácsa 1883–1895, 4/1992, 15–29. o.
- Eckhart Ferenc: A szentkorona eszme története (ism. **Mezey** Barna: A korona-eszme európaisága) 2003/2, 61–62. o.
- Egyetemes állam- és jogtörténet egyetemi tankönyv vitája 3/1990. 116–118. o.
- Fábiánné Kiss** Erzsébet: Deák és Szemere törvényjavaslatai a horvátokkal való megegyezéshez 2003/2, 1–7. o.
- Farkas** Gábor: Önkormányzati tisztviselők képzése a koalíciós kormányzás idején 1945–1948 3/1990, 60–65. o.
- Festschrift für Gernot Kocher zum 60. Geburtsag (ism. **Mázi** András: Gernot Kocher 60. születésnapja alkalmából kiadott ünnepi kötetéről) 2003/3, 49–52. o.
- Föglein** Gizella: A nemzetiségi oktatás és jogi szabályozása Magyarországon 2003/2, 13–18. o.
- Föglein** Gizella: Az állampolgári jogkör ideiglenes szabályozása és gyakorlása Magyarországon (1944–1946) 5/1992, 3–15. o.
- Földi** András: A római jog Dél-Afrikában 3/1990, 72–86. o.
- Frey** Dóra: Nyári egyetem Lüneburgban 2003/3, 56–57. o.
- Gericzné Ladányi Erzsébet: Az önkormányzat intézményei és elméleti alapvetése az európai és hazai városfejlődés korai szakaszában (ism. **Hamza** Gábor: Az európai és a hazai városfejlődés kérdéséhez a középkorban) 2003/4, 54–57. o.
- Hamza** Gábor: Az európai és a hazai városfejlődés kérdéséhez a középkorban (Gericzné Ladányi Erzsébet: Az önkormányzat intézményei és elméleti alapvetése az európai és hazai városfejlődés korai szakaszában) 2003/4, 54–57. o.
- Hamza** Gábor: Diósi György 5/1992, 66. o.
- Hamza** Gábor: Elemér Pólay Septuagenarius 2/1987, 110–113. o.
- Hamza** Gábor: Pál Horváth: The development of socialist law 3/1990, 154–159. o.
- Hamza** Gábor: Schwarz András Bertalan 4/1992, 54. o.
- Hamza** Gábor: Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den römischen Rechtsquellen 1/1987 97–106. o. (Károly Visky: Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den römischen Rechtsquellen.)
- Hamza** Gábor: Száz éves a szeminárium rendszer az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán 3/1990, 66–71. o.
- Herger** Csabáné: A házasság védelmének eszközei az 1894. évi XXXI. tc.-ben 2003/4, 27–35. o.
- Hírek 203/1, 18. o.
- Hírek 2003/2, 63. o.
- Hírek 2003/3, 63. o.
- Hírek 2003/4, 62–63. o.
- Homoki** Nagy Mária: Both Ödön, 2/1987, 102–103. o.
- Horváth** Attila: 75 éves Zlinszky János professzor 2003/1, 50–51. o.
- Horváth** Attila: A tőzsdebíróság intézményének megszervezése Magyarországon 5/1992, 29–39. o.
- Horváth** Attila: Bónis György 3/1990, 127–129. o.
- Horváth** Attila: Der Szekler Wird es Bereuen! 3/1990, 165–168. o.
- Horváth** Attila: Eckhart Ferenc 1/1987, 92. o.
- Horváth** Attila: Fejedelmi találkozó Visegrádon, 2/1987, 99–101. o.
- Horváth** Attila: Hexen in Ungarn (Hexenprozesse in Ungarn 1529–1768. I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970) veröfentlich durch Ferenc Schramm) 2/1987, 134–135. o.
- Horváth** Attila: Széchenyi István részvénytársaság-alapításai 2003/2, 19–40. o.
- Horváth** Attila: Vargyai Gyula előadása a Jogtörténeti Baráti Körben „Zárszó kísérlet a Matuska-ügyben” 3/1990, 120–121. o.
- Horváth** Pál: A jogtörténet-tudomány a budapesti egyetemen 1945 után 1/1987 66–75. o.
- Horváth** Pál: An international conference on the establishment and development of the socialist state and law 3/1990, 174–176. o.
- Horváth** Pál: Bolgár Elek születésének évfordulója 2003/1, 51–57. o.
- Horváth** Pál: Ijjas József 4/1992, 55. o.
- Horváth** Pál: Tanszabadság és hagyomány 5/1992, 49–54. o.
- Horváth** Tibor (szerk. Büntetésvégrehajtási jog I–II., BM Könyvkiadó, Budapest, 1983. (ism. **Kabódi** Csaba: Lehrbuch im Themenkreis der Geschichte des Strafvollstreckungsrechts seiner gültigen Rechtsregeln Das ungarische Strafvollstreckung (Büntetésvégrehajtási jog I–II. [szerk. Horváth Tibor]) 1/1987, 107–110. o.
- Horváth**, Pál: The development of socialist law Budapest, 1984., 575) (ism. **Hamza** Gábor:) 3/1990, 154–159. o.
- I. Ész-t-magyar jogtörténeti napok 2003/3, 59–60. o.
- II. Rákóczi Ferenc Politikai és erkölcsi végrendelete, Akadémiai Kiadó, Budapest 1983. (ism. **Mezey** Barna) (Traktat über die Macht [Die politische und moralische Testament von Ferenc Rákóczi II., Budapest, Akadémiai, 1983.]) 2/1987, 121–124. o.
- Ijjas József: „Német-Ausztria provizórikus kormányzati rendszere” című kandidátusi értekezésének nyilvános vitája 3/1990, 114–115. o.
- Ijjas** József: Schlett István: Eötvös József 4/1992, 59–60. o.
- Iratok és feljegyzések a magyar jakobinusok vezetőinek kivégzéséről (ford.: **Klima** Gyula) 1/1987, 83. o.
- Jogtörténeti újdonságok a könyvesboltokban 4/1992, 64. o.
- Joseph II. und die Zeitgenössische ungarische Verwaltung (ism. **Rác** Lajos) 3/1990, 136–153. o.
- Kabódi** Csaba: Lehrbuch im Themenkreis der Geschichte des Strafvollstreckungsrechts seiner gültigen Rechtsregeln Das ungarische Strafvollstreckung (Büntetésvégrehajtási jog I–II. [szerk. Horváth Tibor]) Budapest, 1983.) 1/1987, 107–110. o.
- Kahler** Frigyes: Szuverenitás és közigazgatás Erdélyben a török kiűzése után 3/1990. 87–90. o.
- Kajtár** István: Csizmadia Andor 2/1987, 104–106. o.
- Kajtár** István: Kormányzattörténeti alapforrás a 19. század osztrák és magyar jogtörténetéhez 5/1992, 68–69. o.
- Kajtár** István: Magyar városi önkormányzatok [1848–1918] (ism. **Mezey** Barna: Városfejlődés és autonómia) 5/1992,

69–70. o.

Kállay István: Betörők és rablók az úriszék előtt 1/1987, 12–23. o.

Kállay István: Meghívott bírák az úriszéken a XVIII–XIX. században 3/1990, 91–96. o.

Kállay István: Úriszéki bíráskodás a 18–19. században (ism. Révész T. Mihály: A few ideas related to István Kállay's work entitled „Manorial court jurisdiction in the 18 and the 19th centuries” 3/1990, 160–164. o.

Kancz Csaba: Beszámoló a rothenburgi konferenciáról 2003/3, 60. o.

Karácsony András: Az állam- és a politikatudomány viszonya a jogtudományhoz a jogi kari oktatásban 2003/2, 52–55. o.

Karácsony András: Néhány megjegyzés a jogi kultúráról 2003/1, 46–47. o.

Képes György: Die unendliche Geschichte: „Kitalált középkor” 2003/4, 46–47. o.

Képes György: Kajtár István MTA-doktori értekezésének nyilvános vitája 2003/2, 60–61. o.

Képes György: Törvények és alkotmányosság az Egyesült Államokban 2003/1, 2–10. o.

Klíma Gyula–Bellér Judit: A bírói lelkiismeret dilemmái a késő középkori jogtudományban 2/1987, 3–13. o.

Klíma Gyula (ford.): Báthori István választási feltételei 2/1987, 90. o.

Klíma Gyula (ford.): Iratok és feljegyzések a magyar jakobinusok vezetőinek kivégzéséről 1/1987, 83. o.

Komjáthy Miklós: A delegációról 5/1992, 40–41. o.

Korsós né Delacasse Krisztina: Jogtörténetesek a XXI. század küszöbén – 2003/4, 48–49. o.

Kovács Kálmán (szerk.): Az állam-és jogintézmények változásai a XX. század első felében Magyarországon, Jogtörténeti értekezések, ELTE Magyar állam-és Jogtörténeti tanszék, Budapest, 1983. (Ism. **Vargyai Gyula:** Die Wandlungen der Staats- und Rechtsinstitutionen in der ersten Hälfte des XX. Jahrhunderts in Ungarn) 1/1987, 111–114. o.

Kovács Kálmán: A jogalkotás kezdetei a felszabadult Magyarországon (1944–1946) 2/1987, 14–22. o.

Kőhegyi Mihály: Varga Endre–Veres Miklós: Bírósági levéltárak 1526–1869 4/1992, 61. o.

Könyvbemutató az ELTE-n 2003/2, 63. o.

Kulcsár Kálmán: Útravaló 1/1987, 3. o.

Lőrincz József: Korszerűsítési kísérletek a fiatalok büntetés-végrehajtásában (1878–1905) 4/1992, 33–38. o.

Maihold, Harald: Nemzetközi szeminárium „A büntetőjogról a felvilágosodás idején” 2003/1, 48. o.

Marosi Kriszta: Az FBI és a Scotland Yard eseteiből (Angus Hall: A bűnüldözés nagy pillanatai) 2003/1, 58–60. o.

Mátés Ákos Dániel: Középkori Bűnügyi Múzeum Rothenburgban – 2003/4, 61–62. o.

Máthé Gábor: Egyházjog a középkori Magyarországon – 2003/4, 45. o.

Máthé Gábor: A magyar jogfejlődés jellemző vonásai (1944–1949) 51–55. o.

Máthé Gábor: Intézménytörténet és jelenkor 3/1990, 103–106. o.

Mázi András: Gernot Kocher 60. születésnapja alkalmából kiadott ünnepi kötetéről (Festschrift für Gernot Kocher zum 60. Geburtsag) 2003/3, 49–52. o.

Mezey Barna–Szente Zoltán: Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet (ism. **Kovács András Péter:** Régiók Európája) 2003/4, 57–60. o.

Mezey Barna–Tóth Attila Simon: A karcagi választókerület története 1825-től napjainkig. (ism. **Bakonyi Péter:** Karcagi képviselői almanach) 2003/4, 50–51. o.

Mezey Barna: A Bridewell-jelenség 2003/4, 21–27. o.

Mezey Barna: A káromkodás (blaszfémia) a XVII–XVIII. század büntető jogszabályaiban 1/1987, 56–65. o.

Mezey Barna: A korona-eszme európaisága (Eckhart Ferenc: A szentkorona eszme története) 2003/2, 61–62. o.

Mezey Barna: A Magyar Jogász Szövetség jogtörténeti és római jogi szakosztályának rendezvényei: 3/1990, 122–123. o.

Mezey Barna: Az amsterdami Rasphuis 2003/1, 11–18. o.

Mezey Barna: Realitás és illúzió – az 1843. évi büntetőjogi törvényjavaslat vitái 4/1992, 39–47. o.

Mezey Barna: Tömlöc és áristom 3/1990, 3–30. o.

Mezey Barna: Traktat über die Macht (Die politische und marlische Testament von Ferenc Rákóczi II., Budapest, Akadémiai, 1983.) 2/1987, 121–124. o.

Mezey Barna: Városfejlődés és autonómia 5/1992, 69–70. o.

Nagyné Szegvári Katalin: A Progresszív éra és a New Deal 3/1990, 31–41. o.

Nagyné Szegvári Katalin: Állástalan diplomások a nagy gazdasági válság idején Magyarországon 2/1987, 23–32. o.

Nagyné Szegvári Katalin: Das Porträt eines Wissenschaftlers aus dem 19. Jahrhundert (Antalfy György: Szalay László, Budapest) 3/1990, 169–174. o.

Nánási László: Szlemenics Pál élete és munkássága 2003/4, 39–45. o.

Nemzetközi konferencia a képviselői és parlamenti intézmények történetéről 2003/2, 64. o.

Ogris, Werner: W. A. Mozart családalapítása 2003/2, 49–52. o.

Oláh Miklós: Uralkodói büntőmodernizációs kísérletek sikerei és kudarcai a XVIII–XIX. században Magyarországon 2003/4, 35–39. o.

Pálvölgyi Balázs: Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés 2003/1, 61. o.

Pálvölgyi Balázs: Tervek, szándékok és a gyakorlat 2003/2, 40–48. o.

Pandula Attila (szerk.): Fialat Oktatók Tanulmányai, ELTE Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 1985 (ism. **Stipta István:** Ein Historikerband aus Rechtsgeschichtlicher sicht [Publikationen von jungen Universitätslehren Nr.1. Herausgegeben von der Philosophischen Fakultät der Eötvös Lorand Universität, Red. Attila Pandula] 2/1987, 136–138. o.

Pandula Attila: „Az óvadék a magyar büntetőjogban” (Cautio Fidejussoria) 1/1987, 91. o.

Pandula Attila: A hóhérpallos 2/1987, 74–84. o.

Pandula Attila: Kötetünk képeiről 1/1987, 84–85. o.

Pandula Attila: Ünnepi ülés Eckhart Ferenc születésének 100. évfordulóján 2/1987, 94–96. o.

Pandula Attila: XVIII–XIX. századi magyar országgyűlések ikonográfiai ábrázolásai 2/1987, 91–93. o.

Papp Sándor: Hét évszázad szenvedés (A pöggstall-i jogtörténeti múzeum) 2003/3, 62. o.

Peeter Järvelaid: Oihus ja poliitika kultuuris artikkelid je esseid (ism. **Carsten Wilms:** Jog és politika a kultúrában [fordította: **Frey Dóra]**) 2003/4, 60–61. o.

Petrasovszky Anna: Dinasztikus kapcsolatok alakulása II. Ulászló uralkodásának utolsó éveiben Istvánffy Miklós: „Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV ...” című műve alapján 2003/3, 20–26. o.

Petsák József: Bolgár Elek 5/1992, 67. o.

Pólay Elemér: Liste der Publikationen, 2/1987, 113–120. o.

Pomogyi László: A cigánykérdés és vármegyei rendezési kísérletek a dualizmus korában Magyarországon 2/1987, 33–44. o.

Pomogyi László: Magyar jogtörténetesek baráti köre 1/1987, 86–87. o.

Pomogyi László: Nemzetközi jogtörténeti konferencia

Balatonföldvárott 3/1990, 119. o.

Pritz Pál: Arisztokraták a magyar külügyi szolgálatban (1918–1944) 2/1987, 45–64. o.

Rác Lajos: Hatalmi szimbolikánk nomád gyökereiről 1/1987 24–33. o.

Rác Lajos: Joseph II. und die Zeitgenössische ungarische Verwaltung 3/1990, 136–153. o.

Rác Lajos: Uralkodói eskük (Magyar Királyság és Erdélyi Fejedelemség) 5/1992, 42–28. o.

Rác Lajos: Wahlgerichtsbarkeit (József Ruzsoly: Wahlgerichtsbarkeit in Ungarn von 1848 bis 1948. 2/1987, 125–133. o.

Régiók Európája (Mezey Barna–Sente Zoltán: Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet) ism. **Kovács András Péter** 2003/4, 57–60. o.

Révész T. Mihály–Tóth Béla: A szerkesztő köszönti az olvasót 2003/1 1. o.

Révész T. Mihály: A few ideas related to István Kállay's work entitled „Manorial court jurisdiction in the 18 and the 19th centuries” 3/1990, 160–164. o.

Révész T. Mihály: A jogtörténet jelene és jövője 3/1990, 97–102. o.

Révész T. Mihály: A Magyar Jogász Szövetség Jogtörténeti Bizottsága 1/1987 89–90. o.

Révész T. Mihály: Beköszöntő 1/1987 1. o.

Révész T. Mihály: Deák Ferenc sajtópolitikája a reformkorban és a negyvennyolcas forradalom napjaiban 2003/1, 19–23. o.

Révész T. Mihály: Sajtójogi felelősség kérdése a magyar jogban 4/1992, 48–53. o.

Révész, T. Mihály: Some Problems Concerning Hungarian Parliamentary History, 139–141. o.

Rogister, John: International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions [ford. **Kovács András Péter**] 2003/3, 47–49. o.

Római kor és ókortudomány (df.) 3/1990, 124. o.

Ruzsoly József: A „Magyarország államformájáról” szóló 1946:I. tc. előzményei és létrejötte 5/1992, 16–28. o.

Ruzsoly József: Csekey István és a magyar alkotmány 2003/3, 37–47. o.

Sáry Frigyes: Egyetemi levéltári nap a 350 éves ELTE-n 1/1987, 88. o.

Sáry Pál: Bünvádi eljárások az Újszövetségben (ism. **Bajánházy István:** Jézus és Pál apostol bünvádi pere) 2003/3, 52–55. o.

Schlett István: Eötvös József (ism. **Ijjas József:**) 4/1992, 59–60. o.

Schramm Ferenc: Magyarországi Boszorkányperek 1529–1768. I–II. Akadémiai kiadó, Budapest 1970 (Hexenprozesse in Ungarn 1529–1768. I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970) (ism. **Horváth Attila:** Hexen in Ungarn) 2/1987, 134–135. o.

Schwertnerné Botyánszky Beatrix: A XIX. század büntetőigazságszolgáltatása 2003/1, 34–38. o.

Seilmann, Hoo Nam: Jog és kultúra 2003/1, 39–45. o.

Stipta István: Blazovich László akadémiai doktori dolgozatának vitája – 2003/3, 55–56. o.

Stipta István: A hazai jogtörténet-tudomány helyzetének áttekintése (1965–2000) 2003/1, 24–29. o.

Stipta István: Deák Ferenc nézetei a jogról, igazságról és hatalomról 2003/3, 1–4. o.

Stipta István: Ein Historikerband aus Rechtsgeschichtlicher sicht (Publikationen von jungen Universitätslehren Nr.1. Herausgegeben von der Philosophischen Fakultät der Eötvös Lorand Universität, Red. Attila Pandula) 2/1987, 136–138. o.

Stipta István: Ruzsoly József doktori értekezésének vitája 3/1990, 108–110. o.

Szabó István: Az államfő és a kormány kapcsolata a közép-európai államokban az első világháború végétől napjainkig 2003/3, 4–111. o.

Szabó Mária: Illés József 1/1987, 93. o.

Szabó Mária: Rác Lajos kandidátusi értekezésének védése 2/1987, 98. o.

Szabó T. Mária: Vergleichende Rechtsgeschichte 2/1987, 107–109. o.

Székelgy György: A nemesség egysége és egyenlőségi törekvések a XIV. századi Magyarországon 4/1992, 3–14. o.

Székelgy György: Hunyadi László kivégzése 1/1987 33–43. o.

Szuromi Szabolcs Anzelm: Egyházi intézménytörténet (ism. **Völgyesi Levente:** Egyházi intézménytörténet) 2003/4, 52–54. o.

Szuromi Szabolcs: Megjegyzések az egyház és állam modern kori viszonyának változásaihoz 2003/2, 7–13. o.

Takács Tibor: A Code civil történeti és doktrinális értelmezése 2003/3, 31–35. o.

Timon Kálmán: Timon Ákos és a szent korona elmélete 4/1992, 56–58. o.

Tóth Béla: A Rákóczi szabadságharc államának kutatásáról – 2003/3, 61. o.

Új jogtörténeti könyvek 2003/3, belső hátlap

Új jogtörténeti könyvek 2003/4, belső hátlap

Varga Csaba: A jog mint történelem 2/1987, 65–73. o.

Varga Endre–Veres Miklós: Bírósági levéltárak 1526–1869 (ism. **Kőhegyi Mihály**) 4/1992, 61. o.

Varga Zsuzsanna: Hatalom, büntetőjog és termelőszövetkezetek Magyarországon az 1970-es években 2003/4, 10–20. o.

Vargyai Gyula: A vezérkar szerepe a katonai és a politikai döntésekben Magyarországon (1919–1939) 3/1990, 42–59. o.

Vargyai Gyula: Die Wandlungen der Staats- und Rechtsinstitutionen in der ersten Hälfte des XX. Jahrhunderts in Ungarn (Az állami jogintézmények változásai a XX. század első felében Magyarországon, [szerk. **Kovács Kálmán**] MTA ELTE Jogtörténeti Kutatóhely – Magyar állam-és jogtörténeti Tanszék. Jogtörténeti Értekezések 13. sz. Budapest, 1983.) 1/1987, 111–114. o.

Várhelyi Zsuzsa: Róma története [tér]képekben 4/1992, 62–63. o.

Vendégeink voltak 4/1992, 65. o.

Visky, Károly: Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den römischen Rechtsquellen. (ism. **Hamza Gábor:** Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den römischen Rechtsquellen 1/1987, 97–106. o.)

Völgyesi Levente: A magyar országgyűlés bizottsági rendszerének gyökerei 2003/1, 29–33. o.

Völgyesi Levente: Egyházi intézménytörténet (Szuromi Szabolcs Anzelm: Egyházi intézménytörténet) 2003/4, 52–54. o.

Völgyesi Levente: Mi lesz véled, felsőoktatási felvételi eljárás? 2003/3, 35–37. o.

Wilms, Carsten: Jog és politika a kultúrában (Peeter Järvelaid: Oihus ja poliitika kultuuris artikkelid je esseid [fordította: **Frey Dóra**]) 2003/4, 60–61. o.

Zinner Tibor: Adalékok a magyarországi németek 1945 utáni kitelepítéséről 2003/3, 11–20. o.

Zlinszky János: „Herculesre, milyen hidegek a fürdőitek!” 4/1992, 30–32. o.

Zlinszky János: Helmut Coing: Europäisches Privatrecht, Bd. I. Älteres gemeines Recht (1500 bis 1800) 3/1990, 130–135. o.

A 13. században, az aranybullák évszázadát, a nagy gazdasági és társadalmi átrendeződés idejét élte Magyarország. A mezőgazdaságban megjelent új technikák, valamint az ország népességének a gyarapodása, lehetővé tették az addigi önálló gazdasági forma túlhaladását és ezzel egy jobb életminőség megvalósítását. Az ország mind nagyobb területeinek bekapcsolása a gazdaság vérkeringésébe és a föld intenzívebb megművelése együtt járt a korábbi bonyolult társadalmi szerkezet lassú átalakulásával, és a társadalomban a két nagy csoport, a nemesség és a jobbágyság megjelenésével, amelyek alapjogai és kötelezettségei a nyugat-európai társaikhoz hasonlóan azonosak voltak. A központi hatalom tekintélyének a megerősítését, az alábbiak szolgálták: az államháztartás átszervezése és az ország védelmének erősítése mellett szerepelt az idegen, a királyt szolgáló és neki adózó népcsoportok befogadása, amelytől sohasem idegenkedtek az Árpád-házi királyok, sőt az utódaik sem.¹

Így érkeztek Magyarországra a városokat alapító latin, majd német hospesek. Mellettük jelentős számú, földművelő és állattenyésztő népcsoportok jöttek. Nyugatról a később szászoknak nevezett németek, akiket a királyok Erdélyben és a Felvidéken telepítettek le, továbbá keletről mások mellett a kunok és jászok, akik az Alföldön kaptak helyet, és hadi szolgálataik, valamint adóik fejében jelentős kiváltságokat nyertek más határőr feladatot teljesítő népekkel, pl. a székelyekkel együtt. Kiváltságaikkal mintegy „átlyuggatták” azt az egységes jogi szövődést, amely az egész országra kiterjedően átfogta a Magyarországon élő népességet.

A nyugatról betelepülők a keletről jövő népekhez hasonlóan területeket kaptak, így a németek (szászok) a Szepességben (Zips, Spiš), és miután onnan II. András király (1205–1237) a német lovagrendet kiűzte, Erdélyben a Királyföldön (Königsboden). A telepések jelentős autonómiát nyertek a királyoktól akár keletről, akár nyugatról jöttek. Az autonómia részint a városi szabadságjogok elnyerését, részint etnikai autonómia megszerzését jelentette, amelyeket az egyes népcsoportok vagy királyi privilégiumlevélben, vagy hosszú idő alatt lépésről lépésre szereztek meg.²

Az erdélyi szászoké mellett a másik területi etnikai autonómia, amelyet a magyar királyságba, azon belül a Szepességbe érkező németek kaptak, V. István király privilégiumlevelében fogalmazta meg. Az ideérkezettek, mezőgazdasággal és (egyéb) munkával foglalkozó egyszerű emberek (homines simplices) voltak. Az oklevél szerint ispánt (grófot) vagy bírót szabadon választhattak maguknak. Ispánjuk vagy grófjuk együtt ítélte a mindenkori szepesi ispánnal, ami egyúttal az állami felügyeletet és ellenőrzést jelentette. A szepesi ispán a bíróságokból két részt, míg a szász ispán a comes provinciae, egy részt kapott. A szepesi ispán (burggraf) azért ítélkezett együtt a szász ispánnal, mert az előbbi a szász jogot nem, csak a magyar nemesi jogot ismerte. Az ítéleteket a bűnvádi ügyekben a szász tartomány jogai szerint kellett meghozniuk, ugyanis az oklevél biztosította számukra, hogy aszerint éljenek.

Az 1271-es kiváltságlevél Löcsét már a 24 szász város fő helyének (civitas provinciae capitalis) nevezte. További

Blazovich László:

A Szász tükör és a Zipser Willkür

kedvezmény a szász hospesek számára, hogy a provinciájukon kívül senki sem idézhette őket bíróság elé, csak a megyei ispán és a szász ispán ítélkezhetett felettük. Mint egyszerű embereknek, a felsőbb bírói fórumokra való fellebbezés jogát nem adta meg nekik a király. Saját kérésükre területükön bányászati jogot is kaptak. Mindezekért a jogokért ellentételezésképpen évente adó fejében 300 budai finom ezüst márkát fizettek, és 50 katonát kellett kiállítaniuk a király seregébe. Emellett minden bizonnyal határvédelmi feladatokat is bízott rájuk az uralkodó.³

Hogy kik és mikor érkeztek német földről vagy máshonnan a Szepességbe, arról annyit tudunk, hogy Thüningiából, Szászországból, Bajorországból és Sziléziából jöttek a 12–13. században.⁴ Mi inkább azokkal értünk egyet, akik e tág határidőn belül a németség nagyobb részének és főképp a Szepességbe érkezőknek a Magyarországra jövetelét a tatárjárás utáni időre helyezik.⁵ Ha korábban telepedtek volna le, bizonyára nem váratott volna magára 1271-ig a királyi privilégiumlevél elnyerése. A Szepességbe elsősorban Sziléziából érkeztek hospesek, mégpedig a Sziléziából Krakkóba vezető úton jöttek, majd onnan nem kelet felé haladtak tovább, hanem délre kanyarodtak. Ezen az úton terjedt a délebbi területeken kelet felé a szász–magdeburgi jog, és így jutott el a hospesek révén a korabeli magyar királyságba, a mai Szlovákia területének északkeleti részére.⁶

Bár létezett a megye szervezete, a Szepességbe telepedett németek, az 1271. évi oklevél kifejezésével simplices homines relatíve lakatlan területre érkeztek, amelynek a megművelése a bevándorlók és a nekik területet adó királynak egyaránt érdekében állt. A részükre adományozott helyeket legteljesebben I. Károly király 1317. évi megerősítő oklevele írja le, 42 helyet sorol fel.⁷

A felsorolt települések közül 24 lép majd 1344-ben szövetségre, és közöttük kereshetjük azt, ahol a Zipser Willkürt, a Szepesség jogkönyvét megalkották.⁸

A szász provincia életében döntő fordulatot hozott Luxemburgi Zsigmond király döntése 1412-ben, amellyel 13 települést elzalogosított Ulászló (Vladislav) lengyel királynak, a sógorának 37 ezer cseh garasért.

A 13 város csak 1772-ben került vissza újra a magyar királyságba, és 1778-ban hozták létre újra szövetségüket.⁹

Amint nem tudunk pontos választ adni arra a kérdésre, hogy mely településekről érkeztek a német hospesek a Szepességbe, csak a területet határozhatjuk meg, ugyanúgy nem ismeretes annak a személynek a neve, aki jogkönyvüket, a Zipser Willkürt készítette. Minden bizonnyal azon

24 település értelmisége között kell keresnünk, akik az említett szövetséget kötötték. Sőt úgy véljük, a szerző a szász ispán vagy gróf bíróságának jegyzője lehetett, aki jól ismerte azt a jogot, amely alapján a bíróság az ítéleteit hozta. Személyére enged következtetni az is, hogy nagyon jól elsajátította a bírósági eljárás jogot. Sajnos ezen időszakból nem maradtak fenn olyan dokumentumok, amelyekből a szerző nevére lehetne következtetni.

A mű keletkezési idejét 1370-re helyezte Demkó Kálmán és Heiner Lück, Ilpo Tapani Piirainen a mű elkészítésének idejéről nem fejtette ki véleményét, nem foglalt állást. A több kéziratban lévő keltezésből, amelyek nem egy esetben hiányosak, arra következtetnek, hogy a mű 1370-ben keletkezett.¹⁰ A szerzők megegyeznek abban, hogy az eredeti kézirat elveszett. Erősíti Demkó és Lück véleményét az a tény, hogy a Szepesség jogának első írásba foglalását még 1412, a 13 település elzálogosítása előtt kellett megtenni, ugyanis azután már nem állt fenn a szepesi ispán, a Burggraf joghatósága a teljes szász provincia felett, amelyet a Willkür több alkalommal hangoztat. (ZW. 1. 56. 62. 85. sz.) Ennek figyelembevételével az első kézirat keletkezését csak 1412 elé helyezhetjük, és így hitelt adhatunk a másolatokon szereplő 1370-es keletnek.¹¹

A Szepesség jogkönyvének szerzője, a helyi jogban jártas ember tanulmányairól keveset, szinte semmit sem árul el. Munkájának középpontjában a tulajdonjog áll, amivel összefüggésben gyűjtötte össze a család- és öröklésjogi artikuluszokat. Nem volt igénye arra, mint előképének, a Szász tükör szerzőjének, hogy előbeszédben szóljon a világról alkotott véleményéről, világlátásáról, és bemutassa előttünk a jogról alkotott képét. Még csak arról sem ad hírt: mi indította az artikuluszok összegyűjtésére és lejegyzésére, vagy kiknek szánta munkáját, és mi célból készítette el azt. Amint alább látni fogjuk, a közjog iránt sem sok érdeklődést mutatott, ellentétben a Szász tükör szerzőjével. Mégis azt kell mondanunk, hogy ismerte a művet, mert saját gyűjteményének szerkezete és a Tükör között hasonlóságokat fedezhetünk fel. Mint a Szász tükör tartományi jogról szóló három kötetében, nála is elől állnak a tulajdon-, család- és öröklésjogi témával foglalkozó artikuluszok, őket követik a kötelmi jognak mondott szakjog alá sorolható, a szerződésekkel kapcsolatos szabályok. Érthető, mivel szoros összefüggésben állnak a tulajdonnal. Az eljárásjogi artikuluszok pedig elszórva végig jelen vannak a műben, akárcsak a büntetőjogi szabályok. A Szász tükörből kimaradt ipari és kereskedelmi tevékenységet szabályozó határozatok pedig a kötet végére kerültek.

Az egyes artikuluszok nem minden esetben felelnek meg a mai szakjogi besorolásnak, előfordul, hogy egy szabály két helyre is beilleszthető lenne. A büntetőjog és eljárásjog területe például gyakran nehezen választható szét az egyes artikuluszokon belül. Ám úgy véljük, mégis sokat mond a tartalomról a számszerűsítés, amely egyúttal mutatja a mű szerkezeti felépítését. Vagyon-, öröklés és családjogi szabályok az összes (93) artikulusz 20,4%-át teszik ki, kötelmi jogról a 16%-a, az eljárásjogról 33,5%-a, a büntetőjogról 17,2%-a, az ipari és kereskedelemről 8,6%-a szól, a közjog körébe az összes artikulusz 4,3%-a tartozik.

A közjogi részt a szerző az első artikuluszban gyorsan el-

intézi. Bennük – ami teljesen érthető – a Szász tükör hatása nem mutatható ki, annál inkább a szakjogokat tárgyaló részekben. Demkó Kálmán idézett írásában közel harminc artikuluszban látott hasonlóságot, illetve megfeleléseket a Szász tükör szabályaival, Heiner Lück pedig tizenhat rokonítható artikulust említ.¹² Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, az egyes jogterületeken milyen közvetlen vagy közvetett hatást gyakorolt Eike von Repgow műve a Zipser Willkürre.

A tulajdonjogban, mint ismeretes, a nő férje mundiuma alatt áll, még a nő külön vagyona felett is – ha egyáltalán volt neki – rendelkezik, sőt a férjének sem adhat belőle, csak annyit, amennyit a házasságkötéskor adott át (Ldr. I. 31. 1–2.). Az asszonynak átengedhető ingatlan, de abban csak használati joga van, halála után az örökösök kapják úgy, hogy ő nem rendelkezik felette, nem örökölhet (Sachsenspiegel Landrecht, továbbiakban: Ldr. I. 21. 1. 2.). Sőt az asszony nem adhat el semmit, míg azt a nagykorú hajadonok megtehetik gyámjuk beleegyezése nélkül. E megkötésekkel szemben a Willkürben a feleségnek férjéhez hasonlóan jogában áll a családi vagyonból az őrá eső fél részből egyharmadot az egyháznak, szegény rokonainak vagy bárkinek adni (ZW. 2). Az artikulusz a magyar jogra hivatkozik, amint mondja: „az asszonyoknak ebben az országban éppen olyan jogaik vannak, mint a férfiaknak.” A női külön jogokra gondolva mégsem hisszük, hogy a szabály ezen része a magyar nemesi jogból lett átemelve a Willkürbe.¹³

Az egy évet és hat hónapot túlélt gyermektelen házasságban az egyik fél halála után a másik az elhalt rokonainal úgy osztozik, hogy a vagyon egyik felét megtartja, a másikat az elhalt fél rokonainak adja át (ZW. 4). Bár az artikulusz a nőnek a fele vagyont juttatja, megmarad az ági örökösödés is, ami a szász jog hatása (Ldr. I. 3. 3., I. 17.). Az ötödik artikulusz ugyancsak erről szól a rokonok között bekövetkező további részletezéssel. Az utóbbi két szabály már az öröklésjogba vezet át, mégis azért említettük itt, hogy bizonyítsuk: bár a szász jog hatása a tulajdonjogban kimutatható, a szepesi jog tulajdon szemlélete már egészen más, mint a Szász tüköré. Ebből következően a két mű szemlélete között a számos hasonlóság mellett eltérések vannak az öröklésjog területén is.

A gyermekek öröklését a középkorban, a fiatalon nagyobb százalékarányban bekövetkezett haláleset miatt számos artikulusz határozza meg. Mégis, a főszabályt a Willkür 6. artikulusza tartalmazza, amely szerint az édes testvérek mindegyike a két szülő után egy-egy részt, azaz két részt kap, a féltestvérek viszont csak az egyik szülő után kapnak egy részt, azaz a féltestvér csak a vér szerinti szülője vagyonából örököl, a másiktól nem. A szabály teljesen egybecseng a Szász tükörben foglaltakkal, amely szerint a féltestvér az öröklésben hátrább tolódik, az unoka helyét foglalja el (Ldr. I. 3. 3.).

Ide kapcsolódik, és a magdeburgi joggal meglévő élő kapcsolatot fejezi ki a Piirainen által 18. századnak keltezett, és 14. számúként besorolt löcsei kéziratban a 17. artikulusz után tett megjegyzés,¹⁴ amely szerint a magdeburgi jogra, a Ldr. I. 29. artikuluszára és a magdeburgi esküdszék p. 1. cap. 6. Distinet 4. számú határozatára, továbbá ugyan-

csak az Ldr. I. 3. szövegére és a hozzátartozó glosszára hivatkozva kimondják, hogy az örökséghez való jog harminc éven belül nem évülhet el, és hogy az édestestvér rokonsági fokban közelebb áll a szülőkhöz a féltestvérnél. Az artikulusz és az utána következő bejegyzés egyrészt mutatja a Szepesség területén élő németek között végbement önálló jogfejlődést, másrészt felhívja a figyelmet arra a kapcsolattartásra, amely évszázadokon keresztül élt, valamint példája annak, hogy a löcseiek és a Szepesség lakói mennyire anyajognak tekintették a magdeburgit.

Bár a jogkönyvekben lefektetett jogelvek a szokásjog gyakorlatát írják le: mégsem érdek nélkül álló, ha a bennük szereplő artikuluszokat szembeesítjük a valósággal. A Zipser Willkür esetében ez kivitelezhető, ugyanis a legkorábbi, az 1533 és 1553 közötti évek eseményeit és joggyűlteit tartalmazó késmárki tanácsbíróági jegyzőkönyvben az öröklésszabályokról számos, a Willkürnek megfelelő esetet találunk testamentumokban vagy bírósági ítéletekben.¹⁵

A köteleknek, azaz szerződéseknél és a velük kapcsolatos eljárásoknak a területe a középkorban jóval kisebb volt mint ma. Kölcsön- és zálogügyletek azonban előfordultak, és ide tartoznak azok a pénzügyi, gazdasági és munka kapcsolatok, amelyekért fizetség, illetve bér járt. Alapelveként mondja ki a Szepesség joga, hogy ha valaki elismeri az adósságot, tizennégy napon belül fizetni köteles. Ha vita van a felek között, az adós harmadmagával tartozik esküt tenni (ZW. 19. 20.). A Szász tükör hasonlóképpen rendelkezik (Ldr. I. 6. 3., II. 5.).

A zálogba helyezés alapelveit a Zipser Willkür 25. és 26. artikulusa tartalmazza, amelyek szerint az ingó zálogot a hitelező 14 napig köteles megtartani, azután a harmadik napon, a zálogot felértékelteheti és utána áruba bocsáthatja a következő piaci napon. Az ingatlan zálogot viszont egy évig és egy napig tartozik megőrizni. Mind a két eljárási mód alapelvei megtalálhatóak a Szász tükörben (Ldr. I. 70. 2., Ldr. II. 41. 2.).

A szepességi perjog a Szász tükörhöz és számos más hely joggyakorlatához hasonlóan tiltja a szembenálló feleknek egymás inzultálását a bíróságon. A szóbeli sértésért vagyonaival bűnhődik az elkövető, a tetteleges bántalmazás miatt pedig a testével, esetleg az életével fizet (ZW. 89., Ldr. I. 53.).

A szepességi perjog további számos rokon vonást tartalmaz a Szász tükörrel, közülük egyet emelünk ki. Bár a bírósági párbajt a városi jogkönyvek már tiltják, az mégis bekezdült a Szász tükör nyomán a Willkürbe. Az 54. artikulusz szerint, ha jogvitáját két ember párbaj útján szeretné elintézni, azt pajzzsal és egy testmagasságú bottal tehetik, és egy körön belül vívják a harcot. A kívülállóknak nem szabad segí-

teniük a harcoló feleket. Amennyiben előfordul, hogy valaki az egyik félnek segítséget nyújt, akkor a másik kerül ki győztesen a harcból. A szepességi szászok nem nemes emberek, így kard helyett éppen úgy mint a jobbágyok, bottal párbajoznak, jóllehet Magyarországon ezt már a jobbágyok, illetve a nem nemes szabadok számára korábban betiltották. A ZW. 54. és az Ldr. I. 63. 4. 5. közötti hasonlóság a szövegek összevetése alapján kiderül.

A büntetőjog keretén belül a városok vagy falvak békéjét segíti elő a Willkür 35. szabálya, amely a lakott területen belül nem engedélyezi hosszú kés vagy kard viselését, legfeljebb a bíró engedélyével. Az artikulusz szintén rokon a Szász tükör vonatkozó szabályával.

Mivel a nők a középkor során tartományi béke alatt álltak (Ldr. II. 66. 1.), és ezáltal oltalomban részesültek, a jogkönyvek súlyos büntetést szabnak ki a lányokon, asszonyokon és özvegyeken erőszakot elkövetőkkel szemben. A Zipser Willkür ugyancsak szentel egy artikulust e témának, amely rokonítható a Szász tükör tartományi joga II. könyvének 64. szabályával.

Magyarországra a középkorban a németesség jelentős része a 13. és a 14. században érkezett. Az egyik útvonal Boroszlón és Krakkón át vezetett a korabeli magyar királyság (ma: Szlovákia) északi részébe. A királyok számára a munkaerőt és adóalanyokat jelentettek, ezért kedvezményekben részesítették őket. A városok és bányavárosok mellett a Szepesség területe volt az egyik hely, ahol letelepedtek, és kiváltságaik birtokában életüket a saját jogszokásaik szerint élhették. Jogéletük normáinak írásba foglalása a Zipsen Willkür, a Szepesség joga. Kéziratának 93. artikulusa bepillantást enged az egykor itt élt nép életviszonyai közé. A Willkür olyan partikuláris jogkönyv, amelyet a 18. században még másoltak, szabályai hatályban voltak.

A tudományos kutatás számára eddig ismert volt, hogy a zsolnai és a bányavárosok jogkönyveihez hasonlóan a Zipser Willkürben a Szász tükör hatása fedezhető fel. Demkó Kálmán és Heiner Lück számos artikulusról mutatja ki az egyezéseket. Rendszeres áttekintésünk után 37 artikulust találtunk, amelyekben részben vagy egészben kimutatható Eike von Repgow műve valamelyik szabályának a hatása.¹⁶ Élesebb szemmel talán újabbakat is találhat benne a későbbi kutatás.

Összehasonlító jogi elemzésünk egyúttal felhívja a figyelmet arra, hogy a középkorban egy-egy régió egyes területeinek lakosságát, nemcsak az azonos vallás gyakorlása és az ennek talaján kisarjadó művészetek kötötték össze, és formálták szellemiségének és műveltségének karakterét, hanem a jogi normák is, amelyek a lakosság életkereteit határozták meg.

Jegyzetek

¹Almásy Tibor: A tizenharmadik század története. (Bp. 2000. 5–9. p.)

²Fügedi Erik: Befogadó: a középkori magyar királyság. (Történelmi Szemle 1979/2. 355–376. pp.) Gündisch Konrad: Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen. Unter Mitarbeit von Mathias Beer. Studienbuchreihe der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat. 8. (München 1988. 20–59. pp.) Kristó Gyula: Nem magyar népek a középkori Magyarországon. (Bp. 2003. 121–167; 167–179; 219–233; 235–245. pp.)

³Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér. V.1. (Budae. 1829. 132–135. p.)

⁴Benka, Ján: Osídlenie severneho Slovensko. (Košice. 1985. 93. p.) Horna, Richard: Stucny nastin dejin Spiše. (Bratislava. 1935. 8. p.) Heiner Lück: Zur Rezeption des sächsis-magdeburgischen Rechts in Osteuropa. Das Beispiel Ungarn. In: Grenzen Überschreiten. Beiträge zur deutsch-ungarischen Kulturwissenschaft. Colloquium Halense BD 2. Verlag Janos Stekovics 2001. (21–22. pp.)

- ⁵Ilpo Tapani Piirainen: Nachträge zum zipser Recht. (Levoča. Verlag Polypress. 2001. 12. p.) Kristó Gyula 2003. (144–148. pp.)
- ⁶Rolf Liebenwirth: Die Wirkungsgeschichte des Sachsenspiegels. In: Die Wolfenbüttler Bilderhandschrift des Sachsenspiegels. Aufsätze und Untersuchungen. Kommentarband zur Faksimile-Ausgabe. Hrsg. von Ruth Schmidt-Wiegand. (Akademie Verlag. 1993. 78–82. pp.) Heiner Lück 2001. (16–23. pp.)
- ⁷Anjou-kori oklevéltár. Documenta res hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. IV. 1315–1317. Szerk.: Kristó Gyula. (Bp.–Szeged. 1996. 634. sz.)
- ⁸Michal Suchý–Ivan Chalupický–Jozef Sulacek: Dejiny Levoce 1–2. (Košice. 1974–1975. I 35. p.) Heiner Lück 2001. (26. p.)
- ⁹Ilpo Tapani Piirainen 2001. (13. p.)
- ¹⁰Demkó Kálmán: A szepesi jog (Zipser Willkür) (Bp. 1891. 9–15. p.) Ilpo Tapani Piirainen 2001. (9. 11–21. pp.) Heiner Lück 2001. (26–27. pp.)
- ¹¹Ilpo Tapani Piirainen und Mária Papsonová. Das Recht der Spiš/Zips. Texte und Untersuchungen zum frühneuhochdeutschen in der Slowakei. (Universität Oulu. Oulu, Finland). Veröffentlichungen des Germanistischen Instituts 8 1–2 BD. (1992. 39; 103; 205; 245; 293; 371; 409. p.) Ilpo Tapani Piirainen 2001. (53. p.) Ilpo Tapani Piirainen: Das Rechtsbuch der XI Zipser Städte Rechtliches, medizinisches und sprachliches aus einer frühneuhochdeutschen Handschrift aus der Slowakei. (Levoča. Verlag Polypress. 2003. 61. p.)
- ¹²Demkó Kálmán 1891. (20–35. p.) Heiner Lück 2001. (101. p.)
- ¹³Magyar jogi lexikon hat kötetben V. Szerk.: Márkus Dezső. (Bp. 1904. 762–764. pp.) Szende Katalin: A magyarországi városi végrendeletek helye az európai joggyakorlatban (A középkori Sopron, Pozsony és Eperjes példája). (Soproni Szemle 1999. 4. 343–357. pp.) Die Normen des Familien-, Erb- und Vermögensrechtes. In: Buda város jogkönyve I. Közreadja: Blazovich László – Schmidt József. (Szeged, 2001. 208–215. pp.)
- ¹⁴Ilpo Tapani Piirainen 2001. (59–60. pp.)
- ¹⁵Ilpo Tapani Piirainen–Arne Ziegler: Das älteste Gerichts-buch der Stadt Käsmark/Kežmarok aus den Jahren 1533–1553. (Leutschau/Levoča. Verlag Polypress. 1998. 29–82; 18–40; 42; 50–51; 56; 59–60; 62; 64; 67–68; 80–81. pp.)
- ¹⁶Eigentum-, Familien- und Erbrecht ZW. 2. Ldr. I. 31. 1. 2; ZW. 4. Ldr. I. 7; ZW. 6. Ldr. I. 23. 1; ZW. 7. Ldr. I. 23. 2; ZW. 8. Ldr. I. 3. 3; ZW. 9. Ldr. I. 3. 3; ZW. 11. Ldr. I. 13; ZW. 13. Ldr. I. 33; ZW. 17. Ldr. 3. 2; ZW. 64. Ldr. I. 23. 2., I. 42. 2. 1; ZW. 65. Ldr. I. 33; ZW. 66. Ldr. I. 30; Obligationsrecht ZW. 19. Ldr. I. 6. 3., II. 5. 2; ZW. 20. Ldr. I. 70. 2; ZW. 23. Ldr. III. 33. 3. 4; ZW. 24. Ldr. I. 53. 3., I. 70. 2; ZW. 25. Ldr. I. 5; ZW. 26. Ldr. II. 41. 2; ZW. 28. Ldr. III. 39; ZW. 53. Lnr. 3., 21. 1. 76; Verfahrensrecht ZW. 3. Ldr. I. 45–46., II. 63; ZW. 38. Ldr. I. 45–46., I. 60., II. 63; ZW. 39. Ldr. II. 63; ZW. 41. Ldr. II. 37. 3; ZW. 54. Ldr. I. 63. 3–4; ZW. 55. Lnr. 67. 1; ZW. 89. Ldr. I. 53; Strafrecht ZW. 14. Ldr. II. 64; ZW. 29. Ldr. III. 6. 1; ZW. 30. Ldr. II. 69; ZW. 31. Ldr. III. 78. 7; ZW. 33. Ldr. III. 35. 2; ZW. 34. Ldr. II. 13. 1; ZW. 35. Ldr. II. 66. 1., 72. 2; ZW. 49. Ldr. II. 13. 4; ZW. 51. Ldr. III. 6. 1; ZW. 73. Ldr. II. 40., II. 62.

Homoki-Nagy Mária:

A magyar magánjog kodifikációja a 19. században

„Az ősiség eltörlése ezennel elvileg kimondatván, rendeltetik:

I.§. A minisztérium az ősiség teljes és tökéletes eltörlésének alapján a polgári törvénykönyvet ki fogja dolgozni és ezen törvénykönyv javaslatát a legközelebbi országgyűlés elébe terjesztendi.” (1848:XV. tc.)

A magyar törvényalkotás egyik legszebb és legrövidebb időszakában szükségesnek tartották törvényben rögzíteni egy polgári törvénykönyv megalkotásának halaszthatatlanságát. A kérdés csak az, miért éppen a forradalom napjaiban történt mindez, volt-e korábbi előzménye ennek a kodifikációs törekvésnek és ha igen, mi lett annak a sorsa? A kérdésre csak akkor tudunk válaszolni, ha a magyar magánjog fejlődésének néhány sajátosságát ismerjük.

A magyar jog fejlődését, de különösen a magánjog alakulását a szokásjog mint alapvető jogforrás határozta meg. A magánjogi jogviszonyok sajátossága az volt, hogy az állami törvényalkotás nem akart az egymással egyenrangú felek megállapodásába beleszólni, nem akarta azt törvényileg szabályozni. Ezért az évszázadok alatt kialakult szokásjogi normák viszonylag szabadon érvényesülhettek, s ez magyaráz-

za azt is, hogy Werbőczy 1514-ben viszonylag jó összefoglalását tudta adni a 15. századra kialakult magánjogi rendszernek. Ugyanakkor mindezzel a későbbi századokra megmerevítette a magánjogi viszonyok fejlődését, mert művéhez, mint egyetlen összefoglaló munkához, mindenki törvényként ragaszkodott, azaz törvényként hivatkoztak rá. Fel sem merült annak az igénye, hogy új, jobb, a szokásjogi normákat háttérbe szorító, önálló törvénykönyvet alkossanak.

A magánjog kodifikációjának folyamatát az Európában uralkodóvá vált természetjogi eszmék, majd a kibontakozó felvilágosodás ideológiája gyorsította fel, mely eszmerendszer Magyarországon is hatott. Ennek köszönhető, hogy bár II. József abszolútista politikáját elvetették, az általa elindított reformok mégis elkezdtek hatni, hogy II. Lipót trónra lépését követően az 1790-ben összehívott országgyűlés a 67. tc-vel felállította azokat az országgyűlési bizottságokat, melyek alapvető feladata volt a teljes magyar jogrendszer és ezen belül a magánjog újra szabályozása. Hogy miképpen értékeljük az 1795-re elkészült magánjogi törvényjavaslatokat (Projectum legum civilium) – valljuk meg őszintén – a jogtörténészek egyik nagy feladata közé tartozik. Többen kompilációnak minősítik, annak ellenére, hogy a tág értelemben vett kodifikációs munka részeként tartják számon,¹ mások meg merik kockáztatni azt a feltevést, hogy minden hiányossága ellenére ez a tervezet a szűk értelemben vett kodifikációs munka első lépéseként értékelhető.²

Miután az elkészült tervezetek nem kerültek országgyűlés elé, sokáig szinte a feledés homályába került ez

a munka, majd a reformkor haladó politikusainak köszönhetően ismét kodifikációs munkába fogott az országgyűlés, sajnos csak azzal a törvényi felhatalmazással, hogy vizsgálja felül az 1795. évi tervezetet, s ezt terjessze a következő országgyűlés elé. (1827: 8.tc.) Ha történelmi összefüggéseiből e második tervezetet kiragadjuk, akkor joggal állapítható meg az, hogy 1795-höz képest érdemi változtatás a magánjogi javaslatok szövegében nem történt. Ha azonban a javaslatok kapcsán lefolytatott vármegyei tárgyalások vitaanyagát, az ott elkészült módosító javaslatokat és az 1834-ben elkezdett magánjogi tervezetek tárgyalásainak a Kerületi üléseken lezajlott vitaanyagát megnézzük, akkor már azt kell megállapítanunk, hogy Magyarországon is elindult az a kodifikációs munka, amely Poroszországban, Franciaországban illetve Ausztriában a 18/19. század fordulóján már lezajlott. Magyarországon ekkor már a Jeremy Bentham által is megfogalmazott egyszerű, világos, mindenki által érthető törvénykönyv alkotására készültek, illetve többen erre tettek javaslatot, melyet Szalay László fogalmazott meg egyértelműen: „*A törvénykódex – azaz : a statuspolgárok magok és a status közötti törvényes viszonyainak rendszeresen szerkesztett, magában bevégzett és sanctióval ellátott könyve.*”³ Önálló magánjogi törvénykönyv megalkotását sürgette több vármegye így pl. Csongrád és ennek kidolgozására tett javaslatot Deák Ferenc, amikor 1834. május 24-én elhangzott felszólalásában a következőket mondta: „*első figyelemmel kell tehát lenni, hogy valahára már systema készüljön. [...] nevezessék egy kerületi választmány, s arra bízzassék [...] Jegy systematisált codexnek csontvázát dolgozza ki.*”⁴ A magánjogi javaslatok országgyűlési tárgyalásai elkezdődtek, de az urbáriális kérdésben hozott uralkodói leirat következtében félbe is szakadtak, melynek az lett a következménye, hogy 1848-ig az egyes országgyűléseken csak a magánjog egy-egy részterületét érintő törvények születtek,⁵ de egységes törvénykönyv alkotására már nem készültek. Ezt követően született meg az 1848: XV. tc., mely előírta egy új kódex elkészítését. Miért az ősiség eltörlését kimondó törvényben fogalmazzák meg ezt az igényt? Mi változott meg azzal, hogy az ősiséget eltörlték Magyarországon?

A magyar rendi magánjogot 1848-ig három kötöttség terhelte, amely alapjaiban határozta meg magánjogunk intézményrendszerét. Ez a hármas kötöttség adódott egyrészt a nemzetségi kötöttségek-ből, amelynek következtében kialakult az ősiség rendszere, melyet végső soron Nagy Lajos rögzített az 1351. decretumában⁶. Ez azt jelentette, hogy ha egy ingatlan jószág egyszer törvényes öröklésen ment át, akkor arról a vagyonról az osztályos atyafiak, azaz a nemzetség férfi tagjainak beleegyezése nélkül nem lehetett rendelkezni. A másik kötöttség az adományrendszerből adódott, hiszen Szt. István óta királyaink hűveiknek birtokot adományoztak hűségükért, amely

birtok öröklését (rendszerint fiági öröklését) a király az adománylevélben határozta meg, s ha ilyen örökös hiányzott, akkor a birtok visszaszállt a királyra.⁷ A harmadik kötöttség pedig az urbáriális viszonyokból adódott, hiszen a jobbágyok által megművelt telek a földesúr tulajdonában volt, arról a jobbágynak rendelkezni nem lehetett.⁸ A magyar magánjogi rendszert évszázadokon át meghatározó ezen hármas kötöttség szinte lehetetlenné tette annak fejlődését. Hiába alakította ki a mindennapok szüksége azokat a kisebb lehetőségeket, melyekkel ezeket a kötöttségeket a földet birtoklók ki tudták kerülni, magánjogunk egészét és ezzel sajnos az egész magyar gazdaság fejlődését megakadályozta ez a rendszer. Különösen a 18. század az ősiségi perek sokaságát eredményezte, hiszen egy-egy nemzetség tagjai vélt vagy valós okok alapján több évtizeddel korábban megkötött szerződéseket szerettek volna érvényteleníteni.⁹ Törekvések csak töredékében jártak sikerrel, de az a jogbizonytalanság, amely eme perek miatt kialakult, elengedhetetlenné tette ennek a magánjogi rendszernek a megváltoztatását, az ősiség intézményének az eltörlését. Nem véletlen, hogy az 1795. évi tervezet jelentős részében a birtok- és tulajdonviszonyok kérdésével, valamint ezzel összefüggésben az örökbevallásokkal (ingatlan dolog adás-vétele) illetve a birtokzálog kérdésével foglalkozott.¹⁰

Amikor 1848-ban ki merték mondani a legsúlyosabb kötöttségnek, az ősiségnek az eltörlését, az 1848. IX. tc-vel pedig lehetővé tették Magyarországon a jobbágyfelszabadítást, valójában a teljes magyar rendi magánjog alapjait szüntették meg. Nemcsak a szabad tulajdoni- és birtokviszonyokat teremtették meg, hanem ezzel lehetőséget adtak szerződési rendszerünk átalakítására és szükségessé vált a kötött vagyoni viszonyokra épülő öröklési rendszerünk megváltoztatása is, ami lehetővé tette egy modern, a szabad végrendelkezési jogot is magába foglaló új öröklési szabályrendszer kidolgozását. Mindezt a változást, amit valójában egyetlen mondat törvénybe iktatásával értek el, nem lehetett új, egységes polgári törvénykönyv nélkül megvalósítani. Ez a magyarázata, hogy a kötött tulajdoni rendszer eltörlését kimondó törvényben rendelkeztek egyben arról is, hogy önálló polgári kódexet kell a következő országgyűlésre előterjeszteni. A kérdés csak az, képesek voltak-e ennek megalkotására, rendelkezésükre állhatott-e egy olyan anyag, melyet figyelembe véve viszonylag rövid időn belül ennek a követelménynek eleget lehetett volna tenni. A válasz egyszerű és elszomorító: nem. 1848/49. nem volt alkalmas a békés, nyugodt törvényalkotásra. Miután pedig a magyar szabadságharcot leverték, s Magyarországot az osztrák örökös tartományok sorába kívánták süllyeszteni, már nem volt igény arra a Habsburg udvar részéről, hogy önálló magyar polgári törvénykönyvet készíttessenek, amikor már ott volt a kipróbált Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch. Ennek volt köszönhető,

hogy 1853-ben hatályba léptették Magyarországon az ABGB-t, kiegészítve az ősiségi pátenssel és az urbáriális pátenssel. Így azt kell mondanunk, hogy a magyar magánjog kodifikációjának kérdése ismét lekerült napirendről. Ugyanakkor éppen az ABGB-nek és a hatályba léptetett pátenseknek köszönhetően a rendiséget jellemző kötött tulajdoni rendszert megszüntették, lehetővé téve ezzel a polgári átalakulás kibontakozását. Az ősiségi pátensben eltörölték a magyar rendi magánjogot, az ősiség mellett jellemző adományrendszert, amelynek következtében végre valóvá válhatott Kölcsey Ferencnek 1834-ben többször megfogalmazott kívánsága, a királyi kincstár öröklési jogának, az ún. *ius regium*nak az eltörlése.¹¹ Eltörölték továbbá a birtokok különböző típusainak – örökölt, vásárolt, adományos – megkülönböztetését és megszüntették a férfi és leányág öröklési joga közötti különbségtételt is.¹² Mindez lehetővé tette a telekényvi rendszer bevezetését Magyarországon, de sajnálatos módon az ABGB rendelkezéseinek következtében az ősiség helyébe egy másik kötött tulajdoni forma, a hitbizomány (*fideicommissum*) érvényesülési köre szélesedhetett ki, hiszen ez a jogintézmény 1687. óta ismert volt Magyarországon, de éppen az ősiség miatt nem terjedt el. A magyar magánjogot érintő minden változást figyelembe véve valójában minden készen állt arra, hogy a kodifikációs munka elinduljon.

Az újabb változás 1861-ben következett be, amikor Apponyi György országbíró összehívta az Országbírói Értekezletet, melynek feladataként határozták meg, a magánjog rendszerének megváltoztatását. Sajnálatos módon nem az volt az egyetlen kérdés, hogyan induljon el a polgári törvénykönyv megalkotása, hanem olyan kérdéseken vitakoztak, hogy visszaállítható-e az 1848 előtti helyzet? Hatályban tartható-e az ABGB? Szüllessen-e egy új kódex vagy mindezeknek a keverékéből egy sajátos kompilációs munka készüljön?¹³ Minden lehetséges elképzelésnek volt hangadója az értekezleten. Végül Deák Ferenc kísérelt meg egy olyan álláspontot kialakítani, amellyel elkerülhető volt az 1847. előtti magánjogi rendszer visszaállítása, de az a vád sem érhetett senkit, hogy kizárólag az osztrák ABGB recepcióját kívánna megvalósítani. „*De ha a régi törvényeket minden változtatás nélkül, teljesen, tökéletesen ismét visszahozni nem lehet; ha vannak hézagok miket pótolni kell; vannak oly rendelkezések miket mint lehetetleneket változtatni szükséges: föladatunk egyéb nem lehet, mint gondosan megvizsgálni az anyagi és alaki törvények minden egyes részénél, ha a régi törvényeknek arra vonatkozó rendelkezéseit életbe lehet-e ismét léptetni, anélkül, hogy a magánjogviszonyok megzavartassanak.*”¹⁴ Hosszú vita után a magyar magánjogi szabályok jelentős része visszaállításra került, kivéve azokat, amelyeket az 1848:XV. tc. hatályban tartása miatt nem voltak alkalmazhatók. Ezekben az esetekben az ABGB szabályait illetve az Országbírói Értekezlet által elkészített munka rendelkezéseit, az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat (ITSZ) kellett alkalmazni.¹⁵

— Az ITSZ több száz szabálya közül az anyagi magánjo-

got mindössze 23 szakasz érintette, amelyekben a megváltozott tulajdoni és birtokviszonyok következtében kialakult új öröklési szabályokat léptették hatályba Magyarországon. Ebben a fejezetben érzékelhető leginkább, miképpen kísérelték meg a régi öröklési szabályokat az ABGB által nyújtott új szabályokkal ötvözni úgy, hogy se az ABGB recepciójának, se a régi szabályok visszaállításának vádjával ne lehessen senkit se illelni.

Éppen az ősiség és az adományrendszer eltörlésének köszönhetően bevezették a szabad végrendelezési jogot, de az örökhagyó rendelkezési jogát korlátozták a törvényes lemenők, illetve azok hiányában a szülők kötelesrészi igényével. Az örökhagyó még életében sem ajándékozhatta el a vagyonát úgy, hogy ezzel a törvényes örökösöket megfosztotta volna kötelesrésziükől. A kötelesrészből csak érdemtenségi ok fennállása esetén lehetett végrendeletben kizárni az örökösöket. Az érdemtenségi okokat viszont a Werbőczy Hármaskönyvében meghatározott ok alapján állapították meg, melyek nem voltak mások, mint amikor az osztályrabocsátást az apa kikényszeríthette fiaitól.¹⁶

A törvényes öröklés rendszerében először a lemenők örökölték, akik között már nem tettek különbséget, sem a vagyon jogi természetére alapján, sem a nemek között. Lemenők nem létében viszont az örökhagyó örökölt vagyonát, az ún. ági vagyonát visszazárta arra az ágra ahonnan jött, azaz érvényesítették a régi jog *paterna paternis, materna maternis* elvét. A túlélő házastárs csak az örökhagyó vásárolt vagyonát örökölhette meg lemenők hiányában. A felmenők törvényes öröklésénél ugyanakkor átvették az ABGB által is alkalmazott parentélák szerinti öröklési rendszert. Ugyanakkor meghagyták az özvegyen maradt feleség jogát (*ius viduale*), amely valójában haszonélvezeti jogot jelentett az özvegy feleség számára, törvényes lemenők öröklése esetében mindaddig, amíg férje nevét viselte.¹⁷

Mindezen rendelkezések ismeretében joggal mondhatjuk azt, hogy az ITSZ csak kompilációs munka, ahogy az a képviselőház határozatában is olvasható: „*a magyar magánjogi törvények visszaállítottak, de amennyiben azok az 1848:XV.-t és a szem elől nem téveszthető újabb jogviszonyok miatt alkalmazhatók nem volnának, addig, míg törvényeket alkotni lehetne, az Országbírói Értekezlet munkálatait ideiglenes kiegészítő gyanánt használhatónak tekinti.*”¹⁸ Ez azonban már nem felelt meg a kor követelményeinek.

Így a kiegyezés utáni időszakra maradt a magyar polgári törvénykönyv elkészítése. A 19. század második fele az európai kodifikációs hullám második szakaszának a korszaka, amikor oly jelentős törvénykönyvek születtek, mint a német Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) illetve a svájci Zivilgesetzbuch (ZGB). Az Európában a magánjog kodifikációjával kapcsolatban lezajlott valamennyi vitás kérdés Magyarországon is felmerült, s hosszú évtizedek vitái alatt forrtak ki azok a tervezetek, amelyeket részben magánmunkálat-

ként, részben hivatalos felkérésre készítettek. Az egyik ilyen vita a német jogterületen kialakult pandekta-rendszer átvételének a kérdése, ezen belül kell-e ún. általános részt kialakítani a magánjogi kódexben vagy sem? Miután Hoffman Pál már 1871-ben elkészítette az általános rész tervezetét, amely igen heves ellenálást váltott ki¹⁹, mindez azzal a következménnyel járt, hogy Magyarországon az általános rész kodifikációját elvetették, s úgy tűnt, hogy a kodifikáció ismét lekerül napirendről. Ezért azt a megoldást választották jogtudósaink, hogy az égetően szükséges magánjogi fejezeteket megkísérelték önálló törvényben szabályozni, szinte hasonló módon a reformkori példához. Így született meg a kereskedelmi törvénykönyv (1875: XXXVII.), amely meghatározóvá vált a magyar magánjog fejlődésében. Miután egységes magánjogi törvénykönyv nem volt, a fellendülő gazdasági élet, a kereskedelem viszont megkívánta az áruforgalom szabályozását, a kereskedelmi törvényben nemcsak a szigorúan vett kereskedelmi jogi szabályokat rögzítették, hanem különösen a szerződési típusok vonatkozásában olyan általános kötelmi jogi alapszabályokat érvényesítettek, melyeket nemcsak a kereskedelemben, hanem a magánjogi viszonyok között általános értelemben is használni lehetett.²⁰ Ezzel tulajdonképpen lefedték azt az űrt, ami a magánjogi törvények hiánya miatt létezett. Ugyanakkor ezzel a megoldással arra is lehetőség nyílt, hogy nyugodtan készülhessenek az egységes magánjogi törvénykönyv megalkotására. Hasonló célt szolgált a dualizmus korának másik je-

lentos magánjogi törvénye, a házassági törvény (1894: XXXI.), amely elválasztotta egymástól az államot és az egyházat, ezzel megszüntette a kánonjogi szabályok érvényesítését a világi jogban. A házasságot a felek közötti szerződésnek tekintette, amely meghatározott feltételek fennállása esetén felbonthatóvá vált.

Horváth Boldizsár igazságügyi miniszter 1876-ban bízott meg egy bizottságot a magánjogi törvénykönyv tervezetének elkészítésével, melynek során Magyarországon azt a technikai megoldást választották, hogy a magánjog egyes területeinek tervezetét más-más készítette el, ami igen sok vitára adott alkalmat, hiszen sem szellemében sem szerkezetében nem volt egységes. Többszöri átdolgozás, heves szakmai viták után az első tervezet 1900-ra készült el, amely négy részre tagolta a magánjogi anyagot: 1. személyi jog és családjog, 2. dologi jog, 3. kötelmi jog, 4. öröklési jog. Még ez a tervezet is többszörös átdolgozáson ment át, amíg 1928-ban elkészült a Magánjogi Törvényjavaslatok c. munka, melyet már alkalmasnak minősítettek országgyűlési elfogadásra. Ez azonban nem történt meg. Szinte ugyanarra a sorsra jutott, mint Werbőczy Hármaskönyve. Törvényé nem vált, a gyakorlat azonban, miután nyomtatásban megjelent szinte azonnal alkalmazni kezdte, gyakran hivatkozva ítéletekben is a javaslatok szabályaira.

A magyar magánjog törvényi felhatalmazást is nyert kodifikációjára csak jóval később, alapjaiban megváltozott társadalmi és gazdasági viszonyok között került sor.

Jegyzetek

¹ Mádl Ferenc: Kodifikation des ungarischen Privat- und Handelsrechts im Zeitalter des Dualismus. (in. Andor Csizmadia, Kálmán Kovács: Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa 1848-1944. Budapest. 1970. 87-120.); Zlinsky János: Ungarn in. Helmut Coing: Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte III/2. München. 1982.; 2141-2213. pp.

² Homoki-Nagy Mária: Kodifikáció vagy reformkísérlet in. Győri tanulmányok. 20. 1998. 65-73. pp.

³ Szalay László: Codificatio. in. Publicisticai dolgozatok. I. Pest 1847. 19-90. pp.

⁴ Kónyi Manó: Deák Ferenc beszédei. 1829-1841. Budapest. 1903.; Kossuth Lajos Országgyűlési Tudósítások III. (szerk. Barta István) Budapest 1949. 170. p.

⁵ A jobbágyok örökléséről. 1840:8. tc.; A váltóról. 1840:15. tc.; A kereskedőkről. 1840:16. tc. A közkereseti társaságok. 1840:18. tc.; A csődületről. 1840: 22. tc.

⁶ Magyar Törvénytár: Budapest. 1899. 1351:11.§ „Excepto solummodo uno articulo, praenotato, de eodem privilegio, excluso, eo videlicet: „Quod nobiles homines, sine haerede decedentes, possint, et queant ecclesiis, vel aliis quibus volunt, in vita, vel in morte dare, et legare, possessiones, eorum vendere, vel alienare.” Imo ad ista faciendus nullam penitus habeant facultatem, sed inter fratres proximos, et in generationes eorundem: ipsorum possessiones, de jure, et legitime, pure, et simpliciter, absque contradictione aliquali, devolvantur.”

⁷ Magyar Törvénytár: Budapest 1899. Kálmán. I. 20.

⁸ Werbőczy István: Tripartitum. III. 30. 7. §.

⁹ Illés József: Bevezetés a magyar jog történetébe. Budapest. 1930. 290-291. pp.

¹⁰ Homoki-Nagy Mária: Az adományrendszer reformjára tett kísérletek az 1795. és az 1830. évi magánjogi tervezetekben. Acta

Jur.et Pol. Tom.LIX. Fasc. 6. Szeged, 2001.; Homoki-Nagy Mária: Kísérlet a magánjog kodifikációjára a 18-19. században Magyarországon. Studia Caroliensia. 2001. 2. 72-88. pp.

¹¹ Barta István: Országgyűlési Tudósítások. III. Kőlcsey. 185. p.

¹² Tóth Lőrinc: Az ősiségi nyílt parancs. Pest. 1853.

¹³ Kónyi Manó: Deák Ferenc beszédei II. Budapest 1903. 549-555. pp.

¹⁴ Kónyi Manó: Deák Ferenc beszédei. II. Budapest. 1903. 579. p.

¹⁵ Ráth György: Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában Pest. 1861. I-II.

¹⁶ Werbőczy: Tripartitum I. 52-53. „I. si filius, in parentes, manus violentas injecerit, vel aliam gravem, et notabilem injuriam eis intulerit; 2. si parentes criminaliter accusaverit de tali causa; quae in perniciem principis, vel reipublicae totiuis regni, non vergit; 3. si vitae parentum insidiatus fuerit, veneno scilicet, vel alio modo in necem parentum conspirando; 4. si cum maleficis, vel aliis nefandae vitae hominibus, contra voluntatem patris perseveraverit, bona paterna prave consumendo; 5. si parentem captum, de manibus inimicorum, vel de carcere nonredemit, neque liberavit, vel pro eo fidejubeat recusavit.”

¹⁷ Ideiglenes Törvénykezési Szabályok. Magyar törvénytár 1861.; Emil Böszörményi-Nagy: Das ungarische Erbrecht zur Zeit des Dualismus. in. Andor Csizmadia-Kálmán Kovács: Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa. Budapest. 1970. 413-429. pp.

¹⁸ Kónyi Manó: Deák Ferenc beszédei. II. 585. p.

¹⁹ Helmut Coing: Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte. III/2. 2165. p.

²⁰ Emilia Weiss: Die Entwicklung des Vertragsrechts im Lichte der ungarischen zivilrechtlichen Kodifikationsarbeiten. in. Andor Csizmadia-Kálmán Kovács: Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa. Budapest. 1970. 285-298. pp.

Ruszoly József:

Móra Ferenc sajtópöre 1923-ban

1923. február 20-án este, fél 8 – háromnegyed 8 tájban Budapesten a Hungária szálloda és az Emke kávéház előtt egy-egy ismeretlen fiatalember hordárokat szólított meg, arra kérvén őket, hogy a nekik átadott, durva papirosba csomagolt dobozokat juttassák el Rassay Károly nemzetgyűlési képviselőhöz, a polgári liberális csoport vezéralakjához, valamint Miklós Andorhoz, Az Est főszerkesztőjéhez. A hordárok a csomagokat el is vitték a címzettekhez, akik azonban gyanút fogtak; nem bontották föl a különös küldeményeket, hanem értesítették a rendőrséget. Szerencsésükre, mert – mint a tűzszerészek megállapították – a becsomagolt pléhdobozokban két-két, 1914-ben gyártott wöllersdorfi típusú kézigránát lapult. Úgy voltak összeeszkábálva, hogy a doboz óvatlan szétnyitásakor robbantak volna. A küldeményekben talált cédulákon ez állt: „Üdvözlét a 111-esektől.” Rakovszky Iván belügyminiszter szerint, – aki másnap kénytelen-kelletlen számot adott a nemzetgyűlésnek a történekről, – „a bombák [...] a legnagyobb naivitással voltak összeállítva.” Annyi bizonyos: e küldeményekről első pillantásra meg lehetett állapítani, hogy nem ajándékot tartalmaznak. A két címzettnek, különösen pedig az „ébredők” január 16-ai operettszínházi merénylete miatt 24-én interpelláló Rassaynak, volt oka az óvatosságra. Ezek az újabb esetek annak a szélsőjobboldal szervezte merényletsorozatnak a láncszemei voltak, amely sorozat az 1923. december 26-ai csongrádi bombamerénylettel érte el emberhalállal járó végkifejletét.¹

E föltehetőn az Ébredő Magyarok Egyesülete, esetleg valamely jobboldali titkos szervezet készítette pokolgépek másnap mégis robbantak, csak nem a címzetteknek, hanem a t. Házban. Az ellenzék napirend előtti vitát kezdeményezett az ügyben. A heves közbeszólásokkal kísért polémia alaphangját a kereszténypárti Huszár Károly, az ellenforradalom második miniszterelnöke igyekezett megadni, hangsúlyozva, hogy „egy konkrét merényletről van szó,” amelyből nem szabad pártkérdést csinálni; magyarul: a baloldal ne vádolja cinkossággal a kormányt vagy a kormánypártot. Tiltakozott az ellen, hogy „a politikai fegyverek közé a politikai gyilkosságot is besorozzák,” és föl szólította a belügyminisztert, hogy a törvény szigorával lépjen föl a merénylők ellen.

A baloldal képviselői az elmúlt évek merényleteit is szóba hozták. Peidl Gyula szegedi szociáldemokrata képviselő a három évvel azelőtt a Népszava meggyilkolt két hírlapírójának, Somogyi Bélának és Bacsó Bélának még mindig földéretlen ügyét feszegette. A polgári liberális Pakots József a titkos társaságok ellen szólt. Drozdy Győző, aki az első nemzetgyűlés kezdetén még a Nagyatádi Szabó István vezette kisgazdapárt

tagja volt, azóta azonban Rassay Károly körében talált „politikai menedéket,” még élesebben fogalmazott. A keresztény kurzus urainak felelősségét hangoztatva ki merte mondani, hogy az ébredők merényletsorozata egyenes folytatása annak, ami 1919-ben Orgoványnak Tolvajos határrészén elkezdődött; az ottani tettesek egy részét a bíróság elítélte ugyan, de „hazafias tévedés” címén kegyelemben részesültek. Fölemelte szavát a merényletek ellen Meskó Zoltán, a 48-as keresztény, kisgazda és földműves párt képviselője, valamint a pártönkívüli Létay Ernő is.

A merénylők vihart arattak, amely ha nem veszélyeztette is a kormányt, kellemetlen volt a konszolidációra törekvő gr. Bethlen István miniszterelnök számára. Az egységes párt és a kormány becsületét Berki Gyula igyekezett mentetgetni; az ügy – úgymond – nem pártpolitikai kérdés, különben is: „A magyar ember lelkével sohasem fért össze semmiféle gaszág [...]” [!]. Volt a vitának a korra jellemző mellékága is. Huszár és Berki e merényleteket a Tanácsköztársaság idején volt statáriális eljárással állították párhuzamba, és ezt még a baloldal szónokai is megtették. Jellemző volt Nagy Ernő közbeszólása: „A kommunista gyilkosokat felakasztották, akasszák fel ezeket is!”

A belügyminiszter nem vállalta a felelősséget, csupán olyan frázisokat mondott, hogy „aki ilyent tesz, az nem magyar ember,” nem keresztény, hanem pogány politikát folytat. A bombaszállító hordárok megadták a tettesek személyleírását, a belügyminiszter a kézrekerítésükre 100 000 (inflációs) korona jutalmat tűzött ki.²

A heves szóváltások az országház folyosóján tetlegességig fajultak. Bogyi János legitimista ellenzéki képviselő, akinek elmeállapotáról Drozdy Győző – közbeszólására reflektálva – nem éppen kedvezőt mondot, ökölrel arcba csapta a baloldali képviselőt; Drozdy néhány pofonnal válaszolt, majd nyomban bejelentette mentelmi jogának sérelmét.³

A lapok hosszú tudósításokban foglalkoztak a történekről. A polgári liberális irányzatú Szeged – e néven jelent meg átmenetileg a Délmagyarország – *Konstrukció bombával és ökölrel* címmel merész hangú, bár voltaképpen csak a nemzetgyűlési vitában elhangzottakat földéző vezércikket közölt, amely az ügy kapcsán általánosabb következtetéseket is levont a Bethlen-kormányzat elnéző politikájáról. E cikk szerzője Móra Ferenc volt. Ellene bünvádi és fegyelmi eljárás indult. Az üggyel többen is foglalkoztak már. Madácsy László idézett a vád alá helyező határozatból, és közölt az író elleni eljárások beszüntetésére irányuló akció dokumentumaiból.⁴ A cikk hasonmását nem csak az ő tanulmánya, hanem a Délmagyarország jubileumi emlékkönyve is tartalmazta.⁵ A vádhatározatot Oltvai Ferenc is fölvetette népszerű forráskiadványába.⁶ Földes Anna is említést tett az üggyről Móra-életrajzaiban.⁷ Magát a cikket a Móra Ferenc életművét gondozó Vajda László tette közzé először; nem ő, hanem a jegyzetek írója tehet róla, hogy egy szóval sem történt említés a cikk következményeiről.⁸

Az időközben fölbukkant dokumentumok, a már

korábban is ismertek teljesebb kiaknázásával egyetemben, lehetővé teszik, hogy tisztázzam az ügy eddig homályban maradt vagy figyelemre nem méltatott mozzanatait is.

Zombory Jenő, a szegedi kir. ügyészség alelnöke, a cikk megjelenésének másnapján, 1923. február 23-án határozatot hozott, amelyben a „Szeged című napilap 1923. évi február hó 22-én megjelent számában »Konstrukció bombával és ökölle« felirattal közölt sajtóközlemény miatt a sajtójogilag felelős személy ellen az 1922:III. tc. és 8. §-ba ütköző államellenes vétség” címen elrendelte a nyomozást, amelynek teljesítésére a szegedi kir. törvényszék vizsgálóbíráját kérte föl. A lap felelős szerkesztőjének kihallgatásával kérte megállapítani a cikk szerzőjét, beszerezni kéziratát, majd pedig gyanúsítottként kihallgatni a szerzőt, vagy személyének megállapíthatatlansága esetén a felelős szerkesztőt. Az eljárás alapjául „a cikk egész összefüggésében mérlegelt tartalmát,” különösen pedig idézett részeit jelölte meg (4722/kü. 1923.).⁹ E részeket az alábbi I. sz. dokumentumként újra közölt cikkben *dőlt* betűvel jelzem. A lap Somogyi-könyvtárbeli példányán e sorok alig láthatón kék ceruzával alá vannak húzva; talán maga Móra jelölte meg e „bűnös” részeket.

A vádirat március 22-én készült el. Eszerint az ügyészség Móra Ferenc „43 éves kiskunfélegyházi születésű szegedi lakos, r. kath. vallású, vagyontalan, büntetlen, könyvtár- és múzeumigazgató terhelten, mint szerzőt, nyomtatvány útján elkövetett s az 1921. évi III. tc. 7. § első bekezdésébe és 8. §-ába ütköző és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség miatt” azzal vádolta, hogy cikkében „olyan valótlan tényeket állított, amelyek alkalmasak arra, hogy a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülését csorbítsák és hitelét sértsék, s [...] a magyar állam és [a] magyar nemzet ellen meggyalázó kifejezéseket használt.” Az ügyészség a vád alapjául a cikk ugyanazon mondatait jelölte meg, mint a nyomozást elrendelő határozatban; a vádirat fogalmazványába egyszerűen beragasztotta az előbbi határozat vonatkozó részeit. Mivel a szerző ismeretessé vált, Lovik Károly felelős szerkesztő ellen a sajtótörvény alapján (1914: XIV. tc. 48. §) „egyelőre” mellőzte a bűnvádi eljárás folytatását. A vádirat indoklása semmitmondó volt; lényege: „A cikk egész összefüggésében mérlegelt tartalma, de főként annak *kiemelt része* a magyar népről, a nemzeti megújulásról, magáról a magyar nemzetről és a magyar állam jogrendjéről olyan valótlan tényeket állít, melyek alkalmasak a magyar állam és nemzet megbecsülésének csorbítására, hitelének rontására, a mellett a használt kifejezések a magyar államra és nemzetre meggyalázók.” Eszerint a cikk kimerítette a hivatkozott törvényhelyekben meghatározott vétségek tényállását. Az indoklás szerint az eljárás azért indult éppen Móra Ferenc ellen, mert a lap felelős szerkesztőjének előadása, és a beszerzett kézirat alapján megállapítható volt szerzősége, ő pedig „beismerte a cikknek leközlés céljából történő megírását, s vállalja a sajtójogi felelősséget.” A fogalmazványon levő följegyzésekből és kiadói utasításokból megállapítható, hogy a

vádiratot három példányban írták le: két példányt az iratokkal – egyebek mellett Móra kéziratával – együtt a szegedi kir. törvényszék váditanácsának elnöke kapott meg, egy példányt pedig Szász Iván főügyész, aki a vádiratra rávezetett átirat fogalmazványára szerint már február 24-én elrendelte az elkészülő vádirat fölterjesztését (519/fü. 1923.). A bélyegző szerint a vádirat fogalmazványára március 24-én érkezett az ügyészség kiadó irodájába, ahonnan 7457/kü. 1923. számon március 27-én került kibocsátásra. Ekkor kérte Zombory az államrendőrséget Móra erkölcsi és vagyoni bizonyítványának sürgős megküldésére is.¹⁰

Botka Sándor rendőrfőtanácsos, a szegedi kir. rendőrkapitányság vezetője, nem sietett a dologgal; ebben felettese, a „literátus főkapitány”, Szalay József is közreható. A kísérfirat szerint csak április 26-án küldte meg a kért iratot, amely azonban csupán május 12-én [!] érkezett meg az ügyészségre (5066/1923. ált.). A rávezetett – május 14-én keltezett és május 18-án kiadott – átirat fogalmazványára szerint az ügyészség az erkölcsi és vagyoni bizonyítványt a törvényszékhez továbbította (13483/kü. 1923.).¹¹

Mivel Móra törvényadta jogánál fogva kifogást tett a váditanács elnöke által neki továbbított vádirat ellen, a váditanács – Tóth Gyula tanácselnök, Bátky Zoltán és Rátz Andor törvényszéki bírák részvételével – június 26-án nyilvános ülésben foglalkozott az ügygel. Ezen Móra mellett ügyvédje, Szekerke Lajos is megjelenhetett. A „felek előterjesztéseinek meghallgatása után” a váditanács a Büntető perrendtartás [Bp.] 266. §-a alapján végzésében vád alá helyezte Mórát (Bp. 2334/10./1923.).¹² E vádhatározat alapjául a cikknek a vádiratban is *idézett részeit* szolgáltattak, sőt magának a vétségnek a meghatározása is a vádirat szó szerinti átvételén nyugodott. Az indoklás szerint a nyomozás adatai elegendő bizonyítékot szolgáltattak a terhelt bűnösségére, akinek „ezen ténye, a [...] meghatározott bűntény ismérveit tünteti fel,” és „a kifogásként érvényesített védekezés az alapos gyanú eloszlatására nem alkalmas.” A váditanács elnöke ezzel átadta az ügyet a főtárgyalási elnöknek, megállapítva, hogy a főtárgyalásra a vádlotton kívül a Szeged lapkiadó vállalat ügyvezető igazgatóját, és a Délmagyarország nyomda tulajdonosát is meg kell idézni.

A végzést Móra Ferencnek, mint a Somogyi-könyvtár és a vele szervezeti egységet alkotó városi múzeum igazgatójának gazdája, a Város is megkapta. Az ügy ezzel veszélyes fordulatot vett, hiszen, most már Mórának nem csupán az esetleges büntetőjogi elmarasztalástól, hanem állásában való fölfüggesztésétől, végső esetben állásvesztéstől is tartania kellett.

Somogyi Szilveszter polgármester nem késlekedhetett: az 1886: XXII. tc. 17. §-a értelmében a végzést továbbította a fegyelmi hatóságként is eljáró városi közigazgatási bizottságnak (7426/1923. eln.).¹³ Az ügy ezzel a főispánhoz került, aki szeptember 20-án a törvényszéktől maga is megkapta a végzés másolati példányát.¹⁴

A *bélyegős embörré* lett író Makón, 1923. július 7-én kelt levelében tudósította ügyéről az éppen külföldre

készülő Szalay Józsefet, a Dugonics Társaság elnökét. Leveléből az tűnik ki, hogy eleinte maga sem vette komolyra a dolgot; barátja, Balla Jenő révén mégis megkereste Kószó István ügyvédet, kormánypárti nemzetgyűlési képviselőt, aki ígéretet is tett, hogy beszél Zomboryval: ejtse el a vádat. A Szekerke által is készpénznek vett ígéret ellenére megtartott tárgyaláson a vádképviselő mégis azzal rontott az írónak, hogy „ez balkáni dolog”; mármint a cikk, nem pedig a bombák... „Ezzel meg van sértve a nemzeti becsület. Az elnök azt mondta, »na, majd megvállik a főtárgyaláson.«” Móra ügyvédje ezután már csak abban bízott, hogy az amúgy is túlterhelt törvényszéken addig „fektetik” az ügyet, amíg a hathónapos elévülési idő eltelik. „Az én nevem meglehetősen ismert már – írta az ekkor még elszánt, elítélése esetén fellebbezni sem kívánó Móra –, még a Zobay [Zombory] ügyész úrnál is ismertebb. Prágától Belgrádig. Pláne, ha állásomba kerülne a dolog, csak ideiglenesen is, abból olyan lárma lesz, hogy Zobay [Zombory] urat nem fogják előléptetni.”¹⁵

A Madácsy közzétette levelekből kitűnően a vádhatározat nyomán Móra barátai – Szalay József és Lambrecht Kálmán – erőteljes mentőakcióba kezdtek. A döntő lépést a levelekből ítélve most már a megszeppent és a Szeged szerkesztőségére is orroló Móra Ferencnek kellett megtennie: meg kellett írnia kegyelmi kérvényt. „Szokatlan műfaj ez nekem – írta pesti pártfogójának augusztus 31-én –, az Isten bocsássa meg, rég volt olyan verejtékes óráim, mint amikor ezt papírra vettem. Kétszer-háromszor is abbahagytam, s csak a régi fészkelemhez való szeretetem íratta velem végig.”¹⁶ A kegyelmi kérvényt a Lambrechtnek ugyanakkor megküldött másodpéldány alapján Madácsy csonkán közölte,¹⁷ ezért a most fölbukkant eredeti, az ügyészégi iktató bélyegző szerint augusztus 30-án beérkezett, Móra saját kezű aláírásával ellátott példány alapján – kétfajta kiemelésének megtartásával – újra kell közölnünk [2. sz.].

Móra kegyelme mellékelte „a békekötés napján” írt cikkének különnyomatát, amely időközben elveszett. VAJDA LÁSZLÓ *Móra Ferenc vezércikkei* (Szeged, 1961.) c. bibliográfiájából megállapítható, hogy ez csakis a Szegedi Napló 1920. június 4-i déli kiadásaként megjelent (43. évf 130.) számának *Nem kell gyászt ölteni* kezdetű félhasábnyi vezércikke lehetett. Móra ebben így írt: „Nem kell gyászolni, mert az aláírt halálos ítélet még nem halál. Ah[h]oz még mindig sokan vagyunk, hogy egy lábíg kiirtsanak bennünket – szívtelenységük volna hozzá, de nincs elég hóhérjuk, s ami van, annak otthon kell készenlétben lenni – s tollal, tintával nemzetet még soha nem öltek. Mit kötelezvény, mit békeszerződés? A lobogó vulkánt papírszalvétával le nem boríthatjátok. Parancsoljátok meg a szélnek, hogy ne fújjon, a villámotornak hogy ne csattanjon, a csillagnak, hogy ne szikrázzon, a folyónak, hogy visszafelé folyjon, a hajnalnak, hogy föl ne hasadjon, a pipacsnak, hogy pirosat ne nyisson: szót fogad-e? Van-e örült, aki ilyen parancsot kiadjon, és elhiggye, hogy az majd teljesedik? Hogy az adott szó szent, hogy az aláírt kontraktus kötelez? Nincs isten és nincs ember, aki adott

szónak venne egy ígéretet, melyet örültek kényszerítéssel ki a megkötözött embertől, torkára tett késsel.” Majd azt írta, hogy „az ember csak arról adhat kötelezvényt, ami az övé”; nem adhatja el apja sírját, fia életét, unokája boldogságát, s ha megtenné is, utódait nem kötelezheti rá, hogy megállapodásait meg is tartsák... A lap elsőoldala hírként közölte, hogy aznap – pénteken – „Szegeden 10 órakor megszólalt a városháza harangja, az üzleteket pedig bezárták, mivel délután fél öt órakor lesz a Magyarországra [...] oly gyászos aktus: a békeszerződés aláírása.”

A szerző másnapi vezércikkében folytatta gondolat-sorát (*Csak rajtatok áll!* Szegedi Napló, 1920. jún. 5. déli kiadás 43. évf. 132. sz.). „Ha csak azt hánytorgatjátok – vetette a rendszer urai szemére –, hogy ki miben vétkezett, amikor omlóban és hullóban volt minden, és nem nézitek azt, hogy ki mit akar, akkor nem lesz belőletek nemzet. Ha csak átkozzatok a forradalmakat, a háború fúria hajú szülötteit, de nem akartok leszokni a forradalomról [ti. az ellenforradalomról!] csak elpusztultok, mert az állandósult forradalmakat a legerősebb szervezet se bírja ki... Ha életemek abban telik el, hogy új tüzelőt hordtok a szenvedélyek évek óta lobogó máglyájára, de a dologtevő napok elfogynak ujjaitok közül, mint az olvadt hó: a maradék haza is el fog hamvadni a máglyán.” E sorokra már nem utalt kegyelmeiben.

Móra a kormányzó által „elkéretni méltóztatott” költeményére is mint mentő bizonyítékra hivatkozott. A Petőfi Társaság 1922. március 15-i ünnepi fölolvasó ülésén előadta a „Mátyás király idejében történő, *Cselcsal* című népies elbeszélő költeményét,” melynek „mosolyra készítő, derűs és egészséges humorát, zamatos nyelvét, a történet szabályos vonalvezetését és frappáns fordulatait” Horthy Miklós kormányzó és József főherceg „különös figyelemmel és szokatlan tetszéssel kísérték.” A kormányzónak annyira megtetszett a vers, hogy szárnysegédje a Társaság főtítkárától „házi felolvasásra” elkérte a kéziratot. A főtítkár a szerzőhöz továbbította a kérést, „aki készséggel küldte meg költői művének kéziratát a Petőfi Társaság főtítkári hivatalának, amely azt az irodalom iránt érdeklődő kormányzóhoz juttatja.”¹⁸

Móra kegyelmi kérvénye Zombory ügyészégi elnök [!] által a közigazgatási bizottsághoz intézett halasztó kérelmére tett följegyzése szerint szeptember 7-én került a liberális hírben álló Nagy Emil igazságügy-miniszterhez (25021/kü. 1923.).¹⁹ A minisztériumban szeptember 10-én iktatták (IM 045373/1923.). Utána a miniszter szeptember 15-én kelt 45 373–1923. IM IV. sz. rendeletével – amint arra a válaszirat utal – véleményezés és az iratok csatolása céljából Szász Iván szegedi kir. főügyészhez került le; ő előbb Mórara rendkívül kedvezőtlen – e helyütt a javítgatások mellőzésével közölt – véleményt adott [3. sz.], ezt azonban az utolsó pillanatban mégis visszatartotta. A főügyész – nyilvánvalóan „jobb” meggyőződése ellenére – szeptember 26-án eredeti, elítélő álláspontját megmászva, Mórát érdemesnek találta a büntetőjogi felelősség alól a mentesítésre. Ekkor már elfogadva a Közművelődési palota éléről való

esetleges eltávolításának beláthatatlan következményeit, fölhatalmazást kért miniszterétől, hogy a szegedi kir. ügyészséget a vád elejtésére utasíthassa.²⁰

A Madácsy publikálta levelekből kitűnően Budapestén Lambrecht Kálmán tartotta ébren az ügyet. Ő Pethő Sándor révén került kapcsolatba a miniszterrel, aki távolléte miatt csak október 19-én ígérhette meg, hogy „elrendeli a pertörleszt.”

Móra, Szegeden Szalay József dél-kerületi rendőr-főkapitány mellett alighanem a Város első emberére is számíthatott. Mint Péter László írja: „politikai nézetkülönbségük ellenére is kölcsönösen megbecsülték egymást az ellenforradalomban hatalmát visszazserző Somogyi Szilveszter (1872–1934) polgármesterrel, »a Veszterrel«. Somogyinak is szücsmester volt az apja, így barátságuknak érzelmi alapját is megtalálták. Somogyi becsülte Mórán az író és tudóst, Móra Somogyiban az ellenforradalmi mez alá menekülő liberálist. Somogyinak kétségtelen érdeme, hogy fődözte, védte Mórát; kedvezett neki: ha tehette, szabadságot engedélyezett; tőle telhetően támogatta a könyvtárat és a múzeumot, hogy Móra eredményt tudjon fölmutatni.”²¹

Mivel a közbenső iratok az 1956. évi tűzben az Országos Levéltárban elpusztulhattak, jó esetben valahol lappangnak, sem a miniszteri határozat, sem az annak alapján keletkezett ügyészségi iratok nincsenek meg,²² csupán a Pókai Elek törvényszéki tanácselnök és Kiss Balázs előadó által aláírt, eljárást megszüntető 1923. november 30-i végzés maradt fenn (B. 2334/17./1923.). E szerint a törvényszék a „Magyar Állam nevében” Móra Ferenc ügyében a kir. ügyészség 33403/kü. 1923. sz. indítványa nyomán, a Bp. 323. §-a alapján azért szüntette meg a bűnvádi eljárást, mert az ügyészség „a vádat indokoltan elejtette.”²³

Az ügy másik, közigazgatási fonala közben tovább gombolyodott. Móra a kegyelmi kérvényének fölterjesztésére hivatkozva – nyilvánvalón ügyvédje útján – szeptember 15-én a közigazgatási bizottsághoz benyújtotta halasztó kérelmét (745/1923. KB).²⁴ Mivel e testület havonként ülésezett, kérelmét októberben és novemberben is meg kellett újítania.²⁵ A fölmentéssel felérő törvényszéki megszüntető végzés vétele után, december 13-án Móra arra kérte a közigazgatási bizottságot, hogy „ennek alapján a fegyelmi eljárás megindítását mellőzni méltóztassék, minthogy a vád alá helyező határozat ezen megszüntető végzés következtében hatályát veszítette, és az ügy jogerős befejezést nyert.”

A közigazgatási bizottság december 15-én tartott ülésén kimondta, hogy e törvényszéki végzést „tudomásul veszi, s ennek folytán a közigazgatási hatóságok részéről további intézkedésre szükség nincsen.” E határozatot a bizottság december 20-án küldte meg a polgármesternek. Ezzel az ügy le is zárult.²⁶

Hogy mit jelentett a törvénnyel egyszer már királlysértés miatt szembekerült²⁷ Mórának ez az eset, milyen szorongásokat, mi több: az egzisztenciális veszélyeztettség érzését keltette benne, leveleiből tudjuk. Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló

hirhede 1921: III. törvénycikk fenyegetése nem volt tréfadolog még az enyhébben minősülő vétségek esetében sem, hiszen az állam vagy a nemzet megbecsülését csorbító vagy hitelét sértő vétség 5 évig, az állam vagy a nemzet elleni meggyalázó kifejezések használatával elkövetett vétség pedig 3 évig terjedhető fogházzal volt büntetendő.

A Móra elleni büntető és fegyelmi eljárások megszüntetése beillett a szélsőjobboldali merényletek tettesei ügyében általában követett, Serfőző Lajos által több esetre nézve részletesen bemutatott elnéző gyakorlatba. Ennek kialakításában Nagy Emil igazságügy-miniszternek is szerepe volt. Amikor a nyomozó hatóságok a merényletek elkövetőit futni hagyták, vagy ha ezt nem tehették meg, akkor a bíróságok megszüntető végzéseket, végső esetben enyhe ítéleteket hoztak ellenük, a rendszer számára aligha lett volna szerencsés az országos hírnév szegedi író büntetőjogi vagy fegyelmi úton való elmarasztalása azért, mert tiltakozni merészkedett e cselekmények ellen. A Móra-ügy lezárása így az igazságügy-miniszter részéről a polgári liberálisoknak tett békülékeny gesztusnak is tekinthető.

1. sz. melléklet

Móra Ferenc

Konstrukció bombával és ököllel

A kurzus urai tavaly ilyenkor azt mondták, hogy azért nem lehet a képviselőválasztásoknál fenntartani a titkos szavazást, mert a magyar nép természete nem bírja el a titkolódzást.²⁸ A kurzus urai nagyszerű politikusok, de úgy látszik, a magyar nép természetét rosszul ismerik. Mert a magyar nép igenis szereti a titkolódzást, és bizonyos titkokat példátlanul meg tud őrizni. Ime, az orgoványi gyilkosok máig nincsenek meg, pedig az akkori kormány mindent elkövetett a kézrekerítésükre. A Somogyi Béla gyilkosainak kilétét is sűrű homály takarja, pedig az akkori miniszterelnök szent fogadást tett a parlamentben, hogy az igazságszolgáltatás keze lesújtja őket. A nyomdarombolóknak egész különítményét nyomtalanul elvitte a markoláb. Az erzsébetvárosi bombamerénylők kézrekerítésére hiába tűztek ki hatalmas összegű pályadíjakat, senki nem vezetett nyomukra. Pedig nem valószínű, hogy az Isten tüzes szekeren az égbe ragadta volna őket, se az, hogy visszasüllyedtek volna a pokolba, amely kilökte őket magából. Hát hová lettek? Nincs megmondhatója. Se kormánynak, se rendőrségnek, se semmiféle hivatalos hatalomnak nincs róla fogalma.

Az ösztönünk azt súgja, hogy a tegnapi bombamerénylet kitervelőivel is a kurzus magyar titkainak száma fog szaporodni. Szintén sajnáljuk szegény belügyminiszterünket, aki vakmerő elszántsággal fogja keresni és kerestetni őket, de mernénk fogadni egy kézigránatba, mint mindennapos forgalmi cikkbe, hogy még akkor se lesznek meg, ha a destruktív zsidók közt keresik őket. Azoktól ugyan minden gázság kitelik, de hogy a tulajdon fővezérüket ők akarnák szétvetetni, az mégse nagyon valószínű. Elég különös, de köztudomású, hogy bombamerényletekkel az utolsó három év alatt nem a

destruktívok foglaloznak, azelőtt pedig senki sem foglalozott Magyarországon ezzel az iparággal. A bombaszakmát az úgynevezett nemzeti megújítás teremtette, sőt azt lehet mondani, hogy ebben az egyben sikerült neki a többtermelés problémáját is megoldani.

S ez az ami a magyar politikai gyilkosságoknak és merényleteknek valami különös nemzeti zamatot ad. A politikai gyilkosságokat nem Magyarországon és nem a mi korunkban találták fel. Találkozunk velük az emberiség történetének legelső lapjain, és ismerte őket minden kor és minden nemzet. De a merénylők mindig az üldözöttek, az elnyomottak soraiból kerültek ki, akár bosszú vezette őket, akár fanatizmus, s az áldozatokat mindig az elnyomók közül szedték. Nálunk mostanában fordítva van. Akiket destruktívoknak szokás nevezni, azokat sokféle címen hazaárulózzák ugyan le, de orgyilkossággal még a leglelkesebb hazafiság sem vádolhatta meg őket. Gyöngye kísérlet történt ugyan ez irányban is, de a mérgezett gombostűkkel való gyilkolás buta meséje beleveszett a köznevetésbe.

Senki se halt bele a gombostűbe, amit abból sejtünk, hogy a kurzus senkit se akasztott fel gombostűvel való gyilkosság miatt. Itt mindig az üldözött, az exkommunikált destruktívokat keresi és találja meg a bomba, amiből talán nem logikátlan dolog következtetni, hogy a titokzatos tettesek a hatalmon levő konstruktív politikai irányzatot tüntetik ki rokonszenvével. A legaljasabb, leghitványabb, mert a leggyávább gyilkosságok elkövetői és sugalmazói politikai felfogásuk szerint nyilvánvalóan arra felé orientálódnak, ahol a fajvédelmet teszik meg kormányzati programnak. A magában véve nagyon tiszteletre méltó és szépen hangzó teóriát ők megvalósítják a gyakorlati életben, s bizonyára megvannak róla győződve, hogy az igazi konstruktív politikát ők csinálják, nem a dicsőség övezte teoretikusok, s akiknek csak a szája jár.

A szó köztünk maradjon, mi azt hisszük, hogy nekik a maguk politikai felfogása szerint igazuk is van. Az a habozó, ingadozó liberális kilengésekbe menő politika, amit a kormány az utóbbi időben követ, méltán keseríti el az igazi konstruktív lelkeket. Mert igaz, hogy a kormánynak nincsenek liberális tervei, de vannak majdnem liberális nyilatkozatai. Igaz, hogy a kormány elgázol minden liberális megmocnást, de nem visz be törvényjavaslatot a nemzetgyűlésbe a pogromról. Igaz, hogy nem akasztatja fel a bombával dolgozó fajvédőket, de felháborodott szavakkal elítéli őket. Ezt az egy szájából hideget-meleget fújó politikát nem lehet némán tűrni. Sőt időnként hangot kell adni egy-egy bombarobbanással, egyrészt azért, hogy a kormány ne higgye, hogy a hatalom az ő kezében van, másrészt azért, hogy igazuk legyen a hatalom névleges birtokosainak, amikor kijelentik, hogy sehol Európában olyan jogrend sincs, mint nálunk.

A szélső konstruktívekkel mi destruktív liberálisok is egyetértünk abban, hogy ezt a kételtű kormánypolitikát tovább tűrni nem lehet. Ha a kormány nem mer liberális lenni, és nem tud konstruktív lenni, vagy nem tud liberális lenni, és nem mer konstruktív lenni, akkor

adja át a helyét egy igazi konstruktív kormánynak, amely tud is, mer is cselekedni. Mi nem vagyunk illetékesek egy ilyen lista összeállítására, de belügyminiszternek melegen ajánlanánk Bogya Jánost. Ő már eddig is egyik legtípikusabb képviselője volt a konstrukciónak, mai szereplése pedig egyenesen predesztinálja a vezéri rangra. Elég volt a tétova, kapkodó fecsegésből, hadd jöjjön a belügyminiszteri székbe az a Bogya János, aki az ország házában is ököllel csinálja a konstrukciót, nemcsak a csapszékben.

Szeged [napilap], 1923. február 22.

2. sz. melléklet

Nagyméltóságú Igazságügyminiszter Úr!

A „SZEGED” című helyi lapban ez év tavaszán megjelent egyik politikai cikkem miatt a szegedi kir. ügyészség 7457/923 kü. sz. a. vádiratot adott be ellenem az 1921: III. t. cikkbe ütköző, a magyar nemzet megbecsülése ellen elkövetett vétség címén, s ennek alapján a szegedi kir. törvényszék vádtaácsa által B. 2334/923. sz. a. vád alá helyeztettem. Mivel mint a szegedi városi közkönyvtár és múzeum igazgatója, köztisztviselő vagyok a törvény értelmében vád alá helyezésem állásomtól való felfüggesztésemet vonja maga után, ez pedig annyit jelent, hogy szeptember havában a nyári szünet után *nem lesz megnyitható az egyetemi hallgatóknak nélkülözhetetlen 100 000 kötetes könyvtár, sőt be kell zárni Szeged legnagyobb tömegnevelő intézményét, az évente 80 000-100 000 ember által látogatott szegedi múzeumot is. T. i. az intézetnek, amelyet húsz esztendőm keserves munkájával, életem legtermőbb idejének feláldozásával én tettem a vidék elismerten vezető közgyűjteményévé, – én vagyok az egyetlen rendszeresített, esküt tett tisztviselője, sőt ma az egyetlen tisztviselője.* Munkatársaim egymásután hagyogattak el a sanyarú időkben jobb elhelyezkedést keresve, az utolsó egy hónappal ezelőtt mondott le, s így az én felfüggesztésem egy nagy magyar kulturális intézmény teljes megbénulását vonja maga után, ha csak ideiglenesen is, de esetleg hosszú időre. Mert eltekintve attól, hogy az itt levő sokmilliárdos anyagi érték őrzése és gondozása felelőtlen és hozzá nem értő helyettesre nem bízható, húszéves munkásságom után, amelyért város, kultuskormány, országos nyilvánosság halmozott el elismeréssel, – húsz éves munkásságom után annyira egyet jelentek a szegedi kulturpalotával, hogy éléről való elmozdításom ezekben a nehéz időkben az egész intézet összeomlását jelentené. Én ezért az erkölcsi kárért önmagammal szemben nem merem vállalni a felelősséget, s elsősorban ez a morális kötelességérzet késztet arra, hogy azzal a tiszteletteljes kérelemmel forduljak Nagyméltóságú Miniszter Úrhoz,

ügyemben a pertörlés iránti intézkedést kegyesen megtenni méltóztassék.

Annál inkább merem ezt kérni, mert az ellenem indított per az én hitem szerint félreértésből származik, s lelkiismeretem tisztaságának tudatában én bátran állhatnék a bíróság elé, ha csak az én személyemről volna szó, s nem fűződne ahhoz nagyobb és fontosabb érdekek.

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Huszonöt éves újságírói pályám alatt nekem a törvénnyel soha összeütközésem nem volt,²⁹ bíróság előtt én soha nem álltam, a törvénykezés nyelvéhez és formáihoz én nem értek, – méltóztassék nekem kegyesen elnézni, ha kérésem indokolásának nincs semmi jogi színe. Talán szokatlan dolgot teszek, amikor önmagamról szóllatatom meg védőműl, ide mellékelvén egy újságcikkemet, amelyet én a békekötés napján írtam. Azt a lapszámot, amelyben ez a cikk megjelent, egy óra alatt úgy székapkodták, hogy különnyomatot kellett belőle készíteni a mellékelt formában, azt százával csempészték át a még akkor román megszállás alatt levő Tiszántúlra,³⁰ ahol rejtegetve adták kézről-kézre, és Szentesen, Makón, Szegeden ma is több helyen bekeretezve nemzeti imádsággal őrzik a cikket. Nagyméltóságú uram! Az a kéz, amelyik ezt a cikket írta, írhatott-e és írhat-e le valaha nemzetgyalázó sorokat?

Nem szívesen veszem magamra a hiúság látszatát, de talán szerénytelenség nélkül tehetem fel, hogy Nagyméltóságod előtt nem ismeretlen a nevem, amely mögött negyedszázados irodalmi múlt áll, és talán ennél tartósabb irodalmi jövő. Az elszakított országrészekben az én nevem mint igazán nemzeti íróé becsült, s azokon túl is, ameddig a magyar sajtó elér, – hiszen Clevelandból, Limából, Kairóból kapok köszönő leveleket írásaimért, amelyek a magyar levegőt viszik el a hazától elszakadtaknak. Én nem tudom, Nagyméltóságú uram, ha engem a törvény esetleg bűnösnek talál, az igazság eszméjének diadala felér-e azzal a kárral, amelyet azoknak megdöbbenése okozhat a magyarság ügyének, akik engem mindig, mint a magyar faji sajátosságokat reprezentáló írókat szerettek, s nem fogják-e a magyarság ellenségei ezt a magában nem nagy jelentőségű ügyet is fegyverül használni?

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Én legjobb lelkiismeretem szerint büntetlennek érzem magamat, – de senki sem lehet elfogulatlan bírója magának. Lehet, hogy akaratlanul és tudomásom ellenére is megsértettem a törvényt, de úgy érzem, kulturális, publicisztikai és szépírói múltammal szereztem annyi érdemet és a jövőben a magam szerény körében tehetek még a nemzetemnek olyan szolgálatokat, hogy merhetem Nagyméltóságodat arra kérni,

Méltóztassék ügyeim iratainak a szegedi kir. ügyészségtől való bekérése után a per beszüntetésére vonatkozó jelen kegyelmi kérvényemet a Kormányzó Úr ő Főméltósága elé terjeszteni, aki előtt talán szintén nem ismeretlen írói működésem, hiszen alig egy évvel ezelőtt az a tisztesség ért, hogy egy költeményem kéziratát, amely a Petőfi Társaság díszülésén tetszését megnyerni szerencsés volt, Ő Főméltóságának utólag is elkértem méltóztatott.

Nagyméltóságú Uram!

Amikor én húsz évvel ezelőtt betettem a lábam a szegedi kultúrpalotába és az örök szegénységgel lépve frigyre, életemet felajánlottam a magyar kultúrának, ab-

ban a reményben voltam, hogy ennek oszlopcsarnokából fognak eltemetni, mint olyan munkást akit túlélt a jó híre. Sok tervem, álmom, félbe-alkotásom van itt s már nem sok az időm. Nagyméltóságú Uram, méltóztassék lehetővé tenni, hogy ne üzsem el innen szégyenszemre, hanem ami erőm van még, azzal kiépíthessem életem eddigi munkáját. Nem munkától elgyötört, fáradt magamért kérem, hanem a magyar kultúráért.

Mély tisztelettel Nagyméltóságú Uramnak

alázatos szolgálója:
Móra Ferenc

[Kívül:] A Nagyméltóságú M. Kir. Igazságügyminiszter Úrhoz BUDAPESTEN. Kérvénye Móra Ferenc szegedi múzeumigazgatónak kegyelmi eljárás megindítása iránt. T. P. gy. Szegedi kir. ügyészség 24 411–1923. [Igazságügyminisztérium 45 373–1923.]

3. sz. melléklet

519/4. szám

fü. 1923.

Bizalmas

Nagyméltóságú m. kir. igazságügyminiszter úrnak
Budapest

Excellentiádnak a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló nyomtatvány útján elkövetett vétség miatt vád alá helyezett Móra Ferenc szegedi lakos könyvtár- és múzeumigazgató elleni bűnyügyben f. évi szeptember hó 10-én kelt 45373–923. I. M. IV. számú rendeletére – van szerencsém vádlott leküldött kegyelmi kérvényét a vonatkozó bűnyügyi iratokkal együtt /- alatt hajlítva azon véleménnyel mély tisztelettel felterjeszteni: hogy folyamodót úgy a forradalom és kommun alatt – különösen az utóbbinak uralomra juttatása és megerősítése érdekében tanúsított viselkedése, mint a Nemzeti újra ébredés kezdetén is, az állameszme a nemzeti érzést tért foglalhatása ellen a sajtóban megnyilatkozó érzülete és eszmevilága miatt nem tartom érdeemesnek arra, hogy, ezúttal terhére megállapított és súlyosabb beszámíthatás alá eső államellenes bűncselekmény miatt megindított bűnvádi eljárás már a bűnper jelen állásában magas kegyelemből vagy védelejtéssel megszüntetessék.

Ugyanis folyamodó – ki már a forradalom kitörése előtti időkből elöttem ismert hiteles adatok szerint a hírlapokban állandóan nagyobb tevékenységet fejtett ki, főleg a vezércikkek megírásánál és mindég az erősen radikális irányzatot képviselte, a Szegeden 1918. évi október hó 22-én megalakult úgynevezett „nemzeti tanácsban,” mint a radikális párt egyik kiküldött tagja vett részt; amely legfőbb feladatának tartotta a „régí rend” embereinek az ellenőrzését, mely célból folyamodót Dettre Jánossal együtt a bíróságokhoz és ügyészségekhez delegálta.

November 9-én leköszönt tagságáról, de hason érzelmű kívánságára abban mégis bennmaradt és Szeged városának november 2-án tartott rendkívüli városi közgyűlésén a nemzeti tanács megbízásából az új rendszer-

hez való csatlakozás s a köztársaság kimondása tárgyában készített indítványt ő terjesztette szóval elő.

Az események hatása alatt fokozottan hajlott a szélsőségek felé és a szerkesztése alatt megjelenő Szegedi Naplónak vörös irányba való erős eltolódása már 1919. év elejére esik.

Annyira beleélte magát a kommunista társadalmi rend utáni vágyakozásba, hogy Szeged város polgári elemét megfélemlítő 1919. év április hó 1-jén a Szegedi Naplón „Memento” cím alatt írt vezércikkében figyelmeztette a polgárságot: ne legyen ellenforradalmár, mert akkor Szeged Lyon sorsára jut, hol 90 napig szakadatlanul működött a guillotine³¹ s ezt a cikket éppen azon a napon írta, melyen Dr. Dettre János – ki akkor magát már népbiztosnak nevezte – a napilapok és nyomdák kommunizálását rendelte el.³²

Cikkében a „proletárdiktatúra” dicsőítésére azt akként jellemzi: „hogy a diadalmas proletariátus nem csak fenyeget, hanem ígér is: irgalmatlan halált annak, aki moccanni mer az új világrend ellen, – a proletariátus nem vére szomjaz, hanem boldogságra, s abból mindenkinek juttat annyit, amennyi megilleti.”³³

Majd elrettentő példaként elmondja, hogy a nagy francia forradalom negyedik esztendejében, midőn Lyon várossa kitűzte az ellenforradalom fehér zászlóját a Konvent határozatot hozott, hogy Lyon temetessék romjai alá: házai – a kórházakat és iskolákat kivéve – bontassanak le, az eke vágjon barázdát minden épület felett, s emlékoszlop hirdesse az utókornak, hogy így bűnhődött Lyon, az ellenforradalmár.

És a lap további vezércikkeiben és közleményeiben is veresfonálként húzódik át ez az irány és ez a szellem mindaddig, míg a Szegedi Naplónál 1919. május 9-én szerkesztőváltás állott be, s Móra Ferenc neve lekerült a lapról, amely napon már Szeged magyar katonai állomásparancsnoksága a nemzeti színű lobogónak helyére katonai épületekre való azonnali kitűzését rendelte el napiparancsban és a Város tornyán is a nemzeti lobogó húzódott fel; Dettre volt népbiztos pedig hetekkel megelőzőleg hatalmát veszítve a város francia kormányzója által szabadságotoltott.

Bár készséggel elismerem folyamodónak kiváló költői s egyébként lánglelkű poétai egyéniségét, de az akkori válságos és vészes időkben ezeréves alkotmányunk le-

rombolására és Hazánk rombadöntésére nem lett volna neki szabad éppen súlyos egyéniségénél fogva – s arra lett minden kényszerítés nélkül ilyen erős és csak vészthozó tevékenységet fejteni ki.

S ha idők múltával tévedését tán be is látta s egyes későbbi időkben írt hírlapi cikkeiben és költeményeiben hazafias irányt követ is – és a vele szemben most vád tárgyává tett hírlapi közleményt, illetve azzal védekezik, hogy cikkének megírásával a magyar népet szidni, ellene meggyalázó kifejezést használni nem akart, s tulajdonképpen a kereszténykurzus híveinek egy kijelentését akarta kigúnyolni; az ún. nemzeti megújulás kifejezést azokra értette, akik a nemzeti megújulás örve alatt bűncselekményeket követnek el; azt a kifejezést pedig: „Ez az ami a magyar politikai gyilkosságoknak és merényleteknek valami különös nemzeti zamatot ad,” nem értette a magyar nemzetre; de egyszerű védekezése – szemben az inkriminált cikk egész beállításával – amely a vád tárgyává tett bűncselekmények összes ismérveit felöleli különös figyelemmel a fen[t]ebb ismertetett s vészes időkben elkövetett hazafiatlan működésére s tanúsított érületére – el nem fogadható és bűnösségének súlyát a mostani nehéz időkben – midőn minden magyar hazafinak vállvetve kell összefogni arra, hogy Hazánkat és nemzetünket megerősítve az Országot nehéz helyzetéből kiszabadítsa, régi tekintélyét a külföld előtt visszaállítsa – kifogásaiban felhozott érvelése, és a Petőfi s Dugonics irodalmi társaságokban közszereplése, úgyszintén azon elbizakodottnak feltűnő kijelentése: „hogy hivatali állásától való felfüggesztése esetében nem lesz megnyitható a Szeged Városi Könyvtár, sőt be kell zárni a szegedi múzeumot is” – annyira nem csökkentheti, – hogy államellenes cikkének következményei alól minden megtorlás nélkül, s akként szabaduljon könnyű szerrel, hogy bűnössége még bírói ítélettel se legyen megállapítva.

Hazája ellen súlyosan vétett embernek közszereplésben óvakodni kell attól, hogy hazafiságához és minden magyartól méltán megkívánhatott nemzeti érzéséhez a gyanúnak csak távoli fullánkja hozzáférhessen.

Szeged, 1923. szeptember 25.

Szász

T. P. gy. Szegedi kir. főügyészség 519/4/fü. 1923.³⁴

Jegyzetek

¹ Serfőző Lajos: A titkos társaságok és a róluk folytatott parlamenti viták 1922–1924-ben. Párttörténeti Közlemények, 1976. szeptember, 69–113. pp. Erről az esetről különösen: 75–77. pp.

² Az 1922. évi június hó 16-ára hirdett nemzetgyűlés naplója [NN 22–26] X. (Budapest, 1923. 37–50. pp.)

³ NN 22–26 X. 51–52. pp. Vö.: Magyar Politikai Lexikon (Magyar politikások) 1914–1929. Szerk. T. Boros László. (Budapest, [1929]. 58. p.)

⁴ Madácsy László: „Nemzetgyalázás” címen emelt vád Móra Ferenc ellen. Különnyomat A Móra Ferenc Múzeum Évkönyvének 1958–59. évi kötetéből. (Szeged, 1960. 7–17. pp.); Vö. Madácsy László: Emlékezés Móra Ferenc halálának 25. évfordulóján. Tiszatáj 1959. február.

⁵ A Délmagyarország fél évszázada 1910–1960. Jubileumi emlékkönyv. Szerk. Lőkös Zoltán, Péter László, Simon István. (Szeged, 1960. 21. p.)

⁶ Oltvai Ferenc: Szeged múltja írott emlékekben. 1222–1945. (Szeged, 1968. 256–258. pp.)

⁷ Földes Anna: Móra Ferenc. (Budapest, 1958. 121. p.; Földes Anna: Így élt Móra Ferenc. (Budapest, 1977. 159–160. pp.; Péter László: Móra Ferenc. (Kiskunfélegyháza 1989. 134–142. pp.)

⁸ Móra Ferenc: Memento. Felkutatta és szerkesztette Vajda László. A jegyzeteket írta Bölöny József. (Budapest, 1967. 348–351. pp., 729–730. pp.)

⁹ Tóth Péter magángyűjteményében [T. P. gy.]. A Móra-ügyben letkezett kir. ügyészségi és kir. főügyészségi iratok egy részét az 1950-es években kiselejtezt akták közül Tóth Péter mentette meg a biztos megsemmisüléstől. Fénymásolatukat e közlemény első megjelenésével egyidejűleg a Csongrád Megyei Levéltárban [CSML] helyeztem el. Az ügy törvényszéki iratai a szóbeszéd szerint az 1950-es évek egyik „papírgyűjtő akciója” során zúdába kerültek.

- ¹⁰ T. P. gy. Vádirat-fogalmazvány.
- ¹¹ Uo. A szegedi rendőrkapitányság kísérőirata.
- ¹² CSML Szeged főispánjának iratai. 589–1923.; Szeged közigazgatási bizottságának iratai [Közig. biz. ir.] 1042 [638]–1923.; *Oltvai Ferenc*, 256–258. pp. – *Madácsy László* (1960) 10–11. pp.
- ¹³ CSML Közig. biz. ir. 1042 [638]–1923.
- ¹⁴ CSML Szeged főispánjának iratai 589–1923.
- ¹⁵ Madácsy László: *Móra Ferenc „bűnügye”*. Délmagyarország, 1969. júl. 13.
- ¹⁶ Madácsy László (1960) 12. Az irat lelőhelye: A Móra Ferenc Múzeum Irodalmi gyűjteménye [MFM Igy.] 57. 26.
- ¹⁷ Madácsy László (1960) 16–17.; MFM Igy. 57. 27. A másodpéldányt Móra kézzel keltezte: 1923. VIII. 30.
- ¹⁸ Móra Ferenc költeménye a kormányzó előtt. Szeged, 1922. márc. 31.; Szegedi vers sikere. Szegedi Napló, 1922. márc. 31. – Az aranyzórnő bárány új változata lehetett.
- ¹⁹ CSML. Közig. biz. ir. 1042 [745]–1923.
- ²⁰ Fenákel Judit: A „nemzetgyalázó” Móra Ferenc. Vádirat és kegyelmi kérvény. Csongrád megyei Hírlap, 1966. dec. 25.
- ²¹ Péter László, 81. p.
- ²² A miniszteri választ és vádelejtésre vonatkozó főügyési utasítást az ügyészségen 31 907. vagy 31 403. számon iktatták. Vö. CSML Szegedi kir. ügyészség mutatókönyve, 1923. L–Zs. Móra Ferenc ellen rágal[m]azás) nemzetgyal[ázás]. A könyvben szereplő egyéb számokon (7457, 13 483, 24 411, 25 021) iktatott iratokat fölhasználtam. (T. P. gy.) Az ügyészség 34 486. számon iktatta az eljárást megszüntető végzést. Fenákel még idézhetett az 1923. okt. 24-i miniszteri leiratból: „A magyar állam s a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség miatt vádolt Móra Ferenc ügyében folyó évi szeptember hó 26-i napján kelt 519/4. F. Ü. 1923. számú jelentésére értesítem méltóságodat, hogy az abban kifejtett álláspontjának elfogadásával nincs észrevételem az ellen, hogy a kir. ügyészség ebben az ügyben Móra Ferenc ellen emelt vádját indokoltan elejtse.” Sajnos mind ez, mind a főügyési fölterjesztés, időközben kézen-közön eltűnt.
- ²³ CSML Közig. biz. ir. 1042–1923.
- ²⁴ CSML Közig. biz. ir. 1042 [745]–1923. Madácsy László (1960) 17. E beadvány föltehethő ügyvédi iromány, amelyről mind Móra sajátkezű aláírása, mind a Madácsy László által megadott dátum hiányzik.
- ²⁵ CSML Közig. biz. mutató 1923:895., 900., 971. Ezek az iratok hiányoznak.
- ²⁶ CSML Közig. biz. ir. 1042–1923.
- ²⁷ *Móra Ferenc levelesládája*. Szerk. Madácsy László. (Szeged, 1961. 59–62. pp.)
- ²⁸ Móra a 2200/1922. ME sz. rendeletre utal, amely a vidéki válasz-

- tókerületekben újra nyíltá tette a szavazást. Bővebben szövegek erről az Alkotmányjogi reformtörvények az első nemzetgyűlés idején (Szeged, 1974) c. tanulmányomban. (Utánközlésben: Ruszoly József: *Újabb magyar alkotmánytörténet. 1848–1949*. Válogatott tanulmányok. [Püski, Bp. 2002. 207–263. pp.]) Egyébként Bölöny Józsefnek a Memento c. kötetbeli jegyzeteire hivatkozom. Megjegyzem, hogy a *dölt betűs* szövegrészeket idézte az ügyészség a nyomozást elrendelő határozatban és vádiratban, s ezek miatt helyezte vád alá az író a törvényszék is.
- ²⁹ Ófelsége békét akar (Szegedi Napló, 1913. június 20.) c. cikke miatt indított királysértési pör nem ot, hanem Fehér Árpád felelős szerkesztőt sújtotta (Péter László, 29.). A Szegedi Napló 1920. június 3-ai kishíre miatt meg a katonai körletparancsnokság orrolt meg rá. Vö. Péter László: „Lélek az autón se be, se ki!” = Péter László: Móra muhelyében. *Cikkek, tanulmányok*. (Budapest, 1999. 63–65. pp.)
- ³⁰ Móra rosszul emlékezett: a Tiszántúl már 1920 márciusában föl szabadult a román megszállás alól.
- ³¹ Az idézett pontatlan. Vö. Móra Ferenc: *Memento*. (Budapest, 1967. 326. p.)
- ³² Szegeden a francia megszálló csapatok jelenléte miatt csak néhány napig tartott a proletárdiktatúra (1919. március 22–27.); március 28-ától Dettre János, a polgári demokratikus forradalom kormánybiztos főispánja a francia városkormányzó kifejezett utasítására kormányzói biztosként tevékenykedett, két társával – Tabódy Zsolt alezredessel és Somogyi Szilveszter polgármesterrel – mintegy „polgári direktóriumot” alkotva. Móra Ferenc barátját május elején az ellenforradalmárook távolították el. L. Ruszoly József: Dettre János élete és halála = Ruszoly József: Válogatott írások Szegedről. (Szeged, 1999. 134–137. pp.); Ruszoly József: Dettre János és kora. (Szeged, 1994.)
- ³³ Az idézet egészében így szól: „A diadalmas proletariátus nemcsak fenyeget, hanem ígér is: irgalmatlan halált annak, aki moccanni mer az új világrönd ellen, *emberi megélhetést mindenkinek, aki beéri azzal, amit a maga becsületes munkájával kereshet a más verjeitkezésével nélkül*. A proletariátus nem vérre szomjaz, hanem boldogságra, s abból mindenkinek juttat annyit, amennyi megilleti.” A *dölt nagybetűs* szövegrészt az irat megfogalmazói „kifejejtették”. Vö. Móra Ferenc: *Memento*, 324. p.
- ³⁴ Némileg változtatott tanulmányomat a magyar irodalom szegedi klasszikusának, Móra Ferencnek (Kiskunfélegyháza, 1879. július 19.–Szeged, 1934. február 8.) ez évi kerek évfordulóira is tekintettel teszem közzé. Előbbi, Móra Ferenc sajtópöre (1923) c. 1979-i változata. A Város és polgára. Válogatott írások Szegedről (Szeged, 1999) c., a Somogyi-könyvtár Szeged múltjából c. sorozata 6. darabjaként megjelent könyvemben is olvasható (121–133. pp.).

Zinner Tibor:

A „nemzethűségi” vizsgálatoktól a kollektív felelősség gondolatáig

A tanulmány első része megjelent a Jogtörténeti Szemle 2003/3. számában

Az 1945. május 18. és június 28-a közötti közel másfél hónap a magyarországi németység történetében fekete betűs napnak számít. Alig 48 órával dr. Gyöngyösi első emlékeztetőjének felvetéseit követően, a Népgondozó Hivatal feladatait meghatározó rendeletben szereplő „fasiszta németek”-re vonatkozó intézkedésekről és a Népgondozó Hivatal „hatáskörének kiterjesztéséről” rendelkezett az Ideiglenes Nemzeti Kormány. Noha az 1945. május 14-én tartott pártközi értekezleten elvetették a kollektív felelősségre vonást, a kiadott rendelet eltért e megállapodástól. Mit tartalmazott az 1945. július 1-jén kihirdetett 3820/1945. M. E. sz. rendelet?

A működési alapelvek részletes rögzítésével ún. járási bizottságokat állítottak fel a 16 évnél idősebb németek „nemzethűségi szempontból való megvizsgálása céljából ... nemre, foglalkozásra, életkorra való tekintet nélkül. A férjükkel együtt élő és önálló keresettel nem bíró

asszonyok és kiskorú gyermekek azonban külön vizsgálat alá csupán akkor esnek, ha rájuk vonatkozóan bárki részéről külön bejelentés történik.” A vizsgálat alapján a bizottság rögzíthette, hogy az illető személy „hitlerista (volksbundista, fasiszta, nyilas) szervezetben vezető szerepet vitt. Ilyen megállapítást kell tennie akkor is – így a rendelet –, ha a vizsgálat alá vont személy az SS fegyve-

res alakulatába önként belépett.” Megállapíthatják a „hitlerista szervezet tagja” vagy az ilyen típusú szervezetek „célkitűzéseit” támogató fokozatokat, illetve az is rögzíthető volt, hogy az illető német „hitlerista... szervezet vezetője, tagja, támogatója nem volt.” A Hitler Jugend 16 évesnél fiatalabb vezetői esetében úgy rendelkeztek, hogy őket a megállapítás a „hitlerista szervezetek tagjainak” tüntesse fel. Ilyen határozat keletkezett akkor is, ha az illető személy „ismét felvette német hangzású nevét.” A bizottsági eljárás független volt a folyamatba tett, illetve tehető népbírói eljárás hatályától, valamint az állampolgárság megvonására irányuló esetleges eljárástól. Nem zárta ki annak lehetőségét a rendeletalkotó, hogy a bizottság megállapítsa „azt is, hogy egyes német nemzetiségű személyek a hitlerista terror ellenére is nemzethűségüknek és demokratikus érzelmüknek bizonyosságát adják.”

Milyen retorziókat tartalmazott a rendelet? A vezetők esetében a földreform-rendeletbe foglalt vagyonekhoz túl kimondta az internálást, és ha a hozzátartozók (együtt élő feleség és kiskorú gyermekei) nem voltak mentesítve a határozat következményei alól, akkor őket is „az internálás helyére kell költöztetni, addig pedig össze lehet költöztetni.” Az internáltak 200 kg ingóságot vihettek magukkal, amennyiben „az nem esik a gazdasági felszerelés körébe, és fennálló köztartozás miatt foglalat alá nem vonható.” Egyéb ingó és ingatlan vagyontkat zárolták, kivéve a visszahagyott élelmiszerkészletet és gazdasági felszerelést, amit az új telepeseknek osztotk szét.

Azokat, akik nem vezetők, hanem csupán tagok voltak, a földreform-rendeletbe foglalt vagyonekhoz túl „külön munkaszolgálati kötelezettség” terhelte. Őket is össze lehetett költöztetni, maguk és családtagjaik részére háromhavi élelmiszerkészletet tarthattak meg, a többi a telepesek tulajdonába jutott. Az áttelepítési helyüket a Népgondozó Hivatal jelölte ki, a nem mentesült családtagok követték a családfőket. Noha a földreformot követően méltányosságból megmaradhattott 600 négyszögölnél nem nagyobb telkük és lakóházuk, ezt most a Népgondozó Hivatal igénybe vehette.

Nem sokban különbözött a hitlerista szervezetek célkitűzéseit támogatókkal szembeni büntetés: kötelesek voltak az országos telepítési akció rendelkezésére bocsátani ingatlan vagyontkat, eltérni azok cseréjét stb. Azok, akik nemzethűségükről és demokratikus érzelmükről „nem tettek tanúságot,” az elköltöztetettek vagy összeköltöztetettek házukba történő befogadására kényszerültek.¹

A kormány a Szovjetunióhoz fordult 1945. május 25-én a kitelepítések ügyében.² Ezt követően az intézkedések egyre inkább a németek kollektív felelősségének jegyében fogantak, a kivételezettek köre mások kegyének függvényeként alakulhatott. Hiába kívánt különbséget tenni a rendeletalkotó a németek között, a helyzet, főként a végrehajtó közegek magatartása sokban emlékeztetett a csendőrség 1944. tavaszi, kora nyári zsidóellenes intézkedéseire. Egy hónappal később, 1945. június 28-án a belügyminiszter már arról tájékoztatta vala-

mennyi törvényhatóság főispánját és rendőrkapitányát, hogy „a német nemzetiségű személyek vonatkozásában e hatóságoknak a Népgondozó Hivatal intézkedéseinek megfelelő megkeresés alapján való végrehajtására és a szükséges segítség megadására kell szorítkozniuk.”³

Mindez nem volt véletlen. Dr. Erdei 1945. június 20-án, Nagykanizsán tartott beszédében (az MKP szócsöveként) meghirdette az ún. kisnyilasokkal, a „megtévesztettekkel” szembeni engedékenyebb, elnézőbb osztályszempontú politikát. Mindezt alátámasztotta másnap, az internálás szabályozásáról kibocsátott „Bizalmas!” felzetű, közzé nem tett(!) intézkedésével, ami egyaránt jelenthetett kivételezést és alaptalan elmarasztalást.⁴ Ezekben az osztályszempontú lehetőségekben a magyarországi németek nem részesedtek, kivéve a bányászokat és egy-egy fontosabb ipari üzemben dolgozó, „megtévesztett és jelentős bűnöket el nem követett” volksbundistákat.⁵

Azt követően, hogy dr. Erdeinél értekezletet tartottak az illetékesek a Népgondozó Hivatal addigi működése során észlelt fogyatékoságok megszüntetéséről,⁶ ugyanazon a napon, 1945. július 17-én a belügyminiszter közölte „a fasiszta németekre vonatkozó” elvárásait a Népgondozó Hivatallal. Három jegyzék készült, amelyeken a Volksbund és a Deutsche Jugend budapesti, vidéki és ismeretlen lakhelyű vezetőit tüntették fel.⁷ A július 17-én tartott értekezleten elfogadott változtatásokat tartalmazta a négy nappal később készített előterjesztés,⁸ amit a 25-én üléselő minisztertanácson⁹ mint a július 1-jén közzétett rendeletet érintő módosításokat fogadtak el, két nappal később a hivatalos lapban is megjelent.¹⁰

Július 17-én nem csupán az előbbieken jelzett értekezletet tartották meg, és nem csupán a potsdami tanácskozás vette kezdetét, hanem ezen a napon ülésezett a Szövetséges Ellenőrző Bizottság is Budapesten, három órán keresztül. A Vorosilov marsall elnökletével tartott tanácskozás első napirendi pontját ekképp rögzítette a jegyzőkönyv: „a magyar kormány kérésének megvitatása 200.000 svábnak Magyarország területéről történő kitelepítéséről.”¹¹ Vorosilov „személyes véleményét fejezte ki, és nem a szovjet kormány viszonyát ehhez a kérdéshez.” Mint mondotta, a magyar kormány „azt kérte, hogy ugyanúgy bánjanak velük [a németekkel – Z. T.], mint a háborús bűnösökkel, mivel azok is. Magyarországon az ilyen sváb lakosság kb. 500 000 főt tesz ki.” Majd, miután részletezte a magyarországi németek összetételét, felelősségét, kifejtette, hogy a kormány „szükségesnek tartja az 500 000 főnyi svábból a legaktívabb, a háborúban bizonyos szerepet játszott kb. 200 000 ember kitelepítését Magyarországról valahová... határaitól távolra.”

A marsall arra is utalt, hogy a kormánytól érkezett szóbeli jegyzékben hivatkoztak egyrészt a július 1-jén kiadott rendeletre, másrészt a magyar kormány a SZEB-től felvetésének teljesítését kérte. A szóbeli jegyzékhez hozzáfűzte, hogy ő „teljesíthetőnek tartja,” és az angolszászok támogató véleményét igényelte. Az USA-t képviselő William Shaffer Key vezérőrnagy „személyes egyetér-

tését” hangoztatta, de csak azt követően foglalhat állást, ha kormányától választ kap. Az angol Oliver Pearce Edgcombe vezérőrnagy nem nyilvánított személyes véleményt, és hasonlóképp Keyhez, kormánya döntésétől tette függővé álláspontját, főképp azért, mert annak „nem közömbös, hogy Németországnak mely részébe telepítik ki ezt a 200.000 svábot.” Vorosilov szorgalmazta, hogy az angolszász illetékesek mihamarabb határozzanak, hivatkozott arra, hogy más államokban is „vetnek fel ilyen kérdéseket.” A magyar demokráciát nehéz lesz létrehozni és megerősíteni, „ha mind az 500.000 sváb, aki mind ellenséges volt, az országban marad.” Szerinte a nem kitelepítendő, további 300.000 főről a magyar kormány úgy vélekedik, hogy „jóindulatú állampolgárokká válnak.” Arról határoztak, hogy „a következő ülésen újra megtárgyalják a kérdést, és meghozzák a döntést.”¹²

Vorosilov – mint utóbb kiderült – okkal emlegette, járta körül a németiség félmilliószámát, nem véletlenül vetette fel azt, hogy a kitelepítés ügyét más államokban is fessegetik. Ugyanis július 3-án a csehszlovák kabinet nem csupán 3 millió szudétanémet kiűzésének, hanem további 400 ezer magyar áttelepítésének jóváhagyását követelte jegyzékében, azt a szokásoknak megfelelően valótlan adatokkal támasztotta alá. A Sztálin által támogatott beneši elképzelést azonban a nyugati szövetségesek Potsdamban elvetették, de a konferencián kötött megegyezések, a hozott határozatok lehetőséget teremtettek arra, hogy ezeket a jelenvoltak utóbb különbözőképp értelmezték, felelősségüket palástolandó. Ugyan a felvidéki magyarság kollektív elűzéséhez nem járultak hozzá, de magyarországi németek sorsa nyitva maradt: a kollektív kitelepítés lehetőségét nem vétőzták meg.¹³

1945. augusztus 3-án, délután újra összeült a Magyarországi SZEB, és második napirendi pontként visszatért a németek kitelepítésének ügyére. Az angol delegált szerint a „rádió közölte” a potsdami határozatot, abban más államokban lévő németek kitelepítéséről is határoztak, ezért jelezte, hogy kormánya még nem alakíthatta ki végleges álláspontját. Vorosilov ismételt szorgalmazta a mielőbbi választ, és „röviden tájékoztatást” adott a vonatkozó potsdami határozatok tartalmáról.¹⁴

Az angolok reakciójára várni kellett. Október 10-én, az angol képviselőt kérésére vitatta meg a SZEB a németek kitelepítésének ügyét, de az angolszászok egybehangzó álláspontot képviselve, csupán arról nyilatkoztak, hogy újabb információkat, négy kérdésükre adandó választ kértek a magyar kormánytól a kitelepítendőkről (összlétszámukról, a 12 év alattiak és a 60 év felettiak adatairól, valamint valamennyi kitelepítendő számszerű felosztásáról nemük és foglalkozási összetételük szerint). Vorosilov ezt kiegészítette azzal, hogy akkor legyen vizsgálat tárgya – mert kormányát érdeklí – a „svábok vagyoni helyzete” is. Ezeket a kérdéseket, mint egyfajta előzetes adatgyűjtés ügyét másnap, értekezleten vitassák meg a vezérkari főnökök.¹⁵

Valószínű, hogy ezen az összejöveten határozhattak a SZEB október 13-ai kéréséről, amiben kimutatást kért a magyar kormányfőtől. A választ november 23-án keltezték: e szerint a kitelepítendőké létszáma 303.419 fő.¹⁶

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány külügyminiszterének 1945. május végi emlékeztetője, majd a kormány július eleji SZEB-hez intézett szóbeli jegyzéke beláthatatlan következményekkel járt. Úgyszintén a kollektivitás gondolata hatotta át a magyarországi nemzeti kisebbségek jogi helyzetéről készített törvénytervezetet is.¹⁷ Potsdamban 1945. augusztus 2-án úgy határozott a három nagyhatalom, hogy a „Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon maradt német lakoságnak vagy annak egy részének Németországba történő áttelepítésére vonatkozó intézkedéseket kell foganatosítani.” Egyetértés volt közöttük abban is, hogy a bekövetkező „áttelepítés[nek – Z. T.]... szervezeten és emberséges módon kell végbemennie.”¹⁸ A második világháború végén e három ország közül egyedül Magyarország nem tartozott a győztesek közé. A világegés többi európai vesztese, így Bulgária, Finnország, Olaszország és Románia esetében németellenes szankciókat nem írtak elő. Mindez egyértelműsítette, hogy nem csupán németellenes intézkedésről határoztak a potsdami „döntőbírák.” Beneš boldog lehetett. Vágya, a nemzetiségek, népcsoportok elűzésével, köztük a magyarság eltávolításának lehetőségével megteremtődtek a feltételek ahhoz, hogy a soknemzetiségű Csehszlovák Köztársaság „tisztá” csehszlovák nemzetállammá váljon. Kétlépcsős megoldással: előbb eltávolítják Magyarországról a németeket, majd helyükre érkehetnek a felvidéki magyarok. A világháború győztese által meghatározott irányelveket az illetékes országok Szövetséges Ellenőrző Bizottságainak kellett tartalommal megtölteniük. Potsdam után a szövetségesek közötti együttes cselekvésre történő törekvést voltaképp paravánnak tekintették a szovjet mintájú rendszerváltoztatásokat kivitelezők. Azért volt csupán látszat, mert Szviridov Vorosilovra hivatkozva, de az angolszászok háta mögött – mutatván, hogy ki az úr a háznál a SZEB-en belül – 450 ezer magyarországi német kitelepítésének előkészítésére szólította fel a kormányt egy héttel a potsdami konferenciát követően, 1945. augusztus 9-én. A magyar miniszterelnök szerint a marsallnak az altábornagy útján továbbított követelésében (a beneši sugalmazásokat, eltűzött igényeket támogató sztálini vonalnak megfelelően) ismételt a SZEB elnökének július 17-ei mondandója közsza (sőt, talán ismerhette azokat az adatokat is, amelyeket Veessenmayer és társai továbbítottak Berlinbe a magyarországi zsidóság deportálásáról), és (netán a talioelv jegyében?) közel félmillió német kitelepítésének előkészítését követelte. Elképesztő nagyságrend fogalmazódott meg, az altábornagy az egész magyarországi németiséget „fasiszta maradvány”-nak, ezért kitelepítendőnek tekintette. Követelései teljesíthetetlenek voltak, ugyanis az 1941-ben regisztrált németekhez képest 1945 decemberében 70–80 ezer fővel voltak kevesebben.¹⁹

Mit tehetett és tett a magyar kormány? Még a potsdami döntés következményeit nem ismerve tárgyalt a „német nemzetiségi területekkel kapcsolatos közigazgatási intézkedésekről.” A kormánybiztosi intézmény bevezetését szorgalmazó, váratlanul beterjesztett rendelet tervezetét ugyan elfogadta a kabinet, de azzal, hogy a bel-

ügyi és az igazságügyi tárca szövegezze át. Ezért az a Magyar Közlönyben nem is jelent meg.²⁰ Dr. Erdei azonban másként cselekedett, a régi módosítása helyett új tervezetet készítettett október 8-án az egy héttel később üléselő minisztertanács ülésére.²¹

Potsdamban a nagyhatalmak Németország vonatkozásában is a kollektív felelősség elvét érvényesítették. Miként határoztak erről a magyar kormány 1945. augusztus 13-án tartott ülésén? Elvetették-e vagy sem a kollektív felelősségre vonást? Volt-e lehetőségük arra, hogy feloldják a „SZEB szovjet elnökének igénye és a koalíciós pártok álláspontja közötti” ellentétet?²² Továbbra is negyedmillió kitelepítési kvótában gondolkodtak-e?

Magyarországon ugyanis ennek helyességét támasztották alá a járási bizottságoktól beérkezett adatok, miszerint a felülvizsgáltak közel egyharmadának semmiféle kapcsolata nem volt a Volksbunddal.²³

Még augusztus 9-én megbeszélésre ült össze Szviridov és a magyar kormányfő. A kormányfő erről készült feljegyzéséből ismert, és a további fejleményekre utal, hogy a miniszterelnök közölte Szviridovval: még aznap, 9-én felveszi a kapcsolatot dr. Erdeivel a kitelepítés kérdésével foglalkozó munkaterv kidolgozása ügyében, és „legkésőbb 13-ára minisztertanácsot hív egybe a kitelepítés kérdésében.”²⁴ Így az 1945. augusztus 13-án, délelőtt 11 órakor tartott kormányülés rendkívüli volt. Mi történt ott?

Az ülés előzményei közé tartozott, hogy Szviridov felszólítása után, 10-én dr. Erdei elkészítette a minisztertanács előterjesztést a magyarországi németek kitelepítésének előkészítéséről. Ebben értékelte az „égető” kérdés megoldására tett intézkedéseket, a Népgondozó Hivatal működését, a németekkel szemben alkalmazott represszió elveit. Aláhúzta, hogy a velük szembeni „eljárás nem azon alapult, hogy a német nemzetiségű magyar állampolgárokat különleges elbánás alá vonja, hanem az volt az alapja, hogy a fasiszta németeket politikailag felelősségre vonja, és ennek következtében kövessen el velük szemben különleges eljárást.” Felelevenítette, hogy a hazai németiséget öt csoportba kategorizálták, és ezek közül az első három csoportba tartozókkal a távolabbi cél az, hogy őket kitelepítik.

Majd a történetekre tért ki a belügyminiszter. Jelezte, hogy a Tolna megyei Lengyelben, nem messze egyrészt Baranya megye határától, másrészt Kurd község vasútállomásától még a Népgondozó Hivatal működését megelőző időkben, önhatalmú intézkedések következményeként végrehajtott előzetes ki- és áttelepítések hatására ideiglenes internálótábor létesült, ahol kb. 115 ezer németet őriznek. A belügyminiszter a tábor további feltöltését leállította, a felelősöket [állítólag – Z. T.] letartóztattatta. Arról persze ez alkalommal hallgatott, hogy épp ő vetette fel az 1945. április 27-én tartott kormányülésen a tolnai és baranyai „svábság gyors és radikális” összeállítását, és közegei ezt követően intézkedtek.²⁵ Ebbe a sorba illett, hogy ez idő tájt az új telepesek érdekében egyes falvak német lakosságát más falvakba telepítették át, helyükre így érkezhettek mások. A Népgondozó Hivatal felállítása, szervezetének kiépülése óta dr. Erdei

megszüntetett minden más kezdeményezést. Körzeti, kerületi kirendeltségek működtek, számba vették a németiséget, annak javait. A tervezett 65 igazolóbizottságból 40 már megkezdte tevékenységét. A belügyminiszter úgy vélte, hogy közegei október 1-jére megvalósíthatják a rendeletbe foglalt célokat, „más szóval a hazai német nemzetiségű csoportok felszámolását.” Kb. negyedmillió „politikailag megbélyegzett német nemzetiségű személy áll készen a kitelepítésre”.

A belügyminiszter akképp fogalmazott, hogy a „hazai német nemzetiségűekkel szemben így követni kívánt” kormányzati út „politikailag méltányos és korrekt,” épp ezért visszaélésekre adhat alkalmat. „Tűrhető eredményt ígér” – fejtegette, mert – a „hazai németiség egy részét kikapcsolja az ország vérkeringéséből, és ezzel lehetővé válik „a másik rész” asszimilációja. A végső következtetés nem rejtette véka alá, hogy „ez az eljárás egészében véve hosszas és kínos folyamat, amely megteremt a lehetőségét annak, hogy hosszas zavar, nyugtalanság és összeütközés kísérje végig vitelét.”

Ezzel szemben a potsdami határozat, közelebből Vorosilov üzenete – dr. Erdei szerint – a „gyorsabb és radikálisabb” eljárás annak lehetőségét teremtette meg, hogy „Magyarország teljesebben és gyorsabban megszabaduljon attól a nemzetiségtől, amelynek nagy része van abban, hogy az ország mai állapotába jutott.” Az előterjesztő tudatta, hogy mekkora nagyságrendet jelzett a szovjet marsall, és megemlítette azt is, hogy a kitelepítés lebonyolítására sürgős munkatervet követel a magyar kormánytól. Arról hallgatott, hogy a Beneš kárpótló Sztálin Vorosilov, illetve Szviridov útján továbbított követelése két helyen súlyos valótlanosságot tartalmazott: egyfelől a potsdami határozatra hivatkozásával, másfelől az eredetileg tervezett kitelepítési létszámnál másfélszer több német elűzésének szorgalmazásával.²⁶

A kiindulópontot a német anyanyelvűeknek a Központi Statisztikai Hivatal irattárában fekvő népszámlálási lapjainak számbavétele jelentette. Lényegi megállapítást tett az előterjesztő, midőn leszögezte, hogy „nem kollektív felelősségre vonásról, hanem a németeknek, mint népnek a kizsákmányolásáról,” még hozzá „gyors” ütemű eltávolításáról van szó. Kitért arra, hogy kikkel szemben kell kivételt tenni. Célzott arra, hogyan lehetne felgyorsítani a résztvevők munkáját ahhoz, hogy a korábbi tervekhez képest egy hónappal hamarabba, szeptember 1-jére miként szervezhető át az igazolóbizottságok, hogyan állíthatók fel a szükséges karhatalmi alakulatok, és készíthetők elő a gyűjtőtáborok. Úgy számolt, hogy tekintettel e gyorsan lefolytatandó akcióra, „helyesnek látszik, hogy csak néhány napra szóló legszükségesebb élelmiszert és a szükséges ruha- és ágyneműt vihessék magukkal a kitelepítendő, fejenként kb. 50-60 kg súlyban.”

Dr. Erdei szerint „döntő szempont,” hogy a kitelepítés „magyar részről akár elveiben, akár gyakorlatában ne a tavalyi zsidó deportálásokat akár csak távolból is összehasonlítható akcióként jelentkezzen.” Hét pontba sürített munkatervet is tartalmazott az előterjesztés:

„1./ a német anyanyelvűek alapulvételével, a kivéte-

lek leszámításával, valamint a nem magyar állampolgárságú német nemzetiségűek hozzáadásával kb. 400 ezer német nemzetiségű személy kerülhet kitelepítésre.

2./ a kitelepítendő elszállításukat közvetlenül megelőzően és lakóhelyükhöz közeli gyűjtőtáborokban gyűjtendő, tekintetbe véve a közlekedési lehetőségeket, valamint a német nemzetiségűek elhelyezkedését, 22 ilyen gyűjtőtábor felállítására szükséges...

3./ a gyűjtőtáborok felállítása mindenütt vasútvonal mellett történik, ahonnan a szállítás vasúti vagonokban történhet.

4./ a gyűjtőtáborokba kitelepítendő személyek csak a megengedett súlyú ingóságot vihetik magukkal.

5./ a lebonyolítás irányító szervezetül egy bizottság létesítendő a belügyminiszter vezetése alatt a honvédség, a Népgondozó Hivatal és esetleg még más szervek képviselőiből.

6./ az előkészületek szeptember 1-jére befejezhetők, és ettől az időponttól kezdve a végrehajtás bármikor megkezdhető.

7./ a sajtón keresztül gondoskodni kell arról, hogy a közvélemény a kitelepítés kérdései és jelentősége tekintetében megfelelő beállítódást kapjon, de ugyanakkor biztosítani azt, hogy felesleges hangulati kilengésekkel a lebonyolítás sima és emberséges voltát ne veszélyeztesse."

Az előterjesztéshez mellékelt feljegyzés: „Tervezet az internálótáborok helyeiről” felsorolta a 22 tábor helyét,²⁷ a lakosság ottani számát és azt, hogy közülük hány százalék német, végül azt, hogy összesen 450.774 német telepíthető ki: Budapest környékéről 83.864, Északnyugat-Magyarországról 125.194, Dél-Magyarországról 138.194, Délnyugat-Magyarországról 88.654, míg a Tiszántúlról 14.868 fő.²⁸

Dr. Gyöngyösi részére, tárcája Békeelőkészítő Osztálya állított össze szakanyagot augusztus 13-án. A külügyminiszter délelőtt, még a kormányülés előtt áttanulmányozhatta. Készítője Kertész István, a kiváló nemzetközi jogász, feljegyzésében nyomon követte a kitelepítésre várók számának alakulását. Emlékeztetett arra, hogy dr. Gyöngyösi május 16-án (dr. Erdei véleményére hivatkozva) 300 ezer kitelepíthető Volksbund tagról tájékoztatta Puskint, 10 nappal később a kormány 200–250 ezer „fasiszta németről” tett említést. Külügyminisztere emlékeit frissítette fel Kertész, midőn négy pontba sűrítette az 1945. június 12-én keltezett, és a magyar félnek átadott amerikai emlékirat tartalmát. Ennek legfőbb mondanivalóját az amerikaiak még az év elején, januárban leszögezték a csehszlovák félnek megküldött jegyzékükben (a Csehszlovák Köztársaságból kitelepítendő németek ügyében). Az abban jelzett elveket²⁹ az amerikai kormány alkalmazhatónak tartotta a „magyarul beszélő kisebbségeknek Romániából, Jugoszláviából valamint Csehszlovákiából történő kiutasítására,” hozzáfűzve a már ismertett álláspontját.³⁰ Hasonlóképp vélekedett a magyar kormány is, június 19-én keltezett válaszjegyzékében, szót emelve a csehszlovákiai magyarokat ért kollektív eljárás miatt. Ez a kormány-álláspont egybeesett saját korábbi határo-

zatával, ami a németek kitelepítésekor a „kifejezett hazáurulás kritériumát tekintette mérvadónak.” Kertész ezért ismételt utalt arra, hogy „semmi esetre sem” haladhatja meg a kitelepítettek száma a 300 ezer főt, és 200–250 ezer fő „látszik reálisnak.”

Az amerikai (és ez a korábbi magyar) állásfoglalás szöveges ellentétben állt a Vorosilov követelte dr. Erdei szerint „gyorsabb és radikálisabb eljárással.”³¹ Ezért a Békeelőkészítő Osztály vezetője azt javasolta a külügyminiszternek, hogy a németekkel szemben „semmiképpen sem látszik kívánatosnak, hogy a demokratikus Magyarország kormánya tisztán származásbeli ok miatt kollektív büntetést alkalmazzon, és ezzel tulajdonképpen annak a faji alapon álló hitlerizmusnak elveit tegye magáévá,” ami az országot katasztrófába döntötte. Felhívta a külügyi tárca vezetőjének figyelmét arra is, hogy fly jellegű német kitelepítés bekövetkezése esetén másutt a magyar kisebbséget veszélyek érhetik. Ha pedig Potsdamban a szövetségesek megváltoztatták a korábbi elveket, akkor Magyarország kérje, hogy az ilyen, kritériumokkal meghatározott fajelméleti alapú kitelepítést „a szövetséges főhatalmak... kifejezetten elrendeljék.”³²

A rendkívüli kormányülés fontosságát mutatta, hogy azon nem csupán a kormány tagjai, hanem a pártok képviselői is részt vettek. A kormányfő ismertette Szviridov felszólítását, hogy 400–450 ezer „svábot kell Magyarországról áttelepíteni.” Az altábornagy Vorosilov Moszkvából adott értesítésére hivatkozott.³³ Szviridov szerint „magától értendően a kormány a saját hatáskörében dönti el, a sváb lakosság közül kiket tekint kitelepítendőnek.” A miniszterelnök utalt saját, munkatervet sürgető kérésére, ismertette, hogy abban mire kell kitérni. Mindezeknek igyekezett megfelelni a belügyminiszter, és részletesen tájékoztatta egyfelől a magyar kormány tagjait előterjesztésével, másfelől a SZEB elnökét munkatervével.³⁴

A vita során dr. Gyöngyösi hasznosította munkatársra részére készített anyagát, előadta a minisztertanácson.³⁵ Dr. Erdeivel szemben leszögezte, hogy „a kollektív felelősséget a maga részéről nem fogadja el, csak egyéni felelősség alapján kell a kitelepítendő ügyét elbírálni.”³⁶

A kormányfő 200–250 ezer fő kitelepítésére utalva megjegyezte, hogy ami Magyarországon bekövetkezik, az ne legyen példaértékű másutt a magyarsággal szemben. Amennyiben a 400 ezer főt meg kell közelíteni, akkor is „hangsúlyozni kell a kollektív felelősség kizárását, az egyéni elbírálat.”

A már 1944 novemberében a kitelepítés mellett megnyilatkozó Nagy, az újjáépítési miniszter az 1941-es statisztikai adatok elemzését követve akképp zárta fel-szólalását, hogy „mindenesetre a 400 ezer főben meghatározott minimálisnak minősülő kívánalmat meg kell közelíteni. A kivételezés rendkívüli legyen”.

A pártja nevében felszólaló Rákosi hasonlóképp folytatta: „a 400 ezres számból kell kiindulni, és ezt kell alapul venni.” Sőt, „az volna a kívánatos, hogy a 400 ezer főn felül menjünk.” (Azért érvelhetett így, mert ő is összeadhatta a dr. Erdei előterjesztésében jelzett számokat.) Hitet tett „a nemzetiségi alapon álló” német ki-

telepítés mellett, és hasonlóan az előtte felszólalt újjáépítési miniszterhez, szűkre szabta a kivételezettek körét: csak az a német maradhatna, aki „bekapcsolódott a demokratikus fejlődésbe.”

Gr. Teleki másként érvelt, mint az előtte felszólalók. Leszögezte, hogy „csak azok telepíthetők ki, akik... német nemzetiségűnek vallották magukat, és ezek is csak akkor, ha a három nagyhatalom ehhez együtt járul hozzá és ezt velünk írásban közli. Ezek száma nem haladhatja meg a 250 ezer főt...”. A vallás- és közoktatásügyi miniszter szavai mögül felsejlett: ő érzett rá leginkább arra, hogy a Vorosilov–Szviridov kettős lépése mögött egyfelől szovjet partizánakció húzódhat meg (az 1945. május eleji időszak kollektív kitelepítést szorgalmazó megfogalmazásainak felelevenítésével), másfelől a határokon túli magyarsággal szemben esetleg példaként használhatják fel a „magyarországi” megoldást. Ő még a nemzetközi nagykoalíció, a Németország és támogatói felett feltétel nélküli győzelmet aratott szövetségesek egybecsengő politikájában bizakodott, és nem az általa megszállt területeket felügyelő Szovjetunió kizárólagos érdekérvényesítő, birodalomteremtő politizálását tartotta szem előtt.

Rónai Sándor, a közellátásért felelős kormánytag a kitelepítendőket önellátását szorgalmazta, mert a közellátás „tragikus” helyzete ezt kívánja. Az iparügyi miniszter képviselőjében Kelemen Gyula államtitkár felvetette, hogy a kitelepítés okozta vérveszteség kihathat az ipar teljesítőképességére.

A rendkívüli kormányülés elején még távollévő, de időközben megérkezett dr. Erdei egyből a dolgok közepébe vágott. Eldöntendő elvi kérdésként exponálta, hogy „egységes kollektív politikai felelősség alá vonjuk a németseget, vagy pedig nemzetiségi alapon oldjuk meg a telepítést.” Abban kell döntenie, hogy a kivételektől eltekintve kollektíven, a teljes németseget vagy az 1941-es népszámlálás alapján önmagukat német nemzetiségűnek vallókat telepítsék ki.

Mindezek után a kormány akként határozott, hogy „a hazai német nemzetiség kitelepítését tartja szükségesnek, és pedig a magyarság akaratából.”³⁷ A kormányhatározat megfelelt az előterjesztés kulcsmondatának: „nem kollektív felelősségre vonásról, hanem a németeknek, mint népnek a kimozdításáról” kell határozni.³⁸ Mit jelenthetett a gyorsan elűzendőknek a szemforgató különbségtétel, hogy szülőföldjéről egy nemzetiség kollektív felelősségre vonásával, annak tagjaként, avagy csupán azért, mert német toloncolják-e ki? Semmit, mert a lényeg a „kimozdítás” volt.

Dr. Erdei ekkor ráért arra, hogy a távollétében előterjesztése számaival operáló, a totális sztálini birodalom érdekeit képviselő Rákosi csúfos kudarcot szenvedhet. Előterjesztőként tudta, hogy az 1941. évi népszámlálás során az 1937. év előtti országhatárok között 477.966 személy vallotta magát német anyanyelvűnek, 303.527 pedig német nemzetiségűnek.³⁹ A minisztertanácsi előterjesztésben ekképp formulázta: „400–450 000 német nemzetiségű magyar honos kitelepítése került szóba. Ez azt jelenti, hogy a magyarországi németesség

zöme bele kell, hogy kerüljön ebbe a keretbe... lehetetlen másból kiindulni, mint a német anyanyelvűek számbavételéből... nem lehet elkerülni” a KSH-ban őrzött számlálólapok számbavételét, amelyek „egyenként és név szerint mutatják ki a német anyanyelvűeket.”⁴⁰ Ezért dr. Erdei javaslatot tett, amit a jelen voltak elfogadtak. A belügyminiszter megfogalmazása szerint német nemzetiségű a lakosságból az a személy, aki a községekben „német nemzetiségűnek,” a városokban pedig „német anyanyelvűnek tartja magát.”⁴¹

A kormány ülésén nem csupán Rákosi, hanem a pártok képviselői is felszólaltak. A miniszterelnökségi adminisztratív államtitkár, dr. Bojta Ernő Béla szegedi ügyvédet [utóbb a Népbírók Országos Tanácsa elnökét – Z. T.] minősíti, hogy közülük csupán Rákosi megnyilatkozását jegyzőkönyvezte. A kisgazdákat képviselő Tildy azt vetette fel, hogy miként függnek össze a nemzetiségeket érő kényszerintézkedések, mert „számolni kell mégis a szlovákiai magyarság kitelepítésével,” a szociáldemokrata Bechtler Péter kizárólag „csak politikai elbírálás,” az „egyéni felelősség alapján” kivitelezhető kitelepítés mellett érvelt. A parasztpárti főtitkár nem változtatott korábbi álláspontján, sőt túllícitálta azt. Kifejtette, hogy „nem lehet politikai megítélés, hanem a nemzetiség” a meghatározó. Úgy fogalmazott, hogy „inkább 500 ezret, mint 400 ezret” kell kitelepíteni. A Polgári Demokrata Pártot képviselő Szent-Iványi Sándor elfogadta az előterjesztést. A jegyzőkönyv hiányos voltát mutatja az is, hogy dr. Bojta a pártok korifeusai mellett a honvédelmi miniszter, Vörös János hozzászólását sem jegyezte le, aki nemzetiségi alapon kívánta a kitelepítés ügyét rendeztetni.⁴² Délután 14 órakor véget ért a kormány ülése.⁴³ Vorosilov, azaz Sztálin ukázának három óra, a kormányülés ideje alatt eleget lehetett tenni. A Békeelőkészítő Osztály vezetője dr. Gyöngyösi megbízásából a kormányulást követően felkereste dr. Erdeit és a már jelzett módosítást javasolta belevenni az oroszoknak adandó válaszejegyzékbe. Ennyit tehettek.

Kertész másnap papírra vetette a történetek konklúzióját: szovjet kívánságra a magyar kormány végrehajtja a németek kitelepítését.⁴⁴ Dr. Gyöngyösi most már megismerhette az amerikai után a szovjet álláspontot is. Ez utóbbi ekképp rögzült a magyar kormány határozatában: német kitelepítés „a magyarság akaratából”, szeptember 15-ig befejezve...

Augusztus 16-án a kormány elfogadta a német állampolgárságú háborús bűnösök által Magyarországon elkövetett bűncselekmények felkutatásának hatályosabbá tétele és az egységes irányítása tárgyában benyújtott igazságügyminisztériumi előterjesztést.⁴⁵ Két nappal később a belügyminiszter, államtitkárával, Farkassal együtt tanácskozást folytatott Szviridovval és Beljanovval. Az altábornagy megdöbbenő álláspontot foglalt el a németek kitelepítése ügyében.

Egyfelől nem vette jó néven, hogy Vorosilovnak tulajdonította a kabinet a kitelepítésre vonatkozó ukázt, és igyekezett a magyar félre háritani a felelősséget. Másfelől hiába érvelt azzal dr. Erdei, hogy Magyarországon 1800 németek lakta település van, ahonnan 22 helyre

koncentrálják őket november 1-jéig, amikor megkezdhető kitelepítésük, mert Szvirdovot mindez nem érdekelte, vonatot nem bocsátanak a kitelepítéshez rendelkezésre – mondta –, és szerinte a németeket könyörület nélkül, „acélszíjjal kell kisépíteni...” Az erős kéz politikáját követelte és a belügyminisztert tette felelőssé a végrehajtásért. Érdetelen volt a tekintetben, hogy a kormányülésen a kommunisták és nemzeti parasztpártiak ágáltak csak a Vorosilov-Szvirdov-féle javaslat mellett, és feleslegesnek minősítette a tanácskozásokat, mert „a Belügyminisztérium nem demokratikus szerv, hanem forradalmi és diktatórikus.”

A kitelepítés lebonyolítását akképp javasolta, hogy a németeket „kisebb csoportokban kell... az osztrák határig kísérni, ahol a szovjet katonai hatóságok beengedik őket osztrák területre, és ez tovább a magyar kormányknak ne okozzon gondot.” Ezek a kitelepítettek átszivároghatnak „az amerikai vagy angol zónába, és eljutnak Bajorországba, ahol megélhetésükre majd gondoskodnak önmaguk.” Ezzel a móddal megoldható, hogy az angolszászok ne tiltakozzanak, ha pedig azt tennék, akkor a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság „külön fogja elintézni.” A kis csoportokban történő kitelepítés garancia lehet arra, hogy a nyugatiak nem fognak tiltakozni. „Hasonlóképpen kis csoportokban rakták át a határon saját németjeiket a csehek és a jugoszlávok teljes könyörtelenséggel, és bebizonyosodott, hogy csak ilyen módon oldható meg a németek Németországba való kitelepítése.”⁴⁶ Mindez egybeesett Rákosinak az augusztus 13-i rendkívüli kormányülésen tett megjegyzésével: a „formaság lényegtelen.”⁴⁷ Ha ugyanis egyszer „osztrák területre tették őket, magyar területre visszatérni nem fognak, és – Svzirdov szerint – nem is szabad, hogy a magyar hatóságok visszaengedjék őket.” Arra a felvetésre, hogy emiatt a magyarságot retorziók érhetik Csehszlovákiában, az altábornagy azt javasolta, hogy hasonlóképp járjon el Magyarország az itt élő szlovákokkal. Alaptalannak vélte azt a magyar aggályt, hogy a magyarokat áttelepítik Csehszlovákiából.⁴⁸ Az „emberséges” sztálini nemzetiségi politikának megfelelő módon...

Dr. Erdeit minősíti, hogy a Vorosilov-Szvirdov-féle szovjet ultimátum gyors végrehajtását szorgalmazó szovjet altábornaggal folytatott tanácskozásáról tájékoztatta a kormányt 1945. augusztus 22-én.⁴⁹ A jegyzőkönyv így örökítette meg: „a német kitelepítéssel kapcsolatban is kedvező fordulatról tehet bejelentést. Oly tájékoztatást kapott, hogy a németek kitelepítése nem jelent precedenst a csehszlovákok azonos eljárására, másfelől pedig nyugat felé történik a kitelepítés, ahol majd megfelelő gondoskodás válik lehetővé az elhelyezés és a kitelepítettek ellátása tekintetében.” Majd e félrevezető mondatok után további valótlanságot állított, amikor Svzirdov helyett Vorosilovra hivatkozott, akképp, hogy a marsall „a kitelepítéssel kapcsolatban nem tart semmiféle következményektől, nem is kíván a lebonyolításba beleszólni, de kívánatosnak tartja, hogy gyors, radikális megoldás történjék.” A rútol félrevezetett minisztertanács a bejelentést tudomásul vette.⁵⁰ Dr. Erdei úgy járt el, amint azt az altábornagy megparancsolta neki...

A kommunisták ilyen előzmények után, a választások közeledtével követelni kezdték mind a földreform lezárását, mind „a volksbundisták elleni harc”-ot a németek kitelepítésének sürgetésével. Ez utóbbiról az MKP Titkársága 1945. augusztus 21-én immár a Potsdamban kialakított álláspontnak, a kormányülés határozatának, valamint Svzirdov jelzett elképzelésének ismeretében tárgyalt. A hozott határozatnak megfelelően a Szabad Népből Kovács Imre 1945. áprilisi stílusát folytató sajtókampányt kezdtek a „svábok” kitelepítéséről, Rákosi pedig megbízták, hogy „beszélje meg Vorosilov marsallal és utána dr. Erdei belügyminiszterrel a svábok kitelepítésének ügyét.”⁵¹ Feladata jól körülhatárolható volt, mert az ugyanezen a napon, augusztus 21-én, az egyik pártaktíván felszólaló Révai már elkotyogta: „a sváb kérdésben álláspontunk két szóban kifejezhető: ki velük!”⁵² Két nappal később az újság olvasói már megtudhatták, hogy „svábjaink 90%-a volt közönséges hazatérő.” Augusztus 28-án Farkas beszédét „Ki a svábokkal az országból!” címmel adta közre a pártlap. Ami pedig a Rákosira rótt feladatokat, a SZEB vezetőjével és a közvélemény előtt parasztpárti (különben pedig titkos kommunista párttag) belügyminiszter „elvtársával”⁵³ való találkozóit illette, azoknak következményei 1945. december 22-én, a kormányülésen váltak ismertté.

Nem választható el a történetektől, hogy miként bántak a magyarokkal a Csehszlovák Köztársaságban. Rákosi 1945. július 28-án levélben tájékoztatta Georgi Mihajlov Dimitrovot arról, hogy napokkal korábban járt az ország északi szomszédjánál, és az ottani kommunista vezetőkkel tárgyalt erről. Ők azt mondták neki, hogy 1945. június végén Sztálin egyetértett a magyarság kitelepítésével a csehszlovák vezetőkkel folytatott tárgyaláson. Rákosi nem hitt a fülének, és magánál a generalisszimusznál tájékozódott erről 1945. augusztus 7-én. Felidézte a neki küldött levelében, hogy mit hallott Prágában. „Őn... még azt is mondta: »Csapják jól pofán őket!«”⁵⁴ Sztálin válasza nem ismert, a Potsdamban és utána történtek azonban önmagukért beszélnek. Annak ellenére, hogy Svzirdov igyekezett megnyugtatni a magyar politikusokat arról, hogy rendeződni fog a Csehszlovákiában élő magyarok ügye, a belügyminiszter nem hallgathatta el a szeptember 4-én tartott minisztertanácsra, hogy a határon túl brutális jelenségek merültek fel, amelyek a nyilvánosság előtt széles körben ismeretessé is váltak, ezért ezekkel arányban álló kormányintézkedés kiadása szükséges. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke, dr. Zsedényi Béla mindehhez hozzáfűzte, hogy „az ügy háttere faji gyűlölködés.” Szeptember 6-án a honatyák előtt a külügyminiszter exponálta a szlovákiai magyarok tragikus helyzetét.⁵⁵ A hazai gyűlölködést viszont az mutatta, hogy amikor a kormány tagjai 10-én megvitatták a nemzetgyűlési választásokról szóló törvényjavaslatot, az annak hátterét képező statisztikai összeállításból már kihagyták a magyarországi németeket.⁵⁶ Egy nappal később (az 1945. augusztus 13-án tartott kormányülésen elhangzottakhoz hasonló felszólalások után) a rendkívüli minisztertanácsra a német származás gyanúja alá eső hadifoglyokról döntött a kormány. Négy pontba sűrítet-

te álláspontját, ezek közül kettő alapvető volt. Egyfelől: „azokra a németekre, akik a Volksbund tagjai voltak, vagy az SS, SA, SK, a német Gestapo szolgálatában állottak, nem tartunk igényt.” Másfelől: „azokra nézve, akik német nevűek ugyan, de magyar állampolgárok, továbbá, akik anyanyelvük miatt vagy más okból német nemzetiség gyanúja alá esnek, állapotuk tisztázandó...” – rögzítette az elfogadott határozat.⁵⁷

Az 1945. szeptember 23-án napvilágot látott kommunista választási program szintén hangsúlyozta a „svábok kitelepítésének azonnali megkezdését és a sváb földekre magyar földművesek telepítését.”⁵⁸ Ezt követően dr. Gyöngyösi már hiába próbálta megakadályozni a kollektív felelősségre vonást, érdemben nem tudta befolyásolni azt, hiába vetette fel, hogy ha álláspontját nem tudja érvényesíteni, akkor lemond.⁵⁹ A kitelepítendő körét nem ő, hanem mások határozták meg. És így járt számos, az ország, benne a nem szélsőjobb oldali németiség további sorsáért aggódó politikus, akik nem érthettek egyet ezzel a nagyságrenddel.

Az új hercegprímás, Mindszenty József is tiltakozott 1945. október 10-én a kormányfőhöz írott levelében. Ismételtén tudatta, hogy „még a tavaszon” a kalocsai érsekkel és a székesfehérvári püspökkel együtt kérte az „állam hű” németiség megvédését, nehogy az általánosítás révén egyazon elbírálásban részesüljön a Volksbundvezér Basch Ferenc irányította táborral. Majd felidézte a történeteket, miszerint az első lépés a férfiak, betegek, öregek internálása volt. „Augusztusban megkezdődött hirtelen a németek kitelepítése házaikból, birtokaikból, falujukból, egyelőre még csak a vidékre. De” – szöveg a főpásztori intelme – „a mód olyan, hogy egyre menne, ha mindegyiket mindjárt a külföldre szállították volna.” Majd így folytatta: „háromtagú pártigazoló bizottság jelenik meg az illető helyiségekben..., a döntő körülmény nem mindig az, hogy valaki tagja volt-e a Volksbundnak vagy sem; az érdemi elbírálásba belezácsolódik a német származás, származási hely, a név, a nagyszülők német nyelve, a magyar nyelv hibás kiejtése, és mindenekelőtt az a körülmény, van-e háza és saját birtoka. Ezekből gyarapítja meg a bizottság a kitelepítendő táborát.” És így tovább. A magyar államhoz „méltatlan” az ártatlanságot védők internálása – és mint írta – „még méltatlanabb, hogy a jogállamok által elfogadott elvekkel szembe helyezkedünk.” „Indokolatlanok” tartotta azon, magukat 1941-ben német anyanyelvűnek vallók meghurcolását, akik ráadásul fel is léptek a Volksbunddal szemben. „A természetjog nevében” ítélte el a „nem-Volksbundtagokkal történeteket.” A „vallás és erkölcs..., a haza nevében” emelt szót, a csehszlovákiai jogfosztások analogiájára célozva hívta fel a figyelmet: „rossz vért szül az a legszélesebb körben, ha valamely anyanyelv beszélői ilyen sorsot érnek. Ez következhetik be bármely más anyanyelvvel, sőt végsőkéig feszítve a húrt, a magyarsággal szemben is.” Az elhamarkodott intézkedések felülvizsgálatára szólította fel a kormányfőt, mert „amit nem kívánsz magadnak, te se tedd azt soha másnak!”⁶⁰ A főpásztor is eredménytelenül tiltakozott.

Mint jeleztük, a magyar kormányfőtől 1945. október 13-án statisztikai kimutatást követelt a németekről a Szövetséges Ellenőrző Bizottság. Két nappal később a kormány elfogadta dr. Erdei (október 6-án keltezett) előterjesztését a német állampolgárok honosításának és visszahonosításának hatálytalanítása tárgyában.⁶¹ Elvesztették magyar állampolgárságukat azok a németek (családtagjaikkal együtt), akiket a második világháború kitörésének napjától honosítottak vagy visszahonosítottak, a kivételekről a belügyminiszter dönthetett.⁶² Majd a kormány a németek által lakott területeken az önkormányzatok testületi hatóságainak szünetelése folytán szükségessé vált különleges közigazgatási szabályokról rendelkezett.⁶³

Október 31-én újabb pártközi értekezletet tartottak, ezúttal a csehszlovák-magyar kapcsolatokról. Közben a csehszlovák fővárosban zajlott pártközi és egyéb megbeszélésekről beszámoltak a szociáldemokrata politikusok, Rákosi felvilágosítást kért arról, hogy egyfelől „vajon a prágai tárgyalások és a külügyminiszternél [Vladimir Clementis államtitkárnál – Z. T.] folytatott tárgyalások során felmerült-e junktim [helyesen: junktimba hozás – Z. T.]⁶⁴ a sváboknak Magyarországról való kitelepítése és a magyaroknak Szlovákiából való kitelepítése között,” másfelől arról, hogy „vajon a külügyminiszter a külön tárgyalásokat nem tartja-e célra vezetőnek?” A kapott válasz szerint nem, mert míg Zdeňek Fierlinger kormányfő a szudétanémeteknél kitelepítésről, addig a magyaroknál lakosságcsereről beszélt. A magyar külügyminiszter szerint azonban a junktimba hozás „fenyegés.”⁶⁵ A felvidéki magyarságot és a magyarországi németiséget sújtó tragikus eseményekben egyaránt bővelkedő végkifejletet az események zajlása közepette utóbb (a moszkvai tisztogatások idején a törvénytörő perekben hírhedtté vált fővádló) Andrej Januárjevic Visinszkij (ez idő tájt, 1940-től) diplomata ekképp formulázta Párizsban a békekonferencián, 1946. szeptember 20-án: a 200 ezer felvidéki magyarról szólva „»a magyar kormány azt mondja, hogy nincs hely számukra Magyarországon. A valóságban van helye, vagy nincs helye? Ismert tény: Magyarországból Németország amerikai övezetébe át kell telepíteni... a németországi ellenőrző bizottság jóváhagyott terve... szerint 500 000 németet... Fölmerül a kérdés, hogy... a kitelepítés után marad-e Magyarországon hely a Csehszlovákiából áttelepített 200 000 magyarnak vagy sem?»”⁶⁶ A beneši és sztálini hazugságtól hemzsegő taktika eredményre vezetett.

Az 1945. november 3-ai, dr. Erdei-féle előterjesztés összegezte a kitelepítési előkészületeket, feltárta a Népgondozó Hivatal működése és a potsdami irányelvek közötti ellentmondást. Egyrészt a közelgő tél, másrészt a fokozatos kitelepítés céljait szem előtt tartva a belügyminiszter továbbra is a németek bizottsági eljárás alapján való csoportokba sorolása mellett kardoskodott. Álláspontját – benne a várható kitelepítés tavaszi megindítását – többen osztották.⁶⁷

A SZEK által követelt első hivatalos statisztikai ki-

mutatás a kitelepítendőkről, a „kimutatható Volksbundtagság, az SS katonai szolgálat és az 1941-ben bevallott német nemzetiség alapján” készült el.⁶⁸ Ezt már az új miniszterelnök, Tildy továbbította a SZEB illetékeséhez 1945. november 23-án. A kimutatás 303 419 fő nevét tartalmazta kor, nem, foglakozás és vagyoni helyzet szerinti csoportosításban. A kor szerinti megoszlást tekintve 12 éven aluli gyermek volt 60 562 fő (közel 20%), 60 év feletti 37 091 fő (12,2%), azaz összesen közel egyharmaduk, míg 205 766 fő (67,8%) 13–60 év közötti. A nők és a férfiak megoszlása alig tért el: 48, illetve 52% volt. A foglalkozás szerinti megoszlásnál az eltartott 172 868 fő (közel 60%) a meghatározó, a földdel rendelkező birtokosok száma és aránya alig kevesebb a munkásokénál: 59.404 (közel 20%), illetve 61 333 fő (alig több 20%-nál). A vagyoni helyzet szerint a 61 333 munkás és a 4 kh. alatti birtokkal rendelkező 39 067 fő együttesen 1/3-ot tett ki.

Többek között ilyen előzmények után is született meg a potsdami döntés a magyar kormány 1945. áprilisi jelentésének hivatalos, de valótlan adataira támaszkodva. Majd ezt tetézte, hogy a SZEB érdemben sem a július 5-ei 200 ezres magyar kitelepítési hozzájárulással, sem a fokozódó szovjet nyomásgyakorlással készült legújabbal, a november 23-ai, több mint 300 ezer fő kitelepítést tartalmazó listákkal alig foglalkozott.⁶⁹ S mindez csupán a kezdet volt. Ugyanis 1945. november 20-án a Németországi Szövetséges Ellenőrző Tanács a továbbiakban: SZET úgy szabott irányt (és Budapesten leiratából ismertté vált⁷⁰), hogy félmillió fő kitelepítését teszi lehetővé, akik Németország USA által megszállt területeire telepíthetők le.⁷¹ Ezt követően, szűkebb körben, mint korábban és két nappal a tervezett időpont előtt, november 28-án ülésezett Budapesten a SZEB. Ezen az összejövetelen foglalkoztak a magyarországi németek kitelepítésével. Vorosilov tájékoztatta az angolszász tábornokokat arról, hogy a neki megküldött leirat alapján a kitelepítendő 10%-át decemberben, 5–5%-át 1946. januárban és februárban, 15%-át márciusban, 20–20%-át májusban és júniusban, míg a hátralévő 10%-át júliusban kell összegyűjteni, majd kitelepíteni.⁷² A marsall nem hallgatta el, hogy a magyar kormány „lényegesen kevesebb” németet akar kitelepíteni.⁷³ Vorosilov szorgalmazta, hogy „a lehető leghamarabb utasítani kell a magyar kormányt arra, hogy a kitelepítés decemberben kezdődjék.” Az angolszászoknak – miután a döntést nem Budapesten határozták el – a bejelentéshez „nem volt különösebb hozzáfűzni valójuk.”⁷⁴ Két nappal később, november 30-án a SZEB értesítést küldött a SZET előírásáról a magyar kormányhoz. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság – a titokban tárgyalóknak nem, másoknak viszont – megdöbbenést okozott. Értesítésére már másnap, december elsején tiltakozott a kisgazdapárti külügyminiszter a nagyhatalmak budapesti képviselőinél. Arra tett kísérletet, hogy csökkentse a kitelepítésre kötelezhető igen magas számát. A Kertész készítette jegyzékében⁷⁵ elutasította a „tisztán etnikai, származási ok miatti” kitelepítést, valamint helytelenítette „a kollektív büntetésnek

mindenféle fajtáját.” A hivatalos magyar állásfoglalás és kötelezettség-vállalási igény félreérthetetlen volt: „csak azok a németek legyenek kiutasítva, akik Magyarország ügyét a hitlerizmusnak tett szolgálataik révén elárulták.”⁷⁶ A jegyzék kitért arra is, hogy az ún. nemzet-hűség szempontjából 103 ezer főről vált ismertté, hogy hitlerista szervezetekben vezetőként vagy tagként tevékenykedett. S ha ezek adatait a Volksbund támogatóival kiegészítik, a számuk akkor sem haladhatja meg a 200 ezer főt, azaz a dokumentum a Magyarország ügyét eláruló és a hitlerizmus szolgálatába állott németekre kívánta szűkíteni a SZET-rendelkezés hatályát.⁷⁷ A konkrét számok újabb közlése több mint hiba volt.⁷⁸

A kialakult helyzetben a magyarországi németekkel szembeni kollektív felelősségre vonás irányába hatottak az 1945. december 5-én megindult lakosságcsere-tárgyalások. Beneš azt a látszatot keltve, mintha Potsdamban elvben megállapodtak volna a magyarok csehszlovákiai kitelepítéséről – noha tudta, hogy mi történt ott –, arra törekedett, hogy elérje a magyarországi németek kitelepítését, mert így „azokat a magyarokat, akik nem férnek bele a csereakcióba” át lehetne telepíteni Magyarországra. A magyar delegáció csak azzal értett egyet, hogy „bizonyos számú *vétkes* [eredeti kiemelés – Z. T.] németet” hajlandó kitelepíteni, így következetesen ragaszkodott a december 1-jei jegyzékbe foglaltakhoz. A csehszlovák és szovjet propaganda azonban épp ennek ellenkezőjét terjesztve, a kollektív felelősségnek a magyar kormány általi elfogadását trombitálta, és sokakat megtévesztett, magyarellenes irányba hangolt.⁷⁹

A SZEB 1945. december 10-én újra összeült, immár a németek kiűzésével összefüggő gyakorlati teendők megvitatására. Az angolok – tekintettel a téli időjárásra és a magyar gazdaság nehézségeire – úgy vélték, hogy a kitelepítést nehéz lesz „rendben és humánus módon” végrehajtani. Vorosilov problematikusnak ítélte, hogy az amerikaiak építőmunkás németeket várnak, mert a Magyarországon élők inkább mezőgazdasággal foglalkoznak. A marsall kb. 300 ezer fő rövid időn belül történő kitelepítését szorgalmazta. Napi egy vonattal, negyven vagonnal és 1000 fővel számolt. Valamennyi SZEB képviselő kevesellte, hogy csupán 50 kg-ban limitálna a magyar kormány az elvihető személyes dolgok és a poggyász súlyát. Úgy vélték, hogy azt 100 kg-ra kell emelni, amely „nem tartalmazza az utazás idejére szükséges élelmiszereket... azonban nem lehet élő állatot kivinni.” A hátrahagyott tulajdonuk a magyar kormányé, kompenzáció nélkül. De el is adhatják, ám a kapott pengővel sokra nem mennek Németországban. Vorosilov megjelölte a kitelepítettek útnak indítása első napját, december 15-ét is. Összekapcsolva a magyarországi németek és a csehszlovákiai magyarok ügyét, utalt arra, hogy hamarosan sok-sok magyar érkezik a határon túlról. Farizeus módon a kitelepítés „rendben és humánus» módon történő” végrehajtásának igénlésével zárult a SZEB ülése. Vorosilov legalább megjegyezte, hogy a „»humánus« csupán relatívan értelmezhető, figyelembe véve a kitelepítéssel együtt járó problémákat.”⁸⁰

December 10-én délután Vorosilov és Key tárgyalást folytattak, és ezt követően az amerikai tábornok egyeztetett berlini feletteseivel. Még aznap egy kitelepítési forgatókönyvet tartalmazó levelet⁸¹ küldött a SZEB elnökének. Key rideg írásában – mintha nem is családok tízezreit érintené tartalma – szinte postai szolgáltatás-ként sorjázta az USA által szükségesnek vélt teendőket. Vorosilov másnap továbbította a levelet Tildyhez. Ez a magyar kormány és a SZEB közötti vitát lezárta, a

300–400 ezer német kitelepítését tartalmazó Key-féle levél átvételét követően határozni kellett.⁸² Ezen az sem változtatható, hogy dr. Gyöngyösi az angolszászokkal december 15-én ismételt közölte, hogy „a kormány nem alkalmazza a kollektív felelősségre vonás elvét.” December 20-án felszólítást kapott a Tildy-kormány arra, hogy küldje Berlinbe, valamint Frankfurtba képviselőjét az amerikai zónába történő kitelepítéssel kapcsolatos kérdések eldöntésére.⁸³

Jegyzetek

¹Magyar Közlöny, 1945. 65. sz. 1945. július 1. 3820/1945. M. E. sz. rendelet az 1710/1945. M. E. sz. rendelet 2. §-ának 5. pontja alá eső személyekre vonatkozó intézkedésekről és a Népgondozó Hivatal hatáskörének kiterjesztéséről, 1945. június 20.

²Dr. Johann Till: A németek kitelepítése nem volt kötelező (Magyar Nemzet, 1996. jan. 5.)

³MRT, 1945. Bp., 1946. 234. p. A belügyminiszter 1945. évi 20 100/1945. B. M. sz. rendelete a német nemzetiségű személyekkel kapcsolatos intézkedésekről, 1945. június 28.

⁴Szakács Sándor–Zinner Tibor: A háború megváltozott természetű – Adatok és adalékok, tények és összefüggések – 1944–1948. (Budapest, 1997. 216–217. p.) A belügyminiszter 138.000/1945-biz. rendelete, 1945. június 21.

⁵Fehér István: A magyarországi németek kitelepítése 1945–1950. (Budapest, 1988. 56. p.)

⁶Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány [továbbiakban: INK] minisztertanácsi jegyzőkönyvei. (Budapest, 1997. A. kötet, 691. p. 6. sz. jegyzet.

⁷Zinner Tibor: Háborús bűnösök perei. Internálások, kitelepítések és igazoló eljárások 1945–1949. [a továbbiakban: Zinner: Háborús bűnösök] Történelmi Szemle, 1985. 1. sz. 127. p.

⁸INK jkv. A. k. 711. p. Minisztertanácsi előterjesztés, 1945. július 21.

⁹Uo. 690–691. p. Jegyzőkönyv, 1945. július 25.; Mt. jkv. np. 57. p. 41/7. np. A volksbundista németek kitelepítéséről és a Népgondozó Hivatal hatáskörének kiterjesztéséről szóló rendelet kiegészítése.

¹⁰Magyar Közlöny, 1945. július 27. 5450/1945. M. E. számú rendelet a hitlerista (volksbundista, fasiszta, nyilas stb.) személyekre vonatkozó intézkedésekről szóló 3820/1945. M. E. számú rendelet kiegészítése tárgyában.

¹¹A Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947 [a továbbiakban: SZEZ jkv.], (Budapest, 2003. Napvilág K., 53–55. p. Szerk.: Feitl István).

¹²Uo. 53–55. o.

¹³Korom Mihály: Az Atlanti Chartától a potsdami kollektív büntetésig. A magyarországi német kitelepítés történetéhez. In: A magyarországi németek hozzájárulása a közös haza építéséhez. Tudományos tanácskozás az elűzés 50. évfordulóján (Budapest, 1996. Országos Német Önkormányzat kiadása, 210–212. p.)

¹⁴SZEB jkv. 60–61. p.

¹⁵Uo. 86. p.

¹⁶Fehér István i. m. 67–69. p.

¹⁷Jogtudományi Közlöny, 1996. 10. sz. 425–428. p. Föglein Gizella: Törvénytervezet a magyarországi nemzeti kisebbségek jogi helyzetéről 1945-ben. Vö. Kóvágó László i. m. 293–295. p.

¹⁸Nemzetközi szerződések 1918–1945. (Budapest, 1983. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó [a továbbiakban: KJK], 661–662. p.) Válogatta és a jegyzeteket írta: Halmosy Dénes.

¹⁹INK jkv. B. k. 58. p. 1. j. Az 1945. augusztus 13-ai minisztertanács jegyzőkönyve mellett őrzi a MOL a kormányfő és Szviridov augusztus 9-én tartott megbeszéléséről készült feljegyzést, mondhatni ultimátumot.

²⁰Mt. jkv. np. 60. p. 43/8. np. Rendelet a német nemzetiségű területekkel kapcsolatos közigazgatási intézkedésekről, kor-

mánybiztosok kinevezéséről.

²¹INK jkv. B. k. 33. p. Jegyzőkönyv, 1945. augusztus 8. és 390. p. Jegyzőkönyv, 1945. október 15., valamint 412. p. Előterjesztés a minisztertanácshoz, 1945. október 8. Két év, 160–162. p. 9560/1945. M. E. sz. rendelet egyes vármegyékben [Baranya, Tolna – Z. T.], továbbá nagy- és kisközségekben a testületi hatóságok működésének szünetelése és ezzel kapcsolatos különleges közigazgatási szabályok tárgyában. A Magyar Közlönyben 1945. október 18-án tették közzé.

²²Balogh Sándor: A magyarországi németek elhurcolása és elűzése választott hazájukból [a továbbiakban Balogh: Németek], In: A magyarországi németek hozzájárulása a közös haza építéséhez. Tudományos tanácskozás az elűzés 50. évfordulóján. (Budapest, 1996. Országos Német Önkormányzat kiadása, 261–262. p.)

²³Fehér István i. m. 61. p. Az elképzelések szerint 1946 nyarára fejeződött volna be az egyéni felülvizsgálat.

²⁴INK jkv. B. 58. p. 1. j.

²⁵INK jkv. A. k. 383–385. p. Jegyzőkönyv. 1945. április 27.

²⁶Korom Mihály i. m. 214. p.

²⁷INK jkv. B. k. 68. p. és Balogh: Németek, 274 p. A tervezett internálótáborok helyei és a befogadni szándékoltak száma: Budapest környékén Budaörs és Zsámbék (83.864 fő); Északnyugaton: Csolnok, Mosonszolnok–Mosonszentjános–Mosonszentpéter, Fertőrákos, Sopronbánfalva, Herend–Városlőd, Lókút, Pusztavám és Etyek (125.194 fő); Délen: Mágócs–Egyházaskozár, Németbóly–Babarc, Hidas–Püspök-nádasd, Kökény–Hárságy, Kunbaja, Vaskút és Hajós (138.489 fő); valamint Mucsi–Tével, Dunakömlőd, Alsónána–Mórággy és Szulok (88.654 fő); a Tiszántúlon: Almáskamarás (14.868 fő).

²⁸Uo. 63–68. p. Előterjesztés, 1945. augusztus 10. Az ebben szereplő összesítő adat (446.201 fő) téves volt.

²⁹Uo. 72. p. Feljegyzés a német kitelepítéséről. 1945. augusztus 13. „1. Ennek a problémának megoldásánál nem csupán Csehszlovákia szükségleteit kell tekintetbe venni, hanem általános természetű megfontolásokat is, amelyek érintik Európa jövődjének békéjét és biztonságát, különben pedig azokat a problémákat, amelyek előtt a szövetséges megszálló hatóságok állnak Németországban. 2./ Kisebbségeket csak a nemzetközi igazságosság elveinek megfelelően és ilyen célból kötött nemzetközi egyezmények végrehajtásaként szabad áttelepíteni. 3./ Az áttelepített személyek letelepítésének megfelelő módon való megkönnyítése végett az áttelepítésnek csak fokozatosan szabad történnie. 4./ Amíg az előbb említett nemzetközi egyezmények megkötése függőben van, egyetlen nemzetnek sem szabad nagyobb számú emberscsoportok áttelepítését fogadtatni.”

³⁰Uo. „Az Egyesült Államok kormánya azonban nem tartaná igazságosnak megkockáztatni, hogy egy kisebbséget alkotó etnikai csoport minden tagját, mint államellenes cselekményekben bűnöst kezeljék, és lakóhelyéről pusztán népi származásánál fogva kiűzzék.”

³¹Uo. 65. p. Előterjesztés, 1945. augusztus 10.

³²Uo. 72–73. p. Feljegyzés a német kitelepítéséről, 1945. augusztus 13.

³³Korom Mihály i. m. 214. p. „A 400, 450 és 500 ezres számok az Egyesült Államok külügyi dokumentumai szerint is Moszk-

vából származtak 1945 második felében... a szovjetek emelték fel... egyoldalú döntéssel!"

³⁴INK jkv. B. k. 69–71. p. „Kitelepítési munkaterv,” a belügyminiszter átirata a SZEB elnökéhez, 1945. augusztus 10. után. A SZEB elnökéhez továbbítandó „munkaterv” tervezetében szereplő adatok némiképp eltértek a kormányülésre előterjesztett dokumentumtól. Ebben egyrészt a vasútállomások mentén felállítani tervezett táboroknál felsorolták azt is, hogy mely megyékből gyűjtik össze azokban a németeket, másrészt a kitelepíthetők számát 3–400.000 fő közöttire becsülték azzal, hogy az előkészületek szeptember 1-jéig befejezhetők, míg a végrehajtás két hét alatt, szeptember 15-éig lebonyolítható.

³⁵Uo. 74. p. Kertész István feljegyzése. 1945. augusztus 14.

³⁶Uo. 62. p. Kiss Roland belügyminisztériumi államtitkár, majd megérkezése után dr. Erdei feljegyzése a kormány rendkívüli üléséről. 1945. augusztus 13. Dr. Gyöngyösi következetesen vallott felfogásával ellenkező előjelű ennek a nem hivatalos feljegyzésnek a tartalma. Ebben a belügyi államtitkár ekképp rögzítette dr. Gyöngyösi szavait: „Igyekezünk elérni a 400-as számot, de ne kollektív megoldás legyen.”

³⁷Vö. Balogh: Németek, 262–263. p.! A szerző szerint a „minisztertanács tagjai és a koalíciós pártok vezetői elvben egyetértettek a magyarországi németek egy részének erőszakos kitelepítésével, de csak a már általuk 1945. május 26-án rögzítetteknek megfelelően.” Ezt juttatták kifejezésre a SZEB-hez és Moszkvába küldött jegyzékekkel a külügyi tárca útján.

A belügyminiszter minisztertanácsi előterjesztésének farizeus voltát, az elfogadott kormányhatározat tényét nem homályosíthatja el, hogy utóbb a külügyminiszter miként magyarázkodott. Az sem szépíti a történeteket, hogy Moszkva tudtára adták: „a szovjet kormány kérésére a magyar kormány végrehajtja a németek kitelepítését.” A szerző az elfogadott kormányhatározatról, dr. Erdei pontosító, ugyancsak elfogadott javaslatáról éppúgy nem írt, miként az ez idő tájt Kurd mellett internált 115 ezer németről...

³⁸INK jkv. B. k. 66. p. Előterjesztés, 1945. augusztus 10.

³⁹Uo. 62. p. Jegyzőkönyv, 1945. augusztus 13.

⁴⁰Uo. 66. p. Előterjesztés, 1945. augusztus 10.

⁴¹Uo. 58–62. p. Jegyzőkönyv, 1945. augusztus 13.

⁴²Uo. 62–63. p. Kiss Roland belügyminisztériumi államtitkár, majd megérkezése után, dr. Erdei feljegyzése a kormány rendkívüli üléséről, 1945. augusztus 13.

⁴³Uo. 62. p. Jegyzőkönyv, 1945. augusztus 13.

⁴⁴Uo. 74. p. Kertész István feljegyzése, 1945. augusztus 14.

⁴⁵Uo. 105. p. Előterjesztés, 1945. augusztus 7. és uo. 86. p. Jegyzőkönyv, 1945. augusztus 16. 6740/1945. M. E. sz. rendelet a német állampolgárságú háborús bűnösök által Magyarországon elkövetett bűncselekmények felkutatásának hatályosabbá tétele és egységes irányítása tárgyában. Magyar Közlöny, 1945. augusztus 22.

⁴⁶Baráth Magdolna–Cseh Gergő Bendegúz: A SZEB és Magyarország 1945 nyarán. Társadalmi Szemle, 1996. 5. sz. 90–91. p. Feljegyzés, 1945. augusztus 18.

⁴⁷INK jkv. B. k. 63. p.

⁴⁸Baráth Magdolna–Cseh Gergő Bendegúz i. m. 91. o. Feljegyzés, 1945. augusztus 18.

⁴⁹Mt. jkv. np. 65. p. 46/14. np. A belügyminiszter tájékoztatója a németek kitelepítése ügyében nyert értesüléséről, valamint 46/18. np. A külügyminiszter pótlólagos tájékoztatója a németek kitelepítéséről.

⁵⁰INK jkv. B. k. 117. p. Jegyzőkönyv, 1945. augusztus 22.

⁵¹Kövágó László: A magyar kommunisták és a nemzetiségi kérdés 1918–1948. (Budapest, 1985. 324. p.)

⁵²Balogh Sándor i. m. 308. p. 362. j.

⁵³Szakács Sándor–Zinner Tibor i. m. 78. p. s 90. j., valamint a 104. p. és 174. j.

⁵⁴Rákosi Máttyás: Visszaemlékezések 1940–1956. I. k. (Budapest, 1997. Napvilág Kiadó, 591. p.)

⁵⁵INK jkv. B. k. 190–191. pp. Jegyzőkönyv, 1945. szeptember 4.

⁵⁶Uo. 194. p. 2. sz. jegyzet.

⁵⁷Uo. 201. p. Jegyzőkönyv, 1945. szeptember 11.

⁵⁸Kövágó László i. m. 295. p.

⁵⁹Korom Mihály i. m. 214–215. p.

⁶⁰Párttörténeti Intézet Levéltára. 274. f. 7/247. d. e. 357–360. pp. Mindszenty levele Miklós miniszterelnökhöz. 1945. október 10. 4001/1945.

⁶¹INK jkv. B. k. 390. p. Jegyzőkönyv, 1945. október 15.

⁶²Két év hatályos jogszabályai 1945–1946, (Budapest, 1947. 184–185. pp.) 9550/1945. M. E. sz. rendelet német állampolgárok honosításának és visszahonosításának hatálytalanítása tárgyában, 1945. október 18.

⁶³Mt. jkv. np. 82. p. 61/13. np. Magyar Közlöny, 9560/1945. M. E. sz. rendelet a németek által lakott területeken az önkormányzatok testületi hatóságainak szünetelése folytán szükségessé vált különleges közigazgatási szabályokról, 1945. október 18.

⁶⁴Olyan megállapodás a junktimba hozatal, amely két kérdés teljesítését egymástól teszi függővé.

⁶⁵Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944–1948 [a továbbiakban: Pártközi értekezletek], (Budapest, 2003. Napvilág Kiadó, 138–139. p. és uo. 180–181. p.) A szudétanémeteket különböző jogfosztó intézkedéseket követően, elnöki dekrétummal 1945. augusztus 8-án megfosztották állampolgárságuktól, szeptember 19-étől kirendelték őket közmunkára, ezt decemberben külön szabályozták stb.

⁶⁶Korom Mihály i. m. 216. p.

⁶⁷Fehér István i. m. 70–71. pp.

⁶⁸Uo. 68–69. pp.

⁶⁹Korom Mihály i. m. 217. p.

⁷⁰SZEB jkv., 111. p.

⁷¹Zinner: Háborús bűnösök, 127. p.

⁷²SZEB jkv. 111. p. 1. j. A szovjetek a dokumentumot Budapesten Keyhez november 29-én továbbították, ő azonban a SZET tanácskozásáról készült feljegyzést és a határozatokat amerikai oldalról is kézhez kapta.

⁷³Balogh Sándor i. m. 91–92. pp.

⁷⁴SZEB jkv. 112. p.

⁷⁵Korom Mihály i. m. 218. p.

⁷⁶Ua.; Balogh: Németek, 267. p. A jegyzék szövegét másképp idézi: „... kitelepítés alá csak azok a németek kerüljenek, akik kifejezett magatartásukkal Magyarország ügyét elárulták és a hitlerizmus szolgálatában állottak.”

⁷⁷SZEB jkv. 116. p. 1. j.

⁷⁸Föglein Gizella: „...minden sváb volksbundista volt?” Kitelepítés a háború után. Magyar Nemzet, 1989. március 11.

⁷⁹Korom Mihály i. m. 219. p.

⁸⁰SZEB jkv. 116–118. pp.

⁸¹Balogh: Németek, 268. p. Az a–f. pontokba sűrített kitelepítési forgatókönyv: „a). vonatok fognak indíttatni a Berlinben székelő amerikai hatóságok részéről megjelölt helyekre. A vonatparancsnok angol és német nyelvű utasítást fog kapni a vonat menetrendjéről, a személyek létszámának és rendeltetési helyének megjelölésével. b). Berlinben székelő amerikai hatóságok értesítve lesznek minden vonat indulásáról, vonat-számáról, indulási időpontjáról, útirányáról, érkezési idejéről, rendeltetési helyéről és a vonaton utazó személyek létszámáról. c). Berlinben székelő amerikai hatóságok felhatalmazása nélkül nem fognak szállítmányok indíttatni. d). Minden vonaton lista lesz két példányban név, kor, nem, nemzetiség, lakhely megjelölésével és a vonatparancsnok azokat át fogja adni az amerikai hatóságoknak a rendeltetés helyén. e). A vonatparancsnok orvosi bizonyítványt fog magával vinni, amely igazolja, hogy minden személy megvizsgáltatott és nem ragályos beteg, és azt a rendeltetési helyre érkezve át fogja adni az amerikai hatóságoknak. f). Szállításkor előnyben részesülnek az építési, szállítási és közhasznú munkások és családjaik.”

⁸²Fehér István i. m. 77–79. pp.

⁸³Balogh Sándor i. m. 94–95. pp.

Antal Tamás:

A magánvád szabályozása Magyarországon a dualizmus korában

TÖRTÉNETI PREAMBULUM

AZ EGYETEMES FEJLŐDÉS RÖVIDEN

A vádképviselet fejlődése egységes struktúrát mutat: az omnipotens állam eszméjének megjelenése előtt a büntetés a jogban a kompozícióval mint jogkövetkezménnyel teljesedett ki; ebben a konstrukcióban az eljárás kizárólagos érdeksértettje maga a sértett volt, esetleg ennek hozzátartozói, vagy a vele egy társadalmi közösségben élő személyek. Ez esetben a vádat kizárólag a sértett, illetve rokonsága képviselte, a hivatalból történő eljárás pedig ismeretlen volt, ekkor még a "magánvád" a feltétlen *dominus litis*. A büntető cselekmény közjogi jellegét nem ismerték el, és miként a meroving korban a frank birodalomban is, kizárólag a sértett és hozzátartozói érvényesíthettek elégtételt, *quasi* magánjogi igényt. Az államfejlődés később eljutott annak felismeréséig, hogy a bűncselekmény nem csupán az egyént, hanem a társadalom absztrakt értékeit és ezen keresztül magát a kollektívát is sérti; megjelent tehát a germán jogban is a büntető cselekmény közjogi jellege. Hasonló felismerésre már az antik Attikában és Rómában is eljutottak: bizonyos kiemelkedő tárgyi súlyú bűncselekmények esetében alkalmazták a népvád (*actio popularis*)¹ intézményét, és ezzel a népszuverenitás értékei is terjedhettek. Az esetek többségében azonban továbbra is a sértett részére állt fenn a valaminő megtorlás kieszközlésének joga.²

A kompozíció vagyoni jellegének kidomborodásával a büntető hatalom birtokosának egyre emelkedő érdekévé vált az elégtétel behajtásának biztosítása: megjelent az a közhatalmi-individuális érdek, amely lehetővé tette az erős királyi (abszolút) hatalom mellett – elsődlegesen Franciaországban – a vádhatóság önálló fellépését, vagy a bírói szervezet *ex officio* működésbe lépését; ezzel a magánügynek aktív perjogi hatásköre háttérbe szorult a külön állami vádhatósággal szemben.

A 19. évszázadban a büntetőjog közjogi jellege nyilvánvalóvá vált: a közvád hatóság vádmonopóliuma foglalta el az egyéni eljárás-kezdeményezés helyét, és kialakultak a professzionális állami vádhatóságok. A generális állampolgári vádjog fenntartásának kérdése azonban továbbra is élt: a sértett bizonyos esetekben szintén jogosultságokat szerzett a terhelt megbüntetésének folyamatában.³

Az egyes országokat tekintve Angliában sohasem alakult ki ügyészi szervezet, az 1800-as évek derekán is

a sértett és ügyvédje képviselte a vádat (*privat prosecutor*), azonban nem saját maga, hanem a korona nevében. Ebben a rendszerben a közvád (attorney general, director of public prosecution) fellépése csak kivételes volt: a magánvád hiányát pótolta. A bűncselekményt egyébként bármely állampolgár feljelentette (*chrage of information*).⁴

A francia jog a közvád genezise: a vádemelés jogát az államügyészség gyakorolta, csak vétség és kihágás esetén, illetve rendőri és korrekcionális eljárásban adott a sértettnek vádlói jogokat. Panaszára a terhelt megidéztek, az ajánlott bizonyítékait felvették, és az ügy érdemére is kiterjedő indítványokat tehetett a tárgyaláson. A *Code d' instruction criminelle* büntető eljárásban igen szűkre szabta a sértett mozgásterét, azonban a vád alá helyezés tárgyában és az esküdtstszék előtti eljárásában léteztek bizonyos indítványi jogai. Azonban a *code* rendelkezései egyértelműek abban, hogy a fő tárgyaláson a *partie civile* mellett a közvád jelenléte is elengedhetetlen volt.⁵

Az olasz megoldás a csatlakozás intézményéhez hasonló lehetőséget biztosított a sértettnek azzal, hogy fellépését nem szorította kizárólag a magánjogi igény érvényesítésének ösvényére. Pontosabban szólva, sajátos dichotómia érvényesült: a közvád és a magánjogi igény érvényesítése mindig elvált, az sohasem illetett egy személyt; az ügyész nem kérhetett kártérítést, de a sértett sem indítványozhatott büntetést.

A német törvényhozás hosszú ideig mellőzte a magánvád lehetőségét, vagy maximum rendőri kihágásokra nézve adott vádlói jogot a sértettnek (Hannover). Az 1853. évi osztrák rendtartás érdekltről szólt (*Betheiligten*), aki szerény jogosítványokkal rendelkezett, leginkább akkor, ha a közvád a vádképviseletől eltekintett, azonban polgári jogi igényét szabadon érvényesíthette, evégből az iratokat is megtekinthette. Először a badeni büntető perrendtartás (1864) egészítette ki a sértett jogkörét magánvádlói szintre, pl. rágalmazás, becsületsértés, önbíráskodás, könnyű és vétkes testi sértés, áruvédjegy-bitorlás, stb bűncselekményeknél. Az 1868. évi szász kódex átvette az előbbi, és hozzá újabb bűncselekményeket illesztett, mint a magánlaksértést és a házastárs hűtlen elhagyását (*bösliche Verlassung*), illetve a házasságtörést (!). A később megalkotott német birodalmi büntető eljárási törvény is az államügyészségnek biztosított primátust, azonban ismerte a fő- és a mellékmagánvádat és a csatlakozás jogát is (mellékmagánvád, *Nebenkläger*). Leginkább az 1873. évi osztrák rendtartás fejlesztette ki a magánvád intézményét, amely alkalmazni engedte azt a nemi- és sajtódeliktumok esetén is.⁶

A MAGYAR SZABÁLYOZÁS A BŰNVÁDI PERRENDTARTÁS ELŐTT

Hazai jogunkban az 1843. évi javaslat a francia megoldást követte, és a sértettnek csak a kár, a magánjogi igény érvényesítését engedte meg a büntető eljárásban. Önálló sértetti vádjog ebben a javaslatban még

nem létezett. Az 1872. évi tervezet már tovább lépett, és alkalmazta a magánindítványt, azonban eljárásjogi igénnyel nem alkotott klasszikus magánvádat. A magánfél mint csatlakozó emelhetett szót a főtárgyaláson, és a kár tekintetében még fellebbezhetett is.⁷

A sajtóesküdtszéki rendeletek⁸ által szabályozott sajtóvétségi eljárásban a magánszemély sérelmére elkövetett becsületsértés és rágalmozás esetében (1848: XVIII. tc. 12. §) magánvádló, egyébként közvádló járt el. Legfőbb feladatát a vizsgálat felügyelte, a vádlevél megszerkesztése és a tárgyalás alatt a vád képviselője képezte. Hivatalból üldözendő cselekmények esetén a vizsgáló bírónál a közvádló indította meg az eljárást, a vizsgálat befejeztével döntött arról, hogy *quasi* pótnyomozást rendel-e el, megszünteti-e az eljárást, vagy közvádas vétségeknél megszerkeszti-e a vádlevelet? A közvádlókat az igazságügy-miniszter nevezte ki az esküdtbírók mellé.⁹

A sajtótörvény 11. §-ában foglalt, köztisztviselő sérelmére elkövetett sajtóvétség esetén a sértett a közvádló segítségét kérhette, egyébként a közvádló fellépésének nem volt helye magánszemély sérelme esetében, kivéve, ha a vizsgált cselekmény egyszerűen közkereset alá tartozó vétséget is jelentett. A magánvádlót a közvádló jogai illették meg azzal, hogy a vádlevél elkészítése és a vád képviselője is az ő feladatát képezte. Evégből a vizsgálat befejeztével a nyomozati anyagot megtekinthette, a végzésben megjelölt tíz napra a vádlevelet benyújthatta (ha nem tette, azzal a vádat visszavonta, úgyszintén, ha a tárgyalást elmulasztotta). Mindez nem mentesítette a vizsgálót a közvádló értesítése alól magánvádas eljárás megindításakor sem. Ha a köz- és a magánvádló nem tudott megegyezni a vétség e kérdésbeni megítélését illetően, akkor mindketten megindíthatták az eljárást, a közvádlónak ez kötelessége is lett. Ha a közvádló vádlevelet is benyújtott, az eljárást kizárólag ő folytathatta. Ha az ügy magánvádlót kívánt meg, a sértett személyesen, de meghatalmazottja útján is eljárhatott azzal, hogy a meghatalmazásnak „a fennforgó ügyre mindig különösen kell vonatkoznia.”¹⁰

A vádlevélnek tartalmaznia kellett azon nyomtatványok és metszetek pontos megjelölését, és azon sajtóhelyek felemlítését, melyen a vád alapult; a vétség megjelölését a sajtótörvény megfelelő szakaszára való hivatkozással; a terhelt nevét, polgári állását, lakhelyét; a megidézendő műértők (szakértők) és tanúk jegyzékét; ha pedig hirdetményi idézésre lett volna szükség, ennek tényét (ez utóbbi eset akkor állhatott elő, ha a vádlott ismeretlen helyen vagy külföldön lakott, illetve tartózkodott, valamint, ha sem a szerző, sem a kiadó, sem a nyomdatulajdonos személye nem volt ismeretes). A vádlevél annyi példányban volt benyújtandó a bírói tanács elnökéhez, hogy a vádlónak és minden vádlottnak külön-külön egy-egy példány jusson. A terheltnek a tárgyalási határnapot megelőzően legalább 14 nappal kellett eljuttatni a vádlevelet (R 1867, 20. §, R 1871, 24-26. §).

A tárgyalás alkalmával a vád képviselője és a kontradiktórius bizonyítás szintén a mindenkorai vádló fel-

adata volt. Az általa állított tanúk és szakértők mellett indítványozhatta egyéb bizonyítékok beszerzését is, amelyekről az elnöklő bíró döntött. A bizonyítási eljárás befejeztével vádbeszédet tartott, a verdikt meghozatala után javaslatot tehetett az alkalmazandó szankció mértékére is (R 1871, 67., 68. §, R 1867, 52., 55., 56. §), a bűnösséget megállapító ítélet ellen pedig fellebbezhetett (R 1867, 89. §).

Igazi áttörést a magánvádló *sui generis* szabályozása terén az igazságügy-miniszter 1880. évi 2265. számú rendelete¹ hozott, amely a járásbírók hatásköréhez utalt vétségek és kihágások eljárási rendjét határozta meg a büntető törvénykönyvet, az 1878. évi V. tc.-et (a továbbiakban Csemegi-kódex, Csbt.) hatályba léptető 1880. évi XXXVII. tc. 44. §-ának felhatalmazása alapján.

Ezen rendelet már önálló fejezetet szentelt a magánvádló és a sértett fél jogkörének meghatározására. Eszerint a 23. §-ában kimondta, hogy „a királyi járásbírók hatásköréhez utalt mindazon vétségek és kihágások esetében, a melyekben a büntető törvény szerint az eljárás csak a sértett fél indítványára indítható meg, a sértett fél magánvádlónak tekintendő, kinek fellépése nem csupán az eljárás megindításához, hanem annak folytatásához is szükséges.”¹¹ A magánvádló vádját akár szóban, akár írásban emelhetette a közigazgatási hatóságnál, a királyi ügyészségnél és a királyi bíróságnál is (R 1880. 3., 23. §). Jogai a közvádlóéhoz igazodtak. A vádat az ítélet kihirdetéséig visszavonhatta, ekkor a terhelttel szemben az eljárást meg kellett szüntetni, és a magánvádlót az eljárási költségek megfizetésére kellett kötelezni.

Ha több sértettje volt az ügynek, akkor a magánvádló emelésének joga valamennyit megillette, azonban a hatóság által hozott határozatok oszthatatlanul valamennyiükre kihatottak (R 1880. 24. §). Ha a bűncselekmény hivatalból volt üldözendő, akkor a sértett magánjogi igénnyel élhetett: evégből az iratokat megtekinthette, a kárigényének jogosságára és a terhelt vétkességére vonatkozóan a bíróságnak adatokat szolgáltatott (R 1880. 26. §). Ha az ügyész a sértetti feljelentést elutasította, jogosítva volt a sértett a feljelentést a bírósághoz benyújtani. Amennyiben a járásbíró is elvetette volna azt, akkor a fél fellebbezéssel élhetett. Ha a felsőbb bíróság az eljárás folyamatba tételezését mégis elrendelte, akkor a vádat az ügyész belépéséig szintén a sértett képviselhetette – mintegy pótmagánvádlóként (R 1880. 27–29. §).¹²

A tárgyaláson a vádat, miként az ügyész, a magánvádló képviselte, és a közvádlóval egyező jogok illették meg. A felmentő ítélet ellen fellebbezhetett. Ha a királyi ügyész is benyújtott fellebbezést, akkor a sértett nem volt figyelembe vehető. Azonban a magánjogi igény polgári perre utasítása ellen nem élhetett jogorvoslattal (R 1880. 30–31. §).

A magánvádló és a sértett meghatalmazott útján is képviselthette magát. A képviselő rendszerint csak ügyvéd lehetett. Kivételt képezett azon eset, ha a magánvádló vagy a sértett fél nevében férfi hozzátarto-

zói jártak el, illetve a nőt a férje is képviselhetette. Kizárta a rendelet a képviseletből a tárgyaló bíró hozzátartozóit. A képviseletre a bíróság kötelezhette is a felet akkor, ha ezt szükségesnek látta (R 1880. 33. §). Ha a magánvádló az első tárgyaláson nem jelent meg és meghatalmazottat sem küldött, a vádat visszavontnak kellett tekinteni, úgyszintén a polgári jogi igényt tárgyalannak, ha a sértett (magánfél) mulasztott (R 1880. 35. §).¹³

Az említett rendelet tehát a fő- és a pótmagánvád intézményét ismerte el, azonban a mellékmagánvád még fellebbezés esetén is kategorikusan kizárta (R 1880. 30. §). A magánvád részletes és klasszikus szabályozását végül a bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. tc. (Bp.) valósította meg Magyarországon.

A MAGÁNVÁD SZABÁLYOZÁSA A BŰNVÁDI PERRENDTARTÁSBAN

A MAGÁNVÁDLÓI JOGOK MEGSZERZÉSE ÁLTALÁBAN

A Bp. a magánvádló fellépéséhez bizonyos formásokat követelt meg. Ezeknek közös jellemzője az volt, hogy a sértett magánvádlóként történő jelentkezését, azt egyértelműen kifejező nyilatkozathoz és a bíróság jóváhagyó határozatához kötötte.

A sértett, aki mint magánvádló, csatlakozó vagy magánfél fellépni kívánt, köteles volt e szándékát, jogosultságainak igazolása mellett, az eljárás szakának megfelelően az ügyészégnél, a rendőrhataloságnál, a vizsgálóbíróknál, a vádtanácsnál, illetőleg az ítéelő bíróságnál bejelenteni. Mindezek alapján a magánvádló működését az eljárásnak mind a vizsgálati, mind az első fokú tárgyalási szakában megkezdhetette. A másodfokú eljárásnál a magánvád léte-, nem léte az *accusatio consumata* miatt már nem volt vizsgálendő, az eljárás alapja mindenképpen az első fokú ítélet lett. Azonban azt hangsúlyozni kell, hogy a megengedett perorvoslat használata joghatályos bejelentésnek volt tekintendő, akárcsak főmagánvád esetében az eljárás megindítását kérő feljelentés megtétele vagy a vádindítvány benyújtása.¹⁴

Pótmagánvád esetén a bejelentés verbálisan is történhetett. Erre a vád ejtéséről szóló határozat kézbesítésétől számított 8 napon belül, vagy – ha a tárgyaláson a jogosult megjelent – azonnal kellett nyilatkoznia. A jelentkezés elmulasztása esetén igazolás előterjesztésére nem adott lehetőséget a Bp., kivéve, ha a felhívás bizonyíthatóan nem történt meg. Ha többen is jogosultak voltak átvenni a vádat, akkor a legkésőbb értesített fél felhívásától számított a határidő¹⁵ azzal, hogy egyes külön fel nem hívottak is jogosultak lehetnek a vád további képviseletére (lásd később!).

A jelentkezéshez a törvény csatolta még a hatóság elfogadó határozatát, ugyanis a nyomozást vezető hatóság, a későbbi eljárásban, a bíróság a bejelentés tárgyában határozni volt köteles, és annak a jelentkezését, akinek a magánvádló, csatlakozó, illetőleg magánfél gyanánt való működésre joga nem létezett,

hivatalból elutasította. A nyomozást vezető hatóság határozata ellen az illetékes elsőfokú bírósághoz tehetett a fél előterjesztést, amelyet törvényszéki ügyekben a vádtanács intézett el. A bíróság e tárgyban hozott határozata ellen további perorvoslatnak helye már nem volt. Az a tény, hogy jóváhagyó határozat is szükségeltetett, a német birodalmi és az 1873. évi osztrák törvény rendelkezéseit idézte.¹⁶

Kérdésként merült fel, hogy ki számított jogosultnak? A Bp. 13. §-a szerint sértettként járhatott el az, akinek jogai ellen a bűncselekményt elkövették, illetve megkísérelték, továbbá akinek bármely jogát az sértette vagy veszélyeztette. Ebbe a sértetti fogalomba természetesen a magánindítványra jogosult is beletartozott, azonban a törvény ennél tágabban határozta meg a sértetti fogalomkörét. Pótmagánvadra eszerint nem csak az effektíve sérelmet szenvedett személy, hanem az is jogosult volt, aki nem csupán magánjogaiban támadt meg, illetve a vagyoni jogain a támadás végül nem is ejtett csorbát.¹⁷ Másrészt, mivel a magánvádlói jogok gyakorlásához mégis okozott vagy megkísérelt egyéni jogsértést követelt meg, távol tartotta magát a törvény az *eventualis actio popularis*tól.

A *judicatura* szerint egyesület ellen intézett becsületsértés esetén az egyesület ügyvivői, vasúti alkalmazott által vasúti tulajdonon elkövetett bűncselekménynél a felettes állomásfőnök, a nemzeti múzeum kárára elkövetett bűntett esetén a közalapítványi királyi ügyigazgatóság, a pénzes levélhordó megtévesztésénél (csalás) a postakincstár, sikkasztás esetén a dolog bírálója is, csalárd vagy vétkes bukásnál a csődhitelezők voltak a sértettek. Direkt az állam vagy vallás ellen irányuló deliktumok esetén magánügyen nem volt sértettnek tekinthető.¹⁸ Továbbá a szolgálatban lévő vasúti kalauz ellen elkövetett tettelegesség esetén a vasút igazgatósága nem léphetett fel mint pótmagánvádló.¹⁹

A rosszhiszemű vádaskodástól a Csbtk. 227. és 260. §-a védett, a hamis vád és a rágalmozás tényállása által. Ezt egészítette ki a Bp. azzal, hogy azt az egyént, aki tudva hamis vagy feltűnően gondatlan feljelentést tett, valamint a perveztes magánvádlót és a magánindítványt visszavonó jogosultat, továbbá azt, aki perorvoslatot nyilvánvalóan alaptalanul használt, illetve perújrafelvételt vagy igazolást nyilván alaptalanul kért, a bűnügyi költségek viselésére kötelezte; valamint azok, akik valakinek ártatlanul való elítélését, elzárását, vizsgálati fogságát okozták, teljes kártalanítással tartoztak az ártatlanul szenvedettnek.²⁰

Emellett a terhelt számos joga (pl. védelem) és a hatóság később részletezendő jogai biztosították azt, hogy a magánvádlók ne zaklathassák alaptalanul embertársaikat.

A FŐ- (PRINCIPÁLIS) MAGÁNVÁD

Főmagánvád alatt a sértettnek azt a jogát értették, hogy egyes magánindítványra üldözendő bűncselekmények miatt a vádat elsődlegesen és rendszerint kizárólagosan képviselte.²¹ Mindezek alapján kivételt

jelentett a kötelező állami vádemelés (legalitás) szabályai alól. A Bp. esetében a főmagánvád egyes magánindítványra üldözendő vétségeknél és kihágásoknál merülhetett fel, amelyeket a törvény 41. §-a pontosan meghatározott. Az intézmény jogi indoka abban volt keresendő, hogy a kisebb tárgyi súlyú, és az állam érdekeit csak igen távolról sértő deliktumokra nézve a sértett azon személy, aki a vád képviselőjére – saját érdekbeli és jogi sérelme folytán – a legalkalmasabb, másrészt az ügyészséget, azaz az állami vádhatóságot ezáltal jelentős számú vádemeléstől kímélte meg. Ezen elgondolás vezette a jogalkotót, amikor az igen magas számban előforduló, de csekély materiális jogellenességű bűncselekményekre nézve primátust engedett a sértettnek *dominus litisként* – felruházza őt a közvádoló jogkörének számos elemével.

A Bp. és melléktörvényei szerint főmagánvadás eljárásban bíralták el a következő vétségeket és kihágásokat:²²

- a rágalmazásnak és a becsületsértésnek a Csbtk. 258., 259. és 261. §-ai szerint minősülő esetei:²³ aki más ellen meggyalázó kifejezést használ, vagy meggyalázó cselekményt követ el, – amennyiben a 258. § esete fenn nem forog – a becsületsértés vétségét követi el, és ötszáz forintig terjedhető pénzbüntetéssel, ha pedig a meggyalázó kifejezést a 259. §-ban megjelölt módon tette közzé, vagy terjesztette: három hónapig terjedhető fogházzal és ötszáz forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő, akkor is, ha ezeket a vétségeket holtak ellen követték el²⁴ (Csbtk. 273. §);

- a könnyű testi sértés vétsége (Csbtk. 301. §);

- levél- vagy távsürgönytitok megsértése magán-személy által (Csbtk. 327. §);

- magánlaksértés vétsége (Csbtk. 332. §);

- idegen ingó vagyon megrongálása (Csbtk. 418. §);

- más ingatlan vagyonának rongálása (Csbtk. 421. §);

- tulajdon elleni kihágások (1879. évi XL. tc., a továbbiakban Kbtk,²⁵ 126. §, illetőleg az 1908. évi XXXVI. tc. [Bn.] ezt helyettesítő 51. §-a és a Kbtk. 127. §-a.²⁶ Az eljárás csak a sértett fél indítványára indítandó meg);

- iparvédjegy-hamisítás (1895. évi XLI. Tc.²⁷ 8., 9. §);

- erdei lopás és az erre vonatkozó orgazdaság (1879. évi XXXI. Tc.²⁸ 82., 136., 90–98. §), erdei kártétel (1879: XXXI. tc. 105., 106., 108. §), egyéb erdei kihágások (1879: XXXI. tc. 111., 113., 114. §.²⁹ „Ha az erdőből kiutasított személy a meghagyásnak nem tesz eleget, öt frtig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő; ha pedig ellenszegül, cselekménye közhatósági közeg elleni erőszak büntetetté képezi s a büntető törvények rendelkezései szerint lesz büntetendő”);

- vadászati kihágások (1883. évi XX. tc.³⁰ 26–32. §).

Megjegyezzük, hogy a nem érintett §-ok továbbra sem tartoztak a magánvadás bűncselekmények csoportjába (pl. becsületsértésnél és rágalmazásnál a Csbtk. 260., 262., 269., 270., 271., 272. §-ai). Ha a bűncselekménynek több sértettje is létezett, akkor valamennyien jogosultak lettek főmagánvádlokként fellépni, illetve magánvádat, – amely a magánindítvánnyal

ellentétben osztható volt³¹ – minden terhelt ellen külön emelhettek.

Ezen esetekben a sértett az ügyészség előzetes megkínálása nélkül emelhetett és képviselhetett vádat, azonban, ha a főtárgyalást nem járásbíró, hanem esküdtszék³² vagy törvényszék tartotta, az ügyészséget értesíteni kellett havi kimutatások és az ügyészségi megbízott útján, mivel elvileg az a vádat átvehette közérdekből. Ekkor a sértett, mint mellékmagánvádoló tevékenykedhetett tovább.

A főmagánvádoló – bármennyire is az ügyész jogait gyakorolta – közhatósági funkciókat nem vehetett át (Bp. 43. §). Ekként a nyomozás teljesítése végett hatóságok működését kötelezőleg nem vehette igénybe, az ügy iratainak hozzá való áttételét nem kívánhatta. Ha mégis nyomozásra volt szükség, a magánvádoló a nyomozó hatósághoz fordulhatott,³³ és magán úton is teljesíthette azt, de kihallgatásokat már nem végezhetett, kényszerítő intézkedéseket sem alkalmazhatott.

Amennyiben a vizsgálati eljárás kötelező volt (törvényszék, esküdt bíróság), akkor nem indítványozhatta ennek mellőzését, és ha közvetlen idézésre tett indítványt, jogi hatálya annak sem lehetett. A vádaláhelezés szakában a főmagánvádlokat a terhelt kifogása feletti tárgyalási napról értesítették, ott megjelenhetett, a vád álláspontját a kifogások ellenében előadhatta és fenntarhatta (Bp. 278. §), a vádtanács megszüntető végzése ellen felfolyamodással élhetett (Bp. 280. §).

A főtárgyalásra történő közvetlen idézést nem indítványozhatta, egyebekben a főtárgyaláson az ügyész jogait gyakorolta (Bp. 306–308., 311., 314–316., 539., 541. §) azon megszorítással, hogy a fellebbezése nem akadályozta a vádlott szabadon bocsátását. A tárgyaláson új bizonyítékokat jelenthetett be, és ezek felvételét indítványozhatta.

Fellebbezést a vádtanács határozata ellen csak az eljárás megszüntetése esetén tehetett, mivel ellenkező esetben őt jogsérelem nem érte. A főtárgyaláson a vádlott javára azonban nem fellebbezhetett. A terhelt javára jogorvoslással maximum a belépő ügyész élhetett. Perújítást (újrafelvételt) a felmentett vádlott bűnösségének megállapítása iránt az ügyészséghez hasonló feltételekkel kérhetett (Bp. 449. §), azonban a büntetés súlyosbítása végett nem élhetett újrafelvételi kérelemmel (Bp. 450. §).

Ha közérdekből az ügyész átvette a vád képviselőt, majd a vádat ejtette, akkor a sértett főmagánvádloki jogai feléledtek.³⁴ Ha olyan ügyben folyt eljárás, amelyet egyesítettek nem magánvadásal is, akkor tulajdonképpen két vádlója lett az eljárásnak. Ezt rendszerint az ügyészi vádképviselői átvállalással oldották fel. Azonban erről nem a sértet személye alapján, hanem a *legis ratio* szerint kizárólag a közérdek követelményeinek szem előtt tartásával dönthettek.

A PÓT- (SZUBSZIDIÁRIUS) MAGÁNVÁD

Ha a királyi ügyészség oly bűncselekmény miatt, amelyben nem a főmagánvádoló képviselte a vádat, vagy amely nem felhatalmazásra vagy kívánatra volt

üldözendő, megtagadta a vád képviselőjét, a sértett, mint pótmagánvádló léphetett fel.³⁵ Azonban – értelem szerűen – pótmagánvád nem volt emelhető főmagánvadás ügyben, sem újrafelvételi eljárásban.

A pótmagánvádnak definíciójából kitűnően is két esete állhatott elő: az első esetben az ügyészség olyankor, amikor a vádemelés őt illette, azt megtagadta, az elutasító határozat kézbesítésétől számított nyolc nap alatt átvehette a vádat, valamint jogorvoslatért a főügyészhez folyamodhatott. Ha a főügyész sem utasította az ügyészt vádemelésre, akkor az erről szóló határozat kézbesítésétől számított a határidő. Azonban a főügyészhez már a sértettek közül csak az folyamodhatott, aki vádemelési indítványát az ügyész elutasította. Magától értetődő, hogy ez a személy megegyezhetett a feljelentést tevővel, illetve a magánindítványt előterjesztővel, azonban attól különbözhetett is, ha több jogosult létezett, és a képviselő szerint csak az egyik volt hivatott magánvádlóként fellépni.³⁶ De pótmagánvádló nem lehetett az, aki az ügyészi eljuttatástól számított 8 nap eltelte után folyamodott a főügyészhez, és csak ennek elutasítása után lépett fel pótmagánvádlóként. A pótmagánvádló a vizsgálat elrendelése iránti kérvényének jogerős elutasítása után ugyanabban az ügyben a bűnvádi eljárás megindítását nem kérhette.³⁷

A másik esetben az ügyész a már elvállalt vádképviselőtől állt el: az eljárás alatt ejtette a vádat, ekkor annak képviselőjét a sértett átvehette. Evégből, a bíróság azt a sértettet, aki feljelentést vagy magánindítványt tett, szóval, ha a tárgyaláson nem jelent meg, írásban felszólította, hogy az eljárás megszüntetésének terhe mellett, azt elkerülendő, vegye át a vád képviselőjét.³⁸ Ha *scriptum* formájában hívták fel jogára, akkor nyolc nap állt rendelkezésére a vád átvételéhez, ellenkező esetben a bíróság az eljárást vád hiányában megszüntette. Ha az ügyészi fellebbezésétől a főügyész elállt, a sértett mint pótmagánvádló a másodfokú eljárásban is átvehette a vádat anélkül, hogy erre irányuló jogát előzetesen fenntartotta volna.³⁹

Jól látható, hogy mindkét pontban a pótmagánvád bármilyen büncselekmény esetén alkalmazható volt, ahol sértett előfordult, nem csupán a taxatívén meghatározottak valamelyikében. Célja, hogy korrigálja a vádhatóság nemleges álláspontját: az eljárás akkor is megindítható, illetve folytatható legyen, amikor az ügyészség erre már nem lát alapot. Ezen célok a sértettet védték, hiszen az ügyészség döntését – különösen a bírósági szakban – részletesen indokolni tartozott, ezzel szemben azonban ő mégis kieszközölhette a tárgyalás befejezését, pótolva az ügyészség esetleges hibáit.⁴⁰

A sértett számára az ügyészség elutasító döntésével szemben kínált kettős alternatíva konjunktívan állt rendelkezésre: egyidejűleg terjeszthetett felfolyamodást a főügyészhez és akár egyúttal a bírósághoz is fordulhatott – ennek a konstrukciónak praktikus jelentősége csak akkor volt, ha a magánvádló sürgős indítványt is tenni akart. Egyébként a két jogorvoslati út közül bármelyiket választhatta saját anyagi körülményeire is

tekintettel.⁴¹ A főügyészi elutasítás esetén még az igazságügy-miniszterhez is lehetett fordulni, azonban a bírósági nyolc napos prekluzív határidő miatt ezt alkalmazni önállóan kockázatos lett volna.

Ha az eljárás alatt ejtette a vádat az ügyész, akkor a felettes ügyészhez a sértett már nem fordulhatott, viszont nyilatkozattal átvehette a vádat. A nyilatkozás történhetett szóban is, ha a tárgyaláson a későbbi magánvádló megjelent. Azonban a bíróság az átvételről szóló kérdést csak az előtte már ismertté vált sértettekhez intézte direkt módon, noha elvben bármelyik sértett – tehát „új” is – jelentkezhetett. Ismertnek számított az a sértett, aki feljelentést tett, vagy magánindítványt terjesztett elő, netalán magánjogi igénnyel lépett fel.⁴²

A pótmagánvádló a közvádló által megnyugvással fogadott elutasított indítványt nem ismételhette, azaz a hamarabb eljáró vádló nyilatkozatai és indítványai a magánvádlót is kötötték.⁴³

Vitaként merült fel a szakirodalomban, miként kellett a vád átvételét bejelenteni, pontosabban, hogy az „át kívánja-e venni a vád képviselőjét?” kérdésre adott egyszerű igenlő válasz erre elegendő-e? Balás Elemér arra az álláspontra helyezkedett, hogy a sértett „igen” felelete a vádemelés formai és tartalmi kellékeinek nem felelt meg, ugyanis a vádlott bűnösnek történő kimondásához indokolt indítványt kellett volna előterjeszteni a Bp. 315. §-a szerint, és ennek a bűnösül kimondására és a büntetési tételre is kellett volna vonatkoznia. Nyilvánvaló, hogy az „igen” egymagában erre kevés volt. Ezért „az ügyészi vádelejtés után a sértett büntetés iránti kívánalmának pusztán 'igenlő' válaszban való megismétlése nem tekinthető 'vádemelésnek,' ezt 'törvényszerű vádindítványnak' elfogadni nem lehet [...]” Kötelessége lenne ugyanis valamiféle vádbeszédet tartani; ebben a tényállást világosan és határozottan kifejezni, megjelölni a törvény szerint az elkövetett büncselekményt, felemlítve a bizonyítékokat is. Szólnia kellene a büntetést enyhítő és súlyosító körülményekről is, és az elítélést egyértelműen indítványoznia kellene. Ez a klauzula pedig a pótmagánvádlóul fellépő sértettet is kötelezte Balás Elemér szerint.⁴⁴

Ha azonban csak igenlő választ adott a sértett, azzal mellőzte a kötelező tartalmi elemeket, ergo törvényes vádról nem is beszélhetünk, mivel azt az ügyész eljettette, a sértett pedig valójában – eljárásjogi értelemben – nem vette át. Ekként törvényes vád hiányában az eljárást meg kellett szüntetni, nem pedig ítéletet hozni. Mindez sértette Balás szerint a szóbeliség és a közvetlenség elvét is.

A vád képviselőjének átvállalására az „igen” elegendő és egyértelmű is lehetett, de ez nem jelentette a cikkíró szerint magát a vádemelést is, amit az ügyész indokolva mellőzött.⁴⁵ Ez a meglátás feltétlenül helyes, hiszen vádbeszéd semmi esetre sem hangzott el – az ügyész ilyenkor a vádelejtést indokolta, és nem a terhelt bűnösségét. Ha a sértett eme feladat abszolválására képtelennek mutatkozott, mert „a sértett nem jogtudó, ám hozzon ügyvédet magával”⁴⁶ – javasolta Balás. Hiszen

törvényszerű vád nem lévén, ítéletet sem lehet hozni – ebben állt a pótmagánvád átvételének atavizmusa.

Sándorfi Kamil joggyakornok azonban megvédte a magánvádlókat, mivel prakticista megközelítésből protestált, és kifejtette, hogy célszerűtlen volna a Bp-nek olyan interpretációt adni, amely a jogban nem jártas sértettől jogi retorikai művet követel meg. Az sem élet-szerű, hogy minden sértett, ügyvéddel együtt jelenjen meg a tárgyaláson. Azonban, ha a bíró kérdésére válaszolva kijelenti, hogy a tárgyaláson addig elhangzottak alapján kéri a terhelt megbüntetését, a minimális tartalmi követelményeknek máris eleget tett. S ha még ez sem volna alkalmazható, szerinte a helyes pervezetés alapján ilyenkor a tárgyalást el kellett volna napolni, lehetőséget adván a sértettnek a „vádbeszédre” való felkészüléshez. A törvény pedig akadály esetére az elnapolást lehetővé tette (Bp. 335. §.). Ellenkező esetben „ha minden magánvádlótól közvádlói niveauan álló vádbeszéd volna követelendő a törvényszakaszok pontos megjelölésével, akkor a magánvád intézménye értelmetlenné válna s a magánvádló csak akkor szerepelhetne ezen jogkörében, ha a jogi fakultást legalább is elvégezte volna.”⁴⁷

Tény, hogy Sándorfinak is igaza volt. Végül is a gyakorlat megelégedett a prozopcióban felvetett formulával, és nem tudunk arról, hogy „szigorította volna” a vádatvétel eljárását. Azonban azt mások is elismerték, hogy a sértettnek azzal, hogy megjelent a főtárgyaláson, elő kellett készülnie az esetleges vádelejtésre való reagálásra, és evégből erre a tényre a mulasztás jogkövetkezményeinél figyelmeztetni is kellett.⁴⁸

Az a sértett, akit nem értesítettek a vádtól való elállásról, harminc nap alatt vehette át a vádat, de ezt a határidőt már az elejtéstől számították (Bp. 42. §). A sértett mint pótmagánvádló akkor is élhetett a vádlott terhére perorvoslással, ha a fellebbviteli tárgyalás kezdetén még a főügyész képviselte a vádat, de a tárgyalás folyamán a fellebbezéstől elállt.⁴⁹ Másként megfogalmazva: a közvádló fellebbezése mellett a sértett által a törvényszék ítélete ellen bejelentett fellebbezés hatálytalan volt, azonban hatályossá vált, mielőtt az ügyész a saját fellebbezésétől elállt. A sértett ettől kezdve pótmagánvádló volt. Azonban a pótmagánvádló a fellebbviteli tárgyaláson nem emelhetett súlyosabb vádat, mint aminőt az ügyészség az első fokú tárgyaláson képviselt. A vádigény írásos bejelentésére nyolc nap állt rendelkezésre.⁵⁰

A pótmagánvádló jogai a vádlóéval egyeztek meg annak hangsúlyozásával, hogy perújítással nem élhetett.⁵¹ Ennek jogi indoka inkább célszerűségi volt: ha már egyszer a vádhatóság és a bíróság is alaptalannak találta a sérelmet, akkor az eljárást feleslegesen ne húzzák tovább. A perújított eljárásban a sértett ügyészi vádelejtés esetén szintén nem vehette át a vád képviselést.⁵²

Kérdésként merülhetett fel, hogy több jogosult közül ki legyen a pótmagánvádló (vagy általában a magánvádló)? Erre a Bp. állított fel szabályt, mivel kimondta, hogy az előbb jelentkező sértett lesz a magánvádló, ha pedig többen is jelentkeztek volna egyszerre, akkor a beadványban (jegyzőkönyvben) elsőként szereplő

személy nyert jogosultságot. Ettől azonban a sértettek közmegegyezéssel bármikor eltérhettek ugyan, de a vádat mindig csak egy pótmagánvádló képviselhette (Bp. 44. §).

A CSATLAKOZÁS. A BP. AZ EGYÜTTES MAGÁNVÁD ELLEN

Ha több sértett volt jogosítva a magánvád emelésére, akkor azok egyikének vádja alapján megindított, vagy folytatott eljáráshoz a többiek is csatlakozhattak. A csatlakozás után is az a fél lehetett a magánvádló, aki a csatlakozás előtt is annak minősült.

A csatlakozóknak a Bp. ellenőrző és segítő feladatot szánt. Az ügy iratait evégből éppen megtekinthették, de a minősítés és a büntetés tekintetében nem voltak jogosultak indítványtételre, és nem intézhettek a főtárgyaláson kérdéseket sem. Továbbá sem a vádiratok, sem a vádbeszédek száma nem volt szaporítható, és idézést is csak a főtárgyalásra küldtek. Felszólíthaták őket az egy személy általi képviseletre is.

A szabályok a vád egységességét szolgálták, és nem engedtek teret a vád felosztásának, illetve, hogy egyszerre több vádlója is legyen az ügynek. Ugyanakkor a sértetteknek aktivitási lehetőséget adtak a csatlakozás által, amely azonban csak jog volt és nem kötelesség. A sértettet sem anyagi, sem eljárásjogi értelemben nem érthette hátrány azért, ha nem csatlakozott, ergo ettől még későbbi vádelejtés esetén a vádat átvehette – maximum, ha a bíróság egyébként nem tudott róla, nem hívta fel. Ha a bíróság *res iudicata* ítéletet hozott, ezzel valamennyi sértett vádjoga megszűnt.⁵³

Azonban sohasem ölthette fel a vádképviselőt jellegét a csatlakozás, inkább hasonlított a vádló melletti fellépés intézményéhez (Bp. 50. §).

A Bp. ugyanakkor nem fogadta el a konkurens magánvád intézményét: egy időben effektíve vádlóként csak egy eljárási alany léphetett fel, mások maximum csatlakozhattak, vagy a főmagánvádló, miután átvették tőle a vádképviselőt, az ügyészt segíthette. A jogalkotó kizárta annak lehetőségét, hogy egymás mellett több különböző koncepciójú vádló tevékenykedjen, és ez az eljárás rendjét célszerűtlenül komplikálja. Ekkor ugyanis a valódi vádlói jogoknak megfelelően számtalan, egymással ellentétes indítvány érkezhettek volna ugyanarról az oldalról, a vádiratoknak és perbeszédeknek is növekedett volna a száma, az eljárás kaotikussá válhatott volna – egyébként a német birodalmi büntető perrendtartást ez miben sem zavarta.⁵⁴

Az a főmagánvádló, aki megszűnt magánvádlónak lenni vádatvétel miatt, az ügyész munkáját azonban segíthette: evégből az iratokba továbbra is betekinthezt, értesíteni és idézni kellett minden olyan esetben, amikor az ügyészt is értesítették, indítványokat tehetett a bűnösség kérdésében, sőt a büntetési tétel tekintetében is; a kiszabandó büntetésre nézve azonban nem nyilatkozhatott.⁵⁵

Természetesen a csatlakozást és a *quasi* mellék-magánvádat meg kell különböztetnünk az *adhaesiotól*, mivel az kizárólag a magánjogi igény érvényesítésére

vonatkozott, ebben a magánféli minőségben adott a sértettnek aktív perjogi hatáskört.

A MAGÁNVÁDLÓ KÉPVISELETE

A magánvádló a csatlakozó ügyvéddel is képviselhetette magát mindazokban az esetekben, amikor nem személyes megjelenési kötelezettséggel idézték őket. Azonban a sértett szakmai képviselete esetén is megjelenhetett a tárgyaláson. Ha a sértett személyesen nem jelent meg, a helyes álláspont szerint, ügyvédje az ő távollétében is gyakorolhatott fellebbezési jogot. Egyébként a képviselőnek önálló fellebbezési joga nem volt. Az ügyvédnek a kezéhez történt minden kézbesítés a magánvádlóval szemben is hatályosult.⁵⁶

Nem lehetett képviselő az, akit az eljárásba mint tanút vontak be, kivéve, ha ő a Bp. 205–206. §-ában foglalt mentességgel élt (Bp. 48. §). Értelem szerint kizárták a képviseletből a bírói tanács és az ügyészség képviselőjének rokonságát. A képviselő az állam nyelvét volt köteles használni – tehát Fiumében az olaszt⁵⁷ –, míg ez a sértetre nem állt fenn. Az ügyvéd részére a sértett által adott meghatalmazás automatikusan vonatkozott a magánvád ellátására is.⁵⁸

Érdekességként a szabályok közül kiemeljük, hogy a pazarlás miatt gondnokság alá helyezettek a büntetőeljárásban saját maguk is képviselhetek vádat, azonban törvényes képviselőjük is eljárhatott. A nagykorúsított személy szintén maga látta el képviseletét. A 16. életévét betöltött sértett akkor is lehetett magánvádló, ha a bűncselekményt még a 16. éve betöltése előtt követték el a sérelmére.⁵⁹

A bíróság meghagyhatta, hogy a magánvádló, a csatlakozó vagy közülük egyesek ügyvédet, esetleg a kézbesítések átvételére a bíróság székhelyén lakó megbízottat válasszanak (Bp. 47. §). Ez a szabály azonban csak *lex imperfecta* volt, legfeljebb a kézbesítési megbízott hiányát lehetett hirdetményi kézbesítéssel szankcionálni Budapesten.

A MAGÁNVÁDLÓI JOGOK MEGSZŰNÉSE

A magánvád megszűnésének esetei közül kettőt szabályozott a törvény, a többi egyéb klauzulából következett. Nevezetesen a jogosultság megszűnt a sértett halálával, lemondással és a helyes álláspont szerint elévüléssel, kegyelemmel is (Bp. 49. §).

A halál természetes módon megszűntette a fél jogosultságait, azonban ha más vádképviseletre felhívható sértett is létezett, ő természetesen az elhalt helyébe léphetett. Érdekesebb helyzetet teremtett az az eset, ha csak egy önjogú sértett mint magánvádló tevékenykedett. Ekkor vagyon ellen elkövetett bűncselekmény esetén az örökös, egyéb bűncselekmény esetén pedig az egyenes ágbeli rokon, testvér, házastárs az elhalálozástól

számított harminc nap alatt bejelentette a magánvád átvételét (fenntartását). Ha megelőzőleg az ügyész már átvette a vád képviseletét, akkor a sértett halála az eljárás folytatását nem befolyásolta, nyilatkozatot az örökösöknek, rokonoknak nem kellett tenniük.⁶⁰ A meghalt sértett képviseelője is csak 30 napon belül gyakorolhatta a sértettet, mint magánvádlót megillető jogokat.⁶¹

A rendelkezések háttére nem szorol indokolásra: az örökös vagyoni helyzeténél fogva a kár megtérítésében és a terhelt megbüntetésében érdekelt volt, a hozzátartozó pedig nyilvánvalóan szintén sérelmezte a bűncselekmény elkövetését, esetleg hátrányai az ő életére is kihatottak. Azonban egyéb módon, pl. engedményezés útján a magánvádlói jogosultság nem szállhatott át más személyre.

A lemondás legfontosabb jellemzője, hogy nem volt visszavonható. Azonban feltétlenül meg kell különböztetni a magánindítvány visszavonásától, mivel ez az eljárás *ipso facto* megszűnését is eredményezte.⁶² A magánvád esetében azonban egyéb sértettek továbbra is felléphetek és folytathatták a vádképviseletet, még, ha egy attól el is állt (ejtette a vádat). Mindez történhetett nyíltan, szóval vagy írásban és *per facta concludentia* is. Ha ugyanis a magánvádló, vagy meghatalmazottja olyan tárgyaláson, amelyre szabályszerűen megidéztek, nem jelent meg, valamint ha prekluzív határidőt elmulasztott, a vád elejtésével volt egyenértékű, úgyszintén, ha a vádiratot határidőben nem nyújtotta be. Az elállást értelem szerint nem kellett indokolni. (Megjegyezzük, hogy a határidők elmulasztásánál igazolási kérelem előterjesztése lehető volt, azonban a halál esetén a határidő az esemény bekövetkeztétől és nem az értesítés vételétől számított, a vádirat ellen tett kifogások tárgyalására kitűzött határnap elmulasztása miatt ugyanakkor nem élhetek igazolással.)⁶³ Elállásnak minősült, ha a sértett az eljárás alatt kijelentette, hogy a terhelt megbüntetését a továbbiakban nem kívánja.⁶⁴ (1896. előtt, ha a magánvádló ismeretlen helyre költözött, jelentkezéséig a pert határozatlan időre felfüggesztették.)⁶⁵

A Kúria akként határozott, hogy a vádtanács által a vádirat ellen benyújtott kifogás elintézésének határnapját illető mulasztás nem menthető ki igazolási kérelemmel, mivel ezt a Bp. 463. §-a nem tette lehetővé. Ezt a *praesumptio juris et de jure*-t Darvai János egyenesen tarthatatlan álláspontnak minősítette, és Brückler István is helytelenítette.⁶⁶ Azonban egy jogegységi határozatban azt kijelentették, hogy a másodfokú tárgyaláson való meg nem jelenés nem akadályozza az eljárás folytatásának.⁶⁷

A magánvádlói jogok természetes elévülés, kegyelem és az ügy jogerős elintézése esetén is megszűntek – bár ezen eseteket a Bp. *expressis verbis* nem említette. Ellenben a magánjogi igényt nem szüntette meg az, hogy a sértett a bíróságon kívül esetleg elégtételt vett.⁶⁸

Jegyzetek

¹ 1896. évi XXXIII. tc. (Bűnvádi perrendtartás, továbbiakban: Bp.) javaslatának miniszteri indokolása (a továbbiakban Miniszteri Indokolás). (Forrás: Corpus Juris Hungarici CD (KJK–KerSzöv.) szövegének WordPerfect szerkesztőprogramba átkonvertált változata, 10-es betűmérettel, 1,7. alsó margóval. 1. p.)

² Balogh–Illés–Vargha: i. m. 250–252. pp.

³ Miniszteri Indokolás. 1. p.

⁴ Balogh–Illés–Vargha: i. m. 257. p.

⁵ Miniszteri Indokolás. 4–6. pp.

⁶ Balogh–Illés–Vargha: i. m. 260. p.

- ⁷ A m. k. igazságügyminisiteriumnak 1867. május 17-én 307/eln. sz. a. kelt rendelete a sajtóvétségek felett ítélendő esküdtészek felállítására. (a továbbiakban R 1867). in: Magyarországi Rendeletek Tára (a továbbiakban: RT) 1867. II. kiadás. Pest, 1871. 89–115. pp., A m. k. igazságügyminisiternek 1871. május 14-én 1498. eln. sz. a. kelt rendelete [...] az esküdtészeki eljárásnak Erdélybe való behozatala iránt. RT 1871. Pest, 1872. 183–186. pp. és A m. kir. igazságügyminisiternek 1871. május 14-én 1498. eln. sz. a. kelt rendelete a marosvásárhelyi sajtóbíróskodás előtt követendő eljárás iránt. (a továbbiakban R 1871). RT. 1871. Pest, 1872. 186–214. pp.; Révész. T. Mihály: A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon 1867–1875. (Budapest, 1986. 38. p.), Sársós Béla: A sajtószabadság és eljárási biztosítékainak fő vonásai. (= Jogtörténeti tanulmányok II. A dualizmus korának állam- és jogtörténeti kérdései. Szerk.: Both Ödön, Csizmadia Andor [...]. Budapest, 1968. 195–196. pp.), Both Ödön: Küzdelem az esküdtbírósággal bevezetéséért Magyarországon a reformkorban és az 1848. áprilisi esküdtészeki rendelet. (= Acta Juridica et Politica. Tomus VII. Fasciculus I. Szeged, 1960. 5–7. pp.)
- ⁸ A m. kir. igazságügyminisiteriumnak 1867. jún. 2-án kibocsátott rendelete a sajtóvétségek tekintetében eljáró közzétartók kinevezése iránt. Magyarországi törvények és rendeletek tára (a továbbiakban: TRT) 1867. (Pest, 1868. 152. p.)
- ⁹ A m. kir. igazságügyminisiternek 1867. évi okt. 1-én kelt rendelete [...] a közzétartó sajtóügyletben közreműködésének szabályozása tárgyában [...]. TRT 1867. (Pest, 1868. 509–512. pp.)
- ¹⁰ A magy. kir. igazságügyminisiternek 2265. számú rendelete a királyi járásbíróskodás hatásköréhez utalt vétségek és kihágások esetében követendő eljárás tárgyában (a továbbiakban: R 1880.). in: RT. 1880. (Budapest, 1882. 937 p.)
- ¹¹ RT 1880. (Budapest, 1882. 945. p.)
- ¹² RT 1880. (Budapest, 1882. 947. p.)
- ¹³ RT 1880. (Budapest, 1882. 948–949. pp.)
- ¹⁴ Lásd a Bp. 52. § (1)–(3) bekezdését, és a 38. § (3) bekezdését.
- ¹⁵ Lásd a Bp. 42. § (5)–(8). bekezdését.
- ¹⁶ Lásd a Bp. 52. § (4)–(5). bekezdését, valamint Miniszteri Indokolás 10. p.
- ¹⁷ Balogh–Illés–Vargha: i. m. 263. p.
- ¹⁸ Vámbéry Rusztem: A bűnvádi perrendtartás tankönyve. (Harmadik kiadás. Budapest, 1916. 101. p.)
- ¹⁹ Grill-féle döntvénytár (a továbbiakban GDT). Büntetőjog és bűnvádi eljárás II. Szerk.: Edvi Illés Károly. VIII. kötet. (Budapest, 1906. 202. p.)
- ²⁰ Lásd a Bp. 482., 483., 484., 588., 589. §-át., a magánvád költségeiről az 1907. évi 14.270 sz. igazságügyminisiteri rendelet melléklete (Utasítás). (= Igazságügyi Közlöny (a továbbiakban IK). 1907. XVI. évf. december 27. melléklet és 331–332. pp.)
- ²¹ Vámbéry: i. m. 98. p., Finkey Ferenc: A magyar büntető perjog tankönyve. (Budapest, 1916. 219–220. pp.)
- ²² Balogh–Illés–Vargha: i. m. 280–281, Vámbéry: i. m. 98–99. pp., Miniszteri Indokolás 11. p., Tremmel Flórián: A magánvád szabályozása az első magyar Büntető Perrendtartásban és a mai reformtörvényekben. (= Magyar Jog. 1996. 11. szám [november] 648. p.), Kovács Kálmán: A magyar büntetőjog és büntető eljárási jog története 1848-tól 1944-ig. (Rövid áttekintés). (Budapest, 1971. 63. p.)
- ²³ Csbtk. „258. § A rágalmazás vétségét követi el, és hat hónapig terjedhető fogházzal és ötszáz forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő a ki valakiről, többek jelenlétében, vagy több, habár nem együtt levő személy előtt, olyan ténnyel állít, mely valódisága esetében az ellen, a kiről állítatott, a büntető eljárás megindításának okát képezné, vagy azt a közmegegyezésnek tenni ki. 259. § Egy évig terjedhető fogházzal, és ezer forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő a rágalmazás: ha a rágalmazó, állítását nyomtatvány vagy nyilvánosan kiállított képes ábrázolat által tette közzé vagy terjesztette.”
- ²⁴ GDT. XIV. (Budapest, 1907. 136. p.)
- ²⁵ A magyar büntetőtörvénykönyv a kihágásokról (Kbtk.).
- ²⁶ Kbtk. „126. § A ki két forint értékét felül nem haladó élelmi vagy élvezeti cikket lop, a mennyiben azon körülmények egyike sem forog fenn, melyek a büntetőtörvénykönyv szerint a lopást büntetné minősítik: nyolcz napig terjedhető elzárással büntetendő. Az eljárás csak a sértett fél indítványára indítandó meg. 127. § Nyolcz napig terjedhető elzárással büntetendő, a ki idegen ingó dolgot tudva, jogtalanul használ és ez által azt megrongálja vagy értékben csökkenti; vagy a jogtalan használat által egyéb módon kárt okoz. Ugyanezen büntetéssel büntetendő, a ki másnak ingatlan vagyontát szándékosan és jogtalanul megrongálja, vagy annak a földtől el nem választott termékét felhasználja, a mennyiben az okozott kár öt forint értékét meg nem halad.”
- ²⁷ A védjegyek oltalmáról szóló 1890. évi II. törvény cikk módosításáról és kiegészítéséről.
- ²⁸ Az erdőtörvény.
- ²⁹ „111. § A ki valamely erdőbe jogtalanul vagy engedély nélkül, vagy az engedélyezett helyen kívül ergettyűt (csúsztatót) készít; meszet vagy szenet éget, szurkot, hamuzsirt vagy kátrányt főz, kormot készít, fűrészt- vagy egyéb gödrt ás; farakodó vagy dolgozó helyet, vagy műhelyt felállít, épület-, szerszám- vagy egyéb használatra szánt fát farag, vagy más hasonló munkát teljesít; öt forinttól húsz forintig terjedő pénzbüntetéssel büntetendő és a fent elősorolt cselekmények által esetleg okozott kárt, szakértői becsű alapján megtéríteni köteles. Ily esetben, ha az erdőbirtokos kívánja, az ezen célokra netán felállított építmények és művek a kihágást elkövetőnek vagy annak költségén, a ki ezért magánjogi felelősséggel tartozik – elhordandók s az előbbi állapot visszaállítandó. 113. § A ki az erdőben engedély nélkül kocsival tilos úton jár vagy habár azon erdőszegben makkoltatásra vagy legeltetésre jogosított is, marhát tilos úton hajt; a ki engedély nélkül új utat tör vagy hat évesnél fiatalabb utánnövények közt jár, ötven krajczártól 20 frtig terjedhető büntetéssel büntetendő. 114. § A ki idegen erdőben a nélkül, hogy ahhoz jogosultsága volna, a közutakon kívül találta, ha ottani jelenléte közbiztonsági vagy az erdőtulajdon biztonságára szempontjából aggályosnak tűnik fel, az erdész-személyzet tagjai által az erdőből kiutasítható és ha fejsze, fűrészt, vagy az erdőtermék szedésére alkalmas más eszköz vagy fegyver volna birtokában, az tőle elveendő; azonban az illető által az elvett tárgy 14 nap alatt, további intézkedés végett, a legközelebbi közigazgatási hatóságnak jelentés mellett átadandó. A mennyiben tettes az erdőben tartózkodásra, illetőleg fegyverviselésre vonatkozó jogosultságát a hatóság előtt sem tudná igazolni, az által a fentnevezett s nála talált tárgyak elkobzandók.”
- ³⁰ A vadászatról szóló törvény cikk.
- ³¹ Arról, hogy mely bűncselekménynek kik lehetnek sértettjei, részletesen ír: Balogh–Illés–Vargha: i. m. 281–283. pp.
- ³² Ödönfy Miksa: Sajtóeljárásunk és annak fejlődése. (Budapest, 1903. 60–65. pp.)
- ³³ A m. kir. Kúria jogegységi tanácsának 20. számú büntető döntvénye. (IK 1929. január 31. 2–3. pp.)
- ³⁴ Vámbéry: i. m. 100. p.
- ³⁵ Vámbéry: i. m. 100–101. pp., Finkey: i. m. 226. p.
- ³⁶ Balogh–Illés–Vargha: 319. p.
- ³⁷ GDT. XIII. (Budapest, 1908. 152. p.)
- ³⁸ Lásd a Bp. 42. § (3)–(4). bekezdését.
- ³⁹ GDT. XVI. (Budapest, 1910. 503. p.)
- ⁴⁰ Tremmel: i. m. 649. p.
- ⁴¹ Miniszteri Indokolás. 14. p.
- ⁴² Finkey: i. m. 229. p.
- ⁴³ GDT. XV. 1908. (Budapest, 1909. 175–176. pp.)
- ⁴⁴ Balás Elemér: Törvényellenes pótmagánvadás. (Jogtudományi Közlöny (a továbbiakban JK) 1903. június 26. 214–215. pp.)
- ⁴⁵ Balás Elemér: Törvényellenes pótmagánvadás. II. (JK. 1903. július 3. 229–230. pp.)
- ⁴⁶ Balás: i. m. 230–231. pp.
- ⁴⁷ Sándorfi Kamil: A törvényellenes pótmagánvadás. (JK. 1903. július 24. 252–253. pp.), lásd még: Kunfalvy István: A subsidiarius magánvádról. (JK. 1893. július 21. 230. p.)
- ⁴⁸ Miniszteri Indokolás. 15. p.
- ⁴⁹ GDT. XVI. (Budapest, 1910. 536–537. pp.)
- ⁵⁰ GDT. XI. (Budapest, 1907. 184–185. pp.), GDT. XII. (Budapest, 1907. 166–167. pp.)

- ⁵¹ Lásd a Bp. 43. § (3) bekezdést.
⁵² Lénárt Albert: Pótmagánvádló és újrafelvétel. (JK. 1902. július 4. 233–235. pp.), valamint A m. kir. kúria jogegységi tanácsának 22. számú büntető döntvénye. (IK. 1929. január 31. 5–6. pp.)
⁵³ Balogh-Illés-Vargha: i. m. 337–338. pp.
⁵⁴ Miniszteri Indokolás. 7. p.
⁵⁵ Lásd a Bp. 41. § (3) bekezdését.
⁵⁶ Kux Adolf: A magánvádló képviselőjének fellebbezési joga. (JK. 1904. március 2. 89–90. pp.)
⁵⁷ Vámbéri: i. m. 105. p.
⁵⁸ GDT. XI. (Budapest, 1907. 185. p.)
⁵⁹ Balogh-Illés-Vargha: i. m. 342–344. pp.
⁶⁰ Finkey: i. m. 233. p., Csizsinszky Ágost: Magánvádlói jogok megszűnéséről. (JK. 1890. szeptember 5.)

- ⁶¹ GDT. XIII. (Budapest, 1908. 152. p.)
⁶² Valdapfel Mór: A magánvád visszavonásának kérdéséhez.. (JK. 1906. június 22. 219. p.)
⁶³ Balogh-Illés-Vargha: i. m. 348–350. pp., GDT. XVII. (Szerk.: Gercsák Károly és Sándor Aladár. Budapest, 1912. 468. p.)
⁶⁴ GDT. XI. (Budapest, 1907. 185. p.)
⁶⁵ Borsitzky Imre: A királyi járásbíróságok körébe utalt indítványi bűncselekményekre vonatkozólag [...]. (JK. 1892. szeptember 2.)
⁶⁶ Darvai János és Brükler István: Vádtanácsi kifogás tárgyalás határnapjának főmagánvádló részéről történt elmulasztása. (JK. 1911. május 19.)
⁶⁷ A jogegység érdekében használt perorvoslat folytán hozott határozatok. (IK. 1932. december 31. 207–208. pp.)
⁶⁸ GDT. XIV. (Budapest, 1909. 137. p.)

Bató Szilvia:

Boszorkányok és/vagy magzatelhajtók, csalók, tolvajok?

MEGJEGYZÉSEK A MAGYARORSZÁGI BOSZORKÁNYPEREK JOGTÖRTÉNETI KUTATÁSÁHOZ

Három nagyobb és számos kisebb forráskiadvány, valamint könyvek és tanulmányok sokasága foglalkozott a magyarországi boszorkányság bírósági jegyzőkönyvekben és aktákban megjelenő nyomaival. Miközben néprajzi, mentalitás-, társadalom- és bizonyos szempontból politikatörténeti (Erdély) feldolgozások láttak napvilágot, úgy tűnik két igen fontos momentumról elfeledkeztek.

Az egyik ilyen alapkérdés a boszorkányper fogalmának egyértelmű meghatározása, amely nagyban megkönnyítené a további kutatásokat. A másik lényeges probléma a boszorkányper jogtörténeti kutatásának majdnem teljes hiánya, a jogtörténészek és a joghistoriái szempontok mellőzése a peranyagok feldolgozása során.

A BOSZORKÁNYPER FOGALMA ÉS AZ ELHATÁROLÁS SZEMPONTJAI

A német jogtörténeti szakirodalom a Hexenprozess¹ tartalmi elemeit mindenre kiterjedően meghatározza. Ezen a nyomon elindulva a magyar boszorkányper fogalmi elemei is rögzíthetők. A Magyar Néprajzi Lexikonban olvasható szócikk² túl általános ahhoz, hogy a magyarországi viszonyokra teljes mértékben alkalmazható legyen, ezért szükséges egy speciális magyar fogalom kidolgozása. Miután mindazok a perek, amelyek boszorkányság vádjával indultak vagy ezzel valamilyen kapcsolatban voltak a történettudomány, a néprajztudomány és a jogtudomány kutatási területének és módszertani lehetőségeinek a határterületére esnek, ezért célszerű lenne egy interdiszciplináris fogalom bevezetése.

Ahhoz, hogy a boszorkányper pontos definícióját

megalkothassuk, szükséges magának a boszorkány fogalomnak is a meghatározása, amely a néprajz oldaláról közelíthető meg a legjobban, de annak jogi vonatkozásait sem hagyhatjuk figyelmen kívül. A boszorkány jogitörténeti- és néprajzi fogalma között egyetlen alapvető különbséget lehet felfedezni. A jogtörténeti szakirodalomban a boszorkány „társadalomra veszélyességét” emelik ki elsődlegesen, ahogy azt Makay Dezső a 19. század végén megfogalmazta: „természetfölötti hatalmat nyert más emberek megkárosítására.” A jogtörténet szempontjából egyértelmű, hogy a boszorkány által végzett ártalmas tevékenység és az ehhez kapcsolódó istentagadás az, amiért a boszorkányságot bűncselekményként üldözték. A magyar jog az egyik legsúlyosabb bűncselekménynek tekintette Szent István I. decretumának 31. és 32. cikke óta.³ Ezt annak ellenére ki lehet jelteni, hogy az összetett boszorkányfogalom az Árpád-korban még valószínűleg ismeretlen volt.⁴ Ezzel szemben a néprajzi megközelítés a boszorkányok pozitív tulajdonságait, mint például a gyógyító tevékenységet is értékeli.⁵ Ezzel magyarázható, hogy a jogtörténeti kutatások a történetileg kialakult összetett boszorkányfogalommal dolgoznak.⁶ Amíg a néprajz tudományában a boszorkány pozitív és negatív tulajdonságait is elemzik, addig a jogtörténet csak és kizárólag azt a magatartást vizsgálja, amely a társadalomra veszélyes, tehát üldözendő.

Könnyebb a helyzete a kutatóknak, amikor a per fogalmát kell rögzítenie, mivel ahhoz a jogtudomány évszázadok óta kikristályosodott fogalmi rendszerét kell alapul vennie. A boszorkányság a 18. század végéig bűncselekmény, tehát a büntetőeljárás tárgyából⁷ levezethetően csak büntető-eljárásban bírálható el. A per, ahogy ez történetileg kialakult, csak a büntetőeljárás második (bíróági) szakaszát jelöli,⁸ így azok a boszorkányság miatt indított eljárások, amelyek még az előkészítő eljárásban befejeződnek, elvileg nem vonhatók a fogalma alá. Ebből kiindulva helyesebb lenne boszorkány-eljárásnak nevezni ezt az ügycsoportot, azonban az eddig használt boszorkányper kifejezés annyira meggyökeresedett, hogy pontosítása, megváltoztatása már nem célszerű, csak fokozná a terminológiai zavart.

Mindezek után a következő definíció adható: boszorkány-eljárás (boszorkányper) az a magyarországi, 16–18. századi büntető eljárás, amelyet boszorkányság

vádjával indítanak vagy az eljárás során a bíróság az elkövetést megállapítja. Ez azt jelenti, hogy a vádpontok között vagy a határozatban (ítéletben) a boszorkányság (maleficium, veneficium) bűncselekményének szerepelnie kell.

Amennyiben ezt a meghatározást elfogadjuk, akkor annak egyes fogalmi elemeit részletesen meg kell magyarázni, hogy a más jellegű eljárásoktól elhatárolhassuk a boszorkánypereket.

Nagyon fontos a korszak meghatározása, hiszen boszorkányok elleni eljárások a Várad Regestrum adatai alapján korábban is voltak, de akkor még vegyes összetételű, egyházi és világi tagokból álló bíróság elé tartozott a boszorkányság. Világi bíróság eljárását I. Ferdinánd 1527:6. törvénycikke rendelte el a varázslónőkkel (incantatrices) szemben és ezzel a cselekményt a közbűncselekmények közé sorolta. Előtte nem volt még társadalmi igény a boszorkányság elleni büntetőjogi fellépésre. A boszorkányperek lezárásának időpontját Mária Terézia rendeletei jelentik 1756–1768 között.⁹

Igen lényeges, hogy a boszorkányper csak büntetőeljárás lehetett, amely kizárólag vérhatalommal rendelkező bíróság előtt folyhatott. Minden más hatóság eljárásánál (pl.: mezővárosi tanács) fogalmilag kizárt a boszorkányper kifejezés használata, hiszen ezek a fórumok nem állapíthatták meg határozataikban, hogy boszorkány-e valaki, azaz a delictum publicum körébe tartozó boszorkányság bűncselekményét a vádlott elkövette-e vagy nem, mivel nem volt hozzá hatásköre (pallosjoga).¹⁰ Ha mégis a mezőváros tanácsa hozott elmarasztaló ítéletet, mint az a közölt jogesetekben előfordult pl.: Rimaszombaton,¹¹ akkor ez a hatáskörének túllépését jelentette, vagy egy szokásjogi úton megszerzett privilégiumot feltételez, amely mindaddig ismeretlen a jogtörténeti kutatás számára. Az más kérdés, hogy felsőbb szintű bíróságok (hatóságok) megkeresésére bizonyos eljárási cselekményeket, tanúkihallgatásokat, szemlét lefolytathattak helyi előljárók. Ezekből az esetekből viszont nem lehet levonni azt a következtetést, hogy minden rendű és rangú hatóság eljárhatott ezekben az ügyekben, ahogy azt a néprajzi irodalom megállapítja.¹²

A 19. századi jogi irodalom teljesen természetesnek vette, hogy csak a boszorkányság vádjával indult eljárásokat lehet boszorkánypernek minősíteni, erre utal az a tény is, hogy a Magyar Jogi Lexikonban csak a boszorkány szócikk szerepel, ezen belül foglalkozik a szerző az eljárási kérdésekkel.¹³ A boszorkányper-definíció alapján nem lehet ilyennek minősíteni azokat a büntető eljárásokat, ahol sem a vádpontok között, sem az ítéletben nem szerepel a boszorkányság bűncselekménye. Egy jogesetben például a vád magzatelhajtás volt, amelynek elkövetését a bíróság ítéletében meg is állapította, ennek megfelelően az elkövetőt fővételre ítélte. Egyetlen momentum utal csak a boszorkányhitre, az, hogy a vádlott a paráznság elkövetésében büntársának az ördögöt jelölte meg, így védve a kedvesét.¹⁴ Ettől eltekintve egy szokványos és tipikus 18–19. századi magzatelhajtási eset. Nem vonható a boszorkány-eljárások körébe az az

ügy sem, amelyben egy falusi bíró az általa boszorkánynak tartott asszonyt vízpróbának vetette alá, majd megégette. A vád is gyilkosságot említett, így a jogeset csak adalékot szolgáltathat a boszorkányperekben követett eljárási cselekményekre, amint ezt Kiss András is leszögezte.¹⁵ Ezt a cselekményt semmiképpen nem lehet hatalmaskodásnak minősíteni, mint azt Tóth G. Péter tette. A nagyobb hatalmaskodás tényállásába nem illik, mert a passzív alanya nem nemes. Kisebb hatalmaskodás nem lehet, mert az eredmény egy ember halála. Ezen kívül hiányzik az ítélet, amelyben megállapították a bűncselekmény elkövetését és a büntetést.¹⁶

Ez a két utóbbi példa már olyan forráskiadványból származik, amelynek szerkesztője jelzi, hogy a kiadványban nem csak kifejezetten boszorkányság miatt indult eljárásokat, hanem becsületsértéseket (rágalmazásokat) – és a jelek szerint egyéb bűncselekményeket – is közöltek, hogy minél több adalékot szolgáltatassanak a boszorkány-elképzelések feltérképezéséhez, ellentétben a korábbi felfogással, amely szerint ezek az esetek nem bírnak néprajzi jelentőséggel.¹⁷ Ez a tág értelmezés azonban az olvasóban azt a képzetet keltheti, hogy minden olyan eset ide tartozik, amelyben valami „boszorkányos” elhangzott. A kiterjesztő értelmezés elfogadása esetén viszont indokolatlannak tűnik az anyaggyűjtés befejezése a 18. század végén,¹⁸ hiszen az 1840-es évekből is van adat a boszorkányhittel kapcsolatos bűncselekményekről. Ilyen például az a Zólyom vármegye levelezője által leírt három történet, amely a Pesti Hírlap első évfolyamában jelent meg.¹⁹ A boszorkányság egyik kései forrásával találkozhatunk Békés vármegye sedriáján 1844-ben lefolytatott eljárásban. Nemes Kállay József békési lakost 1844. szeptember 19-én ítélte a törvényszék sommás perben 1 hónap vas nélküli közmunkán töltendő szabadságvesztésre Sibrik Mária hitese bába megveréséért.²⁰ A becsatolt peranyagból kiderült, hogy a vádlott „előre forralt abbeili dühösségében, mintha a’ nevezett bába az ő gyermekét megrontotta volna, kellő tisztességes elfogadás helyett vadúl megtámadni” merészelt. Egy jól beáztatott kötéllel „b. az Istenit a’ boszorkány Jehovádnak” és „kurva boszorkány vagy” valamint más hasonló káromlások mellett módszeresen végigverte. A bába esedező leveléből kitűnik, hogy Kállay fenyegette a sértettet, hogy gyógyítsa meg a gyereket, „mivel azt én ettem meg.” Rajber Károly seborvos megvizsgálta a 10 napos csecsemőt, akiről „az van állítva hogy rontásba szenved,” csomókat talált a testén, tehát ténylegesen beteg volt a kisgyerek.²¹

Nem lehet boszorkánypernek nevezni azokat az eljárásokat sem, amelyeket polgári bírói fórumok előtt folytattak le delictum privatum körébe tartozó cselekményekért. Erre a téves meghatározásra a legjobb példa Bagi Zoltán tanulmánya, amelyben a közölt és elemzett jogesetek többsége kifejezetten ebbe a csoportba tartozik. Bétsy Istvánné, Pataky István, Matho Andrásné és Rüss Gergely egyértelműen a mocskolódás egy speciális változatát, a „megboszorkányozást” követte el, amit a tanács meg is állapított. Öreg Balogh Istvánné esetében

felmerülhet a boszorkányság vádja, de a tanács nem talált kifejezetten erre utaló nyomot, inkább egy potenciális méregkeverőtől kívántak megszabadulni. A Baksza Mártonnéval szemben lefolytatott eljárásban szerepel egy olyan tény, amely miatt a mezőváros biztosan nem járhatott el: egy csecsemő halála. Akár boszorkányság, akár emberölés lenne a vád, a szentesi tanács nem mondhatott ítéletet, így az úriszékre tették át az ügyet.²² Ezek a mai fogalmaink szerinti becsületsértések, rágalmozások – a korabeli terminológia szerint mocskolódás – esetleg könnyű testi sértések, amelyek nem voltak „igazi” büntetőügyek.²³ Nagy Sándor is élesen elhatárolta a boszorkánypereket a későbbi becsületsértési ügyektől,²⁴ a Debrecenben előfordult esteket a 18. század közepén a városi törvényszék egyértelműen nem boszorkánypereknek minősítette.²⁵ A 16–19. századi jogfelfogásba sem illett bele, hogy halállal büntetendő cselekmények (pl.: gyilkosság, rablás, súlyosabb lopás) között a lényegesen kisebb tárgyi súlyú, nagy tömegű, csak a helyi viszonyokra kiható ügyeket tárgyaljanak hosszas és költséges eljárás során. Ennek felismerése vezetett oda, hogy a Magyarországi boszorkányság forrásai harmadik kötetében már élesen elhatárolták a valódi boszorkánypereket és a *delictum privatum* alá tartozó cselekményeket.²⁶

Mindezek alapján minden olyan hatósági vagy bírósági eljárást, amely nem illik a fogalom-meghatározás alá, ki kell zárni a boszorkányperek közül.

A BOSZORKÁNYPEREK JOGTÖRTÉNETI VIZSGÁLATÁNAK LEHETŐSÉGEI ÉS MÓDSZEREI

Az elhatárolási kérdések átvezetnek a boszorkány-eljárások kutatásának másik nagy problémájához. A boszorkányperek büntetőeljárások, ahol a bűncselekmény elkövetésének megállapításáról, a vádlott bűnösségéről dönt a bíróság. Ennek ellenére a publikációkból nem tűnik ki, hogy jogtörténeti szempontú feldolgozása is megtörténik-e ezeknek a jogeseteknek. Sőt a legújabb forráskiadvány szerkesztője kifejezetten sajnálkozik a feldolgozatlanságon és ajánlja a publikált iratokat a jogtörténészeknek.²⁷

A korábban közölt peranyagok azonban sok helyen nem teljesek, ennek a történelmi körülményeken kívül – iratpusztulás, nem szakértő rendezés, sajátos selejtezési gyakorlat²⁸ – a közlést előkészítők sajátos látásmódja is oka. Egy peranyag ismertetésénél ezt olvashatjuk: „Kétszeri perfelvétel és halasztás után harmadjára zárták le az ügyet. Az első két perújrafelvételt (sic!) nem közöljük, mivel csak jogi eljárásokat tartalmaz, érdemben nem mond újat.”²⁹ A Schram Ferenc által kiadott három kötetnyi boszorkányperek bevezetőjében a jogesetek csonka közzétételének magyarázatul szolgáló megállapítások: „néhány lényegtelenebb, néprajzi érdeklődésre számot nem tartó sablonos részt elhagytunk [...] elhagytuk a nemegyszer több főlíoni terjedelmű perbeszédet, amelyek úgyis csak a tanúkihallgatás meritumát adják. Néha, ha a deliberatumban

még egyszer összefoglalják a vád tárgyát képező cselekedeteket, ezekben az esetekben is csak a lényegét közöljük.”³⁰ Ebből az tűnik ki, hogy a közzététel célját és szempontjait is a „néprajzi érdeklődés” határozta meg, tehát fel sem merült egy jogtörténeti elemzés lehetősége. Hasonló forráskiadási szempontok a már közölt iratanyag utólagos jogtörténeti elemzését is lehetetlenné teszik, és kétséget ébresztenek a többi jogeset teljességét és hitelességét illetően. Ettől a sajátos szemlélettől eltérően az 1997-ben elindult forráskiadás már kifejezetten törekszik a lehető legteljesebb közlésre, figyelembe véve a jogtörténet szempontjait is.³¹

Koncz Ibolya Katalin szerint a boszorkányság jogtörténeti szempontból alig kutatott terület.³² Azt már Iklódi András is megállapította 1982-ben, hogy a boszorkányüldözés kutatásában a legelhanyagoltabb a jogtörténeti feldolgozás.³³ Az első lépést megtette ennek a hiánynak a kiküszöböléséhez, hiszen mind az anyagi jogi, mind az eljárásjogi hátteret ismertette a boszorkányperek vonatkozásában, részletesen kitérve a *Praxis Criminalis* esetleges hatásaira. Mivel a Csemege-kódex hatálybalépéséig a büntetőjogot is a szokásjog uralta, a tényleges jogfelfogásról és a gyakorlatról nem nyerhetünk valóságos információkat a jogszabályokból. Ez csak a jogtörténeti kutatások egyik kiindulópontja lehet. A *Praxis Criminalis* magyarországi alkalmazásáról a Pécsen folyó munka ellenére sem rendelkezünk annyi ismerettel, hogy biztosan megállapítható legyen a boszorkány-eljárásokra gyakorolt hatása.³⁴

Pócs Éva már 1983-ban felvetette „az egyoldalú néprajzi megközelítés mellett más – történeti, szociológiai, szociálpszichológiai, jogtörténeti stb. – szempontokkal” történő gazdagodás lehetőségét.³⁵ A későbbi kiadványokat, közleményeket forgatva a jogtörténetre vonatkozóan ez nem valósult meg, pedig Klaniczay Gábor három évvel később megismételte ezt.³⁶ Pócs Éva pontosan meghatározta, hogy a boszorkányperekből mi mindenre lehet következtetni,³⁷ csak maga a jogtörténet maradt ki. A programadó tanulmány után összeállt munkacsoport tagjai között már nem is találunk jogtörténészt.³⁸ A többször felvetődő komplex kutatási lehetőséggel a jogtörténet nem élt, pedig a levéltári munkát a megfelelő minőségű forráskiadványok lényegesen egyszerűbbé és gyorsabbá teszik. Ki kellene használni azt a lehetőséget, hogy egy hatalmas és viszonylag egyenletes eloszlású „jogesetgyűjtemény” áll rendelkezésre. A perek összetettsége miatt rengeteg információ nyerhető a 17–18. századi, gyakorlatilag ismeretlen büntető törvénykezésről és anyagi jogról.

Schram Ferenc és ezen elindulva Kristóf Ildikó és Kiss András helyesen állapította meg, hogy nemcsak egyes foglalkozási csoportokkal pl.: bábák,³⁹ hanem egyes bűncselekményekkel is, mint például a parázinaság, összefüggést mutatnak a boszorkányság miatt indult eljárások.⁴⁰ Azonban a közölt forrásokban számos más bűncselekményt is felfedezhetünk halmazában a boszorkányság mellett⁴¹ – vagy esetleg helyett –, mint például csalás, emberölés, méregkeverés, magzat-

elhajtás, csecsemőgyilkosság vagy lopás.⁴² A 18. század közepén Debrecenben már átalakulóban volt a szemlélet a racionálisabb gondolkodásnak megfelelően. A korábban egyértelműen boszorkányságnak minősített tettekben már vagyon elleni bűncselekményeket láttak pl.: a szemfényvesztés helyett csalást vagy lopást.⁴³ Ez a folyamat tulajdonképpen a középkori – kora újkori nagy bűncselekményeken belüli differenciálódás, a megváltozott társadalmi–gazdasági szituációhoz történő alkalmazkodása a büntetőjognak. Kiss András kifejezetten felhívta a figyelmet arra, hogy a kutatások során ezt a változást is nyomon kell követni.⁴⁴

Több tanulmányban, összefoglalásban szerepelnek olyan közkeletű tévedések, amelyek kifejezetten a jogtörténelmi szakirodalom felületes ismeretéből származnak. Ilyen például Benedict Carpozov szerzősége a Ferdinandeával kapcsolatban, amely 1942-ben Molnár Éva könyvének hatására terjedt el a tudományos közvéleményben.⁴⁵ A történelmi szakirodalomban előfordult olyan megállapítás is, hogy a Hármaskönyv tartalmazza a boszorkányságnak, mint bűncselekménynek a büntetését,⁴⁶ noha Werbőczy csak a nyilvános eretnokséget sorolta a nota infidelitatis körébe.⁴⁷ Hasonló az is, hogy a Theresiana Magyarországon is hatályos volt, holott a királynő csak a vonatkozó 58. artikulust léptette életbe pátéssal, ha más részét is használták, az csak szokásjogi úton történt.⁴⁸ A perek megszűnésének oka teljesen hasonló a halálbüntetés visszaszorulásának egyik okához, az abszolutista kormányzat ellenőrzése alóli kibújás. Ha uralkodói jóváhagyás kellett a halálbüntetés végrehajtásához, akkor nem halálbüntetést, hanem botot vagy szabadságvesztést szabtak ki.⁴⁹ Az 1756–1768 között keletkezett rendeletek az eljárás feltételeinek szigorításával akadályozták meg újabb perek indulását.⁵⁰

A boszorkányperek történész és néprajzos feldolgozó sajátos szóhasználatukkal, segítő magyarázataikkal néha kifejezetten megnehezítik a jogtörténész munkáját, hiszen a gyermek „ elvesztése ” a korabeli iratanyagok alapján általában magzatelhajtásnak minősül, de a szerző a gyermek meggyilkolásaként értelmezte.⁵¹ Nem kizárt, hogy tényleg csecsemőgyilkosságról volt szó, hiszen a 19. század közepéig a magyar jogtudomány sem tudta egyértelműen elhatárolni a két cselekményt.⁵² Azonban a közölt adatok alapján nem lehet eldönteni a kérdést, hiszen csak a tanúkihallgatási jegyzőkönyv kérdőpontjai állnak rendelkezésre. A második kérdésből viszont nem derül ki, hogy mi történt, mert csak a fazékba helyezés tényére vonatkozott a tudakozódás.⁵³ Így viszont egyik bűncselekmény feldolgozásánál sem lehet figyelembe venni ezt az adatot, mivel nem mutatható ki a szövegből sem a magzatelhajtás, sem a csecsemőgyilkosság elkövetési magatartása.

Nemcsak a bűncselekmények, hanem az egyes eljárási cselekmények is téves értelmezést nyerhetnek. Ilyen a bizonyítási eszközök összekeverése a szankcióval. Az írásbeli büntető perben jól elkülöníthetőek a közbenszóló ítéletek és a végítéletet,⁵⁴ azonban a boszorkány-eljárás

sok legnagyobb része a sommás eljárások közé tartozik, vagyis mellőzték a formásokat pergazdasági okokból. Ez esetleg odáig terjedt, hogy egy mondatba fogalmazták a bizonyítást elrendelő határozatot és a végítéletet.⁵⁵ Ennek köszönhetően „összecsúsztott” a bizonyítási ítélet és a végítélet, azt a téves képzetet keltve az olvasóban, hogy a vízpróba és a tortúra is a szankció része. Ez vezette Tóth G. Pétert arra, hogy a 16–18. századi büntetőeljárás egyik legfontosabb anyagi bizonyítási eszközéről, a tanúvallomásokról jól megírt tanulmánya⁵⁶ után egy vitatható nézőpontú közleményt tegyen közzé a hidegvízpróbáról. A korabeli büntető-eljárási környezetből kiragadott formális bizonyítási eszköz egyik funkciójának tekintette a büntetést,⁵⁷ ennek nyomán Pócs Éva már kifejezetten büntetés-végrehajtási kérdésként értelmezte a folyampróba feltűnését a boszorkányperekben.⁵⁸ Így a büntető alaki jog területére tartozó istenítélet először anyagi jogi intézményként kerül a köztudatba, majd büntetés-végrehajtási jog körébe tartozóként tűnik fel.

Előfordult, hogy a vizsgált terület kicsi volta (Szentés mezőváros), a jogesetek kis száma (6), a vizsgált időszak rövidege (10 év), valamint az, hogy a boszorkányüldözés utolsó évtizedére esik, teszi bizonytalaná a tanulmány megállapításait.⁵⁹

A korabeli büntetőjog tudomány fejletlensége miatt – a kódex hiánya, szakkönyvek kis száma, jogi oktatás problémái – a bűncselekményi tényállások és a büntetési rendszer meghatározása a bírói gyakorlatban történt szokásjogi úton. Ezeknek a bűncselekményeknek az elhatárolásához, a fogalmak és ezen keresztül a büntetőjogi dogmatika feldolgozásához nagy szükség van megalapozott forráskiadványokra. Egy ilyen hatalmas jogesetgyűjteménynek tekinthető a boszorkány-eljárások kiadása is, amely mellett nem szabad a jogtörténelmi kutatásoknak szó nélkül elmenni, különösen, hogy az összeállítók kifejezetten fel is hívják a figyelmet a benne rejlő lehetőségekre.⁶⁰ Nemcsak a boszorkányság bűncselekményének „szokásjogi tényállását” lehetne kimutatni a modern tényálláselemzéssel, hanem az egyéb olyan cselekményeket is, amelyek idővel részben vagy teljesen kiváltak a boszorkányságból. Az anyagi büntetőjog kínálta lehetőségek mellett igen fontos az eljárásjogi szempontú feldolgozás is, hiszen a boszorkányság az az archaikus népi jogfelfogást tükröző bűncselekmény, amely feltételezhetően a legtovább kívánta meg a korábbi formális bizonyítási rendszer elemeinek a továbbélését. Ilyen például a vízpróba az 1710-es években⁶¹ és a fejre való eskü feltűnése még a 18. század második felében is,⁶² amely a nyomozóelvi rendszertől alapvetően idegen.

A jogtörténelmi szakirodalom ismeretének hiánya és a terminológiai pontatlanság azonban nem róható fel a néprajz és a történettudomány képviselőinek, hiszen a viszonylag kis számban, általában rosszul terjesztett egyetemi periodikákban, helytörténelmi kiadványokban és jogi folyóiratokban publikált tanulmányok nehezen hozzáférhetőek. Nincs egységes jogtörténelmi bibliográfia, az ismert és népszerű történelmi vagy társada-

lomtörténeti folyóiratokban nem látnak napvilágot recenziók jogtörténeti munkákról. Tulajdonképpen „nem látszik” a jogtörténet, amiből a mindenre nyitott fiatal történész-generáció azt a következtetést vonja le, hogy a jogtörténet egy elavult, maradi, önmagáért való tudományág. Azt gondolják, hogy csak a jogszabályok keletkezéstörténetével foglalkozunk, amely a posztmodern történetírás számára lényegte'len. Holott a jogtörténet feladata az egykori napi gyakorlat „rekonstruálása”, amely ezer szállal kötődik a mindennapok története és a mikrotörténet néven emlegetett történetírási irányzatokhoz. A felhasznált források köre is azonos, hiszen a mikrotörténet igen gyakran egy-egy jogeset összes fellelhető forrását és körülményét elemzi, mint például Für Lajos: *A berceli zenebona 1784.* (Budapest, 2000) című kötete.

Mindezek a problémák csak úgy oldhatók meg, ha az anyaggyűjtés kezdetén, az esetek kiválogatásánál is jelen van a büntetőjog-történész. Jogtörténeti szempontból nagyon fontos például, hogy a boszorkányper lefolytató bíróság gyakorlatában hány ítélet született, milyen jellegű büncselekmények miatt, milyen gyakoriak a boszorkányok elleni eljárások, milyen szankciórendszert alkalmazott a bíróság más büncselekmények miatt. Sajátos néprajzi, hitvilági háttere ellenére nem emelhető ki a boszorkányság a többi büncselekmény közül. Együtt kell vizsgálni minden büntetendő cselekményt, hiszen csak így lehet nyomon követni azt a folyamatot, amely során a nagy büncselekmény-kategóriákból az egyes tényállások kiváltak.

Az utólagos feldolgozást pedig megkönnyítené a jogesetekre vonatkozó pontos és szakszerű tárgymutató, amely csak akkor valósítható meg, ha az adatgyűjtésnél a korabeli anyagi és alaki jogot ismerő kutató készítené el. Ez lehetővé tenné, hogy a jogtörténész és a történeti antropológus a saját levéltári vagy szakirodalmi kutatásai közben előkerülő jogesetek analógiáit lényegesen kevesebb energia és idő befektetésével találja meg.

Pócs Éva a boszorkányperek intenzív kutatásának elkezdésekor felvetette egy „esetleges tudományközi együttműködés” lehetőségét is,⁶³ amelyre eddig nem került sor, de az egyoldalú megközelítések kiküszöbölése végett kívánatos lenne. A kutatócsoport tagjai (jogtörténész, néprajzos, történész) segítséget tudnának nyújtani egymásnak a másik tudományterület szakirodalmában történő eligazodásban. Így elkerülhető lenne, hogy véletlenszerűen összeválogatott irodalmak alapján tájékozódjunk.

A boszorkányperek iratanyagait komplexen, minden összetevőjükkel együtt kellene vizsgálni, ebbe illeszthető

be a jogtörténet is. Jogtörténeti szempontból az első lépés a 18. századi büntetőjogi szerzők: Huszty István, Bodó Mátyás és Gockhetz Gábor műveinek, valamint a tervezeteknek, javaslatoknak és a hatályos jogforrásoknak a feldolgozása lehetne. Természetesen a perek megszűnése után, a 19. században keletkezett szakjogi kézikönyvek: Vuchetich Mátyás, Szlemenics Pál, Szokolay István és Pauler Tivadar művei is fontos adalékokkal szolgálhatnak. A reformkori tudományos és ismeretterjesztő sajtó sem hagyható figyelmen kívül, hiszen számos büntetőjogi vonatkozású közlemény látott napvilágot ezekben. A büntetőjogi szakírók munkáinak elemzése azért kiemelten fontos, mert a hazai törvényeket, az ismert bírói gyakorlatot a külföldi joganyag, gyakorlat és szakirodalom fényében elemezték. Ez a jog-összehasonlító módszer lehetővé teszi a magyar törvényhozás és ítélkezési gyakorlat történeti áttekintését is. Ezzel a háttérrel már hozzá lehet kezdeni a konkrét peranyagok vizsgálatához, a korabeli büntetőjogi gondolkodás ismerete nélkül azonban nem szabad ilyen vállalkozásba fogni.

Természetesen az lenne az ideális megoldás, ha az összes pallosjogú bíróság teljes iratanyagát átvizsgálva dolgoznák fel a boszorkánypereket, de ez a büntetőjog-történeti kutatások jelenlegi és jövőbeli helyzetében szinte kizárt. Mivel a teljes egykori Magyarország területén előfordult összes boszorkány-eljárás feldolgozása lehetetlen vállalkozás lenne, ezért talán meg lehetne kísérelni olyan folyamatos iratanyaggal rendelkező törvényszékek büntetőjogi gyakorlatának komplex feldolgozását, amelyekben nagyobb számban fordulnak elő boszorkányság miatti eljárások.

Az ilyen jellegű „történeti kriminológiai” kutatásokhoz az alapvető módszereket Hajdu Lajos 18. század utolsó harmadára vonatkozó kutatásai alapozták meg,⁶⁴ amelyeket új szempontokkal M. Antalóczy Ildikó fejlesztette tovább.⁶⁵ Ez utóbbi munka azért is különösen értékes, mert egy olyan törvényszék gyakorlatában vizsgálta a kriminalitást, amely a boszorkányperek kutatói előtt is alaposan ismert.⁶⁶ A Debrecenben, az 1740-es években tapasztalható bűnözési adatokkal együtt már egészen másképp festenek a boszorkányperek.⁶⁷ Ha ez a kutatás kiterjeszhető lenne a boszorkányüldözés teljes időszakára, és a város bírói gyakorlatában előforduló boszorkányperek büntető anyagi jogi és eljárásjogi elemzése – amihez a legjobb módszertani segítség Both Ödön munkássága⁶⁸ – is elkészülne, akkor teljes képet kaphatnánk a debreceni boszorkányperekről. Amennyiben ez elképzelhető, hasonló komplex (néprajzi, társadalomtörténeti és jogtörténeti) feldolgozást kellene elvégezni más törvényszékeknél is.

Jegyzetek

¹ Merzbacher, F.: Hexenprozess. In: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte II. Band. Hrsg.: Erlner, Adalbert–Kaufmann, Ekkehard. (Berlin, 1978, 145–148. pp.)
² Kovács Zoltán: Boszorkányperek. In: Magyar Néprajzi Lexikon I. Szerk.: Ortutay Gyula. (Budapest, 1977, 349–353 pp.) (továbbiakban: Kovács 1977).
³ Makay Dezső: Boszorkány. In: Magyar Jogi Lexikon II.

Szerk.: Márkus Dezső. (Budapest, 1899, 275–278 pp., 275–276. pp.) (továbbiakban: Makay 1899)

⁴ Hegedüs Géza: Anyagi büntetőjog az árpádházi királyok korában. Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából 4. (Budapest, 1935, 24–31. pp.)

⁵ Kovács Ágnes–Pócs Éva: Boszorkány. In: Magyar Néprajzi Lexikon I. Szerk.: Ortutay Gyula. (Budapest, 1977, 346–348,

346. pp.
- ⁶ Koncz Ibolya Katalin: Adalékok a magyarországi boszorkányfogalom jogtörténelmi meghatározásához. In: Szabó Béla–Sáry Pál (szerk.) „Dum spiro doceo” Ünnepi kiadvány Huszti Vilmos 85. születésnapja alkalmából. (Miskolc, 2000, 231–238 pp.) (továbbiakban: Koncz 2000)
- ⁷ Cséka Ervin: A büntető eljárási jog (Bevezetés). In: Cséka Ervin–Vida Mihály: A büntető eljárási jog vázlat I. (Szeged, 1997., 7–15. pp. (továbbiakban: Cséka 1997), 9. p.
- ⁸ Bónis György–Degré Alajos–Varga Endre: A magyar bíróság szervezet és perjog története. (Zalaegerszeg, 1996) (továbbiakban: Bónis–Degré–Varga 1996) 175. p.; Cséka 1997, 12–13. p.
- ⁹ Szlemenics Pál: Magyar fenyítő törvény. (Pest, 1865, 136–137 pp.); Makay 1899, 277. p.; Kovács 1977, 351. p.; Iklódi András: A magyarországi boszorkányüldözés történelmi alakulása. *Ethnographia* 93 (1982) 2. 292–298 pp., (Iklódi 1982) 293. p.; Klaniczay Gábor: Boszorkányhit, boszorkányvád, boszorkányüldözés a XVI–XVIII. században. *Ethnographia* 97 (1986) 2–4. és 257–295. pp. (Klaniczay 1986) 258. és 260. pp.; Kiss András: Előszó. In: A magyarországi boszorkányság forrásai III. Szerk.: Kiss András–Pál–Antal Sándor. (Budapest, 2002, 33–38. pp. (továbbiakban: Kiss 2002) 37. p.
- ¹⁰ Bónis–Degré–Varga 1996, 83, 97–99, 107–108, 151–152. pp., 4. jegyzet
- ¹¹ A magyarországi boszorkányság forrásai I. Szerk.: Bessenyei József. (Budapest, 1997, [Források 1997] 262–271. pp.
- ¹² Schram Ferenc: Bevezető. In: Magyarországi boszorkányperek 1529–1768 I. Szerk.: Schram Ferenc. (Budapest, 1970, 7–14. pp.) (Schram 1970) 10. p.
- ¹³ Makay 1899, 275–278. pp.
- ¹⁴ Források 1997, 24–29. pp.
- ¹⁵ Források 1997, 171–177. pp.; Kiss 2002, 35. p.
- ¹⁶ Források 1997, 177. p.; Tóth G. 2001 b, 249–250. pp.
- ¹⁷ Schram 1970, 10. p.; Bessenyei 1997, 11–12. pp.
- ¹⁸ Hasonló álláspontot képvisel Kiss András is: Kiss 2002, 36. p.
- ¹⁹ Pesti Hírlap 1841/54, 454. p.
- ²⁰ Békés Megyei Levéltár (BML), Békés vármegye törvényszéki iratai 1715–1848 (Tvi) IV. A. 10. a/16. 161/1844.
- ²¹ BML Tvi. c/66. 3/1845.
- ²² Bagi Zoltán: „...ötet boszorkánnak kiáltotta légyen...” Boszorkányperek Szentes város XVIII. századi büntetőpereiben. In: Tanulmányok Szentes város történetéből. Szerk.: Labádi Lajos. (Szentes, 2001, 179–197pp.) (továbbiakban: Bagi 2001); Homoki-Nagy Mária: Szerződésen kívüli károkozásért való felelősség a 18–19. században. Nagy Károly Emlékkönyv Acta Jur. et Pol. (Szeged, 2002. Tom LXI. Fasc. 13. 211–223. pp. (továbbiakban: Homoki-Nagy 2002) 216 p., 32. jegyzet
- ²³ Ilyen például egy 1727-es per: Források 1997, 261; Torday Lajos: A megyei polgári peres eljárás a 16–19. században. Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténelmi szemináriumából 2. (Budapest, 1933, 12. p.; Bónis György: Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után. (Budapest, 1962, 246–247. pp.); M. Antalóczy Ildikó: Bűnözés és büntetés Debrecenben a XVIII. század közepén. (Debrecen, 2001 208–209. pp. (továbbiakban: M. Antalóczy 2001); Homoki-Nagy 2002, 212–217. pp.
- ²⁴ Nagy Sándor: Hajdúhadház története. Hajdúhadház, 1928, 97. p.
- ²⁵ M. Antalóczy 2001, 69. p.
- ²⁶ Pócs Éva: Bevezető. In: A magyarországi boszorkányság forrásai III. Szerk.: Kiss András–Pál–Antal Sándor. (Budapest, 2002, 31–32 pp., 32. p.
- ²⁷ Bessenyei József: Bevezetés. In: A magyarországi boszorkányság forrásai I. Szerk.: Bessenyei József. (Budapest, 1997, 11–17. pp. (továbbiakban: Bessenyei 1997), 11–12. pp.
- ²⁸ Tóth Péter: A szexuális deviancia, mint egyéni és társadalmi konfliktusok feloldása és újabbak generálása a 18. században. In: Társadalmi konfliktusok. /Rendi társadalom – polgári társadalom 3. / Szerk.: Á. Varga László. (Salgótarján, 1991, 51–69. pp., 52. pp.
- ²⁹ Hausel Sándor: „Micsoda büjölést, bájolást tud hozzája?” Kilen Nógrád megyei boszorkányper. (Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 1987, 311–335. pp., 321. p.
- ³⁰ Schram 1970, 10. p.; Bessenyei 1997, 12. p.; Kiss 2002, 34. p.
- ³¹ Kiss 2002, 34. p.
- ³² Koncz 2000, 231. p.
- ³³ Iklódi 1982, 292. p.
- ³⁴ Béli Gábor–Kajtár István: Az osztrák (-német) büntető jogszabályok hatása a magyar jogban a 18. században. (A Praxis Criminalis). Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből 19 (1988., 29–64 pp.); Kajtár István: A 19. századi modern magyar állam- és jogrendszer alapjai. Európa–haladás –Magyarország. (Budapest–Pécs, 2003, 145–164. pp.)
- ³⁵ Pócs Éva: Gondolatok a magyarországi boszorkányperek néprajzi vizsgálatához. *Ethnographia* 94 (1983) 1. p. 134–146 pp., (Pócs 1983) 134–135. pp.
- ³⁶ Klaniczay 1986, 265. p., 36. jegyzet
- ³⁷ Pócs 1983, 138. p.
- ³⁸ Pócs Éva: Bevezető: egy munkacsoport tizenöt éve. In: Demonológia és boszorkányság Európában. /Studia Ethnologica Hungarica 1./ Szerk.: Pócs Éva. (Budapest, 2001, 9–19. pp., (továbbiakban: Pócs 2001) 9. p.
- ³⁹ Pócs 1983, 136. p.; R. Várkonyi Ágnes: Közgyógyítás és boszorkányhit. (Mária Terézia boszorkánypereket beszüntető törvényének újragondolásához.) *Ethnographia* 101 (1990) 3. 384–437. pp., 386. p.
- ⁴⁰ Schram Ferenc: Boszorkányok, boszorkányság Magyarországon. In: Magyarországi boszorkányperek 1529–1768. III. Szerk.: Schram Ferenc. (Budapest, 1982, 13–112. pp., 31. p.; Kristóf Ildikó: Boszorkányok, „orvos asszonyok” és „parázna személyek” a XVI–XVII. századi Debrecenben. *Ethnographia* 101. (1990) 3. 438–466. pp., 456. p.; Kristóf Ildikó: Közösségi konfliktusok és boszorkányvád a 17–18. századi Debrecenben. In: Társadalmi konfliktusok. /Rendi társadalom–polgári társadalom 3./ Szerk.: Á. Varga László. Salgótarján, 1991, 59–67. pp., 65. p.; Kiss András: „Vesd ki az gonoszt közüléd” In: Boszorkányok, kuruzslók, szalmakoszorús paráznák. Vál. bev.: Kiss András. (Bukarest–Kolozsvár, 1998, 5–45. pp., 24. p., 27. p.; Kristóf Ildikó: „ördögi mesterséget nem cselekedtem” A boszorkányüldözés társadalmi és kulturális háttere a kora újkori Debrecenben és Bihar vármegyében. (Debrecen, 1998, 132. p. (továbbiakban: Kristóf 1998).
- ⁴¹ Koncz 2000, 238. p.
- ⁴² Csalás: Források 1997, 433. p.; emberölés: A magyarországi boszorkányság forrásai I. Szerk.: Bessenyei József. (Budapest, 2000, (Források 2000) 137–138. pp.; méregkeverés: Források 2000, 499–503. pp.; magzatelhajtás: Források 1997, 129–133. pp., Források 2000, 192. p.; csecsemőgyilkosság: Források 1997, 236–242. pp.; lopás: Források 1997, 436. p., Források 2000, 41. p.
- ⁴³ M. Antalóczy 2001, 108–109. pp.
- ⁴⁴ Kiss 2002, 35. p.
- ⁴⁵ Molnár Éva: Boszorkányperek Magyarországon a XVII–XVIII. században. Budapest, 1942, 33–34. pp.; Kovács 1977, 351. p.; Klaniczay Gábor: Gerar van Swieten és a babonák elleni harc kezdetei a Habsburg monarchiában. In: A felvilágosodás jegyében. Tanulmányok H. Balázs Éva 70. születésnapjára. Szerk.: Klaniczay Gábor–Poór János–Ring Éva. (Budapest, 1985, 33–69. pp., 58. p., 69. p., 100. jegyzet; Klaniczay 1986, 265. p.; Klaniczay Gábor: Boszorkányhit, boszorkányvád, boszorkányüldözés. In: Klaniczay Gábor: A civilizáció peremén. Kultúrtörténelmi tanulmányok. (Budapest, 1990, 261–298. pp., 378–386. pp., 272. p., 381. p., 36. jegyzet; Klaniczay Gábor: A boszorkányüldözés Közép- és Kelet-Európában. (Vázlat egy összehasonlító áttekintéshez). In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk.: Rihmer Zoltán–Tusor Péter–Thoroczkay Gábor. (Budapest, 1998, 399–416. pp., (továbbá: Klaniczay 1998) 408. p., 410. p.; Bagi 2001, 184. p.
- ⁴⁶ Klaniczay 1998, 407. p.
- ⁴⁷ Tripartitum I. R. 15. c.; Kiss 2002, 37. p.
- ⁴⁸ Bagi 2001, 179. p.; Kwiatkowski, Ernest: Die Constitutio

- Criminalis Thesiana. (Innsbruck, 1903, 30–31. pp.; Szlemenics 1865, 48–49. pp., Hajdu Lajos: A Habsburg-birodalomban 1752–1769 között végrehajtott büntetőjogi kodifikáció jogtörténelmi értékelése. Acta Fac. Pol-Jur. Univ. Sci. (Budapest, 1963, Tom. V. 81–114. pp., 83. p.; Hajdu Lajos: Büntetés és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában. (Budapest, 1985, 10. p.; Mezey Barna: A polgári kori büntetés-végrehajtás. In: Magyar jogtörténet. Szerk.: Mezey Barna. (Budapest, 1996, 306–324. pp., 308. p.; Béli Gábor: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. (Budapest–Pécs, 1999, 151. p.) (továbbiakban: Béli 1999)
- ⁴⁹ Fayer László: Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye I/1. (Budapest, 1896, 138. p.)
- ⁵⁰ Makay 1899, 277. p.; Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. Szerk.: Komáromy Andor. (Budapest, 1910, 641–642. pp., 716–717. pp.) (továbbiakban: Oklevéltár 1910); Klaniczay 1985, 35–36. pp.; Klaniczay 1986, 260. p.; Béli 1999, 197. p.
- ⁵¹ Kristóf 1998, 24. p.
- ⁵² Bató Szilvia: A magzatelhajtás a 18–19. századi magyar jogtudományban (jogirodalom és büntetőjogi tervezetek). (Collega 6 (2002/2) 64–70. pp.); Bató Szilvia: A magzatelhajtás tényállása az osztrák és a magyar jogtudományban a Theresianától 1848-ig. Acta Jur. et Pol. (Szeged, 2002. Tom. LXIII. Fasc. 2.)
- ⁵³ Magyarországi boszorkányperek 1529–1768 I. Szerk.: Schram Ferenc. 8Budapest, 1970, 123. p. (Boszorkányperek 1970)
- ⁵⁴ Bónis-Degré-Varga 1996, 180–181. pp.
- ⁵⁵ Komárom 1589: „Ha a vádlott 25-öd magával tisztító esküt tesz, felmentetik; ha nem: akkor a vádló harmad magával esküdjék fejére s a vádlott megégettetik.” Oklevéltár 1910, 72; Aranyosszék 1696: „egyéb gravis circumstantiák is vannak: melyekre nézve tetszett a törvénynek, hogy az boszorkányok beusáztatott próbájok szerént vettessék az vízbe és ha le nem megyen, megvallatván complicesseinek kimondásáért megégettessék; ha pedig lemegyen: szavavehető ötöd magával mentse meg magát, s maradjon meg élete, jó circumscriptio alatt.” Oklevéltár 1910, 184. p.; Belső-Szolnok megye 1713: Ítélet, mely május 31-én kelt: Vettessék próbára az incatta; ha lemegyen, absolváltatik, ha peniglen le nem megyen, megégettessék.” Oklevéltár 1910, 257. p.
- ⁵⁶ Tóth G. Péter: „Mit tud, látott avagy hallott azon tanú?” Tanúvallomások és maleficium-narratívok a magyarországi boszorkányperekben. In: Demonológia és boszorkányság Európában. /Studia Ethnologica Hungarica I./ Szerk.: Pócs Éva. (Budapest, 2001, 199–225. pp., (továbbiakban: Tóth G. 2001a)
- ⁵⁷ Tóth G. Péter: Folyampróba–liturgikus vízpróba–boszorkányfűrésztés. In: Demonológia és boszorkányság Európában. /Studia Ethnologica Hungarica I./ Szerk.: Pócs Éva. (Budapest, 2001, 249–291. p., (továbbiakban: Tóth G. 2001b) 274. p., 278. p.; Eredetileg csak a bizonyítást rendelték el, majd ennek függvényében hoztak később ítéletet. Ezt legjobban egy Kolozsváron 1629-ben keletkezett forrás bizonyítja: „az bizonyosságokhoz képest incata vízben való bútatással megpróbáltassék elsőben, annak utána ahoz képest törvényt pronúciálnak ö kglmek s az torturáról is deliberálnak.” Oklevéltár 1910, 99.
- ⁵⁸ Pócs 2001, 17. p.
- ⁵⁹ Bagi 2001.
- ⁶⁰ Bessenyei 1997, 11–12. pp.; Kiss 2002, 35. p.
- ⁶¹ Források 1997, 242–243. pp.
- ⁶² Források 1997, 185, 251. pp.; Források 2000, 296. p.
- ⁶³ Pócs Éva 1983, 135. p.
- ⁶⁴ Hajdu 1985; Hajdu Lajos: Bűnözés és büntetőbíráskodás a XVIII. század hetvenes éveinek Magyarországon. Budapest, 1996.
- ⁶⁵ M. Antalóczy 2001.
- ⁶⁶ Kristóf 1998.
- ⁶⁷ M. Antalóczy 2001, 111. p.
- ⁶⁸ Both Ödön: Szeged város büntetőbíráskodása 1848-ban. Acta Jur. et Pol. (Szeged 1958.) Tom. IV. Fasc. 1; Both Ödön: A stuprum violentum a kései feudális magyar büntetőjogban. Acta Jur. et Pol. (Szeged 1977.) Tom. XXIV. Fasc. 2.

Villányi József:

A Párizsi Parlament középkori történetéhez*

Tanulmányomban vázlatosan szeretném ismertetni a francia monarchia egyik legfontosabb és leghatalmasabb intézményének, a párizsi Parlamentnek a XII–XV. századi történetét. Céлом a bíróság szervezete és működése révén a francia igazságszolgáltatás bemutatása, annak minden visszasságaival és haladó vonásaival együtt. A Parlament kiterjedt hatásköre, sajátos helyzete ugyanakkor azt is lehetővé teszi, hogy betekintést nyerjünk a monarchia törvényalkotási és közigazgatási tevékenységébe.

A Parlament feladatainak sokszínűsége és szerteragózsága nem érhető meg történelmi előzmények nélkül.

Franciaországban kezdetben a politikai jellegű gyűléseket a Mars vagy Mallum mezején hívták össze. Később a Mallum bírósága névvel illették a Király Bíróságát

(*La Cour du Roi*) is, amelyen a hatalmasabb vazallusok, az egyházi főméltóságok és a korona magas rangú tisztviselői vehettek részt. Évente csak két alkalommal hívták össze ezt a törvényszéket: Mindenszentekkor és Pünkösdkor. A résztvevők az igazságszolgáltató tevékenység mellett politikai, közigazgatási és az államkincstárt érintő kérdésekben is tanácskoztak. A bíróság rendelkezéseit az *Olim* név alatt bocsátották ki.

A Király Bíróságához, a *Curia Regishez*, az ország bármely lakosa fordulhatott. A királyság egész területe elvileg közvetlenül az uralkodó hatalma alatt állott, így bármely per a bíróság elé kerülhetett: vagy első fokon, mint a királyi tisztviselők, az uralkodó oltalma alá helyezett közösségek és személyek ügyei, vagy másodfokon. A Király Bíróságának kizárólagos hatáskörébe tartozott – a pairek jelenlétében – a vazallusok feletti ítéletkezés is.

A királyi hatalom megerősödése, és ezzel együtt a bíróság hatáskörének kiszélesedése megkövetelte, hogy az ügyek gyorsabb és szakszerűbb elintézése érdekében a *Curia Regis* több részre váljon szét: a Nagy Tanácsra (*Grand Conseil*), a Parlemlentre (*Curia Parlemlenti*) és a Számvevő Kamarára (*Chambre des Comptes*). Ez az elkülönülés a XII. század végén következett be. A Parlemlent igazságszolgáltató jogköre IX. (Szent) Lajos uralkodása alatt alakult ki, és ekkor foglalta el székhe-

lyét Párizsban.¹ „A Parlement ekkor vált az egész királyság legfelsőbb bíróságává, jogtudós tagjai pedig a központosítás legfontosabb eszközeivé.”²

I. A PARLEMENT FELÉPÍTÉSE

A *Curia Parlementis* három kamara alkotta:

1. „A Nagy Kamara (*Grand` Chambre*) volt hivatott jelképezni az intézmény egységét és gyakorolt vitathatatlan hatalmat a bíróság valamennyi tagja felett.”³ Első fokon ennek a kamarának a hatáskörébe tartozott a regálékkal, az apanázzsal, a korona jogaival és a királyi uradalmakkal kapcsolatos perekben, a pairek, az Egyetem, a párizsi Hotel-Dieu és a királyi oltalom (*la sauvegarde du roi*) alá helyezett személyek és közösségek ügyeiben való bírászkodás. Másodfokú bíróságként járt el a sénéchalok és a baillik ítéletei, valamint a Márványtábla (*Table de Marbe*) határozatai elleni fellebbezések alapján. A Nagy Kamara vizsgálta felül a másik két kamara döntéseit, helybenhagyva, megváltoztatva vagy megsemmisítve azokat. Sőt, „az állandó tiltakozások ellenére a Nagy Kamara más királyi bíróságok ítéleteit is felülbírálta.”⁴ Kizárólag ez a kamara hirdethette ki a többi kamara által meghozott ítéleteket.

Hivataluk elfoglalása előtt a Nagy Kamara elnöke és tanácsosai előtt tették le az esküt azon királyi tisztségviselők, akik igazságszolgáltató jogkörrel rendelkeztek. Ez a kamara eskette fel és iktatta be tisztségükbe a baillikat, sénéchalokat, a kormányzókat (*gouverneur*), a kapitányokat (*capitaine*), az admirálisokat és a marsallokat. Az ünnepélyes tanácskozásokat, a *lits de justice-eket*, „igazság fekhelyeiket” is itt tartották. Kizárólag a Nagy Kamara ülésein jelent meg a király, ha jelenlétével befolyásolni kívánta valamely fontosabb ügy eldöntését. Ezt a kamarát a három elnökön kívül tizenöt világi és tizenöt egyházi tanácsos alkotta, és ez a létszám – az elnökök számának négy, majd öt főre történő emelkedésétől eltekintve – lényegében nem változott az azt rögzítő 1345 március 11-i ordonnance-tól kezdődően egészen a francia forradalomig.⁵

A Nagy Kamara a büntető ügyek eldöntésére saját világi tagjai közül jelölt ki kilenc tanácsost, akik a kis toronyban ülészttek. A Büntetőjogi Tornycska (*Tournelle Criminelle*) hatáskörébe tartoztak az emberöléssel (homicide), emberrablással (rapt), házasságtöréssel (adultere), erőszakos közöszlással (viol), testi sértésekkel (*coups et blessures*), csalásokkal (*fraudes*), gyámok, gondnokok, más vagyongazdálkodók hanyag kezelésével (*négligences coupables des tuteurs, curateurs, administrateurs*) kapcsolatos perek, valamint a háború esetén kivetett váltságdíjra (*gage de bataille*) vonatkozó jogviták. „Az 1454. áprilisi Montils-les-Tours-i ordonnance 25. cikkelye kimondta, hogy a Nagy Kamara csak a fővesztéssel (*peine capitale*) járó ügyekben ítélezhet, míg egyéb perekben az egyik elnök néhány tanácsos jelenlétében bírászkodik egy másik teremben,”⁶ azaz a Büntetőjogi Tornycskában. Az ordonnance így szinte korlátlan hatáskört biztosított büntetőjogi ügyekben a Tornycska tanácsosai számára, megteremtve az 1515-ben bekövetkezett önálló kamarává válás alapjait.

2. A Vizsgálatok Kamaráját (*Chambre des Enquetes*) 1306-ban hozták létre a vizsgálatok mesterei (*maitre des enquetes*) címet viselő tanácsosok. Szent Lajos uralkodása során is már egy önálló bizottságot alkottak a bizonyítékok felkutatásával és összegyűjtésével megbízott, a Nagy Kamara saját tagjai közül választott bírák. A mesterek egy csoportjának, akiket kihallgatónak (*auditeur*) neveztek, kellett a perbeli cselekmény helyszínére kimenni és ott a tanúk kihallgatásával, a bizonyítékként felhasználható iratok és más tárgyi bizonyítási eszközök összegyűjtésével a vizsgálatot lefolytatni. A tanácsosok másik kategóriája, akik a vizsgálók (*regardeur, entendeur des enquetes*) megjelölést viselték, bírálta el az ügyeket a kihallgatók jelentései alapján.⁷ Ez a megkülönböztetés volt az alapja a később kialakított jelentéstevő (*rapporteur*) és bírászkodó (*jugueur*) tanácsosok közötti különbségtételnek. Az önálló kamara 1306-ban történt létrehozását követően, az 1345. március 11-i ordonnance megszüntette a vizsgálatok mestereinek fenti kettéosztottságát. Kezdetben a Vizsgálatok Kamarájának hatáskörébe csak a baillik, sénéchalok, a királyi biztosok vagy a parlamenti megbízottak (*commissaires*) – akiket a Vizsgálatok Kamarájának tagjai közül neveztek ki – által lefolytatott vizsgálatok feldolgozása tartozott. „Feladata csupán a vizsgálatok során rögzített tények valósága és létezésének felőli döntés volt.”⁸ Hamarosan az írásbeli perek során felmerülő közbenső vitákkal is ez a kamara foglalkozott, mely feladat, hatáskörének egyik legfontosabb alkotóelemévé vált. A Vizsgálatok Kamarája járt el az egyszerű szóbeli fellebbezések esetében is. A vizsgálatok mesterei döntöttek a közbenső ügyekben (*affaires incidentes*) is, azaz olyan vitákban, amelyek már folyamatban lévő írásbeli perekhez kapcsolódtak. A hatáskörök tisztázatlanságát jól jelzi, hogy ez a kamara ítélezett kis büntetőügyekben (*procès de petit criminel*), azaz olyan perekben, ahol a főügyész (*procureur général*) nem indítványozta megszügyenyítő büntetés (*peine infamante*) kiszabását.⁹ Az uralkodónak jogában állott az ügyeket a Vizsgálatok Kamarájától elvonni és a Nagy Kamara elé terjeszteni. A XVI. század folyamán ez a kamara, amely soha nem tartott ítélezési szünetet, látta el a Szüneti Kamara (*Chambre des Vacations*) feladatát. Az 1345. március 11-ei ordonnance rögzítette véglegesen a Vizsgálatok Kamarája tagjainak számát: két elnök mellett huszonnégy egyházi és tizenhat világi tanácsos alkotta ezen testületet.¹⁰

3. A Kérvények Kamaráját (*Chambre des Requetes*) az uralkodóhoz érkezett kérelmek átvizsgálásával megbízott tanácsosok hozták létre 1291-ben. Akárcsak a vizsgálatok mesterei, a kérvények mesterei (*maitres des requetes*) is kezdetben a Nagy Kamara delegált tagjai voltak. A Kérvények Kamarájának tanácsosai két szekcióban dolgoztak: négy mester a dél-francia nyelvjárásban (*langue d'oc*), hat mester az észak-francia nyelvjárásban (*langue d'oïl*) írott keresetekkel foglalkozott. Hosszú Fülöp 1318. november 17-i ordonnance-ában megszüntette a kamara kettéosztottságát, és tagjainak számát négyre csökkentette, akik közül kettő világi mester volt.¹¹ A Kérvények Kamarájának hatáskörébe kezdetben csak a keresetek megvizsgálása és az igazság-

szolgáltató leveleknek (*lettre de justice*) a király nevében történő kibocsátása tartozott. „Ezen levelek felhatalmazták a keresetet indító felet (*plaidieur*), hogy ellenfelét a Parlement elé idézze.”¹² A kérvények mesterei döntöttek az igazságszolgáltató levelekkel szembeni tiltakozások ügyében is. Fellebbezések esetén ők állították ki azon okiratokat, melyekben az első fokon eljáró bírót és a feleket a Parlement elé idézték. Az idézés kibocsátása előtt azonban ellenőrizték, hogy a jogorvoslatot az előírt határidőn belül terjesztették-e elő.¹³ Ha egy ügy vizsgálatát a megbízottak nem fejezték be határidőre, akkor ezeket a Kérvények Kamarájának mesterei dolgozták fel az ítélezési szünet alatt. A Vizsgálatok Kamarája mellett így a Kérvények Kamarája is néha Szüneti Kamaraként működött.¹⁴ V. Károly 1364. novemberi ediktumában elrendelte, hogy ez a kamara bíraskodjon első fokon a *committimus*¹⁵ kiváltságával rendelkező felek személyiállapoti és birtokpereiben, miután ellenőrizte, hogy a felperes rendelkezik-e ezen privilégiummal.¹⁶ A Kérvények Kamarája ítélezett azon ügyekben is, amelyek a kereset és egy egyszerű előterjesztés alapján azonnal elbíráhatóak voltak. A Parlement ügyvédei is az őket személyesen érintő ügyekkel a Kérvények Kamarájához fordultak. A király is ezen kamara elé terjeszthette azon pereket, melyekben a feleket eredetileg a senechalok vagy baillik elé idézték, elvonva így tőlük az adott ügyet. A kamara első fokon hozott ítéletei ellen a Nagy Kamarához lehetett fellebbezni.

II. A PARLEMENT VEZETŐI, TAGJAI ÉS AZ ÜLÉSEIN RÉSZTVEVŐ SZEMÉLYEK

1. A király (*le roi*) a Parlement önállósodásától kezdve gyakran elnökölt a bíróság ülésein. A határozatok elnevezése is különbözött aszerint, hogy az uralkodó részt vett-e az ítékezésben, vagy sem. A mandato regis a király jelenlétében, míg a mandato curiae a távollétében hozott döntések elnevezésére szolgált.¹⁷ Egyes esetekben az uralkodó a Parleментом megvitatta szabta ki a büntetést, más alkalommal minden megbeszélés nélkül a monarcha egyedül határozta meg az alkalmazandó szankciót. A király főleg a büntetőjogi ügyek elbírálásában vett részt. Az uralkodó a XIV. században már egyre ritkábban elnökölt a Nagy Kamará ülésein, és ezen időszakról kezdődően rendszerint csak a Nagy Tanács keretén belül bíraskodott. A Parlement ülésein csak akkor vett részt, ha valamely fontosabb ügy személyét vagy a korona jogait érintette. Mindig jelen volt azonban a pairek közötti jogviták elbírálása során.

A királynak jogában állt megsemmisíteni (*casser*) a legfelsőbb bíróság határozatait, vagy a Parlement korábbi döntéseivel (*ügynevezett szokásával = usages*) vagy a tanácsosok többségének véleményével ellenkező ítéletet hozni. Volt, amikor arra kötelezte a bíróságot, hogy rendelkezéseit foglalják be a határozatba, máskor az eljárás elhalasztását kérte, mivel személyesen akart az ügyben ítélni, vagy csak véleményét akarta ismertetni a Parleментом a per kapcsán. A királynak a legfelsőbb bíróság döntéshozatalába történő beavatkozásai XIII–XIV. században teljesen elfogadottak voltak, hiszen mint azt E. Boutaric francia jogtudós is megjegyezte: „Az igaz-

ság az uralkodótól eredt, ki így az igazságszolgáltató hatalom gyakorlását tetszése szerint vehette vissza.”¹⁸

Az uralkodói beavatkozások másik formája volt az ügyelvonás (*évocation*). A királynak – éppen igazságszolgáltató hatalmából következően – jogában állt a Parlementtől vagy más bíróságtól elvonni a folyamatban lévő ügyeket, és azokat saját Királyi Tanácsa (*Conseil du Roi*) elé terjeszteni.¹⁹ A perelvonást a felek is indíthaták, ha kétségbe vonták a Parlement tagjainak pártatlanságát, vagy az eljárást szerették volna lerövidíteni, esetleg a túl nagy perköltséget elkerülni. A Parlement az elvonást kérelmező feleket gyakran megfenyegette, és szembeszállva a királyi akarattal, sokszor tagadta meg az ügyek átengedését, akár saját, akár az uralkodónak engedelmeskedő, alsóbbrendű tisztviselőit is börtönbe vettette. Később a Parlement már csak eredménytelen tiltakozásokat, figyelmeztetéseket (*remontrance*) intézett egy-egy ügyelvonás kapcsán az uralkodóhoz.

A XIII. századtól kezdve politikai gyűléseket is tartottak a Parlementben, amelyeket a XIV. századtól az igazság fekhelyének (*lits de justice*) neveztek. Az uralkodó mellett a korona főbb hivatalnokai és az állam főméltóságai vettek részt ezeken a tanácskozásokon. „Az intézmény szerepe az volt, hogy nagyobb nyilvánosságot és támogatást adjon a királyi akarat megnyilvánulásainak.”²⁰ Az igazság fekhelyei során vett részt az uralkodó egy-egy országos jelentőségű ítélet meghozatalában, esetleg egy ordonnance kihirdetésében. Később ezen alkalmakkor iktatták be (*energistrer*) és hirdették ki (*déclaler*) az edictumokat.

2. A kancellár (*chancelier*) volt a Parlement legfőbb vezetője. Ő elnökölt minden évben az ünnepélyes nyitó ülésen, melyre télen, Szent Márton másnapján került sor. Előtte tették le hivatali esküjüket ezen alkalomkor a tanácsosok és a Parlement többi tisztségviselői, a Szent Evangéliumra fogadván, hogy az uralkodó akaratának és az ordonnance-ok rendelkezéseinek megfelelően fognak eljárni. Ő iktatta be tisztségébe a legfelsőbb bíróság első elnökét, felolvastván a király kinevező levelét. A kancellár ellenőrizte a Nagy Kamarában a tanácsosok megválasztását. Az ordonnance-okat és a királyi okiratokat is ő terjesztette a Parlement elé, és rendelte el azok beiktatását, majd felügyelte végrehajtásukat. Ellenőrizte a tanácsosok munkáját, és ha valamely ügy politikai vagy jogi szempontból bonyolultnak mutatkozott, a Parlement a döntés meghozatala előtt kikérte a kancellár véleményét. Az uralkodó képviselője lévén jogosult volt azon ügyeket magához vonni, melyek elbírálása kapcsán hatásköri vita alakult ki a Parlement és a Számvevőkamara között.²¹ Ő hívta össze a kamarákat, és több alkalommal a legfelsőbb bíróság elnökeivel tanácsulást alkotva, tárgyalta meg egy-egy fontosabb kérdést. A kancellár maga is nevezhetett ki megbízottakat a per során elrendelt vizsgálatok lefolytatására. Közvetítőként szolgált a Parlement és a király között, tolmácsolva a monarcha akaratát és továbbítva az uralkodó felé a bíróság hozzá intézett tiltakozásait.

A kancellárt az uralkodó nevezte ki. A Parlement tanácsosai csak egy rövidebb időszakban vehettek részt a tisztségre alkalmas jelölt kiválasztásában.²²

3. **Az elnökök** (*présidents*) irányították ténylegesen a legfelsőbb bíróság munkáját, mivel a kancellár – annak ellenére, hogy ő volt a Parlement legfőbb vezetője – számos politikai feladata miatt, nem tudta ellátni a bíróság mindennapos tevékenységének koordinálását. Az elnökök közül legfontosabb szerepe a Nagy Kamara első elnökének (*premier président*) volt. Hatalma nemcsak a Nagy Kamarára, hanem az egész Parlementre kiterjedt. Helyettesítette a kancellárt, feleskette az ügyvédeket (*avocat*), a prokurátorokat (*procureur*), a jegyzőket (*greffier*), a teremőröket (*huissier*). Legfontosabb feladata a Nagy Kamara üléseinek vezetése, elnöklés a Parlement kamaráinak közös tárgyalásain, a rendeletek és ordonnance-ok betartásának ellenőrzése volt. Az első elnök a Parlement tagjai fölött fegyelmi jogkört is gyakorolt. Ő iktatta be hivatalába a párizsi prévót-t. VI. Károly őt bízta meg a főváros védelmének megszervezésével is.²³

Az első elnöknek alárendelve a Nagy Kamarán belül még öt másik elnök is működött. A többi kamara élén is elnökök álltak, de szerepük kevésbé volt fontos, mint a Nagy Kamara elnökeié. Kezdetben mindig a legidősebb tanácsosok töltötték be ezt a tiszteket, és az elnöki címen kívül sem öltözték, sem illetményük nem különbözött a többi parlamenti mesterétől. A Vizsgálatok Kamarájának két, a Kérvények Kamarájának egy elnöke volt. „Az elnökök feladatkörébe tartozott az ülések rendjének fenntartása (*police des audiences*), a rendeletek és ordonnance-ok betartatása, és a határozatok kihirdetése (*prononcer les arrêts*), szükség esetén módosítása (*corriger*).”²⁴ Az 1499. márciusi Bois-i ordonnance elrendelte, hogy a Nagy Kamara és a Vizsgálatok Kamarája elnökei kéthetente, de legalább havonta egyszer szerdánként, vacsora után üljenek össze és vizsgálják meg a Parlementre vonatkozó összes rendeletet és ordonnance-ot. Kamaránként két-két tanácsos lehetett még jelen ezeken az üléseken. Együtt vitatták itt meg a fontos kérdéseket, és jelezték a törvénsértéseket. A hanyag tanácsosok illetményét (*gages*) egy vagy több hónapra felfüggeszthették, és feljegyezték a kiszabott fegyelmi (*blames*) és egyéb büntetéseket (*peines*), hogy arról a királyt kívánságára, de legalább évente kétszer tájékoztassák. Az elnökök nevezték ki a tanácsosok közül a vizsgálatokat lefolytató megbízottakat (*commissaires*), gyakran kikérve a legidősebb egyházi és a legidősebb világi tanácsos véleményét, ügyelve egyben arra is, hogy egyenlő arányban osszák el ezen feladatokat a fiatalabb és az éltebb bírák között. Az elnökök csak meghatározott jövedelem-nagyságot meghaladó uradalmak (*seigneuries*), illetőleg grófságok (*comtés*), hercegségek (*duchés*), valamint püspökségek (*évéchés*) és apátságok (*abbaye*) peres ügyeiben járhattak el megbízottként, s ekkor is szigorúan csak a törvénykezési szünetek alatt. Az ülésszakok közötti szünetekben az elnökök, néhány tanácsos kíséretében, bizonyos sürgős ügyekben ítéelkeztek is.

Az elnököket kezdetben a király nevezte ki. Később a Parlement a jelöltek közül kiválaszthatta a legalkalmasabbakat, korlátozva így az uralkodó kinevezési jogát. V. Károly megadta azt a privilégiumot a Legfelsőbb Bíróságnak, hogy maga választhassa meg elnökeit, miként az első alkalommal meg is történt 1366. február 16-án.²⁵

4. **A tanácsosokat** (*conseiller*) kezdetben a parlement mesterei (*maitres du parlement*) névvel illették: *magistri curiae*, *magistri camerae*, *parlementi*, *magistri tenentes parlamentum*. Amennyiben a tanácsosok összességéről kívántak szólni, akkor a Parlement urai (*seigneurs du Parlement*) kifejezést használták. A XIV. század második felétől a tanácsos elnevezés egyre gyakoribbá válik, de számos okiratban használják a többi kifejezést is, főleg a parlement urait. A legfelsőbb bíróság tagjai két eltérő helyzetű társadalmi csoportból származtak: voltak világi és egyházi tanácsosok. A legfontosabb és kivételt csak ritkán és időlegesen elszenvadó szabály az volt, hogy klerikus tanácsosi helyet csak egyházi személy, míg laikus bírói státuszt csak világi személy tölthetett be. A tisztség elnyeréséhez kapcsolódó többi szabály már korántsem volt ilyen állandó.

Kezdetben, a XIII. század folyamán a király nevezte ki a tanácsosokat, miután meghallgatta a kancellár és a Királyi Tanács tagjainak véleményét. Az uralkodó minden egyes ülés előtt megismételte a kinevezési eljárást, és értesítette az érintetteket. Az első elnöknek megparancsolta, hogy fogadja az új tagok esküjét, és iktassa be őket a tisztségükbe. VI. Fülöp 1343. április 8-ai ordonnance-ában bevezette az ajánlási eljárást (*présentation*). Egy különbizottság (*commission spéciale*), amely az ő elnöklete alatt a kancellárból, a Parlement elnökeiből és a Királyi Tanács tíz világi és egyházi tanácsosából állott, jelölte ki minden egyes ülés végén azon személyeket, akik a következő parlamentum tagjai lettek. Az így felállított listát a király megvizsgálta, és rendszerint nem változtatott semmit azon. Két évvel később, Fülöp lehetővé tette a Parlement számára, hogy maga ajánljon jelölteket a megüresedett helyekre. VI. Károly 1389. február 5-ei ordonnance-ában elrendelte, hogy csak azon személyek lehetnek a legfelsőbb bíróság tagjai, akiket a kancellár és a Parlement alkalmasnak tartott a tisztségre, és ez alapján az uralkodó kinevezett. Több jelölt esetében a Parlement választotta (*élire*) ki közülük a 3 legalkalmasabb személyt. Mivel egy posztra rendszerint több jelölt akadt, így a választás (*élection*) állandó szabállyá vált.

A XV. század elejétől fogva számos ordonnance megerősítette ezt a szokást, szabályozva a választás menetét. A kancellár elnökletevel összeült kamarák a Nagy Kamara termében együttes ülésükön megválasztották a jelöltek közül azt a három személyt, akik a legalkalmasabbak voltak a tisztség betöltésére, és megfelelő ismeretekkel, valamint jó hírnévvel bírtak. Jelölt csak jogvégzett ember lehetett, és a jogi tanulmányokon túl megfelelő gyakorlattal (*stage*) is rendelkeznie kellett. Figyelemmel arra, hogy a legtöbb tanácsos korábban a Parlementben vagy a Chateletben volt ügyvéd (*avocat*), így teljes mértékben megfeleltek a fenti követelményeknek. A Parlement igyekezett olyan tanácsosokat választani, akik a királyság legkülönbözőbb régióiból jöttek, mivel a bíróság igyekezett joghatóságát a monarchia valamennyi területre kiterjeszteni, és így minél több olyan személyre volt szüksége, akik az eltérő tájegységek szokásait jól ismerték. A jelöltek levélben juttatták el pályázatukat a Parlementnek, amelyben természetesen megemlégték a tisztség betöltésére vonatkozóan kapott királyi és nagyúri ígérete-

ket is. Ezeket a leveleket a Parlement előtt felolvasták. A tanácsosi címet megpályázóknak le kellett mondaniuk minden tisztségükről, kivéve, ha megszerezték a király engedélyező levelét (*lettre de grace*). A jelöltek alkalmasságát és érdemeit a Nagy Kamara és a kancellár által kinevezett tanácsosoknak kellett előzetesen, és a lehető legrövidebb időn belül megvizsgálniuk. Véleményüket jelentés (*rapport*) formájában juttatták el a Parlementnek, amelyik ennek alapján döntött a pályázók személyéről. A szavazás során a jelölt elhagyta a termet. Ha a kancellár nem volt jelen, feladatát egy elnök, általában az első elnök látta el. Neki adta át a jegyző a szavazás eredményét, és az ő jóváhagyására volt szükség a választás érvényességéhez. Szavazat-egyenlőség esetén a kancellár, illetve távollétében az első elnök szavazata döntött. A választás eredményét kihirdették. A bíróság által kiválasztott három jelölt közül ezt követően az uralkodó nevezte ki a neki tetszőt a tanácsosi tisztségre. A választás befejezése, az eredmény kihirdetése, a jelöltnak az uralkodó általi kinevezése után a kancellár utasította a jegyzőt, hogy foglalja írásba a fogadólevelet (*lettre de réception*). Ezt az okiratot a király pecsétjével látták el. Az új tanácsost az első elnök fogadta és iktatta be (*recu et installé*) tisztségébe. Előtte tette le az esküt, melyben a Parlement szabályainak (*réglements du parlement*), a törvényeknek (*lois*), valamint az uralkodó parancsainak tiszteletben tartását fogadta meg. Fogadásának (*réception*) napján az új tanácsos meghatározott illetéket (*droits*) fizetett a Parlement kápolnájának fenntartására, melyet Szent-Miklós – a bírák védőszentje – tiszteletére emeltek.

A Nagy Kamara megüresedett tanácsosi helyére mindig a Vizsgálatok Kamarájának legidősebb mesterét választották. Ezen utóbbi kamarába és a Kérvények Kamarájába már külső személyeket is választhattak, akik rendszerint a Parlement jegyzői, ügyvédei vagy a Chatelet ügyvédei voltak.²⁶

A Parlement eskü letételével, amelyben az új bíró kijelentette, hogy sem ő maga, sem más az ő érdekében nem tett ígéretet vagy adott ajándékot senkinek a tisztség elnyerése érdekében, valamint szigorú bírságokkal és büntetésekkel igyekezett megakadályozni a tanácsosi tisztség megvásárolhatóságát (*vénalité*). A XV. században azonban az uralkodói kincstár kiürülése mintegy hivatalos és törvényes szintre emelte ezt a korábban annyira tiltott szokást, sőt az itáliai háborúk költségeinek egy részét is az így befolyt pénzüsségekből fedezték.²⁷

A tanácsosi jogviszony megszűnésének leggyakoribb oka a parlamenti mester halála, vagy olyan tisztség elnyerése volt, amely összeférhetetlen volt a bírói hivatással – a Vizsgálatok Hoteljébe, vagy a Nagy Tanács tagjává történt kinevezés jelentette ezt az esetet legtöbbször. A XV. századtól kezdve azonban egyre inkább teret nyert a lemondás intézménye (*résignation*). A tanácsos, valamely méltányos (*honorable*) okból bejelentette a Parlementnek, hogy le kíván mondani tisztségéről, és megnevezte azt a személyt is, akit maga helyett szívesen látott volna a megüresedett státuszban. A legfelsőbb bíróság ezután vizsgálatot rendelt el a lemondás körülményeire vonatkozóan. „Ha a lemondás önkéntes (*volontaire*), minden megegyezéstől, vagy megállapo-

dástól mentes (*libre de tout pacte ou convention*), őszinte (*honnête*), és a szabályoknak megfelelő (*conforme aux réglements*) volt, és ha a kijelölt személyt alkalmasnak (*capable*) és méltónak (*digne*) ítélték, a Parlement szavazás nélkül elfogadta a lemondást”²⁸, és egyidejűleg döntött a jelölt személyéről. Ezt követően az uralkodó és a Nagy Tanács elé terjesztették a döntést, akiknek a jóváhagyására volt szükség a lemondás érvényességéhez. A lemondó beteg, idős, vagy más tisztséget elnyert tanácsos utódjául általában fiát, vejét, fiatalabb testvérét, vagy más rokonát, ritkán idegen személyt jelölt ki. Az így megnevezett személyre (*résignataire*) vonatkozóan, valamint a lemondás érvényességével kapcsolatban lefolytatott kedvező vizsgálat után szavazás nélkül, a király hozzájárulásával a Parlement a jelöltet beiktatta tisztségébe. A lemondó tanácsos (*résignant*) a XV. század végétől kezdve gyakran élete végéig folyamatosan megkapta a korábbi illetménye egy részét, sőt gyakran annak teljes összegét. Mindezeket túl megillette az a jog, hogy a kijelölt személy tisztségének megüresedése esetén visszatérhetett a Parlementbe (*droit de retour*), elfoglalva korábbi posztját.

A tisztség megszűnésének okai közé tartozott még az idős kor, valamint az egészségi állapot olyan mértékű megromlása, amely megakadályozta a tanácsost feladatának megfelelő ellátásában. Az idős, vagy beteg bírák általában lemondtak tisztségükről, és a Parlement, mint nyugdíjat (*pension de retrait*) biztosította számukra a korábbi illetményük egy részét.

A tanácsosi jogviszony megszüntetésének egyik legritkábban előforduló esete volt a tisztségre való méltatlanság miatti felmentés (*destitution pour indignité*). Itt említhetjük meg Guillaume Boisseau esetét, akit amiatt mozdítottak el tanácsosi tisztségéből, mert anyagi előnyök megszerzése végett vizsgálati titkokat fedett fel. Pierre Puy tanácsost börtönbe vetették, mert feleségét többször bántalmazta, és ezzel egyidejűleg tisztségéből is felmentette a Parlement.²⁹

A megválasztott és beiktatott tanácsost tisztségéből – a tisztségre való méltatlanság miatti felmentést kivéve – nem lehetett eltávolítani. A Parlement választási jogosultságának megerősödésével a bírák elmozdíthatatlanságának intézménye (*inamovibilité*) is megszilárdult, amit jól jelez az, hogy a – felkelések időszakát és néhány uralkodó önkényes intézkedéseit kivéve – minden király trónra lépésekor megerősítette tisztségükben a Parlement tagjait. Természetesen a monarcha, mint minden igazságszolgáltatási jog forrása és birtokosa (*source de toute justice*), aki a Parlementnek átengedte ezen jogát, elvileg jogosult volt módosítani a kamarák összetételét, elmozdítani azok tagjait, ezért minden új trónutódláskor a bírák kérték a királyt, hogy erősítse meg (*confirmer*) őket tisztségükben. A kérelemnek az uralkodók szinte minden esetben eleget tettek, így az elmozdíthatatlanság a gyakorlatban a szokás ereje által fokozatosan széles körben elfogadott normává vált – akárcsak a monarchia legtöbb jogintézménye – míg végül törvényben nem nyert formát.³⁰

A tanácsosoknak Párizsban kellett lakniuk, és részt kellett venniük minden tárgyaláson. A mesterek gyakran maguk hajtották végre a különleges jogi ismereteket

igénylő, bonyolultabb ítéleteket. Sokszor vállalták el a választott bírói tisztséget, látták el a végrendeleti végrehajtók feladatait, vagy vették át a parlamenti bírság (*amende*) és végrehajtási költségek (*exploit*) főbehajtói (*receveur*) tisztségét. Azok a bírák, akiket az elnök megbízottak jelölt ki az ülésszak végén, csak a törvénykezési szünetben láthatták el ezen feladatukat, és november 12-re, az ünnepélyes megnyitóra, vissza kellett térniük Párizsba. A megbízások nagyon keresettek voltak, mivel külön illetmény járt ezen feladatok teljesítéséért. A honorárium nagyságát egy *ordonnance* határozta meg, és az adott esetben a Parlement állapította meg azok pontos mértékét. A többi tanácsos a normandiai Sakk-tábla, vagy a champagne-i Nagy Napok ülésein vett részt a törvénykezési szünetben. Akárcsak az utazóbírák Angliában, ők is számtalanszor vállaltak el vidéki küldetéseket, és szolgáltattak igazságot az apróbb falvakban, városokban. Az egyes *bailliage*-okban gyakran nevezték ki őket királyi reformátoroknak (*réformateurs royaux*), feladattá téve az eddig büntetlenül maradt bűntettek (*crime*) és vétségek (*délit*) elkövetőinek felkutatását és megbüntetését.

A Parlement ülésein való részvétel mellett a tanácsosok fontos állami feladatokat is elláttak. Az uralkodó gyakran küldte követségbe őket más európai monarchák udvaraiba. Mindemellett, a Parlement engedélyével, városok, közösségek, egyes személyek érdekeit is képviselhették, melyekért megfelelő juttatást (*pension*) és ajándékokat (*cadeaux*) kaptak, kiegészítve így nem túl magas és főleg rendszertelen illetményüket. Ezen kiegészítő jövedelmekre szükségük is volt, hiszen kezdetben az igazságszolgáltatás ingyenes volt.

Az ülésszakok gyakoribbá válása, és így az ítélezési és vizsgálati munka folyamatossá válása, megkövetelte a tanácsosoktól, hogy idejük nagy részét ezen feladatoknak szenteljék. Természetesen ez a változás szükségessé tette a bírák számára egy állandó jövedelem biztosítását. 1254-ben IX. (Szent) Lajos kötelezte a feleket, hogy a per kezdetén a pertárgy értékének tizedrészét fizessék meg a Parlamentnek, amely összeg az eljárás költségeinek fedezésére szolgált. A kiadások kiegyenlítése után fennmaradt összeg a bírákat illette meg, de egyikük sem kaphatott 10 sous-nál többet hetente.³¹ A XIII. század végén már az uralkodó fizette a Parlement tagjait a bíróságon eltöltött napok száma alapján. Az összeg évenként és személyenként változó volt. V. Fülöp uralkodása óta a királyi kincstárnok (*le trésorier du roi*) feladata volt a tanácsosi illetmény (*gage*) kifizetése minden hónapban. A Parlement által kiszabott bírságok (*amende*) és a végrehajtási költségeket fedező összegek (*exploit*) is gyakran a tanácsosi illetményeket növelték. V. Károly mindezek mellé a Parlement rendelkezésére bocsátotta a Macon-i és a Toulouse-i sénéchaussée-k jövedelmeit. Gyakran a vámbevételek is a Parlamentet gazdagították. A Parlement tagjai az átvett illetményről nyugtát (*quittance*) adtak, csakúgy, mint a részükre juttatott talárok-ról. A nyugtákat a Számvevő Kamarában (*Chambre de Compte*) feljegyezték. A rendes illetmény (*gage ordinaire*) – melyek közé tartozott az évente kapott két talár is (*manteau*) – mellett, a bírák rendkívüli illetmények-

ben (*gage extraordinaire*) is részesültek. A harmincévi tanácsosi tisztség után kapott életjáradék (*gage à vie*) mellett néha az uralkodótól ajándékokat (*cadeau*) és jutalomnak (*gratification*) nevezhető juttatásokat is kaptak. A kiegészítő illetmények (*gages supplémentaires*) is a rendkívüli illetmények csoportjába tartoztak. A Parlement kezdetben naponta kétszer ülésezett: reggel egész délig, majd vacsora után. A XIV. századtól ezen két ülést már mint egy munkanapot (*journee de travail*) vették figyelembe. 1454. május 7-i *ordonnance* óta valamennyi világi és egyházi tanácsos minden egyes vacsora utáni ülésért a rendes illetményekeken felül kiegészítő illetményt kapott. A juttatások ilyen megnövekedése rákényszerítette VII. Károlyt, hogy a sóra kivetett vámból (*droit sur le sel*) is a Parlement kiadásait fedezze. A pernyertes felek fűszernek (*épice*) nevezett természetbeni és pénzbeli ajándékokkal, – melyeket a Parlement igyekezett szigorúan ellenőrizni, – hálálták meg a kedvező döntéseket. A törvénykezési szünetekben a Parlement tanácsosai ítéleztek, valamint a Rouen-i Sakk-tábla (*Echiquier*) és a Troyes-i Nagy Napok (*Grands Jours*) tárgyalásain is, mely tevékenységükért, éppúgy, mint a megbízottakként lefolytatott vizsgálatokért, külön illetményt (*gage spécial*) kaptak. Azon megbízottak, akik a törvénykezési szünet alatt bíraskodtak is, ezen ülésekért ugyanolyan mértékű illetményt kaptak, mint az ülésszak idején lefolytatott tárgyalásokért naponta. A vizsgálatot foganatosító megbízottakat ellenben a felek fizették.³²

A parlamenti tanácsosi tisztség ugyan csak mérsékelt jövedelmet jelentett, és azt is igen bizonytalanul, azonban a vele járó kiváltságok (*privilèges*) igen keresetté tették ezt a hivatást. Valószínűleg a kezdetektől fogva, de a XIV. századtól már bizonyosan, a Parlement mentes volt az ellátásához szükséges élelmiszerek tekintetében mindenféle kereskedelmi vám (*droits de transport*) alól. VI. Károly felmentette a tanácsosokat a birtokaikról származó gyümölcsök értékesítése után kivetett adó (*droits pour la vente des fruits*) alól. 1381-ben a nem nemesekre kiszabott adó (*taille*) fizetése alól is felmentették őket. A sóadót (*gabelle*) sem voltak kötelesek megfizetni. A háborúk idején kivetett rendkívüli adók (úgynevezett segélyek = *subsides*) fizetése alól is felmentést kaptak. A tanácsosok mentesek voltak a ban és az arriére-ban (a király fegyveres szolgálata) alól, és nem kellett saját költségükre fegyveres katonákat sem kiállítani akkor sem, ha az uralkodó hűbéri függése alatt lévő nemesi földdel (*nobles terres*), illetve hűbérrel (*fief*) rendelkeztek. Mindezen privilégiumokat az 1449. március 22-i *ordonnance* biztosította számukra. A legfelsőbb bíróság tagjai rendelkeztek a *committimus* kiváltságával is. Ezen jog alapján ügyüket közvetlenül a Parlement Kérvények Kamarája, vagy a Kérvények Hottelje elé terjeszthették anélkül, hogy meg kellett volna fizetniük a pecsét-illetéket (*droit de sceau*). Felmentést kaptak a tized (*dime*) beszolgáltatása alól is.

Az 1467. júniusi *ordonnance*-ában XI. Lajos ugyanakkor kötelezte a törvény embereit (*gens de loi*), hogy vegyenek részt a Párizs védelme érdekében felállított városi rendészet (*la milice urbaine*) munkájában. Létre-

hoztak ezért egy csapatot, amelynek a Parlement tanácsosai, az ügyvédek, a prokurátorok, a Kérvények Hoteljének mesterei, a Kincstár mesterei (*maitres du trésor*), az írnokok és a királyi titkárok (*secrétaires royaux*) voltak a tagjai, és a Parlement elnökeinek parancsoksága alatt látták el feladatukat. A kritikus időszakokban a bíróság habozás nélkül nyújtott segítséget az uralkodónak, megfelelő pénzbeli segítyt juttatva számára, vagy saját tagjai közül állítva fel fegyveres alakulatokat, illetve elvállalva ilyen csapattestek pénzbeli támogatását. Párizs városának is nyújtott kölcsönt pénzügyi nehézségek és természeti csapások esetén. A bíróságok egy részét is a Parlement karitatív célokra használta fel. Gyakran nyújtott pénzügyi segítséget egy beteg prokurátornak, vagy más parlamenti tisztviselőnek, esetleg valamely kívülálló szerencsétlen sorsú személynek

A Parlement tagjai a király védelme (*la sauvegarde du roi*) alatt álltak. A bíróságnak volt elég tekintélye és hatalma ahhoz, hogy megvédje ezen kiváltságokat, és megbüntessen mindenkit, legyen az akár püspök, aki megsértette a tagjait megillető kötelező tiszteletet, amely kijárt minden tisztségviselőjének a teremőrtől kezdve az első elnökig.

5. A **főügyész** (*procureur général*) és a XIV. századtól helyettesei, a két **királyi ügyvéd** (*avocat du roi*) az uralkodó érdekeit képviselték a Parlementben.³³ Kezdetben a király nevezte ki őket, később, V. Károly uralkodásától kezdődően, a Parlement választotta meg ezen tisztségviselőket is. A Legfelsőbb Bíróság előtt tették le esküjüket, és ő iktatta be hivatalukba a király embereit. A király ügyvédei felett a főügyész gyakorolt hatalmat. Az egyik ügyvéd mindig egyházi személy volt, és a polgári ügyekkel foglalkozott, míg a világi személy a büntető ügyekben képviselte az uralkodó érdekeit. Az egyházi személyt nevezték az első ügyvédnek (*premier avocat*). A király embereinek legfontosabb feladata a korona jogainak védelme volt, és ők örködték az uralkodói birtokok (*domaine royal*) egysége felett is. A királyi jogosultságok és birtokok elidegenítésekor gyakran még az uralkodóhoz is tiltakozást intéztek (*remontrance*), és szembehelyezkedtek az adománylevelek parlamenti beiktatásával is. A királyi főügyész beleegyezésére volt szükség a kiváltságok (privilégés) és a mentességek (*exemptions*) magánszemélyek részére történő adományozása esetén az oklevelek parlamenti beiktatásához. Az egyházi javadalmak (*bénéfices*) juttatása és a regáléjogok gyakorlásának uralkodói átengedése esetén is a Parlement kikérte a főügyész véleményét. Ő felügyelte a hűbérurak közötti birtokcseréket és a hűbéri javadalmak elidegenítését is. A királyi főügyész ellenőrizte azt is, hogy a nagyobb hűbérurak, a pairek és más nemesek csak olyan címeket viselhessenek, és olyan jogokat gyakorolhassanak, amelyek megillették őket, és amelyeket megfelelően bizonyítani is tudtak. Megvizsgálta, hogy egyes hűbérurak miért csak saját bíróságaik előtt indítottak pereket, és miért nem a Parlement előtt, hiszen így a Legfelsőbb Bíróság jogszolgáltató hatalma alól kivonva magukat, jelentős önállóságra tehetek volna szert. Az uralkodó érdekeinek védelmét szolgálta az a jogosultsága is, amelynek alapján a király köteles volt a főügyésszel egyeztetni, minden egyes

új, magas igazságszolgáltató joggal rendelkező hűbérúri bíróság (*haute cour seigneuriale*) létesítésének engedélyezése előtt. Megvizsgálta minden egyes okiratot, mely az egyetemek alapításával és működésével, illetőleg a kereskedelemmel volt kapcsolatos. Jelentős volt a kereskedők felett gyakorolt felügyeleti jogosultsága is. A párizsi prévo mellett a főügyésznek is fontos szerep jutott a főváros rendészetének megszervezésében, működtetésében. A főügyész a politikába is igyekezett közvetlenül beavatkozni akkor, mikor egyes, a király által kötött békeszerződéseket (*traités de paix*) is megvizsgálta, és néha vitatta azok egy-egy rendelkezését.

Az igazságszolgáltatás területén a főügyész és a két királyi ügyvéd, azaz a király emberei (*les gens du roi*) ellenőrizték a megbízotti nyomozások eredményeit, és azok hiányossága esetén ők küldték vissza az iratokat kiegészítő vizsgálat céljából a megbízottaknak. Megvizsgálták a kegyelmi leveleket (*lettres de grace*), a büntést enyhítő okiratokat (*lettres de rémission*). Megtámadták a bírósági árveréseket (*vente judiciaire*) és foglalásokat (*saisie*), ha azok nem biztosították kellően a királyi igények kielégítését. Az elítéltet csak a királyi főügyész engedélyével lehetett feltételesan vagy véglegesen szabadlábra helyezni. Fellebbezési jog illetve meg abban az esetben, ha a kiszabott büntetést vagy pénzbírságot túlságosan enyhének találta.³⁴

Az oklevelek és az ordonnance-ok is meggyőzően bizonyítják, hogy már a XIV. század kezdetétől fogva a bűnelkövetők hivatalból való üldözése a főügyész egyik legfontosabb feladatává vált.³⁵ Gyakran vett át olyan ügyeket, amelyekben a nyomozást egy bailli kezdte meg. A királyi főügyész indított eljárást fellebbezés ellen (*haut trahison*), felségsejtés (*lèse majesté*) esetén, valamint a hatalmukkal visszaélő (*abus du pouvoir*) királyi tisztviselők ellen is.³⁶ Nemcsak a korona hivatalnokainak a tevékenységét, kinevezésüket ellenőrizte, hanem a királyi előjogok és a gallikán egyház szabadságainak védelme érdekében felügyelte az egyházi bíróságok munkáját is. Az egyházi törvényszékek döntéseivel szemben is jogorvoslással élhetett, ha az eljárás során visszaélés (*abus*) gyanúja merült fel.

A főügyész polgári pert is indíthatott, és abban mint peres fél (*partie principale*) önállóan eljárhatott, sőt beavatkozónak (*partie jointe*) is perbe léphetett. Az uralkodó jogainak védelme mellett gyakran képviselte a bíróságok előtt a kiskorúak és cselekvőképtelen személyek érdekeit. Ellenőrizte a parlamenti szabályzatok és az ordonnance-ok rendelkezéseinek betartását is. Felügyelte a teremőrök és más parlamenti tisztviselők munkáját.³⁷

6. Az **ügyvédek** (*les avocats*) is a Parlement tagjainak számítottak, miáltal rájuk is kiterjedt a testület fegyelmező (*pouvoir disciplinaire*) és szabályozó hatalma (*pouvoir réglementaire*).³⁸ A Legfelsőbb Bíróság ügyvédeknek hivataluk elfoglalása előtt az 1274. évi ordonnance szerinti esküt kellett tenniük, és fel kellett iratkozniuk a listára (*le role*). Eskü alatt vállalták, hogy feladataikat hűen teljesítik, csak igaz ügyért szállnak perbe, értesítik a Parlemtent, ha az ügy az uralkodót is érinti, a cikkeket (*article*) a lehető legrövidebb határidőn belül

elkészítik, nem húzzák el szándékosan a pereket, s nem kérnek 30 livre tournois-nál többet honoráriumként. Megfogadták, hogy időben jelennek meg az üléseken, valamint hogy többen egyszerre nem szólalnak fel. A listára feliratkozás feltételeként megkövetelték, hogy az ügyvédjelölt 16. életévét betöltött személy legyen, és nem lehetett se cselekvőképtelen (*incapable*), se méltatlan (*indigne*). Méltatlan személynek azt tekintették, aki rokkant (*infirme*), kiátkozott (*excommunié*), becstelen (*infâme*) volt, vagy esetleg bírói (*magistrat*), írnoki vagy poroszló tisztséget töltött be. Mindezekon felül kánonjogi vagy magánjogi ismereteket bizonyító diplomával kellett rendelkezniük. Természetesen csak jó erkölcsű (*bonnes moeurs*), és katolikus hitet valló személy lehetett ügyvéd. A listára való felvétel véglegesség csak a gyakorlat (*stage*) letöltése után vált. A joggyakorlat időtartamát azonban nem határozták meg.

A püspökök, apátok, a hatalmas hűbérurak, az egyetemek, a városok a legkiválóbb parlamenti ügyvédek bízta meg illetmény (pension) ellenében érdekeik képviselésével. Számos ügyvéd éves fizetés (*salaire annuel*) és ajándékok (*cadeaux*) fejében látta el e személyek és közösségek perbeli képviselését, anélkül, hogy minden egyes új eljárásához új meghatalmazást (*mandat*) kellett volna kérnie. A tartományoknak is saját ügyvédjük volt a Parlamentben. Gyakran adódott azonban, hogy a fél egyetlen ügyvédet sem ismert, vagy nem tudott egyezsége jutni a választott ügyvéddel. Ekkor felkérte a Parlamentet a tanácsi kijelölésre (*distribution de conseil*). A tanácsi kijelölés, – amely lényegesen különbözött a pártfogó ügyvéd (*assistance judiciaire*) intézményétől, – alapján a Parlament hivatalból nevezett ki ügyvédek az egyik, esetleg mindkét fél érdekeinek képviselésére az adott perben. Általában a fontosabb és vagyonosabb személyek vették igénybe ezt a segítséget. A Parlament, kijelölve az ügyvédek, gondosan ügyelt arra, hogy lehetőleg azonos képességű jogi képviselő járjon el mindkét fél érdekében. Az ügyvéd, mielőtt elvállalta volna a király valamely ellenségének perbeli képviselését, mindig engedélyt kért arra az uralkodótól.

A tárgyalásokon való felszólalásokon és perbeszédiken (*plaidoire*) kívül az ügyvédek készítették el az ügy iratait: a kereseteket (*demande*), a védekezéseket (*défense*), a válaszokat (*réplique*), az ellentmondásokat (*contredit*) és a kimentéseket (*salvation*). Ők szerkesztették meg a vizsgálatokra fenntartott cikkeket (*article*) is.³⁹ Az ügyvédi szólásszabadság (*la liberté de la parole*) a Parlamentben majdnem teljes volt. Az ügyvéd saját hűbérurával szemben is perelhetett, és tarthatott perbeszédet, kivéve, ha az a hűbérúr becsületét (*honneur*), vagy a hűbéri birtokát (*fief*) érintette, hiszen ezen esetekben magát a hűbéri rendet érte volna támadás. A királyt, a királyi embereket, a Parlamentet sértő felszólalás esetén azonban az ügyvédet felelősségre lehetett vonni: az uralkodó megfoszthatta tisztségétől, a Parlament bírsággal vagy börtönnel sújthatta. A képviselt felet is megbüntették ilyenkor, ha nyilvánosan nem határolódott el ügyvédje szavaitól. Ha a védő megbízója érdekével ellentétesen járt el, bírságot vagy kártérítést volt köteles fizetni, sőt a Parlament tisztétől is megfoszthatta.

A perbeszédék mindig francia nyelven zajlottak. A saját maguk képviselésére engedélyt szerzett egyházi személyek kivételesen latinul is felszólalhattak. Amikor külföldi uralkodók, vagy követeik voltak jelen a Parlament ülésein – mint az történt 1502. február 14-én, amikor Magyarország követei vettek részt egy tárgyaláson – akkor az ügyvédek latinul tartották perbeszédeiket.⁴⁰ A Legfelsőbb Bíróság előtt pert indító külföldiek kötelesek voltak perköltség-biztosítékot (*caution judicatum solvi*) adni. Ezt a gyakorlatot igyekezett 1265-ben, majd később 1385-ben megszüntetni a Parlament. „Valószínű azonban, hogy ezen biztosíték adására továbbra is kötelesek voltak azok a külföldiek, akik nem rendelkeztek semmilyen vagyonnal a Francia Királyság területén.”⁴¹

A perbeli feladatokon túl az ügyvédek gyakran kezelték a letétbe (*séquestre*) helyezett pertárgyakat, vagy látták el egy ifjú hűbérúr gondnokságát (*la curatelle*).

Az ügyvédek, mint a Parlament tagjait, megillette a committimus kiváltsága, és mentesek voltak a nem nemesekre kiszabott adó (*taille*) alól is. Az ügyvédek is a király oltalma (*sauvegarde du roi*) alatt állottak. „Ezen védelemre gyakran szükségük is volt, főleg a XIV. század kezdetén, amikor számtalanszor megfenyegették, sőt meg is verték őket.”⁴² A Parlament szigorúan megbüntette az ilyen galádságokat elkövető peres feleket, súlyos bírságokat, néha börtönbüntetést szabva ki rájuk.

7. **A prokurátorok** (*les procureurs*) a távollevő feleket képviselték a Parlament tárgyalásain. A szóbeli és formalitásokhoz ragaszkodó középkori peres eljárás kezdetben nem fogadta el a perbeli képviselést. A XIII. századtól kezdve egyre több kivételt ismert ez a szabály. „A nemesek, az egyházi személyek és a nők, meghatalmazott (*mandataire*) által is képviselhetették magukat, ha alperesként vettek részt a perben.”⁴³ Felperesi helyzetben csak egy uralkodói engedélyező levél (*lettre de grace*) birtokában fogadhattak prokurátort. Ezen királyi oklevél nélkül is képviselhetették magukat az egyházi személyek és azok, akik az uralkodó vagy a királyság szolgálatában állottak. Ez utóbbiak közé tartoztak a gyámok (*tuteur*), gondnokok (*curateur*) és a végrendeleti végrehajtók (*executeur testamentaire*). Az engedélyező leveleket a Kérvények Kamarája írnokai állították ki, és a kancellárián kellett ezért egy meghatározott összeget a képviselt feleknek befizetni. A szegény felek számára a Parlament hivatalból rendelt ki prokurátort (*procurateur d'office*), és mentesítette őket az engedélyező levelek kérelmezése alól is. A XIV. század közepén elterjedtek azon engedélyező levelek, amelyek lehetővé tették egy személy képviselésének ellátását a fél valamennyi perében és a királyság valamennyi bírósága előtt, akár alperes volt, akár felperes. Ezeket az okiratokat általános engedélyező leveleknek (*lettre de grâce générale*) nevezték. Az engedély egy évig, vagy legalább a Parlament egy ülészakáig volt érvényes. A prokurátornak a bíróság előtt fel kellett mutatnia az engedélyező levelet, és a meghatalmazását (*mandat*), amit képviselő-levélnek (*lettre de procuration*) is nevezték.⁴⁴

A prokurátorok feladatai és jogai az ügyvédekéhez voltak hasonlóak, így erre nem kívánok most részletesebben kitérni. A felek az ügyvédek mellett is gyakran

meghatalmaztak prokurátorokat, akik sokszor jogvégeztet emberek lévén, az ügyvédek helyett végezték el a beadványok, keresetek megszerkesztését. A prokurátorokat is megillették az ügyvédek mentességei, köztük a *committimus* joga is. A Parlement hasonló hatalmat gyakorolt felettük is, és ugyanolyan szigorral büntette meg az ellenük fellépőket.⁴⁵

8. A jegyzők (*greffiers*) feladata a Parlement ülésein a jegyzőkönyvek vezetése, a tanácsosok munkájának segítése volt.⁴⁶ Vezetőjük a polgári jegyző (*greffier civil*) volt, aki a jegyzői iroda (*greffe*) tevékenysége után fizetendő illetékeket (*droits*) szedte be, és ő vette át az uralkodótól és osztotta szét a jegyzők között az illemtényüket is. A Kérvények Kamarájának és a Vizsgálatok Kamarájának munkáját is egy-egy jegyző segítette. Külön jegyző járt el az uralkodócsalád ügyeiben (*causes de sang*). A megjelenések jegyzője (*greffier des présentations*) szerkesztette meg a megjelenések listáját (*role des presentations*), azaz rögzítette a tárgyalásra kerülő ügyek sorrendjét, ami lényegében a pereknek a tárgyalásra kiűzését jelentette.

Valamennyi jegyző legfontosabb feladata annak ellenőrzése volt, hogy a felek betartják-e a listán meghatározott sorrendet. Ők szerkesztették a bírósági okiratokat. Az eljárási iratokról, az áttételt elrendelő végzésekről és egyéb határozatokról ők készítették el a másolatokat. A jegyzők feladata volt az ítéletek és egyéb hivatalos iratok eredeti példányainak (*minute*) megőrzése is. A tanácsosok csak az elnökök kifejezett engedélye alapján tekinthették meg az irodán őrzött periratokat. A jegyzők kezelték a bírói letétbe helyezett tárgyakat, értékeket is. A jegyzők értékesítették a pereszes féltől lefoglalt dolgokat is. Ők készítették el a tisztségviselők megválasztásakor tartott szavazások (*scrutin*) esetén a résztvevők névjegyzékét, és ők rögzítették az eredményt is. A magánjogi jegyző a letétbe helyezett dolgok listáján (*registre des dépôts*) felül elkészítette az egyes perek valamennyi vizsgálati eredményének (*information*), bizonyítási eszközének (*production*) felsorolását tartalmazó listát, amelyen feltüntette az azokat átadó személyek nevét, az átadás időpontját, és az irodára beérkezés időpontját is. A magánjogi jegyző írta alá az ítéletek végrehajtását elrendelő leveleket (*les exécutoires des arrêts*). A magánjogi jegyző szerkesztette meg azon okiratokat is, amelyek lehetővé tették a végrendeleti végrehajtó számára, hogy elkészítse a hagyatéki leltárt (*inventaire*).

Összefoglalva: ő volt az, aki a Parlement nevében kiállította a hivatalos iratokat. Ezeket felolvasta a Legfelsőbb Bíróságnak, vagy az első elnöknek, akik szükség esetén módosíthatták azokat. A változtatás joga megillette az uralkodót és a kancellárt is. Az idegen hatalmakkal kötött békeszerződéseket (*traité de paix*) is a magánjogi jegyző iktatta be, és ő adhatott azokról a Parlement engedélyével és saját kézjeggyel ellátott másolatokat, amelyeket még a kancellárián le kellett pecsételtetni.

A parlamenti jegyzőket kezdetben a királyi írnokok közül nevezte ki az uralkodó, később, a XIV. századtól, a Legfelsőbb Bíróság általi választásuk vált elfogadottá.

9. A négy írnok (*notaire*) kinevezése kezdetben a kancellár hatáskörébe tartozott, később az uralkodó ma-

gának tartotta fenn ezt a jogot. V. Károly, aki minden területen a választási eljárást támogatta, 1373-ban a Parlementre bízta a négy írnok kinevezését. VI. Károly uralkodása után a jelölési (*présentation*) és választási (*élection*) eljárás állandósult. A Parlement először is megvizsgálta a jelölt latin és francia nyelvtudását. Gyakran azonban elfogadva a jelölt alkalmasságát bizonyító kancellári igazolást, mellőzte a vizsgálat lefolytatását. A választás csak azután vált érvényessé, miután az uralkodó jóváhagyta azt. Az írnokok a jegyzőkhöz hasonlóan a Parlement előtt tették le hivatali esküjüket (*serment*). Feladatuk az utóbbiak munkájának segítése volt. Megfogalmazták a megbízóleveleket (*lettre de mandement*), a kamarák előtt tett nyilatkozatokat írásba foglalták, egybevetették az eredeti iratok és másolatok tartalmát. Ellenőrizték, hogy a vizsgálat során összegyűjtött bizonyítási eszközöket befogadó zsákok (*sac*) a rájuk erősített listának megfelelő tárgyakat és iratokat tartalmazzák-e? 1321. február 21-i ordonnance kötelezte őket, hogy kézjeggyükkel lássák el az általuk kiállított iratokat. Az 1344. évi ordonnance megvonta tőlük az ítéletek megszerkesztésének jogát. A XIV. század elejétől kezdve ők fogalmazták meg az igazságszolgáltató leveleket (*lettre de justice*). Részt vehettek a tanácsuléseken (*conseil*), az ítélethozatalokon (*jugement*), és válaszoltak a kérvényekre. Számos esetben a királyi írnokok látták el a bíróságok beszedőinek (*receveur des amendes*) feladatait a Parlementben. Gyakran ők hajtották végre az ítéleteket is. A végrendeleti végrehajtó feladatait is ellátták több alkalommal, elkészítve a hagyatéki tárgyait tartalmazó leltárt (*inventaire*). Ők vették át a letétbe helyezett dolgokat (*dépot*), és készítettek azokról a részletes jelentést (*rapport*). Gyakran az akadályozott tanácsosok helyett ők folytatták le a vizsgálatokat. Megtörtént, hogy a távollévő teremőrök feladatait is ők látták el. A parlamenti írnokok ugyanazon kiváltságokat élveztek, hasonlóan a jegyzőkhöz, mint a királyi írnokai. Az élelmezésükhöz szükséges termékek mentesek voltak az útvámok (*droits de péage*), és a hajóvámok (*droits de passage*) alól. Nem voltak kötelesek megfizetni a hadkiállítási adót (*taille levée*). „Hasonló tiszteletet élveztek, mint a Parlement tagjai. Jean Griffard párizsi polgárt súlyos pénzbírsággal sújtották, mert megsértette Jean de Besancon írnokot.”⁴⁷

10. A tizenkét teremőr (*huissiers*) feladata a bírósági idézések kézbesítése, a parlamenti ítéletek és határozatok végrehajtása volt. A vizsgálati anyagokat ők vették át a megbízottaktól, és a bírói letétbe helyezett tárgyakat is ők adták át a jegyzőknek vagy az írnokoknak. Az idézések kézbesítése során a királyság egész területén eljárhattak (*instrumenter*), de a magas bírászkodási joggal rendelkező hűbérurak (*seigneurs hauts justiciers*) földbirtokain csak a hűbérurak egy tisztjének (*sergent*) kíséretében intézkedhettek. Az ítéletben elrendelt pénzbírság vagy perköltség megfizetését megtagadó felek javait lefoglalhatták (*saisir*). A teremőröket az eljárásra feljogosító megbízás (*mandement*) mellé az uralkodó még egy parancsot (*ordre*) is csatolt, felszólítva a királyság valamennyi tisztviselőjét, hogy szükség esetén fegyveres segítséget (*préter main forte au besoin*) is nyújtsanak a teremőrnek. A teremőrök felügyelték a Parlement

által elrendelt árverések törvényességét is. Ők kísérték a Palota börtönébe (*Conciergerie du Palais*) a foglyokat, és ők helyezték szabadlábra a rabokat.⁴⁸

Az 1360. január 27-i ordonnance részletesen is meghatározta a teremőrök feladatait. A Parlementben kéthavonta hat-hat teremőr váltotta egymást. Vigyáztak a tárgyalások rendjére, szükség esetén börtönbe vetve a rendezavarókat. Vezetőjük, az első teremőr (*premier huissier*) szedte be a tárgyalásokra későn érkező ügyvédektől a Parlement által kirótt pénzbírságot. Ő szólította a lista (*role*) sorrendjének megfelelően az egyes ügyek résztvevőit a tárgyalóterembe. Az első teremőr vette át a rangosabb, hatalmasabb felektől a teremőrök részére adott ajándékokat, és ő osztotta szét közöttük érdemeik szerint. A teremőrök feladata volt a termék fűtése, a világítás biztosítása, a kárpitok, szőnyegek rendben tartása és a takarítás megszervezése. A teremőröket az uralkodó nevezte ki, de fegyelmi jogkört felettük a Parlement gyakorolt. A felsőbb bíróság biztosította számukra a tagjait megillető kiváltságokat is, és személyes védelmükre is nagy hangsúlyt fektetett.

III. A PARLEMENT IGAZSÁGSZOLGÁLTATÓ JOGKÖRE

Az egyes kamarák ismertetésénél említett széleskörű igazságszolgáltatási jogkör elméleti alátámasztására és további kiterjesztésére a királyi jogtudósok számos teóriát dolgoztak ki.

A megelőzés (prévention) elmélete alapját az az igény jelentette, hogy minden, akár a közrend (*ordre publique*), akár a tulajdon, akár az élet és testi épség ellen elkövetett bármilyen súlyú bűncselekményt a legrövidebb időn belül fel kell deríteni, a bizonyítékokat össze kell gyűjteni, és szigorú ítélet által meg kell büntetni. Az elmélet alapján a királyi ítélőszékek – legfőképpen a Parlement – valamennyi bíróságot megelőzve foglalkozhattak bármely alattvaló bármely ügyével. Igaz, a feleknek jogában állt saját hűbéruruk bírósága előtt pert indítani. Abban az esetben azonban, ha a Parlement fóruma elé idézte a feleket, és azok ott felszólaltak, és az alperes is kifejtette védekezését, azaz tagadta vagy elismerte a keresetet, ezután nem kérhették ügyük áttételét más bírósághoz, és a pert a Parlement előtt kellett befejezni.⁴⁹

A királyi ügyek (*cas royaux*) elméletének alapját az uralkodónak az egész országra kiterjedő igazságszolgáltató hatalma jelentette. A francia király – mint legfőbb bír – eszerint joggal kívánta megismerni a monarchia valamennyi olyan ügyét, amely őt érintette (*qui le touquent=qui le touchent*). Ezen eseteket nevezték királyi ügyeknek, amelyek körét soha nem határozták meg pontosan, így számuk folyamatosan nőtt. Királyi ügynek tekintették a magas felségárulást (*haut trahison*), a felsegésértést (*lese-majesté*), az uralkodó tisztviselői elleni lázadást (*rébellion*), vagy a velük szembeni erőszakot (*insulte*), a közbiztonság veszélyeztetését (*sécurité publique*), és a pénzhamisítást (*la fabrication de la fausse monnaie*). Bouteiller is igyekezett meghatározni a királyi esetek körét, tovább növelve számukat. Ide sorolta az addig kizárólag az egyházi bíraskodás hatáskörébe tartozó végrendeleti (*testament*), özvegyi jogi (*douaire*)

és özvegyekkel (*veuve*) kapcsolatos vitákat. Ide tartozóként említi a királyi pecsétek meghamisítását, a hajózható folyókban való halászattal kapcsolatos pereket, mivel ezek a folyók uralkodói folyóknak (*rivières royales*) számítottak. Királyi ügynek tekintette még a királyi erdőket (*bois et forêts royaux*) kapcsolatos, és az uszorára (*usure*), valamint a regálékra vonatkozó pereket. Királyi ügyként sorolja fel az uralkodó oltalma alá tartozók pereit: valamennyi hivatalnok, pénzverő (*monnayer*), valamint e személyek családja, a katedrálisok papsága, és a királyi alapítású templomok, valamint mindazok, akik tőlük függenek. Kizárólag a királyi bíróságok hatáskörébe tartozónak tekintette az árvák, a szegények (*pauvres*), a közkereskedők (*marchand publique*) és az Egyetemtől (*Université*) függő személyek pereit.⁵⁰ Az uralkodó a királyi ügyeknek minősülő eseteken túl is bármely jogvitát saját bírói fóruma illetve a Parlement elé vonhatott, és abban döntést hozhatott.

A *committimus* kiváltsága is szorosan kapcsolódott a királyi esetekhez. Ez a privilégium a királyi hivatalnokokat és az uralkodó oltalma alatt álló személyeket és közösségeket illette meg. A *committimus*-szal rendelkező fél személyállapoti és birtokpereit közvetlenül (*omisso medio*) a Kérvények Kamarája elé terjeszthette. A többi bíróság is köteles volt azonnal áttenni a Parlemethez, ha megállapították, hogy valamelyik felet megilleti ez a kiváltság. A királyok ezt a privilégiumot mindig igyekeztek korlátozni a rengeteg visszaélés miatt. Az 1413. május 25-én kihirdetett híres caboche-i ordonnance 218. cikkelye is kimondta: "Csak azon tisztviselők rendelkeznek a *committimus* kiváltságával, akik a királyt Párizsban szolgálják, azaz olyan személyek, akik nem tudnak közfunkcióik felhagyása nélkül messzebbre menni pereskedni."⁵¹

A Parlement leggyakrabban a hűbér létrehozása (*création des fiefs*), az elidegenítési jog (*droit de transmission*), az osztály módjai (*mode de partage*) kapcsán kiobbant vitákban járt el. A legfelsőbb bíróság ítélkezett a hűbéri jellegű vétségek (délit) és büntettek (*crime*) ügyében, amelyek leggyakoribb büntetése, akárcsak a hűbéri kötelezettségek megszegésének (*la violation des obligations*), a hűbérbirtok elvesztése (*la perte du fief*) volt. A Parlement járt el a bérleti jogviszonnyal (*bail*) kapcsolatos perekben is. A hűbéri esküvel (*l'hommage*), a nemesi minőség megállapításával kapcsolatos vizsgálatok is ezen intézmény hatáskörébe tartoztak.⁵² „A Parlement szabályozta a hűbérúri jogok (*droits seigneuriaux*) gyakorlását is: a legeltetés jogát (*droit de pacage*), a kemence banalitást (*banalité de four*), a használati jogokat (*usage*), a harmadot (*tiers*), a veszélyjogot (*danger*), a pallosjogot (*droit de justice*), az éjszakai őrség kötelezettségét (*guet*), a bérleti díjak megfizetését (*paiement des redevances*), fegyveres kiállítási adót (*levée de taille*), a holtkézi szabályokat (main-morte), a *formariage* után járó juttatásokat, a halászati, vadászati jogokat (*affrenchissement de chasse et de peche*) és a szolgák felszabadításával (*affrenchissement des serfs*) kapcsolatos kérdéseket.⁵³ A Parlement döntött a hadifoglyok (*prisonniers des guerres*) fogságba ejtésével (*capture*) és a kiszabott váltságdíjakkal (*rancon*) kap-

csolatban kiobbant vitákban is. A kancellár – tisztsége politikai jellegének növekedésével – a Parlementnek engedte át a pecsétek hitelessége megállapításának jogát.

Az egyház igazságszolgáltató hatalmának visszaszorítása érdekében a királyi jogtudósok kidolgozták a visszaélés miatti fellebbezés (*appel d'abus*) és a kiváltságos ügyek (*cas privilégiés*) elméletét.⁵⁴ Visszaélés címen a felek közvetlenül a Parlementhez fellebbezhettek az egyházi bíróságok ítéletei ellen. A kiváltságos esetek elméletét felhasználva a jogtudósok tagadták az egyházi bíróságok ítélkezési jogkörét a súlyosabb bűncselekmények (*cas graves*) tekintetében. Ide tartozott a felségsértés (*lèse-majesté*), a pénzhamisítás (*la fabrication de la fausse monnaie*), a királyi levelek, pecsétek meghamisítása (*falsification des sceaux et des lettres royaux*), az uralkodói oltalom megsértése (*violation du sauvegarde du roi*) azaz gyakorlatilag a legfontosabb királyi esetnek számító vétségek és bűntettek.

A Parlement ugyanakkor védelemben is részesítette az egyházi személyeket a királyi tisztviselők túlkapasáival szemben. A Legfelsőbb Bíróság ellenőrizte a regálék – gyakran főpapi – kedvezményezettjeit is. A Parlement döntötte el az érseki és az apátsági bíróságok között felmerült vitákat, akárcsak az egyházi és a világi bíróságok hatásköri összeütközéseit. A Legfelsőbb Bíróság foglalkozott a templomok és az apátságok igazgatásával kapcsolatban felmerült vitákkal, és felügyelte a templomi vagyongazdálkodók tevékenységét is. Az egyház kiváltságait legjobban mégis a házassági (*mariage*), özvegyi jogi (*douaire*), gyámsági (*tutelle*), és végrendeleti (*testament*) ügyek fóruma elé vonásával nyirbálta meg. Később az egyházi bíróságok helyett a Parlement vette védelmébe az özvegyeket, az árvákat és más elesett személyeket (*personnes faibles*). Az egyház, látva az igazságszolgáltatási hatalmának csökkenését, a tisztán lelki ügyekben (*choses spirituelles*) való ítélkezést kívánta a végsőkig fenntartani magának. A Parlement azonban ezt a privilégiumot is megsértette, amikor saját fóruma elé vonta az eretnokség (*hérésie*), a boszorkányság (*sortellerie*), a varázslás (*sortilège*), az istenkáromlás (*blasphème*) vádjával illetett személyek feletti ítélkezést. A felsőbbbíróság döntéseivel igyekezett visszaszorítani a kiközösítést (*excommunication*) és az egyházi menedék, azilum (*droit d'asile*) intézményét. A Parlement ítélkezett az egyházi jelképek meggyalázása, a klerikus személyek bántalmazása miatt indított perekben is. Az egyházzal szembeni hatalmának korlátlanágát igyekezett jelezni azzal – az ítélkezés szempontjából jelentéktelen, de a klérus méltóságát annál jobban sértő – döntésével, amellyel saját hatáskörébe vonta az ereklyék hitelességének megállapítására vonatkozó jogosultságot.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a XV. századra a Parlement és az egyházi bíróságok vetélkedése az előbbi győzelmével végződött. Le Maistre, a király ügyvédje, ezen időszakban dolgozta ki azon elméletet, amely évszázadokra kihatóan meghatározta a Parlement joggyakorlatát. A teória szerint három esetkörben lehetett az egyházi bíróságok ítéletei ellen fellebbezést benyújtani a Parlementhez:

Ha az ügyben a zsinati döntésekről (*observations des*

Conciles) vagy a gallikán egyház szabadságainak (*libertés gallicanes*) védelméről – amelynek legfőbb oltalmazója a Parlement – volt szó;

Ha az egyházi törvényszék a világi bíróság hatáskörébe tartozó ügyben járt el;

Ha egy felsőbb egyházi bírósághoz történt fellebbezés egy alsóbb fokútól, és e jogorvoslatban a korábbi döntéssel okozott súlyos, helyrehozhatatlan (*gravement irréparable*) kárra hivatkozott a fellebbező fél. A Parlement ekkor mint valamennyi alattvaló védelmezője avatkozott az ügybe.⁵⁵

Láthatjuk, hogy e szabályok igen homályosak és túl rugalmasak voltak ahhoz, hogy a jogtudósok kedvük szerint bővítsék ki értelmezési körüket, jelentősen korlátozva így az egyházi törvényszékek tevékenységét.

A Párizsi Parlement az előtte folyamatban volt ügyek során azonban nagyobb részt fellebbviteli bíróságként járt el, az első fokon hatáskörébe tartozó, fentebb felsorolt perek száma lényegesen kevesebb volt. A Legfelsőbb Bíróság így a baillik és a sénéchalok valamint ezek helyettesei, más fellebbviteli bíróságok, a választott bíróságok, az omisso médio kiváltságával rendelkező egyházi földesúri bíróságok, a connétable és Franciaország marsallja, továbbá a parlamenti megbízottak döntéseivel szemben előterjesztett jogorvoslatokat bírálta el. Champagne-nak a királyság területéhez csatolásával a Parlement hatalmát kiterjesztette erre a régióra is, létrehozva a Troyes-i Nagy Napokat, amely bíróság tagjai a Parlement tanácsosai voltak.⁵⁶ A Nagy Napok ítéletei ellen is a Legfelsőbb Bírósághoz lehetett fellebbezni. Mindezek mellett a Parlement magához vonhatta (*droit de révocation*) az ügyeket e fórum elől. Később a Normandiában létrehozott Sakktábla is hasonló helyzetbe került. X. Lajos ugyan a Rouen-i Sakktáblának nagyobb függetlenséget kívánt biztosítani, megtiltva ítéleteivel szemben a jogorvoslatot, de intézkedéseinek nem voltak gyakorlati következményei.⁵⁷ Továbbra is a Parlement bírálta el a Sakktábla ítéletei elleni fellebbezéseket. Az ilyen jogorvoslatok azonban elég ritkák voltak, akárcsak a Nagy Napok ítéletei elleni fellebbezések. Mindkét bíróságot ugyanis a Parlement tanácsosai alkották, és így ítélkezési gyakorlatuk is hasonló volt. Hatalmuk ugyanakkor a baillik és sénéchalok bíróságai fölé helyezte ezeket az igazságszolgáltatási intézményeket. A Normandiái Sakktábla ítéletei mellett a Bretagne-i területekről érkező ügyekkel is a Parlement foglalkozott. A hercegi bíróság ítéletei ellen közvetlenül a Parlementhez lehetett fellebbezni, hiszen a Bretagne-i herceg (*duc*) hűbérura maga a király volt. Így a hercegi bíróság (*la cour du duc*) csak a Parlementnek volt alávetve.

IV. A PARLEMENT KÖZIGAZGATÁSI ÉS KERESKEDELEM-FELÜGYELETI JOGKÖRE

A Parlement közigazgatási hatáskörében eljárva a kancellár és a Nagy Tanács néhány tagjának jelenlétében az 1413. május 25-ei ordonnance alapján kinevezte a baillikat és sénéchalokat.⁵⁸ Nemcsak e hivatalnokok, hanem a királyi felügyelők, vicomte-ok, adószedők (*receveur*) döntései, intézkedései ellen is a felsőbbbírósághoz lehetett fellebbezni. A párizsi prévót és helyettesei is, hasonlóan

az előbb említett tisztviselőkhöz, megválasztásuk után rendszeresen a Parlementnek számoltak be tevékenységükről. A királyi ügyészeknek (*procureur royal*) is, akik a bailliage-okban és sénéchausse-kban működtek és erősen függték a főügyésztől, a Parlement előtt kellett felelni döntéseikért. A Legfelsőbb Bíróság nevezte ki a kapitányokat (*capitaine*), a kormányzókat (*gouverneur*). A XV. század elejétől kezdve a Parlement, közigazgatási bíráskodási jogköréből (*jurisdiction de l'office*) kifolyólag fogadta Franciaország nagy pékmesterének (*grand panetier de France*), a nagy kamarásnak (*grand chambrier*), a vizek és erdők mestereinek (*maitres des eaux et forêts*), a marsalloknak és az admirálisoknak a hivatali esküjét. A Parlement előtt tettek esküt a királyi tüzérség tagjai (*le garde de l'artillerie du roi*), a Palotamester (*le concierge du Palais*), a Châtelet tanácsosai (*conseiller au Châtelet*), és a királyi írnokok (*notaires du roi*). A Legfelsőbb Bíróság iktatta hivatalába a királyi kincstárnokokat (*Trésorier royal*), a Kérvények Hoteljének mestereit (*maitres des Requetes de l'Hotel*), a generálisokat (*généraux*), a számszerjászok mestereit (*maitres des arbalétriers*), a Brie-i és Champagne-i vásárok őreit és kancellárjait (*le garde et le chancelier des foires de Brie et de Champagne*), a Champagne-i pecsétőrt (*le garde des sceaux de Champagne*).⁵⁹

A Parlement közigazgatási hatáskörébe tartozott a városrendészet (*la voirie*), a köztéri emlékművek, kutak, utak és utcák fenntartása és felügyelete. Az utak felügyelete leggyakrabban azt jelentette, hogy a felsőbbbíróság kiküldte néhány tagját, hogy vizsgálják meg azok állapotát, és az általuk készített beszámoló alapján határozott az elvégzendő munkákról és a rendbehozatal költségeit fedező adók kivetéséről. A Parlement felügyelte a kórházakat, sőt szabályozta azok látogatási rendjét. Az építkezésekkel kapcsolatos kérdések mellett ez a testület foglalkozott a rend és a jó erkölcs védelmével is. A Parlement szükség esetén közölte az Egyetemen azon diákok névsorát, akik illetlen (*malséant*) színdarabokat adtak elő. Gyakran megtiltotta az álarcos bálak és a karneválok megrendezését. Felügyelte és megbüntette azokat az utcalányokat (*filles pubiqueus*), akik botránnyosan viselkedtek, vagy nem tartották be az őket érintő szabályokat. A csavargók (*vagabond*) ellen is számtalan intézkedést hozott. Büntette a közterületeken elkövetett szitkozódást (*juron*) és istenkáromlást (*blasphème*). Háborúk idején, amikor idegen csapatok fenyegették Párizst, a Parlement vitatta meg a védekezés módjait. A királyi hivatalnokok és a városi tanácsstagok segítségével ő szervezte meg a városvédelem előkészületi munkáit. A felsőbbbíróság fenntartotta magának azt a jogot, hogy az utcák rendjének felügyelete (*la police des rues*) indokával engedélyezze a fegyverviselést (*port d'armes*) és a kíséret tartását (*escorte*). „1396. március 30-án elrendelte, hogy mindazokat vessék tömlőcbe, akiknél este hat óra és napfelkelte között fegyvert találnak.”⁶⁰

A *Curia Regis* gyakorlatát folytatva a Parlement ellenőrizte a nagyvárosok pénzügyi gazdálkodását, részletesen megvizsgálva könyvelésüket.⁶¹ Ennek keretében felülvizsgálta többek között a közberuházások szükségességét, és a kisajátítási eljárás (*expropriation*) lefolytatását.

A Parlement közigazgatási feladatai közé tartozott a bailliage-ok közötti határok meghatározása, esetleg megváltoztatása is.⁶² Ebben a hatáskörében eljárva egyes bailliage-októl településeket vont el más baillik felügyelete alá helyezve azokat, néha új kerületeket hozott létre. Új községek létrehozásához is szükség volt a Parlement engedélyére. „A XIII. században a Parlement felügyelte a Flamand grófság kormányzását és közigazgatását, szükség esetén megsemmisítve az itt hozott ordonnance-okat.”⁶³

Kereskedelem-felügyeleti jogkörében eljárva engedélyezte a városok számára a területükön áthaladó kereskedőktől a vámok és az adók behajtását. Párizs élelmisszerrel, tűzifával való ellátására is ez az intézmény felügyelt. A felsőbbbíróság adott engedélyt az üzletek alapítására.⁶⁴ A főügyész ellenőrizte a kereskedőkre vonatkozó rendeletek és törvények rendelkezéseinek betartását. A Parlement szabályozta a pékségek, a búza- és lisztkereskedések működésének feltételeit, és meghatározta a kenyér árának maximumát. Ez a bíróság írta elő a mészárszékek és húsboltok tevékenységével kapcsolatos alapvető higiéniai szabályokat, és ellenőrizte azok betartását. A Parlement fogadta az eladók és a vevők panaszeit, és felelősségre vonta azon kereskedőket, akik ügyfeleiket becsapták. A kereskedelmi ügyekben való ítélezés magyarázata az volt, hogy ez az intézmény ismerte legjobban a kereskedelmi szabályozást is, melyet döntéseivel természetesen jelentősen befolyásolt. A Parlement felügyeletet gyakorolt valamennyi szakma (*état*) és kisipar (*industrie*) felett. E felsőbbbíróság döntött a különböző céhek (*corporation*) közötti vitákban. A tengeri és szárazföldi kereskedelemmel kapcsolatos jogviták eldöntése mellett hatásköre kiterjedt az ipar és a mezőgazdaság területén felmerült problémák elintézésére is. A Nagy Kamara határozta meg a csőd (*faillite*) szabályait. A Parlement foglalkozott a munkások fizetésével is, és rögzítette munkaidejüket.

V. A PARLEMENT POLITIKAI SZEREPE ÉS JOGALKOTÓ HATÁSKÖRE

A Parlement politikai szerepének fontosságát jól jelzi, hogy a színe előtt olvasták fel a békeszerződéseket (*traité de paix*) és a politikai tárgyalások (*negociations*) iratait, amelyek kapcsán olykor véleményt mondott (*émettre des avis*) vagy tanácsot adott (*donner des conseils*). Politikai tevékenységét két ténnyel magyarázhatjuk. Először is az államszervezet hiányosságai, a nem pontosan rögzített hatáskörök lehetővé tették, hogy a Parlement eredeti jogkörén túlterjeszkedjék. Az idő múlásával a hatáskör-túllépések természetessé és általánosan elfogadottá váltak. A másik ok az volt, hogy a Parlement a *Curia Regis*-ből vált ki, és gyökereit mindvégig megőrizte. Igazságszolgáltatási jogköre mellett is mindvégig megtartotta a politikai élettel kapcsolatos jogosultságainak emlékét. Mindezek alapján szinte küldetésének tekintette, hogy mindig tájékoztassa, és tanácsokkal lássa el az uralkodót. A Parlement és a Nagy Tanács gyakori közös ülései, a király érdekeit érintő ügyek együttes megvitatása és elrendezése mind-mind alátámasztotta parlamenti tanácsosok politikai törekvéseit. Tagjait

gyakran bízták meg követi, diplomáciai feladatokkal. 1402-ben például egy Parlamenti tanácsos készítette elő Boulogne-ban Franciaországi Izabella, akkor éppen Anglia királynéja, hazatértét.⁶⁵ Leggyakrabban az elnökök képviselték a királyt az idegen országokkal folytatott tárgyalásokon, szerződésalkötésekkor. A Parlamentben, a tanácsosok részvételével tartotta néhány alkalommal a Rendi Gyűlés (*États Généraux*) is üléseit. Az idegen uralkodók gyakran kérték fel vitáikban döntőbírónak a Parlemtent. A felsőbbbíróság sokszor békéltetőként járt el az uralkodó és a nagyobb hűbérurak közötti politikai csatározások során.

A legfontosabb királyi okleveleket is a Parlemtent előtt kellett felolvasni (*lecture*) és kihirdetni (*publication*). A bíróság egyik legfontosabb feladata az uralkodó érdekeinek védelme és a királyi birtokok egységének fenntartása volt. Számtalan esetben avatkozott be ezeknek a céloknek az elérése érdekében a politikai életbe, tiltakozva az adománylevelek Parlamenti beiktatása ellen. A bíróság legbefolyásosabb tagjai gyakran vettek részt a Nagy Tanács ülésén, ahol közösen dolgozták ki az igazságszolgáltatási és a közigazgatási rendszert érintő reformtervezeteket.

A szabályrendeletek (*arrets de réglemtent*) által a Parlemtent jogalkotói hatáskörre tett szert.⁶⁶ Uralkodói kezdeményezés nélkül alkothatott olyan, ideiglenesen törvényerővel bíró rendeleteket, amelyek célja a jogi normák által nem szabályozott területek rendezése volt.⁶⁷ A Legfelsőbb Bíróság ezen szabályrendeletei azért nem találták szembe magukat a király és a rendi gyűlés ellenállásával, mert nagy részük az igazságszolgáltatásra vonatkozott és az ott fellelt joghézagokat töltötte ki, nem vezetve be a korona érdekeivel élesen szemben álló új jogi normákat. A Parlemtent a rendeleteivel nemcsak új eljárásjogi intézményeket hozott létre, hanem a közigazgatás területére vonatkozóan is számtalan szabályt alkotott. A felsőbbbíróság a szabályrendeleteket, mint általános érvényű jogi normákat igyekezett elismertetni, hiszen legtöbbször a különböző tartományok joggyakorlatának lényeges, közös elemeiből alkotta meg.

A bíróságok ítélkezési gyakorlatának egységesítését szolgálta az a kódex is (*code de jurisprudence*), amelybe a Parlemtent ítéleteit gyűjtötték össze. Az ítélkezési kódexet minden gyakorló ügyvéd ismerte, mert erre a tanácsosok és a felek mellett a prokurátorok is hivatkozhattak a perek során. A gyűjteményt *le stile du Parlemtent-nek*, *stylus curiae parlementine* neveztek. A benne található ítéletek, határozatok értelmezése a Parlemtent feladata volt, amelyet eljuttatva a bailliknak, elősegítette döntései végrehajtását. „A legrégebbi ítéletgyűjtemény a XIV. századra nyúlik vissza, és szerzője Guillaume du Breuil, a hírneves ügyvéd volt.”⁶⁸ A Parlemtent a jogrendszer egységét megteremteni szándékozva megvizsgálta a helyi *coutume-öket* is. „A Legfelsőbb Bíróság erősítette meg rendelkezéseiket, állapította meg érvényességüket.”⁶⁹

A Parlemtentben iktatták be (*enregistrer*), azaz jegyzőkönyvbe foglalták az ordonnance-okat és a királyi leveleket, miután azokat az egyik elnök vagy egy taná-

csos, illetve a polgári jegyző hangosan felolvasta. Az intézmény célja az volt, hogy elősegítse a rendeletek végrehajtását és érvényesülését, biztosítva számukra a nyilvános és ünnepélyes közzététel által a széleskörű ismertséget.⁷⁰ Pardessus egykoron így vélekedett: „A Parlemtent és a király sem úgy tekintett ezen formásra, mint a törvények érvényességi kellékére, hiszen ez csak egy egyszerű közzététel (*promulgation*) és jegyzőkönyvbe foglalás volt.”⁷¹

Az uralkodói intézkedések fontos törvényességi garanciája volt a figyelmeztetési jog (*le droit de faire des remontrances*). Az 1303. március 23-ai ordonnance biztosította a baillik, sénéchalok és prévot-k számára, hogy az uralkodóhoz intézett figyelmeztetéssel (*remontrance*) egyidejűleg felfüggeszék a királyi parancsok végrehajtását, ha helyes (*juste*) és törvényes (*légitime*) okuk volt az intézkedéssel való szembehelyezkedésre. A helyes és törvényes okokon anyagi, morális, de igen gyakran jogi indokokat egyaránt értettek. A tisztviselő saját pecsétjével ellátott levélben jelentést tett a királynak és a Parlemtentnek a törvénytelen intézkedésről, részletesen ismertetve a tényeket. Egyidejűleg értesítette az érintett személyeket is. Az intézkedés végrehajtását mindaddig felfüggesztették, amíg a Parlemtent nem döntött a tiltakozás megalapozottságáról. Gyakran a felsőbbbíróság is intézett figyelmeztetést az uralkodóhoz egy-egy törvénytelen kinevezés, túl nagyvonalú birtokadományozás kapcsán. A tiltakozások legtöbbször eredménytelenek voltak.

VI. A PARLEMTENT MŰKÖDÉSE

A Parlemtent tevékenysége ülésszakok (*session*) keretében folyt.⁷² Kezdetben évente több ülésszak volt, amelyeket mind külön Parlemtentnek neveztek. 1283-tól kezdve minden évben már csak két ülésszakot tartottak, és 1291-től kezdve évente már csak egy ülésszak volt, és a későbbi századokban is ez utóbbi rendszer élt tovább.

A Parlamenti ülésszakot Szent Márton másnapján a kancellár elnökletével nyitották meg ünnepélyes keretek között. A nyitóülésen (*séance de rentrée*) részt vettek a hercegek, a bárók, az érsekek, az apátok, a Nagy Tanács tagjai, a Kérvények Hoteljének mesterei, a Számvevő Kamara tagjai, a korona nagyhatalmú tisztviselői. Az egyik jegyző zárt ajtókat (*à huis clos*) mögött felolvasta a tanácsosokra és teremőrökre vonatkozó ordonnance-ot, majd a tisztségviselők a kancellár, – távollétében az első elnök – előtt letették a hivatali esküt. Az ügyvédek, a prokurátorok és a felek perbeli magatartását és ügyük tárgyalási napját meghatározó ordonnance-ot ezután nyilvánosan ismertették. Mindezek után következett az ügyvédek és a prokurátorok esküje.

A felsőbbbíróság egy héten háromszor, a szünet előtti héten viszont négy alkalommal ítélkezett. A reggeli tárgyalások (*matinée*) mellett a perek számának növekedése miatt bevezették az esti, vacsora utáni (*après-dinée*) tárgyalásokat azokon a napokon, amikor a Parlemtentnek délelőtt nem volt ülése. Az esti üléseken a tanácsosok megvizsgálták a jóváhagyott cikkeket (*article accordé*), megtárgyalták a beérkezett kereseteket és a vizsgálatok eredményeit, meghosszabbították, vagy

megújították a vizsgálóbiztosok megbízásait, döntöttek a vizsgálatok során benyújtott panaszok (*reproches*) ügyében és meghatározták a perköltség (*taxe de dépense*) összegét. A zárt ajtók mögött folyó „vacsora utáni” tanácskozásokon csak a Parlement tagjai vehettek részt, és az itt elhangzottakkal kapcsolatban szigorú titoktartási kötelezettség terhelte őket.

A felsőbbíróság zárt tárgyalást (*à huis clos*) rendelt el akkor is, ha egyházi személyek, tanácsosok egymás közti vitáit kellett eldönteni, vagy a bíróságok hatáskör-összeütközéseit kellett feloldani. A zárt tárgyalások esetén a feleket, az ügyvédeket és a prokurátorokat egyenként, egymás után hallgatták meg.

A tárgyalás hat óra harminc perckor, télen hét órakor kezdődött. A reggeli ülés egész délig tartott. Az ülésről elkéső azon tanácsosok, akik nem tudták megfelelően igazolni késésüket, elvesztették az aznapi illetményüket, és ezen felül pénzbírságot voltak kötelesek fizetni, amelynek összegét a Hotel-Dieu és a Quinze-Vingts részére utalták át.⁷³ A tárgyalás időtartama alatt tilos volt az ülőhelyeket elhagyni akár csak beszélgetés, akár egy kis séta céljából. Az senki sem intézhetett kérdést, és tilos volt személyes ügyekkel, barátok és rokonok problémáival foglalkozni. A Kamarából az ülés alatt csak egyszer, az elnök engedélyével lehetett kimenni. A teremőrök kivezethették (*expulser*), sőt, börtönbe is vethették (*mener en prison*) a tárgyalások rendjét megzavarókat. A kamarák titkait (*secrets des chambres*) szigorúan meg kellett őriznie mindenkinek. A titoksértőket felfüggesztették (*suspendre*), sőt súlyosabb esetben véglegesen megfosztották tisztségüktől (*priver*), néha pedig még komolyabb büntetésekkel is sújtották.

A tárgyalások, vagy más néven ülések mellett, a tanácsosok zárt ajtók mögött tanácsüléseket (*conseil*) is tartottak.⁷⁴ Itt vitatták meg a kérelmek, perek, a belső rendet érintő kérdések és a szokások kapcsán felmerült problémákat. A tanácsüléseken zajlottak le a választások (*élection*), és itt iktatták be az új tanácsosokat is. A tanácsülések szigorúan titkosak voltak. Kizárólag a tanácsosok és az elnökök lehettek jelen, és ők is esküvel fogadták meg, hogy semmit fel nem fednek az itt elhangzottakból. A döntéseket szótöbbséggel (*pluralité des voix*) hozták. Néha a fontosabb személyiségek is engedélyt kaptak a részvételre, de ilyenkor ők is esküvel fogadtak titoktartást. A király emberei is csak akkor lehettek jelen, ha a teremőrök közvetítésével engedélyt kértek a Parlemtől. Abban az esetben, ha valamelyik tanácsos a peres fél hozzátartozója, eltartottja (*pensionnaire*) vagy vazallusa volt, akkor nem vehetett részt a fél ügyének a tanácsülésen való megvitatásán. Nemcsak az összeférhetlenségi szabályok voltak szigorúak, hanem következetesen szabályozta a Parlement a tanácsosoknak a tárgyalásokon kívüli magatartását is. Rendeletben tiltotta meg, hogy a Legfelsőbb Bíróság tagjai házukban fogadják az ügyüket megvitatni kívánó peres feleket és ügyvédeiket. Megtiltotta, hogy együtt étkezzenek, italozzanak velük, sőt bármiféle túlságos barátkozást is elítélt. Azt tanácsolta a bírácnak, hogy követelje meg a felektől, a prokurátoroktól és az ügyvédektől is a nekik járó tiszteletet.

A Parlemti ülészak utolsó napján a Nagy Kamara egyik elnöke felolvasta a zárási ordonnance-ot, ami a törvénykezési szünetre és a következő ülészak rendjére vonatkozott. Ez az ordonnance tartalmazta a perek listáját (*role des causes*), amely meghatározta azt a sorrendet, amely szerint a bailliage-ok és a sénéchaussée-k lakosai felkereshették ügyükkel a bíróságot, és tartalmazta a számukra fenntartott tárgyalási napokat (*plaidoires*) is. A Parlement az uralkodó nevében elküldte ezt a listát a bailliknak és sénéchaloknak, akik azt közzétették, és Párizsban a köztereken kifüggesztették. A tanácsosok tájékoztatása érdekében a baillik, sénéchalok és a mellettük tevékenykedő királyi ügyészek három nappal a bailliage-uk, sénéchaussée-juk napjai előtt megjelentek a felsőbbíróságon, és egy, a tárgyalásra kerülő ügyek tartalmát ismertető beszámolót adtak át. Az uralkodó ügyei minden más pert megelőztek. A legnagyobb pair-ek pereit sem voltak feltüntetve a listán. Ők, vagy inkább prokurátoraik az ülészak megnyitását követő napon választhattak a lakóhelyük szerinti bailliage vagy sénéchaussée napjai közül.

A Parlement munkáját számos pihenőnap (*jour de repos*), ünnepnap (*jour férié*) szakította meg.⁷⁵ Az ülészakok befejezésével, augusztus végétől, szeptembertől a felsőbbíróság törvénykezési szünetet (*vacations, vacances*) tartott. A szünet alatt egy szüneti bizottság maradt a palotában, hogy a sürgős ügyekkel foglalkozzon, és fogadja a baillik beszámolóit. A Szüneti Kamarát (*Chambre des Vacations*) a Nagy Kamara és a Vizsgálatok Kamarájának egyik elnöke és néhány tanácsosa alkotta. Bírászkodhatott az elé terjesztett ügyekben, de ítéleteit csak a Parlement következő teljes ülésén hirdették ki.⁷⁶ A törvénykezési szünet alatt a Szüneti Kamara új tanácsosok kinevezését fogadhatta el, letehetette a baillikkal és más királyi tisztviselőkkel az esküt, és felhatalmazást adhatott számukra tevékenységük elkezdésére. Természetesen esküjüket meg kellett ismételnük a Nagy Kamara előtt az ülészak megnyitása után.

*

A fentiekben igyekeztem röviden bemutatni a középkori Parlement hatáskörét, szervezetét és működését. E felsőbbíróság a királyi hatalom csökkenésének időszakában egyre fontosabb intézménnyé vált. Ő volt ugyanis egyedül képes például V. Károly elmebetegsége idején hatékonyan szembeszállni a pairek és az egyház megújuló támadásaival. Önállóságának növekedését nemcsak hatáskörének kiszélesedése jelzi, hanem az a tény is, hogy mind több királyi hivatalnokot, köztük saját tisztviselőit is, ő választotta meg. A teljes függetlenséget azonban nem sikerült elnyernie, hiszen az uralkodó bármikor, akár a törvényesített igazság fekhelye jogintézménye által, akár zsarnoki, önkényes parancsaival ítélezésébe beavatkozhatott, megváltoztatva vagy megsemmisítve döntéseit. Mindezek ellenére a középkor végére a Parlement vált a Francia Királyság legerősebb és leghatalmasabb intézményévé.

Jegyzetek

- * A tanulmány „A Párizsi Parlament története megalapításától I Ferenc uralkodásáig” című 272 oldal terjedelmű munka rövid összefoglalója.
- ¹ A IX. (Szent) Lajos uralkodása alatt a francia igazságszolgáltatás szervezeti rendszerében bekövetkezett változásokról igen részletesen ír Pardessus: *Histoire de l'organisation judiciaire en France*, (Paris, Durand, 1851. [továbbiakban: Pardessus i.m. 1.] 95–105. pp.)
- ² Aubert, Félix: *Le Parlement de Paris de Philippe Le Bel á Charles VII. (1314–1422): sa compétence, ses attributions*, (Paris, Alphonse Picard et Fils, 1890., VI. oldal) [továbbiakban: Aubert, Félix i.m. 1.]
- ³ Aubert, Félix: *Histoire du Parlement de Paris de l' origine á Francois I.er (1250-1515)*, (Paris, Alphonse Picard et Fils, 1894., 18. p.) [továbbiakban: Aubert, Félix i.m. 2.]
- ⁴ Aubert, Félix i.m. 2.: 18. p.
- ⁵ A Parlement és ezen belül a Nagy Kamara létszámának változását követi végig Aubert, Félix i.m. 2.: 11–14. pp.
- ⁶ Aubert, Félix i.m. 2.: 19. p.
- ⁷ A fenti megkülönböztetés történetéről és a tanácsosok ezen két kategóriája feladatkörének változásáról P. Guilhiermoz: *Enquetes et procés*, (Paris, Alphonse Picard, 1865, 158. p.), valamint az elnevezésről Langlois, Charles V.: *Textes relatifs á l' histoire du Parlement depuis les origines jusqu' en 1314*, (Paris, Alphonse Picard, 1888, n LXXII.) [továbbiakban: C. V. Langlois i.m. 1.]
- ⁸ Aubert, Félix i.m. 2.: 25. p.
- ⁹ Grün: *Notices sur les archives du Parlement In.: E. Boutaric: Actes du Parlement de Paris*, (Paris, H. Plon, 1863.) [továbbiakban E. Boutaric i.m. 1.]
- ¹⁰ A kamara létszámának változásáról részletesebben ír Aubert, Félix i.m. 2.: 23–24. pp.
- ¹¹ A Kérelmek Kamarája belső felépítésének és összetételének változásáról részletesen ír Aubert, Félix i.m. 2.: 34–36. pp.
- ¹² Aubert, Félix i.m. 2.: 32. p.
- ¹³ E. Boutaric: *La France sous Philippe Le Bel*, (Paris, H. Plon, 1863. [továbbiakban: E. Boutaric i.m. 2.]: 203. p.)
- ¹⁴ E. Boutaric i.m. 2.: 204. p.
- ¹⁵ Ezen privilégium pontos tartalmát a későbbiekben részletesen ismertetem.
- ¹⁶ Pardessus i.m. 1.: 163. p.
- ¹⁷ Az igazságszolgáltatásba történő uralkodói beavatkozásról és annak a Parlament ítélkezési gyakorlatára vonatkozó hatásáról Aubert, Félix i.m. 1.: 187. p.
- ¹⁸ E. Boutaric i.m. 2.: 212. p.
- ¹⁹ A Királyi Tanács elnevezés (Conseil du Roi) a XVI. században vette át fokozatosan a Nagy Tanács (Grand Conseil) elnevezés helyét. A témáról bővebben: Olivier–Martin, Francois: *Histoire du droit francais des origines á la révolution*, (Paris, Centre National de la recherche scientifique, 1992.)
- ²⁰ Aubert, Félix i.m. 1.: 196. p.
- ²¹ Aubert, Félix i.m. 1.: 40. p.
- ²² A kancellári tisztség betöltésére vonatkozó szabályok változásairól igen részletesen ír Aubert, Félix i.m. 1.: 42–47. pp.
- ²³ Az említett megtisztelő feladattal való megbízás a százéves háború alatt, 1415. október 3-án történt, amely időszakban a Parlement egyébként is igen fontos szerepet játszott mind Párizs, mind a királyság életében. Az esetről számol be Aubert, Félix i.m. 2.: 113. p.
- ²⁴ Aubert, Félix i.m. 1.: 139. p.
- ²⁵ A Parlement elnöki tisztségeinek betöltésével kapcsolatos eljárások változásairól számos példát említve részletesen ír Aubert, Félix i.m. 2.: 107–110. pp.
- ²⁶ A parlamenti tanácsosi tisztség betöltésének szabályait és azoknak a vizsgált időszak egy részében bekövetkezett változásait kimerítő részletességgel tárgyalja Aubert, Félix i.m. 1.: 48–63. pp., valamint Aubert, Félix i.m. 2.: 44–64. pp.
- ²⁷ A tisztségek megvásárolhatóságának fokozatos térnyeréséről és annak okairól ír Pardessus i.m. 1.: 175. p.
- ²⁸ Aubert, Félix i.m. 2.: 64. p.
- ²⁹ A tisztségre való méltatlanság miatti felmentés számos példájáról ír Aubert, Félix i.m. 2.: 68. p.
- ³⁰ Az elmozdíthatatlanság intézményének fokozatos kialakulását kíséri végig Pardessus i.m. 1.: 174–175. pp.
- ³¹ Aubert, Félix i.m. 1.: 125. p.
- ³² A megbízások teljesítésével kapcsolatos juttatásokról részletes anyagot találhatunk Langlois, Charles V. i.m. 1.: n CXXVI.
- ³³ Az ügyészi tisztség parlamenti megjelenéséről ír Pardessus i.m. 1.: 192. p., valamint E. Boutaric i.m. 2.: 218. p.
- ³⁴ A királyi főügyész által a kiszabott büntetés súlyosbítása érdekében előterjesztett fellebbezéseknek számos esetét sorolja fel E. Boutaric: *Actes du Parlement de Paris*, (Paris, H. Plon, 1863., [továbbiakban: E. Boutaric i.m. 1.]: n 4515, 4516, 6193, 7890, valamint Ch. V. Langlois i. m. 1.: n X 6 f.143, X 9 f.441,442, X 6f. 13
- ³⁵ E. Boutaric i.m. 1.: n 4561
- ³⁶ Számos olyan esetre hoz fel példát, amelyben az említetteknek kívül is a főügyész indított hivatalból eljárást a bűncselekmény körülményeinek felderítése és az elkövetők elfogása érdekében E. Boutaric i.m. 1.: n 4798, 5587, 5593, 6635, 7536, 7910
- ³⁷ A főügyész felügyeleti jogköre kapcsán említ néhány esetet E. Boutaric i.m. 1.: n 7732, 4840
- ³⁸ A párizsi Parlament előtt jogi képviselőt ellátó ügyvédek történetéről kimerítő részletességgel és igen alaposan ír R. Delachenal: *Histoire des avocats au Parlement de Paris*, (Paris, H. Plon, 1885).
- ³⁹ Az ügyvédeknek erről a munkájáról bővebben ír R. Delachenal i.m.: 102, 103, 105. pp.
- ⁴⁰ Az esetet idézi R. Delachenal i.m. :235. p.
- ⁴¹ E. Boutaric i.m. 1. :n 928
- ⁴² Aubert, Félix i.m. 2.: 242. p.
- ⁴³ Aubert, Félix i.m. 2.: 249. p.
- ⁴⁴ Az engedélyező levelek gyakorlatával kapcsolatosan hoz fel példákat C. V. Langlois i.m. 1.: n CII., CVII.
- ⁴⁵ Az ügyvédeknek és a prokurátoroknak a középkori francia társadalomban és a jogászságon belül elfoglalt helyéről bővebben: Bónis György: *A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában*, (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972., 98–110. pp.
- ⁴⁶ A jegyzők és az írnokok parlamenti feladatairól, ezen tisztség kialakulásáról és a törvényszéki irodáról részletesen ír Grün: *Notices sur les archives du Parlement*, (Paris, Alphonse Picard, 1893).
- ⁴⁷ Az esetről beszámol Aubert, Félix i.m. 1.: 294. p.
- ⁴⁸ Több esetet is említ E. Boutaric i.m. 1.: n 6837-6840
- ⁴⁹ A fenti gyakorlatra is részletesen kitér Pardessus i.m. 1.: 317. p.
- ⁵⁰ A középkori francia jogtudósoknak a királyi esetekkel kapcsolatos elméleteiről igen nagy alaposággal ír Aubert, Félix i.m. 1.: 8–19. pp.
- ⁵¹ C. V. Langlois i.m. 1.: n CVII.
- ⁵² A nemesi minőség megállapításával kapcsolatos néhány esetet ír le E. Boutaric i.m. 1.: n 2547, 4137.
- ⁵³ Számos pert említ E. Boutaric i.m. 1.: n 2625, 98, 1086, 1223, 1382.
- ⁵⁴ Az egyházi igazságszolgáltatás és a világi törvénykezés vetélkedését, az egyházi bíróságok hatáskörének fokozatos csökkenését követi végig Aubert, Félix i.m. 1.: 110–136. pp.
- ⁵⁵ A híres királyi jogtudós fenti elméletéről ír Aubert, Félix i.m. 2.: 341. p.
- ⁵⁶ A Troyes-i Nagy Napok létrehozásáról, szervezetéről, hatásköréről és illetékességi területéről ír Pardessus i.m. 1.: 125–127. pp., valamint E. Boutaric i.m. 2.: 214. p.
- ⁵⁷ A Rouen-i Saktábla hatáskörével kapcsolatos vitákról és az ítéletei elleni fellebbezési jognak – az uralkodói törekvések ellenére történő – fokozatos térnyeréséről ír Pardessus i.m. 1.: 121–125. pp.
- ⁵⁸ Az ordonnance hatályba lépése előtti parlamenti kinevezési jog gyakorlatáról ír Pardessus i.m. 1.: 216. p.
- ⁵⁹ Széles körű felsorolását adja a Parlament által kinevezett tisztviselőknek Aubert, Félix i.m. 1.:53–66. pp., valamint Aubert, Félix i.m. 2.: 290–297. pp.

- ⁶⁰ Aubert, Félix i.m. 1.: 68. p.
⁶¹ A Curia Regisnek a városok gazdálkodásával kapcsolatos ellenőrzési jogköréről ír Pardessus i.m. 1.: 103. p.
⁶² Bourges-i és Orléans-i, valamint a Bourges-i és a Macon-i bailiage-ok közötti határ-meghatározást említi példaként E. Boutaric i.m. 1.: n 40
⁶³ C. V. Langlois 1.: LIII. ch. 2.
⁶⁴ A Parlement kereskedelem-felügyeleti jogkörével kapcsolatos számos esetet említi E. Boutaric 1.: n 1380, 1296, 3271, 1305, 7822, 1326
⁶⁵ Aubert, Félix i.m. 2.: 325. p.
⁶⁶ A középkori francia jogforrási rendszerről, és az egyes jogszabályok parlamenti beiktatásáról bővebben: Ruzsoly József: Európa jogtörténete, (Püski Kiadó, Budapest 1996., 50–57., 132–136. pp.
⁶⁷ A szabályrendelet, mint jogi norma sajátosságait járja körül Pardessus: Essai historique sur l'organisation judiciaire et l'ad-

- ministration de la justice depuis Hugues Capet jusqu'à Louis XII., (Paris, Durand, 1851., „ftovábbiakban: Pardessus i.m. 2.] 208. p.
⁶⁸ Aubert, Félix i.m. 1.: 217. p.
⁶⁹ Pardessus i.m. 2.: 105. p.
⁷⁰ A parlamenti beiktatásról ír E. Boutaric i.m. 2.: l. VII. ch. II: 211. p.
⁷¹ Pardessus i.m. 2.: 199. és 201. pp.
⁷² A Parlement ülészakával kapcsolatos szabályokról ír E. Boutaric i.m. 2.: 193–196. pp.
⁷³ A bírságról és annak felhasználásáról az 1316. december 2-i ordonnance rendelkezett E. Boutaric i.m. 1.: n 4470
⁷⁴ A tanácsülések szabályairól és az ott megvitatásra kerülő ügyekről ír Grün i.m.: CLI. p.
⁷⁵ A számos pihenőnap és ünnepnap kimerítő felsorolását adja Aubert, Félix i.m. 2.: 162–164. pp.
⁷⁶ Egy ilyen, a törvénykezési szünet alatt elbírált, és később elhíresült esetről számol be E. Boutaric i.m. 2.: 203–204. pp.

HÍREK

Két jelentős államférfival foglalkozik a *Rubicon* történelmi folyóirat két utolsó száma: A 2003/9–10. számban a haza bölcse, *Deák Ferenc* emléke előtt tiszteleg a folyóirat szerkesztősége és tizenegy szerzője, köztük a jogtörténet képviselői (Balogh Elemér, Mezey Barna, Révész T. Mihály). A 2004/1. számot *II. Rákóczi Ferenc* emlékének szentelték. A folyóiratban jelentős terjedelemben foglalkozik két szerző is az eddig (dicstennek tekintett volta miatt jobbra mellőzött) szatmári:gyűléssel, annak politikai és alkotmányjogi vonatkozásaival (Bánkúti Imre, Mezey Bar-

na), valamint az abszolutizmus lehetséges magyarországi megoldási változatainak értékelésével (Varga J. János).

2004. március 17-én a Magyar Tudományos Akadémia székházában folytatódott a Magyar Történelmi Társulat 2003–2004. évi előadásorozata *Múltunk kritikus kérdéseiről*. A hetedik vitaesten *Ormos Mária* szólt *Magyarország és a versaillesi békerendszer* viszonyáról. Elnökölt és a vitát vezette Kosáry Domokos, a társulat elnöke. [vö. www.mult-kor.hu]

A magyar középkor végét jelző köztörténelmi dátum (1526) a jogéletben messze nem olyan markáns határvonal, miként a politika- vagy alkotmánytörténetben érzékelhető. A mohácsi tragikus események, vagy az ország három részre szakadása az ország jogában nem hozott döntő változást. Inkább csak bizonyos tendenciák felerősödéséről szólhatunk. A német H. W. Neulen a közép-európai jogra vonatkozóan úgy vélekedik, hogy az óvatos jogtörténész e zónában a büntetőjog középkorát csak a 18. században tekintheti lezártnak. Bónis György pedig a büntetőjog önállósodásáról a következőket írta: „E két jogterület” – ti. a közjog és magánjog – „szerves összefüggése a kapitalista termelőviszonyok győzelméig nem szakad meg.” Hazánkra vonatkoztatva ez a 19. századig, a polgári átalakulás partjáig tolja ki a polgári jellegű – és ami ezzel együtt járt – a kodifikált büntetőjog kialakulását.

A modern állam (a rendi centralizáció képében megjelenő) igényei között feltűnő átfogó jogi rendezés iránti követelést kiegészítette a 14–15. században lendületesen fejlődő magyar gazdaság résztvevőinek követelése, amely ugyanezen irányba hatott. Nem véletlen, hogy korszakhatárunkat megelőzően több országgyűlésben is napirendre tűzték a jogrendezés kérdését. Míg az 1498., és 1500. évi diéták az országos szokásjog összegyűjtésére és rendezésére kötelezték a végre-

Mezey Barna:

A büntetőjogi kodifikáció kezdetei Magyarországon

BÓNIS GYÖRGY¹ AZ ELSŐ MAGYAR BÜNTETŐ KÓDEX TERVEZETÉRŐL²

hajtó hatalmat, az 1514. és 1525. évi országos sereglések a dekrétumok egybeszedését és kijavítását követelték. Mindkét törekvés az országos szintű jogrendezés irányába mutatott. A jogrendezés azonban hazai körülmények között természetesen távol állott a kodifikációtól.

A jogbiztonság követelménye, az állam jogrendezési törekvései, a rendi országgyűlések jogmeghatározó szándékai egyaránt az élő jog összefoglalása irányába

ELŐADÁS

hatottak. Ez vezetett a jogszabályok összegyűjtéséhez, amelynek évszázados hatású gyűjteményei készültek el korszakunkban: a Werbőczy István ítélmester által egybeszerkesztett Hármaskönyv és a jogtudósok által összeállított Magyar Törvénytár. Jellemző, hogy mindkettő magánmunkaként vált a magyar jog részévé. A bírói praxis azonban gondoskodott hivatalos befogadásukról.

A Tripartitum azután évszázadokig kielégítette a jogösszefoglalás iránti elvárásokat; szabályozásának – jellemzően magánjogi – túlsúlya biztosította a rendi magánjog alkalmazásának egységét. Sokkal halványabb kontúrokkal festette meg azonban Werbőczy a büntetőjog vonásait. Ráadásul a Bécsbe került királyi központ, a Habsburgok centralizáló, majd abszolutizáló elgondolásai és törekvései, a büntetőjog átpolitizálása közjogiasulásának zálogát jelentette. Nem véletlen, hogy folyamatosan jelentkezik a központi hatalom a büntetőjog kodifikálásának igényével. Az 1869-es Kollonics Lipót féle próbálkozás, az 1712. évi javaslat, az 1719-es Novum tripartitum, a Praxis Criminalis lefordítása és csatolása a törvénytárhoz, az 1728–1729. évi tárgyalások, mind az udvar támogató szorgalmazása keretein belül maradtak.

Megfordult tehát a jogrendezés hiánya: míg korábban a rendek követelték azt, most a központi hatalom szorgalmazta. A Bónis György publikációs jegyzékének második helyén álló kodifikáció-történeti³ munka ehhez a folyamathoz nyújt adalékot.

Hajdú Lajos professzor az 1795. évi büntető javaslatról szóló munkájában meglehetősen sommásan ítéli meg Bónis György idevágó munkásságát, amikor leszögezi: Réti Illés Elemérrel együtt, (aki ugyancsak szentelt egy munkát az első büntető kodifikációs munkálatnak), „munkája megírásakor még tudományos pályafutása kezdetén álló fiatal volt, és bár sok figyelemreméltó részizagságot tártak fel műveikben, az alapvető kérdéseket nem tudták megválaszolni.”

Nos, én úgy gondolom, Bónis munkájában az alapvető kérdés megválaszolatott. Az ugyanis, hogy a magyar büntető jogtörténetben a polgári átalakulást megelőzően milyen helyet foglalhat el a kodifikáció. A Bónis által elemzett javaslat és annak országgyűlési sorsa ugyanis azt példázza, hogy a kodifikációs eszme térhódítását megbéklyózza a rendi praxis igénye; hogy a magyar jogrendezésben a vegytiszta kodifikáció-fogalom lényegében értelmezhetetlen.

Közhelyszámba menő megállapítás, hogy a közjog térrénumának modernizálása a Bécs és a magyar rendek közötti alkotmányjogi kötélhúzás foglya volt. A büntetőjogi szabályozás a legközvetlenebbül érintette a rendi szabadságjogokat: úgy is, mint a kiváltsággént gyakorolt törvénykezési jog terjedelmét is meghatározó, tartalmát kitöltő (esetleg korlátozó) rendezés, de úgy is, mint a nemesi előjogokat lényegesen befolyásoló szabályozás. (Gondoljunk például a letartóztatásra, szabadságvesztés-büntetésekre, testi büntetésekre, stb.) A büntetőjog szisztematikus rendezése egyet jelentett

volna ezen zónák évszázados gyakorlatának felforgatásával, a szabadságok jelentős részének csonkításával, vagy megvonásával, a közjogi viszonyok átgondolásával.

Az 1712. évi javaslat szerzői ebben a felfogásban készítették el javaslatukat. Elaborátumuk annak a mintának bizonyítéka: hogyan lehet megkísérelni „alulról” a rendszeres büntetőjogi összefoglalást. Kis túlzással a munka a Tripartitum munkamódszerére emlékeztet: a praxis által általánosan elfogadott intézmények, meghatározások, bűncselekmények és büntetések csokorba gyűjtésével az áttekinthetőség és egységesítés irányába tesz lépéseket: az inkorporáció során, a szerzők vélekedése szerint, a rendszerbe illeszthető európai kodifikációs gondolatok, büntetőjogi elvek és nyugati minták szerinti szabályozással egészítették ki a joganyagot. Ez a „földhözragadt” szemlélet adott némi esélyt e korban a büntetőjog kodifikációjának. Hogy ez mennyire igaz, bizonyítja a javaslatnak adott zöld út: mind a két tábla elfogadta a Bencsik Mihály nevével fémjelzett javaslatot, és az uralkodó is támogatta becikkelyezését. (Bónis György szerint „politikai vagy jogi akadály nem lehetett a törvénybe iktatásnak... viszont a büntetőjogi javaslat elfogadása utáni napon tették a rendek magukévé a törvények javítására hivatott bizottság kiküldésének Bencsikéktől szorgalmazott gondolatát. Kézenfekvő az a megoldás, hogy a tételes jog javításával amúgy is foglalkozó commissióra hagyják (a magyar rendek nemtörődömségére rendkívül jellemző módon) a már majdnem kész munka elvégzését.” Ezzel együtt a munkálat eredményei töredékesen beépültek a törvénytárba. Ugyanis az 1723: 10–12. tc.-kek alig észlelhető változtatással az ún. Bencsik-bizottság hűtlenségi formulázását tartalmazták. Az 1728–1729-i diétán a királyi propozíciók ismét a büntetőjog áttekintését és reformját kívánták. Ennek megfelelően bizottságot küldtek ki, amelynek elkészített javaslatanyaga alig különbözött az eredeti Bencsik-javaslattól, annak átdolgozott változatát jelentette csak. Ekkor sem jutottak a rendek düllőre, de Bencsik az országgyűlés lezárása után Systema Praxis Criminalis cím alatt, a külföldi törvények alkalmazásának meggátlása és a bírák segítése okából kiadta javaslatát, némi kiegészítéssel és bevezetővel. „A magyar Praxis Criminalis tehát namcsak a gyakorlatra is hatással volt első btk tervezet, hanem a büntetőjogi irodalom első termékének anyaga is.

A bizottság munkáját jellemezte tehát a gyakorlatban általánosan érvényesülő elvek és szokások tiszteletben tartása. Jellemzője, hogy a nemesi kiváltságok sérthetlenségének leszögezése a szabályozás első pontjaként fogalmazódott meg; hogy a Werbőczy iránti tisztelet megakadályozta a nota infidelitatis körének nem hogy újrendezését, de még a rendszerbe történő beolvasztását is. Másfelől azonban, azokon a területeken, ahol a magyar büntető praxis vagy nem adott választ kérdésekre, vagy a feleletek hiányosak, nehezen értelmezhetők, ott nem kevéssé a Praxis Criminalis hatására megjelentek az új szabályozási elvek is. Miként

a kísérletet vagy az utólagos visszaadás enyhítő hatását körülíró passzusok. Külön jelentős a bűncselekmények tényállási tipizálásának megújítása: szemben a Tripartitumban alkalmazott megoldással, hogy ti. a bűncselekményeket a büntetések oldaláról csoportosítja: itt már rokon tényállások bokorba foglalásának lehetünk szemtanúi.

Bónis György így értékeli a munkát: „Eredetiségnek nem találjuk gyakran nyomait, de ez practice előnyt jelentett.” A már meglévő foglalták akkor rendszerbe, rövid, precíz definíciókkal, határozott elvi alappal, a kiegészítő és teljessé kanyarító szempontok kiemelésével. A javaslat a büntetőjog közjogi felfogásával operál, ami megalapozta (volna) az önálló szabályozás továbbfejlesztését.

Létezett persze a másik megoldás is: a magyar jogtörténetben ennek szélsőértéke az 1843. évi javaslat, amelynek alkotói egy sajátos helyzetben hozták létre javaslatukat. (Erre különösen a plánum harmadik, büntönügyi része jó példa) A reformkor szellemi szárnyalása, a modernizáció lelkesítő, megújulást ígérő hulláma feloldotta a kodifikátorok béklyóit. Maradva a büntönügyi kodifikációs tervzetnél: a javaslat kimunkálói nem voltak kötve semmiféle realitáshoz, gondolataikat csupán önmaguk korlátozták. Egy addig lényegében nyom nélküli rendszer alapjait készültek megvetni, nem mentesen illúzióktól, tiszta, kompromisszummentes eszméktől, telve humánussal és a reformkor lobo-gásával, a gyökeresen újat akarással. Ezért sikerült egy következetes büntetés-végrehajtási terminológiát kimunkálni, mely kodifikációs előfeltétele egy régi követelésnek: az ítélet előtt állók és a megítéltek, a kisebb és nagyobb bűnökért megszentenciáztatottak elkülönítésének. A tervzet mindvégig tekintettel van az elítéltekkel való humánus bánásmódra. Egységesen, az egész országban egyöntetűen bevezetett rendszert javasoltak a liberális politikusok az egyenlőség, és bizo-

nyos keretek között az emberi szabadság védelmével. A kormányzati visszaéléseket elkerülendő, pontosan rögzítették a büntetés-végrehajtási igazgatás kereteit, az egységes végrehajtás érdekében a büntönök felügyeletének szabályait. A büntönügyi javaslat hű tükre a reformkor szellemiségének, a kiváló liberális és konzervatív elmék pengeváltásának. A megvalósítás során nyugati tapasztalataik, tanulmányaik, a külhoni polgári büntönügyi szakirodalombéli olvasmányaik, néhány bátor hazai (például a komáromi) kísérlet befolyásolták nézeteiket.

Ahogy az 1843. évi elaborátum a liberalizmus eszmekörének elméleti munkája, az 1795. évi, az abszolutista szemlélettel átítatott felvilágosodott ideológia hatása alatt született. A reformkorban azonban a megújulás országos szelleme legalább elvi háttérrel biztosított a kodifikációs elgondolásoknak. A 18. század végén azonban a magyar nemesség „nem tartja szükségesnek a büntetőjogi kodifikációt, nem akarja, hogy minden ember a törvény uralma alatt éljen, számára sokkal megfelelőbb, ha továbbra is ránehezdedhet a jobbagyokra a földesúr büntető hatalma, illetve ha a földesúri hatalmat megtestesítő megyei juriszdikció keretei között döntenek el a nem nemesek büntető ügyeit. ... A tervzetben mindaz, ami korszerű, ami a korabeli haladó törekvések érvényesülését mutatja, többnyire a nemesség akarata ellenére került megfogalmazásra, ami elmaradott, retrográd intézmény, vagy meghatározás, az pedig általában a nemesi törekvések eredménye” (Hajdú Lajos)

A nyolcvan esztendővel korábbi munkálat környezete, ha lehet, még jellemzőbb módon fejezte ki a nemességnek a kodifikációt elutasító vélekedését. E feltételek tudatos vagy öntudattalan felismerése a praxisban gyökerező, a hagyományos értékeket őrző jogrendezés felé terelte a szabályozást. Bónis György korai munkájában erre a különbségre vetett fényt.

Jegyzetek

¹ A huszadik századi magyar jogtörténet egyik legnagyobb alakja, a nemzetközi közvéleményben is elismert joghistorikus. Irodalmi munkásságának „legfontosabb elemei szegletként épültek be a magyar, főként középkort tárgyaló jogi historiográfiába” (Balogh Elemér). 1914. január 5-én Budapesten született, tanulmányait a budapesti Pázmány Péter tudományegyetem Jog- és államtudományi karán végezte 1931 és 1935 között. Doktorátusát 1936-ban szerezte, hogy utána rögtön állami ösztöndíjjal a School of Economics and Political Science vendégeként az angolszász jogtörténet terén folytasson kutatásokat. Hazatérése után (1937) a budapesti Egyetemi Könyvtár rapidfjasaként dolgozott, s hazai jogtörténeti kutatásokra kapott ösztöndíjat. Kis kitérő után, melyet a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium elnöki osztályán töltött el tanügyi segédfogalmazóként, 26 éves korában már a bécsi döntés következtében Szegedről Korlózsvárra visszatelepített kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem jogi karának nyilvános rendkívüli tanáraként jogtörténetet oktatott. 1947-től a szegedi tudományegyetem jogi fakultásán a magyar és az egyetemes jogtörténet nyilvános rendes tanára, 1950-től pedig tanszékvezető egye-

temi tanára. 1957-ben, a forradalomban vállalt szerepe okán a hatalom kikövetelte eltávolítását a karról, megfosztották egyetemi tanári tisztségétől. Bónis György, tudományos munkásságát Budapesten, levéltárosként folytathatta. Nyugalomba vonulásáig, 1974-ig Budapest Főváros Levéltárának munkatársa, majd osztályvezetője volt. A Magyar Tudományos Akadémia 1969-ben avatta az állam-és jogtudományok doktorává. Legfajszúlyosabb munkáit 1957 után alkotta. Ekkor láttak napvilágot Buda és Pest bírósági gyakorlatáról (1962), a jogtudó értelmiségről (1972), középkori jogunk elemeiről (1972) írott nagyhatású művei. Hatalmas posztumusz munkájának kiadását (Szentszéki regeszták) egykori szegedi tanszékének munkatársai vállalták (1997).

² Elhangzott a szegedi Tudományegyetem Jogtörténeti tanszékének Bónis György emlékére rendezett emlékülésén.

³ A magyar büntető törvénykönyv első javaslata 1712-ben. (Budapest, 1934. 46. p. Angyal Szeminárium Kiadványai, 26. sz.). Ugyanezzel a témával foglalkozott még: Bónis Gy.: Bencsik Mihály és az első büntető javaslat (1670–1728) In: Jogi professzorok emlékezete, 1935. 31–36. pp.

Bereczki András:

A két világháború közötti Magyar – Észt kapcsolatok történetéről*

Az alábbi rövid összefoglaló vázlat szerű áttekintést kíván adni a két világháború közötti magyar–észt kapcsolatok főbb irányvonalairól, azok jellegéről. A politikai-diplomáciai, kulturális és oktatásügyi együttműködés mellett szólni kell a különböző társaságok tevékenységéről is. Szép számmal állnak rendelkezésünkre források: a különböző levéltári, országgyűlési és külügyminisztériumi dokumentumoktól kezdve a folyóiratok és napilapok tanulmányain és cikkein át a kapcsolattörténettel foglalkozó, egyre bővülő szakirodalomig. A szűkös keretek nem teszik lehetővé, hogy részletesebben elemezzük a fent említett forrásokat és a szakirodalmat, de az írás végén található – a teljesség igénye nélkül készült – irodalomjegyzék alapján képet nyerhetünk arról, hogy milyen művek segítségével tájékozódhatunk a témában. A felsorolásban nemcsak a szűkebb értelemben vett kapcsolattörténettel foglalkozó munkák szerepelnek. Mindenekelőtt azonban érdemes egy pillantást vetni az általunk tárgyalt korszakot megelőző kapcsolatokra is.

TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEK

A nyelvrokonság mindkét ország tudományos életében elfogadott ténynek számít, igaz mindkét országban akadnak ezt, vagy a hagyományos felfogás egyes részeit vitató nézetek. Észtországban és Finnországban gyakorlatilag nem, vagy csak alig találkozhatunk az uráli népek nyelvrokonságát tagadó nézetekkel. A kérdéskörrel kapcsolatos magyarországi viták fel-fellobbanásában az utóbbi több mint egy évszázadban vitathatatlanul szerepet játszottak mind politikai, mind pedig a nép múltját és származását jóval dicsőbbnek láttatni kívánó romantikus elképzelések.

A magyar–észt kapcsolatok történetének kezdetét általában a 16. század második felére szokták tenni, amikor Báthory István lengyel király és erdélyi fejedelem az ún. livóniai háborúban elfoglalta Dél-Észtországot, és Livónia nagyhercege lett. Ő emelte Valgát városi rangra, majd ugyancsak az ő nevéhez fűződik a tartui jezsuita kollégium megalapítása 1585-ben. A 17–18. században (az észt történelem svéd korszakában) több mint tíz erdélyi és magyarországi hallgatója volt a Tartui Egyetemnek. 1839–1841-ben járt Finnországban és Észtországban a magyarországi finnugor nyelvtudomány egyik úttörője, Reguly Antal, aki állítólag észtül is kiválóan megtanult. Erről Karl Ernst von Baer, a világhírű biológus és természettudós számolt be. Az

1848–1849-es magyar forradalom és szabadságharc híre Észtországban sem maradt visszhang nélkül, mivel a cári seregben észtek is szolgáltak. A nyelvész Hunfalvy Pál az első észtországi dalosünnep idején érkezett Észtországba 1869-ben. Tapasztalatai magyar és német nyelven könyv formájában is megjelentek, amelyet Csekey István professzor több mint fél évszázaddal később az észt nép kultúrtörténeti fölfedezésének nevezett nyelvészeti, néprajzi és földrajzi szempontból. Hunfalvy találkozott az észt nemzeti ébredés nagy alakjaival is: Jakob Hurttal és Johann Voldemar Jannsenel, akinek lányával, Lydia Koidulával később leveleket is váltott. A híres észt nyelvész, Ferdinand Johann Wiedemann, kétszer is eljutott Magyarországra, míg Budenz József, a magyarországi összehasonlító finnugor nyelvtudomány megeremtője, 1877-ben Tallinnt és Tartut kereste fel. A nyelvészek és más tudósok kapcsolatai egyre intenzívebbekké váltak, mind többen sajátították el a másik nyelvet, fordítások is kezdtek megjelenni a másik nép irodalmából. Az ismert néprajztudós és műfordító, Vikár Béla 1889-ben találkozott Szentpétervárott Jakob Hurt lelkésszel és folkloristával. Ugyanott szövődött életre szóló barátság a két ismert festő, Johan Köler és Zichy Mihály között. Megfordult Magyarországon többek között Mihkel Veske, Karl August Hermann, Harry Jannsen, Oskar Kallas, majd már az 1910-es években Julius Mark és Villem Ernits. Az Észtország iránt érdeklődő magyar tudósok közül említsük meg Szinnyi József, Simonyi Zsigmond és Gombocz Zoltán nevét is. Az I. világháború természetesen megnehezítette a kapcsolattartást. A háború végével új korszak köszöntött be a néprokonsági mozgalom, s így a magyar–észt kapcsolatok fejlődésében is.

A MEGVÁLTOZOTT POLITIKAI HELYZET ÉS A NÉPROKONSÁGI MOZGALOM

Az I. világháború utolsó éveitől kezdve meghatározó jelentőségű változások zajlottak a magyar, a finn és az észt nép életében. Míg Finnország és Észtország elnyerve függetlenségét – nem kis nehézségek mellett – hozzállatható önálló államának felépítéséhez, addig Magyarországot a háborús vereség, forradalmak és gazdasági összeomlás gyengítették. A világháborút lezáró békerendszer kialakítása, melynek során nagy számú magyar került kisebbségi sorsba, feloldhatatlannak tűnő politikai és identitásbeli traumát okozott. Az eltérő kiindulópont ellenére a három országnak sok hasonló problémával kellett megküzdenie. Az alapvetően különböző táborokba való tartozás kétségkívül hatással volt a magyar–észt diplomáciai kapcsolatokra, csupán az a kérdés, hogy mennyiben? Elég, ha arra gondolunk, hogy Észtország és Finnország távolról sem érezhette mindig az antant hathatós támogatását céljai elérésében. Magyarország igyekezett minden lehetőséget kihasználni, amellyel szövetségesekre tehetett szert, és javíthatta külső megítélését. A két másik államnak is érdekében állt a korábbi személyes jellegű kapcsolatok intenzív

fejlesztése, s ehhez nem maradt el a hatékony kormányzati támogatás sem.

A finnugor néprokossági eszme, mely a finnugor népek összetartozását fejezte ki, és e népek összefogásának fontosságát hangsúlyozta, a 19. század második felében jött létre. Képviselői már nem csupán a nyelvprokossági tényét népszerűsítették, hanem az élet sok területén szorgalmazták az együttműködést. Ha a finnugor népek a művelt népek sorába akarnak tartozni, – fogalmazott az ismert finn nyelvész-politikus, E. N. Setälä a néprokossági mozgalom célját illetően – akkor nekik is kötelességük megismerni önmagukat, megismertetni önmagukat másokkal, elsőként azokkal, akikkel a közös eredetű nyelv és az egykori közös kultúra maradványai kötik össze őket. Magyarországon főként gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter támogatta és szorgalmazta leginkább a rokon nyelvek tanulását és kutatását, külföldi magyar lektorátusok és intézetek létrehozását, továbbá kutatók, oktatók és diákok tanulmányújtait, a tapasztalatszerét, s az irodalom fordítása mellett a művészek együttműködését is. Természetesen nem szabad megfeledkezni gróf Teleki Pál szerepéről sem. A fennálló különbségek ellenére mindhárom állam számára fontos volt érzékelteni belföldön és külföldön is, hogy nincsenek egyedül.

1910-ben alakult Budapesten a Turáni Társaság a Kelt népeinek kutatására, illetve a nyelvileg vagy származásukat tekintve rokon (vagy annak vélt) népekkel való kapcsolattartásra Magyarország presztízsének növelése érdekében. A társaság folyóiratában sok szó esett a törökökről, a bolgárokról, de az 1920-as évek elejétől megszorodtak a finn és észt kultúrát, irodalmat, a néprokossági szervezeteket, tudományos intézeteket ismertető írások is. Egyre több útibeszámoló, ismeretterjesztő írások és műfordítás jelent meg. Ekkortájt már egyre több szakterület képviselői igyekeztek bekapcsolódni a néprokossági munkába: gazdasági, idegenforgalmi, mezőgazdasági szakemberek, orvosok, tanárok, lelkészek. Észtországban és Finnországban egyébként a turánizmus visszhangtalan maradt.

DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATOK

A magyar–észt közvetlen kapcsolatok fejlesztésnek elengedhetetlen előfeltétele volt a követségek vagy képviselők kölcsönös létrehozása. Magyarországot és Észtországot ebben egyaránt gátolták a gazdasági nehézségek, amelyek következtében mindkét ország elsősorban a nagyhatalmakra összpontosított.

Dr. Jungerth Mihály vezetésével 1921 januárjában érkezett négytagú delegáció Tallinnba, elsősorban azzal a céllal, hogy Szovjet-Oroszországgal a magyar hadifoglyok hazaszállításáról tárgyaljanak. A delegáció lassanként diplomáciai képviselők jellegét kezdte ölteni, Jungerth lett ügyvivőként Magyarország első hivatalos képviselője Észtországban. Születésnapján ajándékként 1921. február 24-én Magyarország de jure is elismerte Észtország függetlenségét. Jungerthet 1923 márciusá-

ban nevezték ki meghatalmazott követté, s ettől kezdve a kulturális kapcsolatok látványos fejlődésnek indultak. A misszió rajta kívül egy tanácsosból és egy titkárból állt, nemsokára pedig egy attaséval és egy irodistával bővült. A tiszteletbeli konzulok közül különösen az észtországi olajpalaipar megalapítója, Märt Raud tett sokat a magyar–észt kapcsolatok fejlesztéséért.

Észtországot meglehetősen fájdalmasan érintette az a magyar döntés, amely 1928 nyarán a követ állandó székhelyét – gazdasági megfontolásokra hivatkozva – Helsinkibe helyezte át. A követet tanácsosi rangú diplomata helyettesítette Tallinnban. Jungerth egészen 1933-ig maradt a finn fővárosban. Utódja a tapasztalt diplomata, Nemeskéri Kiss Sándor volt, akinek hivatali idejére több fontos kétoldalú egyezmény elkészülte és aláírása esett (bíróági segélyegyezmény, vízummentességi megállapodás, 1937-es kulturális szerződés). 1937 augusztusa és 1940 júniusa között Magyarország még három követtel képviseltette magát Észtországban. A két ország kapcsolata különösen 1939-ben vált intenzívvé, több magas szintű látogatásra is sor került.

A magyarországi észt képviselő megszületése hosszán tartó folyamat eredményeként csak a harmincas évek második felében valósult meg. Ezt megelőzően Berlinből, Varsóból, Helsinkiből és Rómából látták el ezt a feladatot. Eduard Vilde próbálkozásait, hogy hozzájáruljon a követség szervezéséhez a diplomáciai ismerés hiánya gátolta meg 1920-ban. A következő évben a berlini észt követet, Karl Menninget nevezték ki Budapestre is. 1922 októberében a két ország kereskedelmi egyezményt írt alá, majd nem sokkal később kereskedelmi és hajózási megállapodást. 1923-ban sikerült Észtországnak megfelelő tiszteletbeli konzult találnia az ismert vegyipari gyáros és bankár, Zsilinszky Gábor személyében, aki 1940-ig látta el feladatát. A tiszteletbeli konzuloknak fontos szerep jutott a gazdasági és kulturális együttműködés fenntartásában is. 1929-ben újabb kereskedelmi szerződés született, amelyet 1936-ban módosítottak. A gazdasági kapcsolatok azonban minden próbálkozás ellenére szerények maradtak. Állandó képviselő létrehozására észt részről 1935-ben tetek fontos lépést. Ekkor egy fiatal diplomatát, a magyarul kiválóan beszélő Richard Jöffertet küldték ideiglenes ügyvivőnek Budapestre, aki évekig lényegében önálló követségként dolgozott. Többszöri próbálkozás után végül csak 1939 őszén nevezték ki követnek Budapestre a tapasztalt diplomatát, Johan-Ernest-Hans Markust. Mind ő, mind az új attasé Észtország 1940 nyarán bekövetkezett megszállásáig maradt Budapesten.

Külön meg kell említeni, hogy az észt diplomácia, s különösen a moszkvai észt követség – magyar kérésre – 1921-től kezdve sokat tett a Szovjetunióban rekedt magyar hadifoglyok megsegítéséért és hazajuttatásáért. A moszkvai észt követség még 1930-ban is közvetített távol-keleti magyar foglyok hazautaztatásának ügyében. Összesen egyébként több mint 80 000 magyar térhetett haza nem kis erőfeszítések eredményeként.

KULTURÁLIS ÉS MŰVELŐDÉSI EGYÜTTMŰKÖDÉS

E fejezettel érkeztünk el a tárgyalt korszak kapcsolat-történetének leggazdagabb részéhez. Ennek kapcsán sok eseménnyel, személlyel, szervezettel és sajtóter-mékkal kellene részletesebben foglalkozni. A szűk ke-retek miatt azonban elégedjünk meg csupán egy vázla-tos kép felrajzolásával.

Az előzőekben szó esett már a magyarországi Turáni Társaságról, mely előadásokat, ünnepségeket és expedi-ciókat szervezett, ösztöndíjakat adott, megjelentette a *Turán* című folyóiratot, mely nélkülözhetetlen forrás a korszak rokonságkereső irányzatainak tanulmányozásá-hoz. Finnország és Észtország egyre többször szerepelt ezen újság hasábjain mint követendő példa. Észtország-gal kapcsolatban több írás ismerteti, hogy a legtöbbet a közoktatásra és a honvédelemre költötték, hiszen a fia-tal állam jövője mindenekelőtt a szuverenitás megörzvé-sétől és saját értelmisége kinevelésétől függött. Az 1930-as években még több híradás jelent meg kulturális eseményekről és a szakmai szervezetek együttműködé-séről. A társaságnak több bizottsága és szakosztálya is működött, továbbá Finn–Észt Intézet is alakult 1923-ban Bán Aladár vezetésével. A Turáni Társaság népszé-rűsítő tevékenységével elsősorban a fővárosi és az egyetemi városok középosztályának és értelmiségének figyelmét keltette fel Észtország és Finnország iránt.

Magyarország külföldi megismertetését szolgálták a különböző jellegű magyar intézetek. Tartuban és Helsin-kiben egyetemi magyar intézet és lektorátus jött létre. Az első tartui lektor Virányi Elemér volt, aki 11 sze-meszeren keresztül látta el feladatát, s közben számos újságcikkkel és előadással járult hozzá a Magyarország iránti érdeklődés felkeltéséhez. Hazatérte után aktívan bekapcsolódott a magyarországi néprokonsági mozga-lom munkájába. Munkáját ideiglenesen a svéd Nils-Herman Lindberg folytatta, majd 1931-től Györke Jó-zsef látta el e feladatot, akit 1937-től Fazekas Jenő köve-tett. A magyar lektori állás egyébként egészen 1941-ig megmaradt. Ugyancsak 1923-ban érkezett vendégtaná-rként Tartuba Csekey István jogászprofesszor, aki a ma-gyar kulturális minisztérium és az Akadémia támogatá-sával hozzájárult a tudományos intézet felállításához. Nemsokára ez az intézet lett az észtországi magyar kul-turális rendezvények központja, könyvtára lassanként több ezer kötetesre bővült. A Tartui Magyar Tudomá-nyos Intézet saját kiadványsorozatának 26 száma jelent meg. 1928-ban az intézet átadta értékeit az egyetemnek, amely azonban nem tudta vállalni a Magyar Tudomá-nyos Intézet átvételét és működtetését. A tartui intézetet csak a magyar fél nevezte következetesen intézetnek, az észtek inkább a lektorátus kifejezést használták. Az két-ségtelen, hogy a feltételek csak az 1930-as évek legvé-gétől (a kulturális egyezmény aláírását követően) értek meg arra, hogy az intézet rendezett körülmények között fejthesse ki tevékenységét, ezt azonban az időközben gyökeresen megváltozott politikai helyzet már megaka-

dályozta. Csekey István tehát a Tartuban töltött 8 év alatt a közigazgatási jog professzoraként és az intézet vezető-jeként jelentős mértékben hozzájárult az észt–magyar kulturális kapcsolatok és az észt jogtudomány fejlődésé-hez, s természetesen Magyarország észtországi megis-mertetéséhez. Haltenberger Mihály földrajztudós 1924 és 1926 között volt a Tartui Egyetem vendégtanára. Te-vékenységével nagyot lendített az észt nemzeti földrajz-tudomány kibontakozásán. Szaktudományi sorozatot in-dított be, Észtország német nyelven megjelent első ma-gas színvonalú földrajzi leírásáért kitüntetésben is része-sült. Az észt kulturális tárca meghívására 1923-ban érke-zett Tallinnba Jakó Géza keramikus és iparművész, aki 11 éves észtországi tartózkodása alatt a kerámiaoktatás egyik megalapozójává vált.

Gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi mi-niszter északi körútján 1930-ban Észtországot is felke-reste, előadásokat tartott, politikusokkal tárgyalt és a szellemi élet vezetőivel. A Tartui Egyetem díszdoktorá-vá, az Észt Tudós Társaság pedig tiszteletbeli tagjává vá-lasztotta, Szinnyei Józseffel és Gombocz Zoltánnal együtt. A tárgyalások során ösztöndíjasok cseréjéről is si-került megállapodni, mely mind a tudósokra, mind az egyetemi hallgatókra vonatkozott. Az oktatók közül így került egy évre Budapestre Julius Mark, Julius Mägiste, Andrus Saareste, a fiatalabbak közül pedig Vasilij Noot, Alo Raun, Felix Oinas (a későbbi budapesti észt lektor) és Paula Palmeos, aki a második világháborút követően évtizedeken keresztül oktatta Tartuban a magyar nyelvet. A magyarok közül így jutott el Észtországba Lakó Györ-gy, Kálmán Béla, Lavotha Ödön és Györke József (a ké-sőbbi tartui magyar lektor). Ugyancsak Klebelsberg útjá-nak volt köszönhető, hogy megalakult a Finnugor Kuta-tás Magyar Nemzeti Bizottsága Gombocz Zoltán, majd Zsirai Miklós vezetésével. Október utolsó előtti hétvégé-jén Magyarországon is elkezdték ünnepelni a Rokon Né-ppek Napját. Észtországban és Finnországban ez már egy évvel korábban elkezdődött.

A magyar–észt kulturális egyezményt 1937 októbé-rében kötötte meg Budapesten a két miniszter, Hóman Bálint és Aleksander Jaakson. Az egyezmény egyrészt a tudományos együttműködést szolgálta lektori állások és ösztöndíjak létesítésével, oktató- és diákcserevel, könyvtári és levéltári kölcsönzéssel, másrészt pedig se-gítette a népszerűsítő-ismeretterjesztő munka megszervezését is. Szépirodalmi művek kölcsönös fordítását, diákegyesületek támogatását, filmek, színművek, zene-művek bemutatását kívánta elősegíteni. Tervként szere-pelt továbbá kiállítások, rádióműsorok, sportesemények megrendezése, valamint a földrajz, a történelem és az irodalom tankönyvek felülvizsgálata. A munka össze-hangolására vegyesbizottság is alakult.

Az első magyarországi magyar–észt–finn társaság a rövid életű Magyar–Észt–Finn Ifjúsági Egyesület ma-gyar osztálya már 1921 decemberében megalakult (egy időben a tartui Magyar–Észt–Finn Klubbal), melynek elnöke Virányi Elemér lett. A néprokonsági egyesületek szervezésében és a kapcsolattartásban már az 1920-as

évektől fontos szerepe volt a cserkészeknek és az egyetemi ifjúságnak. Több kisebb egyesület és baráti kör is foglalkozott a magyar–észti kapcsolatok ápolásával, mielőtt 1937 decemberében megalakult Budapesten a Magyar–Észt Társaság. Az előkészítésben részt vett a már említett Richard Jöffert észt ügyvivő, valamint több magas beosztású tisztviselő is a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium részéről. Elnökévé a minisztérium nyugalmazott államtitkárát, az Országos Gyermekekvédő Liga ügyvezető alelnökét, Petri Pált kérték fel. Az ismeretterjesztés mellett fontos feladatának tekintette a társaság a művészeti kapcsolatok ápolását és a publikációs tevékenységet, de a Magyar–Finn Társasággal közösen előadásokat, esteket, hangversenyeket és kiállításokat is rendeztek. A magyarországi észtbarátok a húszas és harmincas években több észtországi utat is szerveztek a követségek és a tiszteletbeli konzulok segítségével. A két társaság közösen adta ki az *Északi rokonaink* című folyóiratot, amelynek 1939 és 1944 között 9 száma látott napvilágot. A különböző eseményekről és programokról szóló beszámolók mellett politikusok és tudósok írásai is megjelentek. Annak ellenére, hogy a szerzői gárda részben azonos volt, a *Turán* című folyóirathoz képest az *Északi rokonaink* színvonala kiegyensúlyozottabb volt. Az észtországi szervezetek közül említsük meg az 1927-ben életre hívott Fennougria Egyesületet, a Finnugor Kultúrbizottságot (1927), valamint az 1937-ben létrejött Észt–Magyar Társaságot is.

Az első finnugor közművelődési, más néven kultúrkongresszus az 1921-ben, Helsinkiben megtartott finn–észti–magyar tanügyi értekezlet volt. Ez és az ezt követő négy kongresszus vált a korszak leglátványosabb finnugor eseményévé, melynek Fenno-Ugrica címmel évkönyvei is megjelentek. E találkozók célja egymás országának és kultúrájának megismerése mellett a személyes találkozások elősegítése volt. A szervezéssel kapcsolatban észt részről Aleksander Veiderma nevét kell feltétlenül megemlítenünk, a magyarok közül pedig gróf Teleki Pál, Bán Aladár és Csekey István játszott vezető szerepet. A további munka előkészítésére az első találkozón hat fős állandó bizottság jött létre, melynek létszámát később növelték. A tudományos kutatások összehangolásán, a tudományos intézetek alapításán és az anyanyelvi lektorok küldésén kívül célul tűzték még ki a műfordítói tevékenység elősegítését, az egymásról szóló tankönyvi fejezetek átnézését, valamint kongresszusok szervezését is. A második kongresszusra – jóval népesebb delegációk részvételével – Tallinnban került sor 1924-ben. Itt már több néprokongsági egyesület is bemutatkozott. 1928-ban Budapestre már 1080-an érkeztek. A kongresszuson a munka négy szekcióban folyt, koncertekre, kiállításokra és kirándulásokra is sor került. A kongresszus tiszteletére jelent meg a *Finnek. Észtek. A magyarok északi tesvérmépei* című kötet Magyarországon, míg Észtországban az *Eesti Hõim* című folyóirat színvonalas különszáma. 1931-ben a IV. kongresszuson Helsinkiben 13 szakosztály ülésezett. Erre az alkalomra jelent meg a *Suomi – Eesti – Unkari* című impozáns ismeretterjesztő kötet. Az utolsó közművelődési kongresszusra ismét

Tallinnban került sor 1936-ban, amelyen már 20 szakosztály működött. Az előző kongresszushoz hasonlóan itt is nagy teret szenteltek a zenei együttműködésnek, amelyben kiemelkedő szerepet vállalt Johannes Aavik. E rövid áttekintésben nincs lehetőség hosszabban ismertetni kórusok, zenekarok vagy előadóművészek fellépéseit, amelyekről bőven találunk beszámolókat különösen a néprokongsági mozgalomhoz közel álló kiadványokban.

A korszak kapcsolattörténetének nem lebecsülendő fejezetét képezik a két állam és két nép közötti képzőművészeti kapcsolatok, amelyek különösen a harmincas évek második felében mélyültek el, ekkor került sor a legfontosabb kiállításokra is. E kapcsolatok építésében érdekes szerepet játszott Koch Ernő magyar grafikus, aki 15 évet élt Észtországban. Sokat tett a magyar képzőművészet, de talán még többet a magyar irodalom észtországi népszerűsítéséért a művész és műfordító Ants Murakin, aki a kultúrkongresszusok munkájában is lelkesen részt vett. Az I. világháború idején hadifogolyként a magyar nyelvet kiválóan elsajátító Murakin különösen a húszas évek végétől vált a magyar szépirodalom, s benne természetesen a színművek aktív tolmácsolójává. A magyar és észt színházak a harmincas évek második felében vitték színre egymás darabjait. Míg pl. a budapesti Nemzeti Színház Kitzberg *Ordasok* című darabját adta elő, addig Észtországban Molnár Ferenc és Herczeg Ferenc műveit játszották a leggyakrabban. Murakin nevéhez magyar irodalmi antológiák is fűződtek. Említsük meg néhány nevet azok közül, akiket fordított: Szabó Dezső, Zilahy Lajos, Gárdonyi Géza, Herczeg Ferenc, Móricz Zsigmond, Molnár Ferenc, Bródy Sándor, Tamási Áron. Ahogyan azt Csekey István egyik részletes tanulmányában is olvashatjuk, Jókai Mór 17 regénye jelent meg Észtországban önálló könyv alakjában, s ezen kívül több mint 30 regénye vagy novellája folyóiratokban vagy napilapokban.

Magyarországon 1929-ben jelent meg a Kalevipoeg Bán Aladár fordításában. Ezt követően hat kötetből álló sorozatban jelentek meg August Gailit, Albert Kivikas, Mait Metsanurk, Anton Hansen Tammsaare, Friedebert Tuglas és Eduard Vilde művei Virányi Elemér és Bán Aladár fordításában. Képes Géza szerkesztésében 1944-ben látott napvilágot egy figyelemre méltó észt irodalmi antológia.

Észtország 1940-es megszállását és Szovjetunióhoz való csatolását követően a magyar–észti együttműködés ismét csak észtok és magyarok személyes érintkezésére szűkölt hosszú időre. A két világháború között egyre dinamikusabbá váló kapcsolatok azonban olyan erős alapot teremtettek, amelyre építeni lehetett a 60-as évektől jelentkező enyhülés korszakában is. A szorítás mérséklődésével újra megindulhatott a kulturális érintkezés, majd a rendszerváltozással és a függetlenség helyreállításával fejlődésnek indulhatott az élet valamennyi területére kiterjedő, egymást gazdagító együttműködés, mely nemcsak a közös célokból, de közös hagyományokból is táplálkozik.

* Az előadás az I. Észt–Magyar Jogtörténelmi Napok (Tallinn, 2003. szeptember 18–21.) bevezető előadásaként hangzott el.

BIBLIOGRÁFIA

Az alábbi irodalomjegyzék áttekintést kíván nyújtani a két világháború közötti (és részben korábbi) magyar-észti kapcsolattörténet irodalmáról. A bibliográfia elsősorban a Magyarországon fellelhető anyagra támaszkodva a magyar és észti nyelvű műveket tartalmazza, jóllehet a kapcsolattartás és a tudomány nyelve akkoriban nagyrészt a német volt e térségben. Jelentős ezen kívül a témára vonatkozó finn nyelvű anyag is.

Az adott időszakban keletkezett irodalom mellett szerepelnek még a témakört feldolgozó vagy az azt érintő későbbi munkák is. Általában kimaradtak a rövidebb híradások, a szépirodalmi művek és a könyvismertetések, valamint az olyan dolgozatok, amelyeket egyes szaktudományokról írtak. Bekerültek ugyanakkor a másik országról, népről vagy kultúráról megjelent művek, s ezen kívül az olyan munkák is, amelyekre utalás történt a fenti összefoglalóban.

A bibliográfiában döntő többségben az eredeti helyesírás szerepel.

VÁLOGATOTT IRODALOMJEGYZÉK A MAGYAR-ÉSZTI KAPCSOLATOK TÖRTÉNETÉHEZ

AAVIK, J.: Az észti zene fejlődésének vázlata. In: *Fenno-Ugrica III.* k. Budapest, 1931. 622–637. p.

ALVRE, Paul: Alo Raun professzor. In: *Észtország a fordulat után.* Folia Estonica II. Szerk.: BERCZKI Gáborné Mai Kiisk. Szombathely, 1994. BDTF, 244–247. p.

ALVRE, Paul: Julius Mark professzor. In: *Észtország a fordulat után.* Folia Estonica II. Szerk.: BERCZKI Gáborné Mai Kiisk. Szombathely, 1994. BDTF, 227–231. p.

Andmeid praegusest Ungarist (Vöetud „The Europa Yearbook’ist 1928). *Eesti Hõim*, 1928/2. 115–118. p.

ANNI, August: Az észti szépirodalom fejlődése és eredményei. In: *Fenno-Ugrica III.* k. Budapest, 1931. 544–558. p.

ARUMÄE, Heino: Észtország és Magyarország kapcsolatainak megteremtése az 1920-as évek elején. In: *Észtország a fordulat után.* Folia Estonica II. Szerk.: BERCZKI Gáborné Mai Kiisk. Szombathely, 1994. BDTF, 71–76. p.

A finnugor kultúrbizottság ülése Helsinkiben (1938. júl. 3-án). *Turán*, 1939/1-3. 50–51. p.

A finnugor kultúrkapcsolatok jelentősége. *Turán*, 1934/1-4. 46–48. p.

A III. finnugor kultúrkongresszus. *Turán*, 1928/1-4. 37–45. p.

A rokonnépek közötti kulturális egység fejlesztése. *Fenno-Ugrica*, 1925/1. 65–68. p.

A *Turán* című folyóirat 1913, 1917–1918, 1921–1944 finnugor mutatója. Összeállította és a bevezetőt írta: EGEY Emese. Szerk. és az utószót írta: SZÍJ Enikő. Budapest, 2002. Tinta Könyvkiadó, 138 p.

A Turáni Társaság Finn-észti Intézete. *Turán*, 1923/3-4. 96–97. p.

Az észti költészet virágai [Antológia]. Ford.: Bán Aladár. Budapest, 1940. Stephaneum, 16 p.

ÁRPÁS Károly: Az észti államiság kezdetei. In: *Messze van Észtország...* (Válogatott finnugrisztikai dolgozatok). Folia Estonica IX. Szombathely, 2003. BDTF, 36–42. p.; Ua. In: „Dvinán innen, Dvinán túl”. Jubileumi Tanulmányok. Studia Uralo-Altaica Supplementum 2. Szeged, 1986. 27–60. p.

ÁRPÁS Károly: Az észti nemzeti megújulás. In: *Messze van Észtország...* (Válogatott finnugrisztikai dolgozatok). Folia Estonica IX. Szombathely, 2003. BDTF, 50–70. p.

ÁRPÁS Károly: Az észti nemzeti megújulási mozgalom korszakolásának kérdéséhez. In: *Messze van Észtország...* (Válogatott finnugrisztikai dolgozatok). Folia Estonica IX. Szombathely, 2003. BDTF, 43–49. p.

ÁRPÁS Károly: Az észti nemzeti megújulási mozgalom történetéhez. Bölcsészdoktori értekezés. Szeged, 1983. Rövidített változata: *Életünk*, 1985/10. 894–908. p.

ÁRPÁS Károly: Érintkezési pontok a magyar és az észti történelemben. (Adalékok az észtek lakta terület egységének kialakulásá-

hoz). In: *Messze van Észtország...* (Válogatott finnugrisztikai dolgozatok). Folia Estonica IX. Szombathely, 2003. BDTF, 36–42. p.

ÁRPÁS Károly: *Messze van Észtország...* (Válogatott finnugrisztikai dolgozatok). Folia Estonica IX. Szombathely, 2003. BDTF, 275 p.

ÁRPÁS Károly: Virányi Elemér föltámasztása. In: *Tartu és Magyarország / Tartu ja Ungari.* Tartu, 1998. Tartui Magyar Füzetek 3. 13–24. p.; Ua. In: *Messze van Észtország...* (Válogatott finnugrisztikai dolgozatok). Folia Estonica IX. Szombathely, 2003. BDTF, 236–259. p.

ÁVÉDIK Félix, dr.: *Északi rokonainknál és barátainknál.* Az előszót írta: Pekár Gyula. Budapest, 1927. Szerző, 123 p. [Észtországról: 45–64.]

BÁN Aladár: A finn és az észti irodalom története. In: *Finnek. Észtek. A magyarok északi tesvérnépei.* Írta: BÁN Aladár, CSEKEY István, FARAGÓ József stb. Budapest, 1928. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 267–283. p.

BÁN Aladár: A Finn-ugor Kultúrbizottság ülése Budapesten. *Turán*, 1934/1-4. 46–48. p.

BÁN Aladár, kormányfőtanácsos: A finnugor népszellem teremtő ereje. In: *Fenno-Ugrica V/A.* k. Tallinn, 1936. 1–9. p.

BÁN Aladár: A II. finnugor kongresszus határozata. *Fenno-Ugrica*, 1925/1. 46–49. p.

BÁN Aladár: A III. finnugor kultúrkongresszus. *Turán*, 1928/1-4. 37–45. p.; *Magyar Pedagógia*, 1928/5-7. 175. p.; *Magyar Külpolitika*, 1928/11. 4–5. p. és 1928/12. 4–8. p.; *Századunk*, 1928/6. 377. p.

BÁN Aladár: A második finnugor kultúrkongresszus. *Turán*, 1924/1. 29–30. p.

BÁN Aladár: A Turáni népek. *Turán*, 1940/2. 57–59. p.

B.[án] A.[ladár]: Nemzeti nevek felvétele Észtországban. *Turán*, 1936/1-4. 66.

BÁN Aladár: A IV. finnugor kultúrkongresszus története. *Turán*, 1931/1-4. 10–26. p. Ua.: Budapest, 1931. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, 18 p.

BÁN Aladár: Az első finnugor tanügyi kongresszus. *Magyar Középiszkola*, 1921/7-10. 73–79. p.; Ua.: *Néptanítók Lapja*, 1921. 39–41. p.

BÁN Aladár: Az észtek néprajzi jellemzése. *Etnographia*, 23. évf. 1912. 129–144. p.

BÁN Aladár: Az V. finnugor kultúrkongresszus története. *Turán*, 1936/1-4. 29–41. p.

BÁN Aladár: Észt-magyar érintkezések a multban és a jelenben. *Turán*, 1929/1-4. 21–25. p.

BÁN Aladár: Észtország – Első közlemény. *Turán*, 1922/2. 89–105. p.

BÁN Aladár: Észtország – Második közlemény. *Turán*, 1922/3-4. 160–178. p.

BÁN Aladár: Gróf Klebelsberg Kunó északi útja. *Turán*, 1930/1-4. 12–17. p.

BÁN Aladár: Laidoner, az észtek szabadsághőse. *Turán*, 1934/1-4. 48–50. p.

BÁN Aladár: Mire hivatottak a finnugor kongresszusok? In: *Észtország a fordulat után.* Folia Estonica II. Szerk.: BERCZKI Gáborné Mai Kiisk. Szombathely, 1994. BDTF, 80–81. p.

BÁN, Aladár: Paar sõna Eesti-Madjarai vahekorra. *Eesti Kirjandus*, 1913/3.

BÁN Aladár: Petőfi és a rokonnépek költészete (Előadás a Magyar Néprajzi Társaság 1923. évi közgyűlésén). *Turán*, 1923/1-2. 14–24. p.

BARÁTHOSI-BALOGH Benedek: *Kisebb finnugor véreink.* Budapest, 1930. Baráthosi Turáni könyvei, 160 p.

BARÁTHOSI-BALOGH Benedek: *Szuomi–Észti. Finn-észti testvér földön.* Budapest, 1931. Baráthosi Turáni könyvei, 160 p.

BERCZELI A. Károly: Észt irodalom Gyomán [Kner Izidor hatkötetes sorozata]. *Széphalom*, 1933/10-12. 98–100. p.

BERCZKI András: A finn és az észti történelem kutatása Magyarországon. In: *125 éves a budapesti Finnugor Tanszék.* Jubileum-

mi kötet. Szerk.: DOMOKOS Péter – CSEPREGI Márta. Urálisztikai Tanulmányok 9. Budapest, 1998. 125–128. p.

BERECZKI Gábor: A Tartui Egyetem szerepe az európai tudományosságban. In: *Észtország a fordulat előtt*. Folia Estonica I. Válogatta és szerk.: BERECZKI Gáborné Mai Kiisk és BERECZKI Urmas. Szombathely, 1992. BDTF, 205–208. p.

BERECZKI Gábor: Tallinn rövid története (jegyzet). *Magyar Napló*, 2001/7-8-9. 73–78. p.

BERECZKI Urmas: *Észtország*. Budapest, 1983. Panoráma, 287 p. [Észt–magyar kapcsolatok: 59–63. p.]

BERECZKI Urmas: Kaks kirja ungari teadlasele Pál Hunfalvy. *Keel ja Kirjandus*, 1985/12. 738–744. p.

CSEKEY, Stephan prof. dr. jur. et rer. pol. *Eesti Hõim*, 1928/2. 92–93. p.

CSEKEY István: A dagói torony. In: *Északi írások*. Budapest, 1928. Pfeifer Ferdinánd (Zeidler testvérek) Nemzeti Könyvkereskedése, 101–153. p.

CSEKEY István: A dorpati egyetem. In: *Északi írások*. Budapest, 1928. Pfeifer Ferdinánd (Zeidler testvérek) Nemzeti Könyvkereskedése, 31–43. p.

CSEKEY István: A Dorpati Magyar Tudományos Intézet. In: *Északi írások*. Budapest, 1928. Pfeifer Ferdinánd (Zeidler testvérek) Nemzeti Könyvkereskedése, 45–55. p.

CSEKEY István: A II. Finnugor Kultúrkongresszus Tallinnban. In: *Északi írások*. Budapest, 1928. Pfeifer Ferdinánd (Zeidler testvérek) Nemzeti Könyvkereskedése, 61–64. p.

CSEKEY István: A finnugor népek kultúrtörékvései. In: *Északi írások*. Budapest, 1928. Pfeifer Ferdinánd (Zeidler testvérek) Nemzeti Könyvkereskedése, 71–78. p.

CSEKEY István: A revali tanácspatika multjából. In: *Északi írások*. Budapest, 1928. Pfeifer Ferdinánd (Zeidler testvérek) Nemzeti Könyvkereskedése, 155–159. p.

CSEKEY István: A húszéves Észtország új alkotmánya. *Turán*, 1937-1938/1-2. 10–14. p. Klny. a *Turán* 1937–38. évi XX-XXI. kötetének 1-2. füzetéből. Budapest, 1939. Élet, 5 p.

CSEKEY István: *A kisebbségi kultúraautonómia Észtországban*. Klny. a Budapesti Szemle CCVIII. kötetéből. Budapest, 1928. Franklin, 32 p.

CSEKEY István: A magyarság első nagy találkozója rokonaival háromezer év után. In: *Északi írások*. Budapest, 1928. Pfeifer Ferdinánd (Zeidler testvérek) Nemzeti Könyvkereskedése, 65–69. p.

CSEKEY István: A tartui egyetem magyar intézete. *Turán*, 1923/3-4. 95–96. p.

CSEKEY István: Az észt alkotmány keletkezése és alapfogalmai. In: *Északi írások*. Budapest, 1928. Pfeifer Ferdinánd (Zeidler testvérek) Nemzeti Könyvkereskedése, 175–183. p.

CSEKEY István: Az észt államfő („államvén”) jogállása. In: *Északi írások*. Budapest, 1928. Pfeifer Ferdinánd (Zeidler testvérek) Nemzeti Könyvkereskedése, 185–190. p.

CSEKEY István: *Az Észt Köztársaság alkotmánya és a Baltikum világpolitikai helyzete*. Klny. a Budapesti Szemle CCII. kötete, 1926. évi 584. számából. Budapest, 1926. Franklin, 17 p.; Ua.: *Magyar Kisebbség*, 1926/4. 120–132. p.

CSEKEY István: *Eesti vähemusrahvaste kultuuraautonoomia üle loeng* Budapestis. *Päevaleht*, 1927. jan. 21.

CSEKEY István: *Északi írások*. Budapest, 1928. Pfeifer Ferdinánd (Zeidler testvérek) Nemzeti Könyvkereskedése, 228 p.

CSEKEY István: Észt–magyar történelmi és kultúrkapcsolatok. In: *Északi írások*. Budapest, 1928. Pfeifer Ferdinánd (Zeidler testvérek) Nemzeti Könyvkereskedése, 79–94. p.

CSEKEY István: *Észtország állammá alakulásának története és államrendje*. Klny. a Kecskeméti működő egyetemes ref. jogakadémia százéves fennállása alkalmából kiadott „Emlékkönyv”-ből. Kecskemét, 1932. Hírlapkiadó és Nyomda, 35 p.

CSEKEY István: *Észtországban*. In: *Északi írások*. Budapest, 1928. Pfeifer Ferdinánd (Zeidler testvérek) Nemzeti Könyvkereskedése, 19–22. p.

CSEKEY István: *Észtország története a világháború után*. In: *Történelem a világháború után*. 5. f. Szerk.: Vaska Géza. Budapest, 1931. Vaska, 64 p.

CSEKEY István: Finn- és Észtország jogfejlődése és mai joga. In: *Finnek. Észtek. A magyarok északi tesvérnepei*. Írta: BÁN Aladár, CSEKEY István, FARAGÓ József stb. Budapest, 1928. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 218–247. p.

CSEKEY István: Hőlepte orosz mezőkön... In: *Északi írások*. Budapest, 1928. Pfeifer Ferdinánd (Zeidler testvérek) Nemzeti Könyvkereskedése, 11–18. p.

CSEKEY István: Jókai a rokonnépek irodalmában – Jókai sukukansojen kirjallisuudessa – Jókai sugurahvaste kirjanduses. *Fenno-Ugria*, 1925/3-4. 209–217. p.

CSEKEY István: Jókai a rokonnépek irodalmában, valamint az orosz, lett és litván irodalomban. In: *Északi írások*. Budapest, 1928. Pfeifer Ferdinánd (Zeidler testvérek) Nemzeti Könyvkereskedése, 95–100. p.

CSEKEY István: Magyar esték északon. In: *Északi írások*. Budapest, 1928. Pfeifer Ferdinánd (Zeidler testvérek) Nemzeti Könyvkereskedése, 57–60. p.

CSEKEY István: Mire tanít Észtország? *Turán*, 1939/1-3. 11–15. p.

CSEKEY István: Orosz világban a Balti-tenger partján. In: *Északi írások*. Budapest, 1928. Pfeifer Ferdinánd (Zeidler testvérek) Nemzeti Könyvkereskedése, 161–166. p.

CSEKEY István: Oroszország egyik legrégebbi fővárosában. In: *Északi írások*. Budapest, 1928. Pfeifer Ferdinánd (Zeidler testvérek) Nemzeti Könyvkereskedése, 167–173. p.

CSEKEY István: Ötórai teán az Észt Köztársaság fejeinél. In: *Északi írások*. Budapest, 1928. Pfeifer Ferdinánd (Zeidler testvérek) Nemzeti Könyvkereskedése, 23–26. p.

CSEKEY István: Riiklik-filosoofilised elemendid Madáchi „Inimese tragöödias”. Autori 100 sünnipäeva puhul. *Looming*, 1924/4. 278–281. p.

CSEKEY István: *Seaduste väljakuulutamine Eestis*. (Bibliotheca Hungarica Estica Instituti Litterarum Hungaricorum Dorpatensis 3.) Tartu–Budapest, 1926. 35 p.

CSEKEY, Stephan v.: Soome-ugrilaste ühistest kultuurpüüetest. *Eesti Hõim*, 1928/2. 82–92. p.

CSEKEY István: Szabadságünnep Észtországban. In: *Északi írások*. Budapest, 1928. Pfeifer Ferdinánd (Zeidler testvérek) Nemzeti Könyvkereskedése, 27–29. p.

CSEKEY István: Székfoglalóm a dorpati egyetemen. In: *Északi írások*. Budapest, 1928. Pfeifer Ferdinánd (Zeidler testvérek) Nemzeti Könyvkereskedése, 9–10. p.

CSEKEY, Stephan: Tartu Ülikooli Ungari instituut. *Päevaleht*, 1923. VI. 8. 1. p.

CSEKEY, Stephan v.: Ungari ja sugurahvad. *Üliõpilasleht*, 1935/10.

Eesti Hungaroloogia Komitee Bulletin 1. Tartu, 1993., 2. Tartu, 1994., 3. Tartu, 1994., 4. Tartu, 1995.

EGEY Emese: *A két világháború közötti magyar–finn–észt kapcsolatok történetéből*. Társasági, diplomáciai, katonai együttműködés. Doktori disszertáció. [Kézirat] Budapest, 2002. 210 p.

EÖTTEVÉNYI Olivér: A balti államok és Finnország külpolitikája. *Külgügyi Szemle*, 1939/2. 154–163. p.

ERDEŐS László: A finnek és észtek felszabadító hadjárata. *Északi rokonaink*, 5. k. 1942. (jan.) 23–27. p.

ERNITS, V.: Az iskolán kívüli népoktatás Észtországban. In: *Fenno-Ugrica III*. k. Budapest, 1931. 420–426. p.

ERNITS Vilmos [ERNITS, Villem]: „Rokonsági munka Észtországban, különösen az észt–magyar kapcsolatok fejlesztése” (szep-t. 6-án). *Turán*, 1929/1-4. 59–60. p.

ERNITS, Villem: Üks seni meit tundmata madjarikeelne Eesti rahvalaulude uurimine. *Sirvilauad*, 1913. Tartu, 1912. 46–54. p.

ESLAS, A.: Az észt mezőgazdaság helyzete. In: *Fenno-Ugrica III*. k. Budapest, 1931. 487–500. p.

Északi rokonaink. A Magyar–Finn és a Magyar–Észt Társaság Közleményei. 1939–1944. [9 szám]

Északi vártán. *Észt rokonaink irodalma*. Szerk.: KÉPES Géza. Nemzeti Könyvtár. VI. évf., 127–128. sz. Budapest, [1944.] Stádium, 127 p.

Észt bemutató a Nemzeti Színházban – August Kitzberg: Orda-

sok (ford. Lavotha Ödön). *Turán*, 1939/1-3. 47-48. p.

Észt hungarológia 75. Eesti hungaroloogia 75. Szerk.: NURK, Anu – SEILENTHAL, Tõnu. Bibliotheca Studiorum Hungaricorum in Estonia. Tartu, 1997. 232 p.

Észt képzőművészeti kiállítás a Nemzeti Szalonban (1938. márc. 25.-ápr. 10.) *Turán*, 1939/1-3. 48-49. p.

Észt regények és elbeszélések magyar nyelven Kner Izidor észt sorozata, szerk. CSEKEY István, ford. Virányi Elemér és Bán Aladár (Albert KIVIKAS: Lápvirágok, August GAILIT: A tenger, Friedebert TUGLAS: Végzet, Eduard WILDE: A hegyfalvi tejesember, A. H. TAMMSAARE: Az erdőárki gazda, Mait METSANURK: Beront az élet. Ism.: *Turán*, 1933/1-4. 45-46. p.

Észtország a fordulat előtt. Folia Estonica I. Válogatta és szerk.: BEREZCKI Gáborné Mai Kiisk és BEREZCKI Urmas. Szombathely, 1992. BDTF, 223 p.

Észtország a fordulat után. Folia Estonica II. Szerk.: BEREZCKI Gáborné Mai Kiisk. Szombathely, 1994. BDTF, 340 p.

FARAGÓ József: Ungari uuemast kirjandusest. *Looming*, 1923/6. 433-443. p.

FAZEKAS Jenő: Az észt-magyar kulturális kapcsolatok eddigi mérlege. *Láthatár*, 1942/6. 121-123. p.

FAZEKAS Jenő: *Észt nyelveművelő és nyelvújító törekvések.* Debrecen, 1935.

FAZEKAS Jenő: Az észtnek sorsa. *Északi rokonaink*, 7. k. 1942. (dec.) 140-156. p.

FAZEKAS Jenő: Néprajzi kutatások Észtországban. *Etnographia*, 53. évf. 1942. 84-104. p.

FAZEKAS Jenő: Ungari uuemast kirjandusest. *Looming*, 1938/1. 79-86. p., 1938/2. 224-232. p.

FAZEKAS Jenő: Ungarulus ja Euroopa kultuur. *Varamu*, 1939/10. 102-106. p.

Finnek. *Észtek. A magyarok északi tesvérnépei.* Írta: BÁN Aladár, CSEKEY István, FARAGÓ József stb. Budapest, 1928. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 335 p.

Fenno-Ugria. Suomalais-ugrilainen kulttuurilehti – Soome-Ugri kultuurileht – Finnugor kultuurilain folyóirat. Helsinki, 1925/1-4. Suomalaisuuden Liiton Sukukansasaasto, 251 p.

Fenno-Ugria III. k. Suomalais-Ugriäinen Kulttuurikongressi – Soome-Ugri Hariduskongress – Finnugor Közművelődési Kongresszus. Budapest, 1931. 656 p.

Fenno-Ugria IV. k. Suomalais-Ugriäinen Kulttuurikongressi – Soome-Ugri Hariduskongress – Finnugor Közművelődési Kongresszus. Helsinki, 1931. 363 p.

Fenno-Ugria, V/A. k. V. Soome-Ugri Kultuurikongress – Suomalais-Ugriäinen Kulttuurikongressi – Finnugor Kultuurikongresszus. Tallinn, 1936. 42 p.

Fenno-Ugria, V/B. k. V. Soome-Ugri Kultuurikongress – Suomalais-Ugriäinen Kulttuurikongressi – Finnugor Kultuurikongresszus. Tallinn, 1936. 464 p.

Finn és észt képviselők látogatása Budapesten. *Turán*, 1928/1-4. 46-50. p.

Finn-ugor lelkészgyűlés – Suomalais-ugriäinen pappeinkokus. Budapest, 1937. Győr, 1937. Uzsaly és Koncz, 84 p.

FÜLEI-SZÁNTÓ Endre, dr.: Észt-magyar művelődés a két háború között. In: *Észtország a fordulat után.* Folia Estonica II. Szerk.: BEREZCKI Gáborné Mai Kiisk. Szombathely, 1994. BDTF, 88-96. p.

Hadifogoly magyarok története. II. Az oroszországi hadifogság és a magyar hadifoglyok hazaszállításának története. Szerk.: BAJA Benedek – LUKINICH Imre – PILCH Jenő – ZILAHY Lajos. Budapest, é. n. Atheneum.

G. N. levele Csekey Istvánhoz: Észtország a szovjetorosz megszállás idején. *Turán*, 1942/4. 162-164. p.

GASKÓ Dezső, dr.: Észtország tengeri- és gyógyfürdői. *Turán*, 1934/1-4. 44-46. p.

GÖRGEY István: Finn- és Észtország ipara, kereskedelme és halászata. In: *Finnek. Észtek. A magyarok északi tesvérnépei.* Írta: BÁN Aladár, CSEKEY István, FARAGÓ József stb. Budapest, 1928. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 196-217. p.

GUSTAVSON, Heino: Magyar gyógyszerészdinastia

Tallinnban. In: *Észtország a fordulat után.* Folia Estonica II. Szerk.: BEREZCKI Gáborné Mai Kiisk. Szombathely, 1994. BDTF, 68-70. p.

GYÖRKE József: Az észt nép nyelve és irodalma. *Északi rokonaink*, 1942, 7. k. (dec.) 128-140. p.

GYÖRFFY I., prof.: Ungari rahvakunst. In: *Fenno-Ugria V/B.* k. Tallinn, 1936. 355-361. p.

HAIN, Jüri: Eesti ja Ungari kunstisidemettest. *Looming*, 2003/5. 748-757. p.

HALTENBERGER Mihály: Észtország természeti viszonyai. In: *Finnek. Észtek. A magyarok északi tesvérnépei.* Írta: BÁN Aladár, CSEKEY István, FARAGÓ József stb. Budapest, 1928. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 39-47. p.

HALTENBERGER, Michael: *Landeskunde von Eesti 1-5.* (Publicationes Instituti Universitatis Dorpatensis Geographici 6-10.) Tartu, 1926. 202 p.

HANKISS János, dr. egy. ny. r. tanár: A magyar irodalom világhelyzete. In: *Fenno-Ugria, V/A.* k. Tallinn, 1936. 1-12. p.

HIEDEL, Edvin: A magyar irodalom Észtországban. In: *Észtország a fordulat után.* Folia Estonica II. Szerk.: BEREZCKI Gáborné Mai Kiisk. Szombathely, 1994. BDTF, 116-117. p.

HUBAY Jenő: A finnek és az észt zeneművészete. In: *Finnek. Észtek. A magyarok északi tesvérnépei.* Írta: BÁN Aladár, CSEKEY István, FARAGÓ József stb. Budapest, 1928. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 297-306. p.

HUNFALVY Pál: *Utazás a Balt-tenger vidékein I-II.* A Magyar Nemzet Családi Könyvtára. Pest, 1871. Ráth Mór, 427 + 454 p.; 2. kiad.: 1880.

JÁVORI Jenő: *A finnugor népek irodalmának bibliográfiája I.* Budapest, 1975. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 630 p.

JÁVORI Jenő: *Az uráli népek irodalmának bibliográfiája (1975-1994).* Az Uralisztikai Tanszék Kiadványai 5. Szombathely, 1995. BDTF, 506 p.

JUNGERTH Mihály: A finnek és észt kultúrfejlődése és szellemi élete. In: *Finnek. Észtek. A magyarok északi tesvérnépei.* Írta: BÁN Aladár, CSEKEY István, FARAGÓ József stb. Budapest, 1928. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 248-266. p.

JUNGERTH-ARNÓTHY Mihály: *Moszkvai napló.* Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta: SIPOS Péter és SZÚCS László. Budapest, 1989. Zrínyi Katonai Kiadó.

Kalevipoeg. Az észt nemzeti eposza. Ford.: Bán Aladár. [Budapest, 1929.] La Fontaine Társaság, 336 p.

JÜRISON, K. mag.: Eesti rohuteadlaskonna saavutusi IV ja V Soome-Ugri Kultuurikongressi ajavahemikul. In: *Fenno-Ugria V/B.* k. Tallinn, 1936. 231-234. p.

JÄRVE, J. õp.: Mida võime teha kättesaadavat-konkreetset soome-ugri rahvaste kirikliku ja usulis-kõlbla elu arenguks. In: *Fenno-Ugria V/B.* k. Tallinn, 1936. 51-53. p.

KÁLMÁN Béla: Észtországi emlékeim. *Jászkunság*, 1994/V-VI. 33-35. p.

KALJOT, Ph. johtaja: Tähiseid hõimurahvaste majanduslikuks koostööks. In: *Fenno-Ugria IV.* k. Helsinki, 1931. 44-47. p.

KANN Miklós [KANN, Nikolai]: Népművelődés és iskola Észtországban. *Turán*, 1924. 15-20. p.

KETTUNEN, Lauri: A keleti-tengeri finn népek. In: *Debreceni Tud. Egyet. 1936-37. évi évkönyve.* 168-176. p.

KIISEL, O. J. dir.: Aktuaalseid kasvatustikke probleeme Eesti keskkoolis ja gümnaasiumis. In: *Fenno-Ugria V/B.* k. Tallinn, 1936. 78-80. p.

KINCSE KOVÁCS Éva: Korompay Bertalan kapcsolatai északi népekkel és kultúrákkal – levélgyűjteményei tükrében. *Ann. Univ. Miskolciensis.* 1992/2. 171-194. p.

KINKAR, Feliks: Egy oldal a rokon népek kultúrkapcsolatainak történetéből. In: *Észtország a fordulat után.* Folia Estonica II. Szerk.: BEREZCKI Gáborné Mai Kiisk. Szombathely, 1994. BDTF, 77-79. p.

KIVIMÄE, Jüri: Báthory István és Livónia. In: *Észtország a fordulat után.* Folia Estonica II. Szerk.: BEREZCKI Gáborné Mai Kiisk. Szombathely, 1994. BDTF, 64-67. p.

KOCH Ferenc: Finn- és Észtország településföldrajza. In: *Fin-*

nek. *Észtek. A magyarok északi tesvénepei.* Írta: BÁN Aladár, CSEKEY István, FARAGÓ József stb. Budapest, 1928. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 82–95. p.

KOKLA, Paul: Paar kildu eesti–ungari kultuurisuhetest. *Keel ja Kirjandus*, 1995/8. 554–556. p.

KOMPUS, Hanno: Ernő Kochi graafika. *Päevaleht*, 7. V. 1931.

KORITSÁNSZKY Ottó: *Kirándulás északkeleti fajrokonainkhoz.* Budapest, 1926. Centrum, 107 p.

KORITSÁNSZKY Ottó: *Levelek az V. finn-ugor kultúrkongresszusról.* Budapest, 1936. Centrum, 64 p.

KORNIS, J.: Ungari hariduse arenemine. In: *Fenno-Ugrica III.* k. Budapest, 1931. 21–46. p.

KOSKIMIES, J. R.: Heimokansojen puolesta – Hõimurahvaste eest – A rokonnépekért. *Fenno-Ugrica*, 1925/3-4. 189–194. p.

KRUUS, H.: Az észt történettudomány. In: *Fenno-Ugrica III.* k. Budapest, 1931. 123–132. p.

KURS, Ott: Michael Haltenberger. In: *Tartu és Magyarország. Tartu ja Ungari.* Tartui Magyar Füzetek 3. Tartu, 1998. 29–38. p.

KURS, Ott: Mihály Haltenbergeri panus Eesti geograafilisse uurimisse. In: *Észt hungarológia 75. Eesti hungaroloogia 75.* Szerk.: NURK, Anu – SEILENTHAL, Tõnu. Bibliotheca Studiorum Hungaricorum in Estonia. Tartu, 1997. 67–75. p.

KÄIS, J. teadusl. sekr.: Az észt elemi iskola és az újítási kísérletei az utóbbi években. In: *Fenno-Ugrica V/B.* k. Tallinn, 1936. 85–89. p.

LAANEST, Arvo: Megemlékezés Julius Mägistéről. In: *Észtország a fordulat után.* Folia Estonica II. Szerk.: BERECKZI Gáborné Mai Kiisk. Szombathely, 1994. BDTF, 239–240. p.

LEIMUS, Ivar: Magyar pénzletek Észtországban. In: *Észtország a fordulat után.* Folia Estonica II. Szerk.: BERECKZI Gáborné Mai Kiisk. Szombathely, 1994. BDTF, 61–63. p.

LEINBOCK: Az archeológia és etnográfia Észtországban. In: *Fenno-Ugrica III.* k. Budapest, 1931. 170–189. p.

LILL, Jul. apt.: Eestii apteegiseaduste juriidiline külg. In: *Fenno-Ugrica IV.* k. Helsinki, 1931. 211–214. p.

LINDE, Bernhard: Az észt irodalom történetének fővonalai. In: *Turán*, 1925/1-4. 8–13. p.

LINDE, Bernhard: Az észt színház. *Turán*, 1926/3-4. 75–77. p.

LINDEBERG, Hilja: Eesti–ungari varasemaid kultuurisuhteid. *Keel ja Kirjandus*, 1968/5. 285–289. p.

LINNIUS, Ferdinánd [Ferdinand]: Néprajzi kutatások Észtországban a világháború után. *Etnographia*, 47. évf. 1936. 129–135. p.

LOODUS, Rein: Két rokon nép művészeti kapcsolatai. In: *Észtország a fordulat után.* Folia Estonica II. Szerk.: BERECKZI Gáborné Mai Kiisk. Szombathely, 1994. BDTF, 97–100. p.

LOORITS, O.: Az észt nyelvtudomány és folklore eddigi eredményei. In: *Fenno-Ugrica III.* k. Budapest, 1931. 155–169. p.

LUKINICH Frigyes, dr.: A négyszázéves észt könyv. *Turán*, 1935/1-4. 55. p.

LUKINICH Frigyes: A néprokossági eszme terjesztése a nép körében. *Turán*, 1936/1-4. 53–57. p.

Magyar–észt diplomáciai kapcsolatok 1921–2001. Eesti–ungari diplomaatilised suhted 1921–2001. Szerk.: JÁVORSZKY Béla. Tallinn, 2001. Magyar Nagykövetség. Ungari Suurasaatkond, 111 p.

Magyarország képviselője Finnországról és a rokonsági eszméről – Unkarin asiainhoitaja Suomesta ja heimoaateesta – Ungari asemik Soomest ja hõimuaatest. *Fenno-Ugrica*, 1925/1. 42–46. p.

MÁNYOKI Vilma: Az észt és finn rokonasszonyokról a Magyar Asszonyoknak. *Magyar Asszony*, 1937. febr. 1. 66–68. p.

MÁNYOKI Vilma: Az észt nők honvédelmi szervezete. *Turán*, 1939/4-5. 58–64. p.

MÁNYOKI Vilma: Nõmozgalmak Finn- és Észtországban. *Turán*, 1937-1938/3-4. 45–53. p.

MARK, Gyula [Julius] egy. ny. r. tanár: A finnugor népek kereskedelméről. In: *Fenno-Ugrica*, V/A. k. Tallinn, 1936. 1–10. p.

MÁRKI Sándor: A turáni népek jelene és jövője. *Turán*, 1923/1-2. 1–13. p.

MEDIJAINEN, Eero: Eestii diplomaadid Ungaris. *Horisont*, 1997. márc. 38–39. p.

MEDIJAINEN, Eero: Magyarország és Észtország 1918–1940 között. Ungari ja Eesti 1918–1940. In: *Magyar–észt diplomáciai kapcsolatok 1921–2001. Eesti–ungari diplomaatilised suhted 1921–2001.* szerk.: JÁVORSZKY Béla. Tallinn, 2001. Magyar Nagykövetség. Ungari Suurasaatkond, 8–37. p.

MESIPUU, Kairi: Virányi Elemér – az első magyar lektor. In: *Észt hungarológia 75. Eesti hungaroloogia 75.* Szerk.: NURK, Anu – SEILENTHAL, Tõnu. Bibliotheca Studiorum Hungaricorum in Estonia. Tartu, 1997. 126–131. p.

MOZSONYI S., dr.: A gyógyszerészeti tudományok és a magyar Egyetemi Gyógyszerészeti Intézetek. In: *Fenno-Ugrica*, V/B. k. Tallinn, 1936. 235–237. p.

MÄGISTE, Julius: Hõimuliikumise minevikust, olevikust ja tulevikuväljavaateist. In: *Fenno-Ugrica IV.* k. Helsinki, 1931. 47–54. p.

NAGY Iván, vitéz: A finn-ugor népek száma. *Tiszamenti Szemle*, 1937. 15–17., 36–38. p.

NAGY Iván, dr.: A magyar tankönyvek északi rokonainkról. *Turán*, 1936/1-4. 47–49. p.

NAGY Iván, dr. vitéz: Észt szabadságharcok. *Északi rokonaink*, 7. k. 1943. (ápr.) 46–49. p.

NAGY Iván, vitéz: Finnország – Észtország. (Kulturális kapcsolataink északi rokonainkkal. I-II. *Láthatár*, 1939/11. 457–464. p. és 1939/12. 481–485. p.; Klny. Budapest – Kecskemét, 1939. Láthatár – Első Hírlap Ny., 22 p.

NAGY Iván: Huszonegy milliónyian vagyunk! *Északi rokonaink*, 3. k. 1940. (dec.) 175–179. p.

NAGY Iván, dr. vitéz: Művelődési kapcsolataink Finn- és Észtországgal. *Turán*, 1935/1-4. 35–40. p.

NORVIK, Piret: Eestlased III soome-ugri kultuurikongressil Ungaris. In: *Észt hungarológia 75. Eesti hungaroloogia 75.* Szerk.: NURK, Anu – SEILENTHAL, Tõnu. Bibliotheca Studiorum Hungaricorum in Estonia. Tartu, 1997. 143–152. p.

NURK, Anu: Ants Murakin, akibõl véletlenül lett müfordító. In: *Észt hungarológia 75. Eesti hungaroloogia 75.* Szerk.: NURK, Anu – SEILENTHAL, Tõnu. Bibliotheca Studiorum Hungaricorum in Estonia. Tartu, 1997. 155–163. p.

NURK, Anu – SEILENTHAL, Tõnu: Egy elfelejtett korszak a tartui magyartanításban. In: *Tartu és Magyarország. Tartu ja Ungari.* Tartui Magyar Füzetek 3. Tartu, 1998. 39–45. p.

NURK, Anu – SEILENTHAL, Tõnu: Hungarológia Észtországban – egy elfelejtett korszak a a tartui magyartanításban. In: *Hungarológia Magyarországon kívül.* Hungarologische Beiträge 4. Jyväskylä, 1995. 73–80. p.

NURK, Anu – SEILENTHAL, Tõnu: *Ungari. Maa, rahvas, kultuur.* Bibliotheca Studiorum Hungaricorum in Estonia. Tartu, 1999. 116 p.

OINAS, Félix [Felix]: Az újabb észt irodalom. *Északi rokonaink*, 1. k. 1939. (jún.) 30–37. p.

OINAS, Felix: Eluloolisi märkmeid ja mälestusi. *Keel ja Kirjandus*, 1995/2. 120–128. p.

OINAS, Felix J.: Visszaemlékezések diákként az Eötvös Kollégiumban. In: *Észtország a fordulat után.* Folia Estonica II. Szerk.: BERECKZI Gáborné Mai Kiisk. Szombathely, 1994. BDTF, 86–87. p.

OLLIK, G. opetusneuvos: Koolinõunik Eestis. In: *Fenno-Ugrica IV.* k. Helsinki, 1931. 93–96. p.

OLLIK, Gustav: Sugurahvastele – Sukukansoille – A rokonnépekhez. *Fenno-Ugrica*, 1925/2. 100–105. p.

PAIKERT Géza: Észt-magyar kulturális érintkezés. *Északi rokonaink*, 1. k. 1939. (jún.) 19–23. p.

PÁPÁY József: *A finnugor népek és nyelvek ismertetése.* A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. 1. köt. 4. füz. Budapest, 1922. MTA, 60 p.

PAULOVICS Valéria: *Adalékok az észt-magyar kapcsolatok történetéhez. Csekey István tartui tevékenysége.* Szakdolgozat. [Kézirat] Budapest, 1984. ELTE BTK, 186 p.

PEEP, Harald: Apertsepsioon ja retpsepsiooni vaegustest. Ungari kirjanduse käekäigust Eestis. *Keel ja Kirjandus*, 1995/6. 444–448. p.

- PESONEN, M.: A finn-ugor népek kulturális egysége – Soome-Ugri rahvaste kultuuriühtlus – Suomalai-ugrilaiisten kansojen kulttuuriyhteys. *Fenno-Ugria*, 1925/1. 15–25. p.
- PESONEN, Matti: Kulttuurikoosolekule – Kulttuurikokoukselle – A kulturális kongresszushoz. *Fenno-Ugria*, 1925/2. 105–110. p.
- PETRI Pál: Az észtl művészet nemzeti jelentősége. *Északi rokonaink*, 1. k. 1939. (jún.) 9–13. p.
- PETRI Pál: Nyelvrokonaink sorsa. *Északi rokonaink*, 5. k. 1942. (jan.) 7–13. p.
- Pilk Ungari ajalukku. *Eesti Hõim*, 1928/2. 60–82. p.
- POMOZI Péter: A rokon népek napja. *A Reguly Társaság Értejtője*, 16–23. p.
- POMOZI Péter: Észtország: tenger, föld, remény. In: *Finnugor kalauz*. Szerk.: CSEPREGI Márta. Budapest, 1998., 2. kiad. 2001. Panoráma, 169–182. p.
- POMOZI Péter: Kultúrtörténeti pentagon (Báthory István lengyel király lívföldi politikája). In: *A magyar művelődés és a kereszténység*. Budapest, 1998. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, 606–612. p.
- POMOZI, Péter: Liivimaa ungarlasest vürst. *Horisont*, 1997. márc. 20–21. p.
- POMOZI Péter: Morzsák a tartui magyar hungarológia történetéből. In: *Hungarológia 4*. Budapest, 1993. 271–287. p.
- POMOZI Péter: Tartu és Magyarország. Négyszázötvenöt év a felsőoktatás történetéből. In: *Tartu és Magyarország. Tartu ja Ungari*. Tartui Magyar Füzetek 3. Tartu, 1998. 47–72. p.
- POOL, Th. v. miniszter: Az észtl földreform és eredményei. In: *Fenno-Ugria*, V/A. k. Tallinn, 1936. 1–42. p.
- PUKITS, M.: Ungari maalikunst. *Eesti Hõim*, 1928/2. 93–97. p.
- PÄHN, E., prl.: Hõimumaade noorsoo lähendamisest esperanto abil. In: *Fenno-Ugria* V/B. k. Tallinn, 1936. 419–421. p.
- PÖLD, P.: Észtország közművelődési és tudományos viszonyai. In: *Fenno-Ugria* III. k. Budapest, 1931. 56–74. p.
- QUINT József: A tallini II. finn-ugor kultúrkongresszus. *Néptantók Lapja*, 1925/11–12. 4–7. p., 1925/15–16. 9–14. p.
- RADÓ György: Az észtl irodalom Magyarországon. *Filológiai Közöny*, 1963. 223–242. p.
- RADÓ György: A Szovjetunió uráli népeinek irodalma Magyarországon. Finnségi népek. Az észtl irodalom. In: *A Szovjetunió uráli és türk népeinek irodalma Magyarországon*. Budapest, 1976. Akadémia, 13–70. p.
- RADÓ, György: Eesti teemaline ungari lugulaul aastast 1801. *Keel ja Kirjandus*, 1963/1. 38–40. p.
- RAHAMÄGI, H. B. prof.: Diaspooratõõ eestlaste keskel. In: *Fenno-Ugria*, IV. k. Helsinki, 1931. 224–227. p.
- RÁCZ Endre – BEREZCKI Gábor: *Észtország*. Budapest, 1975. Corvina, 74 p.
- REISMAN Elek [RAUN, Alo]: A finn-ugor néprokossági mozgalom jelentősége. *Turán*, 1933/1–4. 43. p.
- REISMAN, Alo: Ungari keelde tõlgitud eesti ilukirjanduse loend. *Eesti Kirjandus*, 1934/2. 81–84. p.
- SEILENTHAL, Tõnu: Ungari keele õpetamine Tartu ülikoolis. In: *200 aastat eesti keele ülikooliõpet. 1803 eesti ja soome keele lektoraat Tartu ülikoolis*. Juubelikogumik. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 25. Tartu, 2003. 306–318. p.
- SEILENTHAL, Tõnu: 75 tanulságai. In: *Észtl hungarológia 75. Eesti hungaroloogia 75*. Szerk.: NURK, Anu – SEILENTHAL, Tõnu. Bibliotheca Studiorum Hungaricorum in Estonia. Tartu, 1997. 185–192. p.
- SEPP, Thea: A magyar–észtl kulturális kapcsolatok múltja és jele. In: *Észtország a fordulat után*. Folia Estonica II. Szerk.: BEREZCKI Gáborné Mai Kiisk. Szombathely, 1994. BDTF, 101–109. p.
- SEPP, Thea: Csekey István és a tartui magyar lektorok levelezése. In: *Tartu és Magyarország. Tartu ja Ungari*. Tartui Magyar Füzetek 3. Tartu, 1998. 73–86. p.
- SEBELKA-PERLEBERG Arthur: Észtország mezõgazdasága. In: *Finnek Észtek. A magyarok észtl tesvérnépei*. Írta: BÁN Aladár, CSEKEY István, FARAGÓ József stb. Budapest, 1928. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 168–177. p.
- SIBUL, A. raam. juh.: Avalikud raamatukogud Eestis. In: *Fenno-Ugria*, V/B. k. Tallinn, 1936. 103–107. p.
- SILLAOTS, Liina: Felix Oinas ja Ungari. *Keel ja Kirjandus*, 2000/6. 419–424. p.
- SOMMER, S.: Észtl települések az egykori Oroszország földjén. In: *Fenno-Ugria* III. k. Budapest, 1931. 260–270. p.
- SOLYMOSSY Sándor: A finnek és észtek néprajza. In: *Finnek Észtek. A magyarok észtl tesvérnépei*. Írta: BÁN Aladár, CSEKEY István, FARAGÓ József stb. Budapest, 1928. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 66–81. p.
- Soome-ugri II. Hariduskongressus. Tallinn, 1924.
- Soome-Ugri Kultuurtoimkondade koosolek. In: *Fenno-Ugria* V/B. k. Tallinn, 1936. 434–437. p.
- SPUR Endre: A finn és észtl népi zene és ének. In: *Finnek Észtek. A magyarok észtl tesvérnépei*. Írta: BÁN Aladár, CSEKEY István, FARAGÓ József stb. Budapest, 1928. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 283–296. p.
- SÖÖT, Karl Eduard: Eesti-Ungari kunstnike hõimusõbralikest suhestest. *Looming*, 1933/5. 584–587. p.
- SÖÖT, K. E.: Észtl–magyar mûvészek rokonbarátsági érintkezése. *Turán*, 1932/1–4. 15–17. p.
- SÖÖT, Karl Eduard: Ungari instituut Berliini ülikooli juures. *Postimees*, 1925. jún. 15. 3. p.
- SUHAYDA Tiborné, varjasi [MADIS, Hilda]: Észtl üdvözet. *Észtl rokonaink*, 7. k. 1942. (dec.) 125–127. p.
- Suomi. Eesti. Unkari. Eesti. Soome. Ungari. Magyarország. Finnország. Észtország. Szerk.: JONSSON, F. Az ismertető szövegeket írták: Tammekann, A.; Teleki, P.; Voionmaa, V. Porvoo, 1931. WSOY, 208 számozatlan oldal, 3x48 fénykép.
- SZABÓ István: *Fejezetek az észtl kultúra történetéből*. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 53. Szolnok, 1995. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, 217 p.
- SZÁSZ Zoltán: A finn és észtl vendégvárás után. *Századunk*, 1928/3. 377–382. p.
- SZERB Antal: Karjel, Finnország, Esthonya. *Magyar Nemzet*, 1939. dec. 6. 11. p.
- SZÍJ Enikõ: A finnugor néprokossági eszme a 20-as, 30-as években. In: *Õstörténet és nemzettudat 1919–1931*. Szerk.: KINCSES NAGY Éva. Magyar Õstörténeti Könyvtár 1. Szeged, 1991. 72–88. p.
- SZÍJ Enikõ: Pánfinnugor és antifinnugor elméletek, mozgalmak. In: *125 éves a budapesti finnugor tanszék*. Jubileumi kötet. Szerk.: DOMOKOS Péter – CSEPREGI Márta. Urálistikiai Tanulmányok 9. Budapest, 1998. 145–152. p.
- Tartu és Magyarország. Tartu ja Ungari*. Szerk. / Toim.: Pomozi Péter. Tartui Magyar Füzetek 3. Tartu, 1998. 103 p.
- TALLGRÉN, A. M.: Észtl- és Finnország 1000 évvel ezelõtt. *Fenno-Ugria* V/A. k. Tallinn, 1936. 1–5. p.
- Teise Soome-Ugri kultuurikoosoleku otsused – Toisen suomalais-ugrilaisen kulttuurikokouksen päätökset – A második finn-ugor kulturális kongresszus határozatai. *Fenno-Ugria*, 1925/1. 46–49. p.
- TASNÁDI NAGY András: Ünnepi köszöntõ. *Észtl rokonaink*, 7. k. 1942. (dec.) 121–125. p.
- TELEKI Pál, gróf: Finn- és Észtország világhelyzete. In: *Finnek Észtek. A magyarok észtl tesvérnépei*. Írta: BÁN Aladár, CSEKEY István, FARAGÓ József stb. Budapest, 1928. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 9–18. p.
- TELEKI Pál, gróf: Finn- és Észtország világhelyzete. In: *Finnország 1940*. Szerk.: Nagy Iván, vitéz. Budapest, 1940. Magyar-Finn Társaság, 9–25. p.
- TOOMING, Mary: A magyar irodalom fogadtatása Észtországban. *Tiszatáj*, 1976/9. 80–83. p.
- TÓTH Rózsa: A magyar–észtl kulturális kapcsolatok rövid áttekintése. In: *Észtország a fordulat után*. Folia Estonica II. Szerk.: BEREZCKI Gáborné Mai Kiisk. Szombathely, 1994. BDTF, 110–115. p.
- Turáni előadások Tallinnban. *Turán*, 1927/1–2. 30–32. p.
- Ungari kunstnik leidis Eestis kodu. *Rahvaleht*, 1939. jún. 21.

VEIDERMA, Aleksander: *Elu hariduse radadel*. Tallinn, 2002. Eesti Keele Sihtasutus, 351 p.

VESKI, Johannes Voldemar: Virgumissammud Eesti ja Ungari vahel. *Eesti Kirjandus*, 1925/4. 129–133. p.

VILKUNA, K., dr.: Eesti-soome sauna arengust. In: *Fenno-Ugrica V/B*. k. Tallinn, 1936. 353–355. p.

VIIRSALU, E. prl.: Eesti naise saavutusist riikliku iseseisvuse ajal. In: *Fenno-Ugrica V/B*. k. Tallinn, 1936. 126–128. p.

VIKÁR, Béla: Harry Jannsen Ungaris. *Eesti Kirjandus*, 1930/11.

VIRÁNYI Elemér dr. phil. *Eesti Hõim*, 1928/2. 45–46. p.

VIRÁNYI Elemér: A finn-ugor néprokonság eszméje az irodalomban. *Turán*, 1935/1-4. 15–21. p.

VIRÁNYI Elemér: Az első észt irodalmi emlékkiállítás. *Napkelet*, 1925. 491–493. p.

VIRÁNYI Elemér: Az észt nemzet mohácsi vészének emlékezete. *Turán*, 1927/1-2. 16–19. p.

VIRÁNYI Elemér: Az észt nép művelődési törekvései a XIX. században. *Turán*, 1941/3. 103–115. p.

VIRÁNYI Elemér: Az észt nép társadalmi viszonyai. In: *Finnek. Észtek. A magyarok északi tesvénepei*. Írta: BÁN Aladár, CSEKEY István, FARAGÓ József stb. Budapest, 1928. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 129–142. p.

VIRÁNYI Elemér: Az újabb észt irodalomról. Pallas Almanach. Estnische Dichtung und Kunst. *Napkelet*, 1927. 662–664. p.

VIRÁNYI Elemér: Észt-magyar művelődéstörténelmi kapcsolatok. In: *Fenno-Ugrica III*. k. Budapest, 1931. 243–259. p.

VIRÁNYI Elemér: Észt rokonaink műveltségi viszonyai. *Napkelet*, 1923. 688–692. p.

VIRÁNYI Elemér: Észtországi tapasztalatok. *Turán*, 1922/3-4. 201–204. p.

VIRÁNYI, E. dr.: Keskkoollireformist Ungaris. In: *Fenno-Ugrica V/B*. k. Tallinn, 1936. 446–450. p.

VIRÁNYI, Elemér: Kultuurajaloolised kokkupuuted Eesti ja Ungari vahel. *Eesti Hõim*, 1928/2. 97–109. p.

VIRÁNYI, Elemér: Kõrgema hariduskorralduse ajalooline areng Ungaris. *Üliõpilasleht*, 1928/1.

VIRÁNYI, Elemér dr.: Mõtteid III soome-ugri kultuurkongressi puhul. *Eesti Hõim*, 1928/2. 38–45. p.

VIRÁNYI Elemér: Ujabb magyar irodalom észt nyelven. *Napkelet*, 1930. 390–391. p.

VIRÁNYI Elemér: Ungari hariduse arenemiskäigu peajooned. *Üliõpilasleht*, 1926/III. 44–51. p.; 1926/IV. 57–60. p.

VIRÁNYI Elemér: 1936. Üdvözlet az észt ifjúságnak. In: *Észtország a fordulat után*. Folia Estonica II. Szerk.: BEREZKI Gáborné Mai Kiisk. Szombathely, 1994. BDTF, 82–85. p.

VOIGT Vilmos: Felix Oinas és Magyarország. In: *Tartu és Magyarország. Tartu ja Ungari*. Tartui Magyar Füzetek 3. Tartu, 1998. 87–99. p.

VÄÄRI, Reet: Soome ja ungari keele lektoraat Tartu ülikoolis 1918.–1940. aastal. In: *Tõid eesti filoloogia allal III*. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised, 259. Tartu, 1970. 302–311. p.

WEÖRES Gyula: Diákmozgalmak Svéd- Finn és Észtországban. *Erdélyi Helikon*, 1931/1. 10–12. p.

WEÖRES Gyula: Finn- és Észtország története. In: *Finnek. Észtek. A magyarok északi tesvénepei*. Írta: BÁN Aladár, CSEKEY István, FARAGÓ József stb. Budapest, 1928. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 96–105. p.

WILDE, Eduard: Muljed Ungarist ja ungarlasist. *Eesti Hõim*, 1928/2. 46–60. p.

WALLNER, Rud apteekkineuvos: Eesti farmatsia saavutusist rahvusliku teaduse ja teadusliku kutse loomisel. In: *Fenno-Ugrica IV*. k. Helsinki, 1931. 192–194. p.

WALTER, Hannes: Rusudest kerkib kord. *Horisont*, 1997. márc. 37–38. p.

ZSIRAI Miklós: Az észt tudomány ünnepe. [Százéves az Észt Tudós Társaság. – Ópetatud Eesti Selts.] *Magyar Nyelv*, 1938. 34. k. 60. p.

ZSIRAI Miklós: *Finnugor rokonságunk*. Budapest, 1937. MTA, 587 p. [az észtekről: 298–308.]

2004. január 21-én Gerő András tartott előadást az Akadémián a Magyar Történelmi Társulat által szervezett, a magyar történelem korszakaival foglalkozó vitaest-sorozatának keretében. A tárgy a dualista berendezkedés értékelése volt. Az előadó az idő szűkössége miatt az általa legfontosabbnak tartott kérdésekre adott válaszaival értékelte a Habsburg-monarchia utolsó korszakát, és helyezte el benne Magyarországot.

Mondanivalójának lényege, hogy a kiegyezéssel az ország valóságos erejénél nagyobb szerepet játszhatott a birodalmon belül, és ezzel együtt megkapta a maximális nemzetközi súlyt, amely egyáltalán elképzelhető volt az adott európai összefüggérendszerben.

Belpolitikailag a magyar vezető réteg jól kezelte a helyzetet, ami az államépítést és a gazdaságfejlesztést illeti. Két lényeges hiányosságot említett. Az egészségügyi infrastruktúra nem kellő fejlesztését, és hogy a paraszti önszerveződés, a paraszt-polgárosodás előtt adminisztratív akadályokat emelt az állam.

Budapest hihetetlen fejlődése mellett negatív jelenségként jelentkezett az Alföld egy részén a tanyák számának jelentős növekedése, a kivándorlás megítélése összetettebb elemzést kíván.

Természetesen szóba került a nemzetiségi politika is. Ehhez a témához hozzátartozva Kosáry Domokos pro-

SZEMLE

Vitaest a dualizmus államberendezkedéséről

fesszor egy anekdotával rámutatott, hogy szerinte nagyvonalúbb nemzetiségi politika sem akadályozta volna meg egymagában Trianont, és nem befolyásolta volna jelentősen a nagyhatalmakat a határok meghúzásánál.

A legérdekesebb utalásokat az előadó olyan témákra tette, amelyeket idő hiányában nem fejthetett ki. Ilyenek pl: mi a történelmi (vagy inkább nem történelmietlen) látásmódja a zsidó asszimilációnak, illetve milyen lehetőségek voltak a magyar nemzeti tudat újrafogalmazására, annak a reformkorban kialakult formájához képest?

Összességében színes, további gondolkodásra ösztönző előadást hallottunk.

Bakonyi Péter

Mezővárosaink jogélete a XVIII–XIX. században

A Magyar Tudományos Akadémia Szegedi Területi Bizottsága és a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténelmi Tanszéke szervezésében 2003. november 13-án megrendezett konferenciáról

Az MTA Szegedi Területi Bizottsága biztosított helyszínt annak a 2003. november 13-án megtartott egynapos konferenciának, amely a magyarországi mezővárosok XVIII–XIX. századi jogéletének legújabb kutatási eredményeit mutatta be.

A rendezvény megnyitásként *Homoki-Nagy Mária* a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténelmi Tanszéke docense üdvözölte az előadókat és az ország jogtörténelmi tanszékeiről érkezett vendégeket. Elmondta, hogy reményei szerint a tanácskozás a levéltáros és a jogtörténész kollégák szakmai találkozására is módot ad majd, hiszen a levéltárakban dolgozók fáradtságos munkával próbálnak a jogtörténészek – néha nem könnyű – kívánságainak eleget tenni, amely nélkül a jogtörténelmi kutatások elképzelhetetlenek lennének.

Szabó Imre a Kar dékánja köszöntőjében jelezte, a tanácskozás egy nagyobb konferenciafüzér részeként erősíti az intézmény tudományos potenciálját, bizonyítja, hogy a kar és tanszékei aktívan kapcsolódnak be a magyar tudományos közéletbe. Az Európai Unióhoz történő csatlakozás nagy terhet ró a jogtörténészekre is, hiszen a modern jogintézmények vizsgálatakor, esetleges átvételekor, szükség van a történelmi háttér pontos ismeretére, a veretes, ősi és nemzeti jogi szabályozási formák bemutatására, amelyek továbbra is megkívánják, hogy ne kerüljenek kiiktatásra a hazai jogrendből. A programot szemlélve reményét fejezte ki, hogy az időben és térben igen színes témájú, sokat ígérő konferencia hozzájárul az alföldi régió jogéletének jobb megismeréséhez és módot ad a fiatalabb generáció bemutatkozására is.

A szimpózium első részének házigazdájaként *Balogh Elemér*, a szegedi Jogtörténelmi Tanszék docense, *Bató Szilvia* tanársegédet mutatta be, aki „A járásbeli tisztség által megítélt bűnügyek” címmel tartott előadásában a szolgabírák bíraskodási jogkörének 1842-ben történt kiterjesztése hatásait elemezte. Az új büntetőbírói fórum hatáskörét – XIX. századi Békés vármegyei források alapján – vetette össze a községi elöljárókéval, kitérve a sedriához, illetve az úriszékhez való viszonyrendszerre is. A szolgabírói büntető hatáskör részletes meghatározásakor a Békési járás szolgabírójának 1844. évi tevékenységét elemezve, három nagyobb ügycsoportba osztotta azokat a deliktumokat, amelyekben a szolgabíró járt el. Ezek a vagyon elleni bűncselekmények, a testi épség elleni cselekmények és a tágan értelmezett közrend elleni cselekmények. A szolgabíró, ítélezése so-

rán, a botozás és az áristom mellett, vagyoni jellegű szankciókat is alkalmazott. Előadása összegzésként rámutatott a megyei törvényszékek gyakorlatában fellelhető anyagi jogi, dogmatikai-fogalmi párhuzamosságra és következetlenségekre, felhívva a figyelmet a szolgabírói jogszolgáltatási tevékenység további kutatásának fontosságára.

Gilicze János a Csongrád Megyei Önkormányzat Levéltára Makói fióklevéltárának munkatársa „Makó mezőváros rendészeti kérdései a XIX. század második felében” címmel tartott előadást, amely az osztrák megszálló csapatok 1849. augusztusi megérkezésétől a Tanácsköztársaság megdöntéséig terjedő időszakban, a rendvédelem területén végbement változásokat ismertette. A makói hatóságok (az 1860-ig működő csendőrség és az 1858-ban újra felállított csendbiztosi és perzekutori szervezet) 50-es 60-as évekbeli tevékenységének legfontosabb irányát az időszakosan újra és újra elszorodó vagyon elleni bűncselekmények, és a tömegesen jelentkező betyárkodás elleni harc jelentette. Gilicze János részletesen ismertette a szigorú és kiterjedt intézkedések rendszerét, a vándorló és betyárkodó elemek életét megnehezítő rendszabályokat és azok gyakorlati alkalmazását, kitérve Ráday Gedeon gróf királyi biztosi tevékenységének rövid ismertetésére is. A városi rendőrség 1870-es felállításától végigkísérte annak fejlődését, anyagi nehézségeit, hatás- és feladatkörének változásait, röviden szólva a csendőrség megszervezésével beállott változásokról és az agrárszocialista mozgalmak hatásáról.

Szabó Attila a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárának igazgatója „Mezővárosi hivatalszervezet Pest-Pilis-Solt vármegyében 1711–1848 között” címmel megtartott ismertetésében, a mezővárosi önrendelkezés kérdéseit, főbb jellemzőit elemezte. A mezővárosi autonómia középkori csíráiból kiindulva, a főbb intézményeken, tisztségeken végighaladva, az azokhoz társítható, az önkormányzatiság fokmérőjéül szolgáló jogosultságokat vette számba, érzékletes példákkal mutatva rá az egyes városok eltérő gyakorlatára is. Leszögezte, a mezővárosok vezetése hasonló volt a szabad királyi városok igazgatási apparátusához, nagy vonalokban másolta annak felépítését. Részletesen elemezte a települések tisztújítási szabályait, a főbb tisztségviselők megválasztásának rendjét, a tanácsok működését és összetételének különbözőségeit, valamint a külső tanácsok megjelenésének következményeit.

A tanácskozás első részének lezárásaként *Antal Tamás* szegedi PhD. ösztöndíjas szólt a hallgatósághoz. Témaválasztásával, „A közigazgatás egyes kérdései 1861-ben, Debrecen városában,” az Októberi Diploma kiadását követő egy év debreceni közgyűlési eseményeinek, illetve a közgyűlés működése néhány jellegzetességének bemutatását vállalta, nagyrészt az üléseken készült jegyzőkönyvek alapján. A hallgatóság a népképviselői közgyűlés újbóli összehívásától és a tisztújítások megtörténtétől végigkísérhette azt az egyéves alkotmányos küzdelmet, amely egészen a közgyűlési tevékenység végét jelentő városi képviselő-testületek 1861 no-

vembei felosztásáig, a működés megszűnésének deklarálásáig tartott. Érzékletesen illusztrálta idézetekkel a debreceni közgyűlés azon a törekvéseit, amelyeket az 1848. évi törvényekhez, az alkotmányos normákhoz való teljes ragaszkodás és a bécsi udvar rendeleteinek, intézkedéseinek – így például az 1861. évi országgyűlés felosztásának – elutasítása jellemzett.

A konferencia második részében elnöklő *Blazovich László*, a Csongrád Megyei Levéltár igazgatója *Völgyesi Leventét*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jegtörténelmi Tanszékének tanársegédjét kérte fel, hogy „Kecskemét mezőváros állami egyházi és kisebbségügyi szabályozása a XVIII. és XIX. század fordulóján” témájában tartsa meg előadását. Az előadó Kecskemét város tanácsának jegyzőkönyvei alapján dolgozta fel a vallási közösségekre és nemzeti kisebbségekre vonatkozó szabályokat. Megfigyelhettük azt a tendenciát, hogy a vallási felekezetek és a város közötti kapcsolat együttműködő szellemű volt, a nemzetiségek jogai pedig – az országos eseményekkel összhangban – folyamatosan bővültek az évtizedek során. Kecskemét mezőváros a vizsgált korszak elvárásainak messzemenőlegesen eleget téve, szabadelvű lelkülettel támogatta a bevett vallások esélyegyenlőségét, az egyházak, valamint a lelkiismeret szabadságát, lakosságának pedig megpróbált viszonylagos jólétet garantálni.

Szendi Attila a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jegtörténelmi Tanszékének PhD. hallgatója „A XIX. századi egyházi mezővárosok jogi életének konfliktusai” című előadásában jelezte, kutatásai során támaszkodott Csizmadia Andor e tárgyban íródott monográfiájára, annak megállapításait alátámasztani, időbeli határait pedig kitolni szándékozott. Társadalomtörténelmi és magánjogi kutatások alapján vizsgálta a mezővárosok közjogi helyzetének alakulását, a rendi társadalomból a polgári jogegyenlőség korszakába történő átmenet időszakában. Előadásában a nem privilegizált egyházi mezővárosi, illetve püspöki városi lakosok helyzetének vizsgálatára koncentrált. Tapasztalatai alapján kifejtette, magánjogi tekintetben az egyházi mezővárosok fogalma semmiképpen sem tekinthető külön kategóriának, mert a többi mezővárossal összehasonlítva nagyon hasonló magánjogi jogügyleteket bonyolítottak le. Kalocsa és Eger, valamint a püspöki székhelyekhez tartozó Szombathely és Veszprém vonatkozásában vizsgálta a piacközpont, piackörzet és az egyházigazgatási székhely kapcsolatát, konfliktusait, illetve a lakosokkal keletkezett jogi vitákat.

Ruszoly József a szegedi Jegtörténelmi Tanszék tanszékvezetője „Bihar vármegye megkísérelt községrendezése 1848-ban” címmel esettanulmányt adott elő. Kiindulópontként a helytartótanács 1840 decemberében kelt intézkedését jelölte meg, amely felszólította Bihar vármegyét a rendezett tanácsú községek megállapítására. A lajstromot összeállítani hivatott küldöttség azonban csak 1847-re fogalmazta meg jelentését. Ennek okaként az előadó azt jelölte meg, hogy a küldöttség számára nem voltak egyértelműek a rendezett tanácsú

községek fogalmi jegyei a vonatkozó törvényhelyekben. A fontosabb jellemzők meghatározását követően, a küldöttség a főszolgabírókat szólította fel, hogy a vármegye öt járásából küldjék meg, mely községeket tekintenek rendezett tanácsúnak. A vármegyei közgyűlés 1847-ben fogadta el a végleges jelentést, amely a helytartótanácsához került felterjesztésre. Az 1848 májusában összeülő kormányzó bizottmány – már az 1848-as törvényekre tekintettel – új javaslatot fogadott el, amelyet a belügyminiszterhez terjesztettek fel. Szemere Bertalan júniusi rendelete új – az abban megjelölt pontok figyelembevételével elkészítendő – jelentést kért, amelynek elkészítését a vármegye a részben megváltozott összetételű küldöttségére bízta. Az előadó ismertette a vármegye és a minisztérium közötti további levélváltást, jelezve az e tárgyban tett intézkedések nyomát 1848 szeptemberében találjuk utoljára, valószínűsíthetően a szabadságharc eseményei más feladatokra irányították a figyelmet.

Méltán érdemelte ki a hallgatóság érdeklődését az akkoriban szalontai jegyzőként tevékenykedő Arany Jánosnak eddig még kritikai kiadásban meg nem jelent kézírata ismertetése, amelyben a költő, Szalonta város tanácsa és választmánya választ, „felvilágosító jelentését” fogalmazta meg a rendezett tanácsú községekről, Sughó József főszolgabírónak.

Az ülésen elhangzottakkal kapcsolatban *Blazovich László* elnök észrevételezte, hogy az úgynevezett egyseges település fogalmát – a kutató munka során – árnyalni szükséges. Az egész középkoron át – sőt később is – ha adott volt egy település, az még nem jelentette azt, hogy az egy bíróval működött. Sokszor ahány földesúr volt a településen belül, annyi település-egység létezett, jogilag ezek külön települések voltak, noha a gyakorlatban nem választotta el őket egymástól semmilyen határ és az ott lakók együtt éltek.

Sipta István a miskolci Jegtörténelmi Tanszék vezetője, a délutáni ülés elnöke *Varga Norbert* miskolci PhD. hallgatót kérte fel a harmadik rész első előadásának megtartására. *Varga Norbert* „A köztörvényhatósági törvény bevezetése Debrecen és Szeged szabad királyi városokban” címmel az 1870-es évek elején bekövetkezett közigazgatási változásokat, a kiegyezést követő közigazgatási átalakítás folyamatát mutatta be a két város intézménytörténetén keresztül. Végigkísérte a városi köztörvényhatóságok megszervezésének, a küldöttség és azok alküldöttségeinek munkáját, a városi szervek és tisztviselők munkakörének, illetményének meghatározási folyamatát. Különös figyelmet szentelt a városi tanácsok létrehozására irányuló – a két városban eltérő – javaslatok, elképzelések és a Belügyminisztériumnak a felterjesztésekre adott válaszai bemutatására.

Vásár Szilvia ugyancsak miskolci PhD. hallgató az „Alföldi mezővárosok igazgatása, különös tekintettel Nagykőrös pénzügyi igazgatására” témakörben szólalt fel. Előadásának hangsúlyát a török hódoltság korának végére helyezve, a XVII. század második felének számadáskönyveit és városi jegyzőkönyveit dolgozta fel, átfogó képet adva Nagykőrös gazdasági igazgatásáról és

annak sajátosságairól. Mondanivalóját három téma köré csoportosította: Nagykőrös mezőváros (khászváros) elhelyezése, jogi státusza az Oszmán Birodalmon belül, a pénzügyi adminisztráció helyzete, valamint a város háztartásának bevételei és kiadásai a tárgyalt időszakban. A város helyzetével kapcsolatban elmondta, Nagykőrös – ebben az időben – a budai vilajethez tartozott, a településen sem magyar állami, sem pedig török hivatal nem volt, az igazságszolgáltatást a budai kádi végezte. Felszólalásának összegzéseként megállapította, a város fennmaradását és virágzását annak köszönhetjük, hogy teljes mértékig ragaszkodott a kivívott önállóságához, a vármegyei befolyás megerősödése azonban a folyamat megtorpanásához vezetett.

A konferencia méltó zárásaként *Homoki-Nagy Mária* „Tulajdon- és birtokviszonyok a dél-alföldi mezővárosokban a XVIII. században” című előadását hallgathattuk meg, amely az ülésnap kiemelkedő, szemléletes jogesetek sorával illusztrált megszólalása volt. Az előadó a Werbőczy Hármaskönyvében megfogalmazott tételtől kiindulva, miszerint a jobbágyot munkája bérének kívül semmi sem illeti meg, a mindennapi élet forrásainak bemutatásával bizonyította, hogy a gyakorlatban ez korántsem volt ilyen egyértelmű. Jelezte, a hazai szakirodalom sokáig mereven elhatárolta magát attól, hogy

ki merje mondani, ténylegesen létezett a jobbágytulajdon intézménye. Az ingatlanokkal kapcsolatban megállapította, a tulajdon részelemei közül a jobbágyot a birtoklás, a használat és a hasznok szedésének joga megillette, szigorú formai követelményeknek eleget téve. Földesurának hozzájárulásával ingatlanát akár el is idegeníthette, amit az e tárgyban született szerződések léte is bizonyít. Megkötésekkel és a vagyontárgy szerződésmódjától függően, de elmondható az is, hogy a mezővárosi joggyakorlat nem tiltotta a jobbágyok végrendelkezési szabadságát. Összegzésként leszögezte, a XVIII. századi dél-alföldi mezővárosok joggyakorlatában a jobbágy nem csak birtokjoggal, hanem korlátozott tulajdonjoggal is rendelkezett.

Stipta István zárszavában Deák Ferencnek a jobbágyfelszabadítás kapcsán mondott beszédére utalt, jelezve, hogy fejtegetéseiben, Deák is Homoki-Nagy Máriaéhoz hasonló eredményre jutott. Elmondta, követendőnek tartja a tematikus konferenciák megszervezésének módszerét, amely elősegíti a hasonló témakörben mozgó kutatók eredményes együttgondolkodását. A fiatal kutatók megjelenését és a szakmai eszmecsere lehetővé tevő, eredményes ülésnap megszervezését megköszönve búcsúzott a hallgatóságtól.

Barna Attila

A Deák-évforduló kapcsán...

AZ MTA JOGTUDOMÁNYI INTÉZETÉBEN RENDEZETT DEÁK FERENC EMLÉKÜLÉSRŐL

A 21. század elejének magyar társadalmát, annak történelem iránti fogékonyságát és tudatosságát minden bizonnyal az évfordulók megünneplésével is fogja az utókor jellemezni.¹ Hogy az aritmetika decimális rendszere mennyire uralja a magyar közéletet, jó példa arra a 2002. évi Kossuth ünnepségek sorozata, a 2003-as Deák-év, ami egyben az írott magánjogi kódex elsőkötetében történt életbeléptetésére is reflektálhatna, ezenkívül a Rákóczi-émlékév, és Buda és Pest szabad királyi jogállása megerősítésének a kerek évfordulója is. Tény, hogy a magyar közéletben hagyománya van a millenáris, illetve centenáris ünnepségeknek, és a nemzeti identitáskeresésnek betudhatóan megvolt, és ma is megvan az igény erre a fajta „intézményesített” visszatekintésre.

Ezen a dualizmus kora óta meglevő folyamaton az elmúlt korok és politikai rendszerek nemhogy nem változtattak, hanem a korábbi ünnepeket saját ízlés- és eszmeviláguknak megfelelően átfórmálva továbbra is megtartották.² Nem esett törés az 1989-es rendszerváltozás után sem az „intézményesített múltbanézésen,” és ez az iden-

titás jelenkori keresésének folyamatát jelzi. Utal erre a tényre az is, hogy az Oktatási Minisztérium Nemzeti Emlékezet Programja neves történészekkel és politikusok közreműködésével már az elkövetkező három év teljes évfordulóinak a jegyzékét is összeállította. Így alkalom lesz a nándorfehérvári diadal újbóli tudatosítására, de a Hítel 1830-as megjelenésének az emlékezetbe idézésére is, nem beszélve az 1956-os októberi forradalom félévszázados jubileumáról.

Az ezévi jogtörténelmi megemlékezések középpontjában Deák Ferenc 1803. október 17-ei születésének a bicentenáriuma állt, amely az európai integrációs folyamatban aktívan részt vevő ország politikai és tudományos közéletére számára jó alkalmat kínált, hogy felidézze a politikusszemélyiségek szerepének, konkrétan a „kiegyenlítés” mesterének, az európai politikával is harmonizáló életművét. Igaz a születés pusztán tényéből következően nem válik egy személy az évszázad meghatározó jogászszemélyiségévé, és Deák esetében a szülőanya tragikus halála is beárnyékolta ezt az eseményt, mindez azonban nem változtat azon a helyzeten, hogy az új évezred elején a történész és jogász szakma publikációkkal és emlékülések keretében hajtott fejet Deák Ferenc élete és politikai, illetve jogász életműve előtt.

I. Ebben a szellemben került sor 2003. november 18-án a Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetében Péteri Zoltán elnöklete alatt a Deák Ferenc Emlékülésre. Az emlékezés során helyet kapott mind a jogtörténelmi, mind a jogágakban gondolkodó hatályos jogi szemlélet, és az eszme- és tudománytörténelmi szem-

pontok is érvényre jutottak az emlékülés előadásában.

Elsőként *Máthé Gábor* főiskolai tanár kapott szót, és Deák 1849 utáni közjogi munkásságát, szónoki erényekkel felvértezett politikusi magatartását elemezte. A kivárást, az alkotmányos elképzelések harmonizációjának és a jogászai elegancia deáki alternatívájának nevezte Máthé a kiegyezéshez vezető korántsem királyi utat. „Deák zsenialitása nélkül aligha jött volna létre a kiegyezés” – jegyezte meg az előadó, amely a jogászai pallérozottságon alapuló „kiegyenlítés művészeteként” értékelhető. Hogy hogyan lehetett az osztrák alkotmányos nézeteket a magyar függetlenség ügyével összeegyeztetni, erre adott példát az 1849 utáni deáki életmű. S ez a kiegyenlítés a 21. századi magyar társadalom számára is példaeértékű, különösen akkor, amikor a nemzetállamok átalakulásának a korában, európai keretek között keresi az ország a helyét. Hogy a nemzeti konstelláció fenntartása mellett hogyan lehet „európai térben és időben” gondolkodni, erre is példát adott a politikus Deák Ferenc.

Máthé Gábor Deák politikusi nagyságát abban a tekintetben is méltatta, hogy a kiegyezés tető alá hozása után Deák nem vállalt aktív politikai szerepet, és ezért életművét leginkább kodifikátorként értékelhetjük.³ Deák kiemelkedő szerepét úgy foglalta össze Máthé Gábor, az újkori jogtörténet művelője, hogy Deák „összefoglalta a magyar jogi kultúrát és a jelenhez csatolta, így sor kerülhetett a jogállamiság intézményrendszerének a kiépülésére.” Máthé véleménye szerint ezzel is indokolható, hogy nem volt lemaradás a dualizmus korának magyar politikai intézményrendszerében Európához képest. Ezen a ponton foglalt állást az előadó abban a kérdésben, amely a magyar jogtörténet, mint egyetemi tárgy megalapítója, Wenzel Gusztáv óta újból és újból visszatérő „gretcheni kérdés,” hogy hogyan lehet a magyar jogfejlődést európai keretekben értékelni.

A megemlékezők sorában a hatályos jogi nézőpontból közelítette a deáki életművet két előadás, *Szabó András* akadémikus a büntetőjogász szempontjából, *Szamel Katalin* pedig a közigazgatás szempontjából tekintett vissza Deák Ferenc munkásságára. Szabó András előadásának történeti bevezetőjében felidézte a 19. század elejének politikai palettáját, és a közjogi törekvések között kitért a rendi nacionalizmusra, mint magyar specifikumra. Így például a hallgatóság arra a kérdésre is választ kaphatott, hogy hogyan képzelte el a nemesség többsége az alkotmányosság kiterjesztését Werbőczy alapján, és hogy az alaptörvény, mint európaszerte érvényesülő alkotmányos fogalom milyen formában nyert értelmezést a magyar rendi konstitucionalizmus nézetrendszerében. Alkotmányos biztosítékként nevezte meg az előadó a sarkalatos jogokat, a királyi hitlevél és a koronázás intézményrendszerét.

Szabó András is kitért előadásában a magyar jogi gondolkodás európai impulzusaira, a büntetőjog területén különösen Szalay László írásában vélte felfedezni Beccaria hatását, amelyek Szalaynak a Publicistai dolgozatok című gyűjteményes kötetében jelentek meg.⁴ A liberalizmus nézetrendszerét Rotteck és Welcker Staats-

lexikonja közvetítette Magyarországra, melyet a kor haladó szellemiségű politikusai, jogászai intenzíven tanulmányoztak. Alexis de Tocqueville magyar fordítása, illetve Bölöni Farkas Sándor amerikai útleírása is az „európai” szellemiség hordozói voltak Magyarországon, – érvelt Szabó András – és a börtönügy sürgető reformjai kapcsán fontos alampunkának számítottak a magyar reformkori közéletben. A két utazót tagjai közé választotta az újonnan alakult Magyar Tudós Társaság, Tocqueville külső tag, Bölöni Farkas Sándor pedig rendes tag lett, így munkásságukat a magyar szellemi élet elismerte és honorálta, – jegyezte meg Szabó András.

A reformkorban a büntetőjog igényelte talán a leginkább a jogi rendezést. A nemesi nacionalizmus megnyerésére, – akik a külföldi minták átvételét nem kevés szkepszissel kezelték, – a jogrendszer belső reformját hirdették meg. Így jött létre az 1843-as büntetőjogi javaslat. A kodifikáció eszméje tehát Deák révén nyert tartalmat és formát. A dualizmus kori büntetőjogtudományban, Fayer László elemzése nyomán alakult ki az a nézet, hogy míg a reformkori javaslat jellegét tekintve magyarnak, addig a Csemegi-kódex inkább németes szelleműnek tekinthető.⁵

Szabó András ékes magyarsággal idézte a büntetőjog objektivitásának a klasszikus elvét, mely a köznyelv, és az 1930-as évek magyar iskolai oktatására jellemző rigmusokban való emlékezetbeidőzésnek a szerves részét képezte. A nullum crimen sine lege elv tehát mélyrehatóan gyökeret vert a magyar társadalomban, és itt nagy jelentőség tulajdonítható a Paul Anselm Feuerbach által, az 1813-as bajor büntetőjogi kódexben normatív szinten is megfogalmazott elveknek, melyeket a Deák Ferenc elnöklelte alatt dolgozó kodifikációs bizottság 13 másik kódexszel egyetemben a törvényszerkesztés munkálatainál részletesen tanulmányozott.⁶ Szabó András előadásában Deák 1843-as javaslatát a 19. századi historizmus fogalmi rendszerében a „magyar jogi géniusz” tárgyalásaként jellemezte.

Szamel Katalin közigazgatásjogi előadásában a forrásokon keresztül közelítette meg a deáki életművet. Előadásának alaptézisét arra építette, hogy a magyar közigazgatás csak érintőlegesen kapcsolódik Deák Ferenc jogászai munkájához. Ezért inkább az életpálya kezdetét idézte fel az előadónő, melynek középpontjában a vármegyei igazgatásban kifejtett jogászai tevékenység állt. Deák volt árszaszéki ülnök, egy félévig alispán, illetve kirendelt védő, és első híres politikai beszédét is ebben az összefüggésben jegyezték fel.⁷ Deák ebben a védőbeszédében már új vizeken járt, a halálbüntetés indokoltságát kérdőjelezte meg, és a büntetés célja és irányultsága felett gondolkodott el. Behatóan tanulmányozta továbbá védencének a szociális helyzetét, és a büntettekhez vezető körülményeket, a plaidoyer a modern büntetőjogi gondolkodás nyitányaként is értékelhető.

Szamel előadásának az alaptézisét érdemes továbbgondolni. Deák Ferenc politikai-közjogi munkái a dualizmus kori magyar jogtudományt alapozták meg, ebben a tekintetben a közigazgatás is része volt munkássá-

gának. Az 1860-as években írt cikkei számítnak az első magyar kifejezetten közjogtudományi munkáknak, és mivel Magyarország közjogi állása 1848 előtt nem képezhetette vita tárgyát, igen problematikus politikumnak számított. A korábbi munkák leginkább csak leíró jellegűek voltak, elemezték az országgyűlés összetételét és munkáját,⁸ és a pesti jogi karon, valamint a jogakadémiákon a közjog tanítása csak a természetjog szellemében kerülhetett ismertetésre.⁹

Magyarország közjogi állásáról szisztematikus módon tehát Deák Ferenc nyilatkozott először, ő számít a magyar közjogírás megalapítójának, úgy mint a német császárság idején Paul Laband, a stráßburgi egyetem tanára. Laband is és Deák is a már meghonosodott magánjogi dogmatikai rendszer alkalmazásával hozták létre a közjog módszertanát és fogalmi rendszerét. Ebben a tekintetben tehát a közigazgatás szempontjából is értékelhető Deák munkássága, hiszen ő volt a közjog első szisztematikus művelője Magyarországon.

II. Az emlékülés keretében sor került Deák Ferenc életművének az elhelyezésére is a 19. századi ideológiai áramlatok sodrában. Dénes Iván Zoltánnak köszönhetően Deák nem a század nagy gondolkodóinak a panoptikumában, hanem a 19. századi eszmétörténetben került méltó helyre. Az 1830–1840-es évek liberális, reformellenzéki nézetrendszerével azonosítható a deáki közjogi gondolkodás, amely Kölcsey Ferenc országgyűlési szónoklataival vette kezdetét, Wesselényi liberalizmusához, és Kossuth reformkori álláspontjához kapcsolódott. Innovatív módon szembehelyezkedett az előadó a Szekfü Gyula nyomán meghonosodott, és a mai jogtörténetben részben még uralkodó nézettel, mely Deák politikáját kivette a reformkori magyar liberális gondolkodók sorából. A tudománypolitikai kitekintések, és az aktuális irodalomra való utalás, egy igen igényes felkészülésről tanuskodtak.

Dénes Iván Zoltán elemezte a reformkori liberalizmus irányultságát, a politikai reformprogram pontjait, és a nemzetfogalom értelmezését a reformkorban. A liberális koncepció ennek értelmében összekapcsolódott a szabadság és a közösség ügyével: a politikai szabadság feltételezte a személyes szabadságot, és ez a megközelítés a „haza és haladás” fogalompár újragondolását is involválja.

Ezen a ponton érdemes elgondolkozni a liberalizmus jelentéstartalmáról, amelynek etimológiai és történeti magyarázatára előadásában Szabó András akadémikus is vállalkozott. Ő a spanyol felfogásból eredeztette a fogalmat, azaz a francia ellenőrzöttségű területek megjelölésére használták a napóleoni háborúk idején. A jelentéstartalomnak ez a fajta kiemelése található meg a dualizmus kori lexikonokban,¹⁰ a pozitívizmus égisze alatt szerkesztett Magyar Jogi Lexikon pedig meg sem adta a fogalom politikai-alkotmányjogi jelentését.¹¹ Az értelmezést nem lehet kizárólag erre az egy szálra alapozni, mint az például Reinhart Koselleck nyelvtörténeti megközelítésében is szerepel. A történelmi alapfogalmak lexikona a klasszikus cicerói jelentéstartalomból kiindulva végigvezeti a nyelvtörténeten e kifejezés értelmezését,

így kitér a középkori artes liberales értelmezésére is, miáltal a politikai fogalom latin eredetéről és sokértelmű használatáról győződhetünk meg.¹² Egy újabb nyelvtörténeti érdekességre hívja fel a figyelmet a magyar történeti-etimológiai szótár is, amely a kifejezés magyar jelentéstartalmát német közvetítésre vezeti vissza.¹³

A Deák-Emlékülés keretében Rácz Lajos a 19. század egy kiemelkedő fontosságú kérdésével foglalkozott, az állam és az egyház helyzetével Deák korában. Az előadó egy konkrét kérdéssel, a vegyesházasságok személyhez szóló problematikájával érzékeltette az egyház és állam összefonódásából eredő nehézségeket. A katolikus szellemiségű Habsburg Birodalomban a protestáns felekezeteknek kisebbségi, oppozíciós szerep jutott. A vegyesházasságok kérdésének a megoldását már a reformkori országgyűlések is a napirendjükre tűzték, megoldást – sajnálatos módon csak átmeneti jelleggel – az 1848-as áprilisi törvények hoztak. Az 1848. évi XX. tc. rendelkezett az egyházak támogatása tárgyában is, mely egy francia mintájú állami támogatási rendszert helyezett kilátásba. Ez a tény arra vezethető vissza, hogy a magyar reformértelmezés a lelkiismereti szabadság tekintetében eléggé franciás szellemben nevelkedett, – indokolta a törvényi rendelkezés eredetét Rácz Lajos.

A neoabszolutizmusban változott a helyzet a katolikus szellemű monarchiában, mert a katolikus egyház is oppozíciós álláspontra helyezkedett, így a Belvárosi Templomban 1860-ban Széchenyi István halálakor celebrált gyászmise valódi tüntetéssé szélesedett ki. A kiegyezéshez vezető utat meggyőző részletességgel szemléltette az előadó, így sikerült a kiegyezési tárgyalások kulisszái mögé betekinteni, és a sok esetben családi kapcsolatokon alapuló közvetítő szálakat is megismerni. Így fény derült arra a kérdésre is, hogy a kiegyezést megpecsételő koronázásnál miért nem a nádor helyezte az uralkodó fejére a koronát, és a szakrális jegyek mellé hogyan járultak a nemzeti szimbólumok is.

A liberalizmus kiteljesedésének tekinthető Deák Ferenc-i felszólalás ismertetése zárta Rácz Lajos előadását, amely 1873 június 28-án hangzott el a képviselőházban, ez volt egyúttal Deák utolsó parlamenti beszéde is. Deák ezúttal a liberális reformok szószólója volt, így az állam és az egyház különválasztása mellett foglalt állást, szorgalmazta a kulturális célú alapok állami tulajdonba vételét, a főrendiház reformjánál a főpapok és a főispánok kizárását, valamint a polgári házasságot.

Az emlékülés „Deák a Győri Királyi Akadémián” című előadással zárult volna, de az az előadó távolléte miatt nem hangozhatott el. Remélhetőleg a konferencia anyagát tartalmazó gyűjteményes kötetben utána lehet majd olvasni ennek a témának, amely Molnár András levéltárgazgató forrásfeltáró munkájának eredményeként minden bizonnyal új adatokat is a felszínre hoz. Kifejezetten érdekes lenne itt Deák tanulmányait nyomon követni, az ott oktató tanárok szellemi irányultságát, a jogi oktatás gyökereit. Mert itt kapta Deák azt az indíttatást, amely pályáját, jogi érvelését, és kiegyenlítő, liberális szemléletét formálta. Ezen kívül újabb kutatás tárgyát képezi, hogy az 1822 novemberében a Királyi Táb-

lán Tahy Antal ítélőmester mellé jegyzővé kinevezett Deák Ferenc milyen impulzusokat kapott. Ekkor lépett kapcsolatba például az Auróra nyelvemvelő kör tagjaival, ebből az időből eredeztethető barátsága Vörösmartyval, és a szintén jogi író Stettner Zádor Györggyel.

III. Mint az emlékülés előadásai is mutatták, a Deák évforduló túllépett az aritmetika decimális rendszeréből következő kötelező főhajtáson, és közelebb hozta a leginkább csak tankönyvi szinten, iskolai tanulmányokból jórészt felületesen ismert politikust, az osztrák–magyar kiegyezés spiritus rectorát. S hogy a Deák évforduló kapcsán emberi szint is kapott a közéleti személyiség, utal arra az a tény is, hogy Deák nemcsak mint kodifikátor, mint politikus, mint közjogász, vagy mint a nemzet prókátorát jelent meg az emlékszámkok hasábjain¹⁴ illetve a megemlékezések során, de Deák, mint anekdoták szereplője, így a perfekt módon gombolt mellény viselője, illetve mint a Városligetben gyermekekkel játszó nemzetes úr is megismerhetővé vált.

Jegyzetek

- ¹ A szerző köszönettel tartozik Dr. Komáromi László, cand. Ph.D. és PD. Dr. Thomas Henne, LL.M. (Berkeley) a cikk megírása során nyújtott segítségéért.
- ² Gerő, András: Az ellopott forradalom, In: Rubicon, 1998/2, 44-50 és Uő, Az államosított forradalom. 1848 centenáriuma, Budapest 1998. Dénes, Iván, A közösség ügye és a szabadság ügye. Kossuth nemzet- és szabadságértelmezése, in: Tiszatáj 2002/09, 54-71. pp.
- ³ V.ö. Mezey, Barna, Deák, a kodifikátor, in: Rubicon, 2003/9-10, 72-77 l.
- ⁴ Szalay, László, Publicistai dolgozatok, Pest 1847 [Utánnomás: Budapest 1988].
- ⁵ Fayer, László, Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye [Materialsammlung der Strafrechtsentwürfe von 1843], Budapest 1896.
- ⁶ Pulszky, Ferenc, Életem és korom, Budapest 1958, 186 p.
- ⁷ Védő beszéd egy rablógyilkos ügyében, 1829-ből. Deák Ferenc beszédei, Szerk.: Kónyi Manó, Budapest 1882-1903, I. kötet. http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/tortenei/mo_1790/deakf-b1/html/deak1.htm
- ⁸ Majláth, Johann, Der ungarische Reichstag im Jahre 1830, Leipzig und Pest 1831, Orosz, József, Gesetzesartikel des ungarischen Reichstages 1839, 1840 [...], Preßburg 1840.
- ⁹ Mária Terézia tanácsadója, a Lipcsében is tanult Festetich Pál kamarai tanácsos is kifejtette ebben a tárgyban a véleményét: „Festetich figyelmeztette az uralkodónót, hogy nehéz volna olyan közjogi koncepciót kialakítani és előadni, amely a központi hata-

Bár Gerő András több helyen is megjegyezte, hogy a kiegyezésnek nincs kultusza a magyar közéletben, a Deák-kép történetiségén és sokrétűségén érdemes elgondolkozni. Például idézném a Mikszáth Kálmán írásaiban megörökített Deák-képet, mely a befolyás, a bölcsesség és az eredményes munka szimbóluma lett. Vagy Deák Ferenc legendás szemöldökét idézte fel Mikszáth, mikor egy-egy befolyásos személyt kívánt jellemezni,¹⁵ – s itt a Kossuth Lajos-i szakállviselet ellenpéldáját találjuk, hol pedig egy sikeres pályafutás színönímájaként találkozzunk Deák Ferenc nevével.¹⁶ A kifejezetten anti-liberális kép inkább Szekfű Gyula nyomán jelent meg a magyar történetírásban, mint erre Zlinszky János is reflektált.¹⁷ A bicentenárium tehát a szekfűi felfogásnak a meghaladását is jelentette egyben, illetve lehetőséget is kínált arra, hogy Deák Ferenc munkásságán keresztül a magyar jogtudomány történetének európai gyökereit is kiemelhessük.

Gönczi Katalin

lom igényeinek megfelel és ugyanakkor nem vált ki haragos ellenkezést a hagyományos rendi, werbőczyánus szemlélethez és egyben kiváltságaikhoz ragaszkodó nemesség és klérus körében.” Kossary Domonkos, Művelődés a XVIII. századi Magyarországon, Budapest 1996, 511 p.

- ¹⁰ „Liberális”, in: Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben, Budapest 1895, 11. köt., 492 p. ill. „Liberalis”, in: Révai Nagy Lexikona. Az ismeretek enciklopédiája, Budapest 1915, 13. köt., 718 p.
- ¹¹ Magyar Jogi Lexikon, Szerk.: Márkus Dezső, Budapest 1904, V. kötet.
- ¹² Walther, Rudolf, Liberalismus, in: Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland, Szerk.: Otto Brunner, Werner Conze und Reinhart Koselleck, 3. kötet, Stuttgart 1982, 741-814 pp.
- ¹³ „Liberális”, in: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, Szerk.: Benkő Lóránd, Budapest 1970, 2. köt., 766 p.
- ¹⁴ L. a Rubicon Deák Ferenc emlékszámat, 2003/9-10, illetve a História 2003/10. számában a Deák évfordulós összeállítást.
- ¹⁵ Mikszáth, Kálmán, Mindenki lépik egyet c. írása 1902-ből, in: Mikszáth Kálmán összes művei, Regények és elbeszélések, 15. kötet.
- ¹⁶ Mikszáth, Kálmán, A vén gazember, 1904, in: Mikszáth Kálmán összes művei, Regények és elbeszélések, 17. kötet.
- ¹⁷ Vö. Zlinszky, János, Deák Ferenc erkölcsisége, in: Magyar Szemle, 2003/9-10, 73-83 p.

Néhány tanársegéd és doktorandusz szervezőmunkájának nyomán 2003. május 7-én megrendezésre került az első Pázmány-Nap a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán.

A rendezvény három részre tagolódott, elsőként délután háromtól konferenciát tartottak a Rákóczi-szabadságharc háromszázadik évfordulójának emlékére. Az eseményt a szervezők képviselőjében Gerencsér Balázs, majd Fodor György, az egyetem rektora nyitotta meg, aki beszédében hangsúlyozta, hogy akkor működik jól az egész Kar, és annak közléte is, ha az oktatók és a hallgatók komoly dolgokról, de baráti hangon együtt képesek gondolkodni, kommunikálni.

Hagyomány és tiszteletadás

RÁKÓCZI- ÉS DEÁK-ÉVFORDULÓK A PÁZMÁNY JOGI KARÁN

A konferencia Tamás Edit, a Magyar Nemzeti Múzeum sárospataki Rákóczi Múzeuma történész-főmúzeológusának előadásával kezdődött, aki Sárospatak városának Rákóczi kötődéseiről beszélt. Az előadás gerincét a XVI. századi történések adták, hiszen Sá-

rospatak fénykora nem II. Rákóczi Ferenc nevéhez kötődik.

Halzl József, a Rákóczi Szövetség elnöke az általa vezetett civil szervezet feladatairól beszélt. A Rákóczi Szövetség önmaga által kitűzött célja a határon túli magyar közösségek támogatása, erkölcsi-anyagi esz-közökkel. Több mint száz helyi szervezettel rendelkezik, legnagyobbbrészt a Felvidéken. Az 1989 óta működő szervezet a legjelentősebb a hasonlók között, évente több százmillió forinttal, diákutaztatásokkal, kulturális programok szervezésével segíti a szomszédos országok magyarjait.

Mezey Barna egyetemi tanár, jogtörténész, az ELTE–AJK dékánja, akiről talán kevesebben tudják, hogy a Rákóczi-szabadságharc elkötelezett kutatója is, a szabadságharc országgyűléseiről beszélt. Előadásában hangsúlyozta, hogy a kor még mindig nem kapta meg az őt megillető helyet a jogtörténet-tudományban, pedig óriási jelentőségű, előremutató határozatok születtek, amelyek azonban még a Corpus Jurisba sem kerültek be, és ma sem értékeljük őket megfelelően.

Nemeskürty István irodalmár–történész, mindenki Tanár Ura elvarázsolta hallgatóságát. Szokott, visszafogott modorában kezdte előadását, az idő elteltével egyre jobban átélve, plasztikus meséjével szinte a hallgatóság szeme előtt lejátszódóvá tette II. Rákóczi Ferenc életének főbb eseményeit. Kitért a kor irodalmának jelentősebb alakjaira is, akik közül is kiemelkedik – Mikes Kelemenen túl – maga a fejedelem.

A kerekasztal-beszélgetésen, az asztalnál foglalt helyet *Fodor György* rektor, *Radnay József* dékán, *Jobbágyi Gábor*, *Kilényi Géza*, *Bánrévy Gábor* intézetvezető professzorok, *Péteri Zoltán* tanszékvezető professzor, valamint *Horváth Attila* adjunktus. A hallgatóság soraiban helyet foglalt *Erdő Péter* prímás–érsek is, a Pázmány Egyetem volt rektora.

A beszélgetést a szervezők részéről *Koltay András* vezette be, elképzeléseik, elvi célkitűzéseik meghatározásával, majd bejelentette, hogy megalapításra került a „Pro Facultate” (A Karért) díj, amelyet minden évben az az oktató kap meg, aki kimagasló, önfeláldozó tevékenységet végzett a Kar érdekében. Ezek után felkérte *Bánrévy Gábort*, hogy nevezze meg és köszöntse az első díjazottat. Megható, sokáig emlékezetes pillanat volt, amikor elhangzott *Zlinszky János*, a Kar alapító dékánjának köszöntése. Mint *Bánrévy Gábor* fogalmazott, ezen első alkalommal volt a legkönnyebb a döntés a díjazott kiválasztásáról, amelyre méltóbb személyt találni nem lehetett volna. Az ünnepektől láthatóan elrészényülve, szokott szerénységével köszöntötte meg az apró viszonzást óriási munkájáért.

Következett a kerekasztal-beszélgetés, amelyben megvalósult az oly ritka alkalom, és az oktatók olyan témákról is szót ejtettek a hallgatóság előtt, amelyekről a katedrán nincs mód beszélni, ezáltal csökkentve némileg az oktatók–hallgatók között kétségtelenül fennálló túlzott távolságot. A beszélgetés meglehetősen vidámra sikeredett, a résztvevők mindegyikének

volt egy–egy fergetes története a Kar indulásáról. Szó esett az elvi célkitűzésekről, a Pázmány meghatározott szellemiségéről, a kezdeti nehézségeken való felülemelkedésről, a jövő feladatairól. Később a meglévő hibák is előjöttek, előrevetítve a jövő feladatait.

Este negyedkilencig tartott a bizakodó végkicsengetésű beszélgetés, majd a program lezárásaként a Kar épületében található Spartacus vendéglőbe tették át székhelyüket a résztvevők, ahol, némileg kötetlenebb formában, még késő estig folytatódott az összejövetel. A nap programjainak részletes krónikája, az elhangzott előadások és beszélgetések teljes szövege kiadásra került a Kar hallgatói lapja, az *Ítélet* különszámában.

A Pázmány-Nap tanársegéd és doktorandusz, illetve hallgató szervezői időközben egy laza szervezeti formát öltve, az ősz folyamán megalakították a Lippay György Kört. A névadó, *Lippay György* (1600–1666) esztergomi érsek, bíboros neve manapság talán kevesek által ismert, de nemes és méltó cselekedet lenne ismertségét legalább a jogászhallgatók számára újra megalapozni, hiszen nevéhez fűződik az első jogi kar megalapítása Magyarországon, a Nagyszombati Egyetemen. A Pázmány Péter által 1635-ben megalapított egyetem eredetileg két (bölcész és hittudományi) fakultással indult. Pázmány közvetlen utódja az esztergomi székből, *Lósy Imre* (érsek: 1637–1642) végrendeletében tizenötezer forintot hagyott a jogi kar felállítására, de ez az összeg akkor még nem tette lehetővé az elindulást.

Lippay György 1600-ban született Pozsonyban. Iskoláit szülővárosában, Bécsben, Grazban és Rómában végezte. Rómából 1625-ben tért haza, immár felszentelt papként. Még ez évben esztergomi kanonok, két év múlva pedig tornai esperes lett. 1631-ben pécsi püspökké nevezték ki, 1633-ban átvette a veszprémi egyházmegye vezetését. 1637-től egri püspök, majd 1642-től esztergomi érsek.

Az alig negyvenkét évesen érsekké lett Lippay György nevéhez legjelentősebb eredményeként az 1648. évi nagyszombati zsinat fűződik, ahol döntöttek a nagyszombati jezsuita szeminárium felállításáról, amely a katolikus papnevelés legrangosabb intézménye lett.

Lippay az 1658 és 1664 közötti, Várad és Érsekújvár elvesztéséhez vezető török támadások miatt, Erdély megmentése és rekatolizációja érdekében kétségbeesetten (és sikertelenül) fordult VII. Sándor pápához, annak közbenjárását kérve. Később élenjáró tagja lett a Wesselényi-féle összeesküvésnek. Ennek kirobbantó oka az 1664-es megalázó vasvári béke volt, ahol a bécsi udvar a magyarok számára elfogadhatatlan békét kötött a Szentgotthárdnál tönkrevert törökkel. A török kiverésére irányuló, minden bizonnyal sikeresnek bizonyuló hadjárat így elmaradt, ez pedig békétlenséget szított a magyar főnemesek és az udvar között. A Bécshez egészen addig lojális Lippay György érsek kijelentette: inkább a bőrért nyúztatja le,

mintsem ezt a békét elismerje. „Sine nobis de nobis” („nélkülünk döntöttek rólunk”) – jellemezte a vasvári békét. Az összeesküvés leleplezése után alighanem ő maga is annak vezetőinek sorsára jutott volna, és nem úszhatta volna meg a kivégzést – de időközben bekövetkező halála miatt felelősségre vonása elmaradt.

Lippay élénken érdeklődött a természettudományok iránt, nevéhez fűződik az első magyar kertészeti szakkönyv megírása. Hátrahagyott egy alkimista kéziratot is, amelyben az aranycsinálás lehetséges útját írta le.

Végrendeletében így írt: „Nagyszombatban az akadémián a jogtudományi kar alapítására hagyok tizenötezer forintot; tartassék ebből a polgári jognak egy, a kánonjognak egy doktora. Hogyha a kánonjogtudomány tanításának terhét a jezsuita-atyák magukra akarják vállalni, adassék nekik évi háromszáz forint; a többiből tartassék a hazai jog tanára.”

Lippay tizenötezer forintos alapítványa – Lósy Imre korábbi tizenötezer forintos hagyatékával együtt harmincezerre növekedvén – lehetővé tette az egyetem bővítését, és halála után néhány hónappal (immáron Szelepcsényi György érseksége idején), 1667. január 17-én megnyílhatott a jogi kar.

A kar programjában jelentős súllyal szerepelt a hazai anyagi és eljárási jog oktatása, a kánonjog és a római jog mellett. Az egyetem kitűzött célja volt a közös jog tételeivel a hazai jog hiányait és érdességét orvosolni, tehát a jog tanításán keresztül a recepció-jogegységesítő törekvéseket érvényre juttatni.

Személyének névadóul választása is jelzi, hogy a Pázmány Péter Katolikus Egyetem nemcsak részben jogutódja, hanem szellemi örököse is kíván lenni a Pázmány, Lósy, Lippay és Szelepcsényi által megalakított és bővített nagyszombati egyetemnek.

A Lippay György Kör első rendezvénye a 2003. november 26-án megrendezett *Deák-émlékülés* volt, amelyet a kétszáz esztendeje született Deák Ferenc emlékére rendeztek, ugyancsak a Pázmány Jogi Karának dísztermében. A zsúfolásig megtelt terem előtt elsőként a szervezők nevében *Koltay András* köszöntötte a megjelenteket, majd *Bándi Gyula*, a Kar nemrégiben kinevezett dékánja nyitotta meg az emlékülést. Beszédében dicséretes önkritikával emelte ki, hogy valójában akadtak „fehér foltok” a számára Deák Ferenc munkásságában, de a felkérés okán igyekezett kitölteni a hiányokat. Köszöntőjével ezt azonnal igazolta is. Ez a hozzáállás és őszinteség ritka, és talán példaértékű lehet. A környezetjog szakértőjeként próbálta Deák életpályáját a környezetvédelem szempontjából láttatni, ez szinte teljes mértékben sikerült is – csak a rosszindulatúak és akadémikusok fedezhetek fel némi „belemagyarázást” szavaiban.

Ezután kezdődött maga az emlékülés, amelyen részt vett *Máthé Gábor* egyetemi docens, a Magyar Jogász Egylet elnöke, *Mezey Barna* egyetemi tanár, az

ELTE-ÁJK dékánja, *Révész T. Mihály*, tanszékvezető egyetemi docens, *Szabó István*, a PPKE-JÁK dékánhelyettese és *Zlinszky János*, a PPKE-JÁK alapító dékánja. A kerekasztal-beszélgetés moderátora *Horváth Attila*, a PPKE-JÁK és az ELTE-ÁJK oktatója volt. A rendezvényen – akárcsak májusban – tiszteletét tette a Kar számos oktatója is, üdvözlő levelet küldött *Erdő Péter* bíboros, prímás-érsek.

A szervezők egy új műfajt próbáltak meghonosítani: a megszokott, egymást követő előadások helyett egy pörgős, vitára is helyet adó beszélgetés zajlott le, amelyben mindenkinek csak rövid ideje maradt gondolatai kifejtésére. Ez egyfelől értékelhető egyfajta alkalmazkodásként a modern kor – és a modern hallgatóság – elvárásaihoz, másfelől Deák jószerevével beláthatatlan méretű életműve, illetve a rendelkezésre álló idő behatároltsága is ezt a megoldást tette indokolttá. Nem mondható, hogy ne okozott volna némi problémákat ez az újfajta módszer: *Mezey Barna* például mély csalódottsággal élte meg, hogy nem szentelhet több időt az 1843-as büntető törvényjavaslatnak (azon belül is természetesen a büntönügyi javaslatnak). Úgy szintén, bár *Máthé Gábor* összefoglalása a Kiegyezés közjogi rendszeréről szinte tökéletesen precíznek és összefogottnak hatott – jócskán akadt volna még elmondani valója. *Zlinszky János* inkább Deák jogász pályájára is kiható személyiségjegyeit, kimagasló erkölcsiségét, valamint pályakezdését elemezte, *Révész T. Mihály* az 1848-as, a sajtótörvényt kiegészítő sajtóesküdtszéki eljárásról és Deák, a szólásszabadság érdekében tanúsított érdemeiről, míg *Szabó István* Deák közjogi munkásságáról beszélt.

A rendelkezésre álló két óra hamar eltelt, az emlékülést a szervezők részéről *Gerencsér Balázs* zárta le. A megemlékezés – immáron hagyományosnak nevezhető módon – ismét a Spartacusban zárult, ahol a résztvevőket zenés multság és szerény fogadás várta.

2003-ban, amikor egyszerre ünnepeltünk Rákóczi- és Deák-évfordulót, újfent meggyőződhattünk arról, hogy ünnepelni manapság nem is olyan egyszerű, sem országos, sem helyi szinten. A szervezők ennek ellenére megpróbálták a Pázmány jogi fakultásának hallgatóságát a közösen megélt ünnephez hozzásegíteni. Remélhetőleg még számos hasonló összejövételben lesz részünk, lesz alkalmunk méltóképpen megünnepelni a magyar történelem jeles eseményeit, emlékezni kimagasló jogászegységére, és idővel egyre többen gondolják majd úgy, hogy aktív munkával is bekapcsolódnak az egyetemi közéletbe – úgy hisszük, ez mindenkinek csak javára válhat. Ha pedig mindez megvalósul, talán egyszer valóban létrejöhet az igazi Universitas, amely minden hallgató és minden oktató közössége. A Lippay György Kör a Pázmány Jogi Karán ebben szeretne segítséget nyújtani.

Gerencsér Balázs
Koltay András

A magyar büntetőjog emlékei a kiskunfélegyházi Kiskun Múzeumban

A büntetőjognak, mint az egyik legősibb jogágnak az elmúlt századokban hatalmas írott és tárgyi emlékműanyaga keletkezett.

Hazánkban a XIX–XX. század fordulóján *Vajna Károly*, a Budapesti Országos Gyűjtőfogház igazgatója ismerte fel annak szükségességét, hogy a büntetőjog emlékei összegyűjtésre és megismertetésre kerüljenek. Mint írta: „Fölkutattam a jelentéktelennek látszó forrásokat is, és ezeket, meg az alig szivárgó erecskéket olyan kútfővé törekedtem egyesíteni, amelyből bőven meríthessen, ki a régi adatokra szomjúhozik, akár kriminalista, akár történetíró, akár pedig régiségbűvár legyen is az.”

Úttörő munkájának két hatalmas eredménye született. 1907-ben jelent meg „Hazai régi büntetések” című könyve, 1910-ben pedig javaslatára létrejött az Országos Börtönügyi Múzeum, amelyet az 5900/1910. számú igazságügyminiszteri rendelet állított fel. A megfogalmazott célkitűzés szerint a Múzeum a „fő figyelmet olyan tárgyakra fordítja, amelyek a büntetés végrehajtásával, és általában a hatósági represszióval vagy prevencióval állnak összefüggésben.”

Ennek megfelelően a gyűjtemény három fő osztályra tagolódott, amelyek az eljárás, és a büntetés történetére, a büntetés végrehajtására, továbbá a fogvatartottak néprajzára, lélek- és embertanára vonatkozó tárgyakat mutatták be.

A több ezer darabos emlékmű eredetileg a gyűjtőfogházban, majd 1922-től az Igazságügyi Minisztérium Markó utcai palotájában nyert elhelyezést. A II. világháborúban súlyos károsodás érte a gyűjteményt, melynek maradéka 1949-ben *Kiskunfélegyházára*, a Kiskun Múzeumban került. Ebből az anyagból rendezte meg 1969-ben a kiváló jogtörténész, *dr. Bónis György* az azóta is látható, kuriózumszámba menő, helytörténelmi emlékekkel kiegészített, számos érdeklődőt vonzó, „A magyar büntetőjog emlékei 1514–1919” című tárlatot.

Kiskunfélegyháza város középkori eredetű, de a török hódoltság idején teljesen elpusztult. 1743-ban népesítették be újból az alapvetően a Jászságból jövő telepések. A jó közlekedési helyen fekvő település 1753-ban a kiváltságos Jászkun (Hármas) Kerület kiskunfélegyházi részének kapitányi székhelye, vagyis közigazgatási, igazságszolgáltatási központja lett. A gyors fejlődést az 1774-es várossá nyilvánítás koronázta meg. A Kiskun Kerület hivatalai méltó elhelyezést kívántak, így hamarosan felépült a jelenlegi múzeumnak otthont adó „tömlöcz” és a kerületi székház. Stílszerűen itt, a XVIII. századi börtönépületben láthatja az érdeklődő a tárlatot.

A kiállítás elsősorban XVIII–XX. századi tárgyakkal, írásos, fényképes dokumentumokkal szemlélteti a rendi és polgári kor hazai büntetőjogát.

A bejáratú ajtón belépve, a földszinti folyosón az épület építésének iratmáslatai, az egykori őrség alabárdjai, bírói jogarok fogadják a látogatót. Az első teremben a középkor büntetőjogának kedvelt megszégyenítő, fenyítő eszközeit találjuk. E kor jellemzője a büntetések végrehajtásának nyilvánossága volt. A közösség előtti megszégyenítéssel, fenyítéssel akart a büntetőjog példát statuálni és másokat visszaretenteni. E célt szolgálták a teremben látható szégyenpad, a bünt – szöveggel, képpel – leíró, egykoron nyakba akasztott szégyentáblák, a szégyenkövek. A megszégyenítéshez gyakran társult fenyítés is, amelyet kéz-, nyak- és lábkalodák, deres, korbács szemléltet.

E helyiség szomszédságában láthatjuk a földalatti tömlöc lejárátát. Ezt vasrács zárja el, amin keresztül a szalmával felszórt pincére esik a pillantás. Ennek funkciója nem a büntetés végrehajtása, mint inkább a vizsgálati foglyok őrzése volt. Az ilyen, és ehhez hasonló sötét, nyirkos, rossz levegőjű pincékben őrizték egészen a polgári korig válogatás nélkül a felnőtteket és gyerekeket, férfiakat és nőket, első büntetéseket és többszörös visszaesőket, elmeháborodottakat.

Emellett helyezkedik el a halálbüntetés terme. Itt a látogató szemléltetést kap az elmúlt évszázadok kegyetlen, végtelen fantáziáról tanúskodó kivégzési eszközeiről és módjairól: a lefejezést, kerékbetörést, felnégyelést, karóba húzást pallosok, kivégzőkerék, más eszközök és számos illusztráció mutatja be.

A középkor ismerte a minősített halálbüntetést is, amelynek során az elítélt halála előtt borzalmas kínokat állt ki a hússzagatás, vakítás, nyelvégetés során. Ennek eszközei, pl. a sütögető vasak, hüvelykszorító, kínpad, nemcsak végrehajtásra, hanem az eljárás során a vallomás kicsikarására is szolgáltak. A terem egyik részét foglalja el a priccsel, asztallal, feszülettel berendezett siralomház.

E helyiségekből kilépve az emeletre vezető lépcső mellett látjuk a XIX. század közepétől a XX. század végéig alkalmazott oszlop-akasztófák egy példányát, a végrehajtó létrájával és az akasztó zsámollyal. A bitó mellett került kifüggesztésre Haynau 1849-ben kelt dícsérő levele az eljáró hóhér precíz munkájáért.

Az emelet folyosója és egyik terme a XIX. század betyárvilágának állít emléket. Ekkoriban országszerte, de különösen az Alföldön, a Kiskunságban, Szeged környékén hihetetlen mértékben megromlott a közbiztonság, napirenden voltak az útonállások, rablások, gyilkosságok. A legendás betyárok, Rózsa Sándor, Zöld Marci, Milfai és társaik, valamint az ellenük küzdő pandúrok, csendbiztosok képeit, viseletét, fegyvereit láthatjuk a kiállítás e részén.

A korabeli irodalomban, publicisztikában nem kevés romantikával ábrázolt betyárvilágnak a kiegyezés után, 1869–1872 között a kormány a rendkívüli felhatalmazással bíró, gróf Ráday Gedeon, mint királyi biztos vezette, Szegedre küldött bizottság tevékenységével vetett véget.

E testület kemény kézzel törte meg a bűnözést, mely harcot a szegedi vár képe, éhezhető láda, rabkopszó szemléltet.

Innen sétánk a polgári korszak börtöneinek bemutatásához vezet. Hazánkban a nagy átalakulásokat sürgető reformkor kiválóságai, Deák Ferenc, Eötvös József, Szemere Bertalan fogalmazták meg, hogy a büntetésnek nem a sanyargatás, a bosszú a célja, hanem a megelőzés és a nevelés. Ennek szellemében az 1878-as Csemegi-kódex büntetési rendszerének középpontjává a szabadságvesztést tette, melynek végrehajtását a polgári kor rendelkezései részletesen meghatározták.

Az állami igazságszolgáltatási szervezet 1871-es megteremtését követően az abszolutizmus idején létrehozott fegyintézeteken túl újakat is létesítettek, továbbá törvényszéki és járásbírói fogházakat, javítóintézeteket építettek. Ezekben az elítéltek már nem tétlenül múltatták az időt, hanem a közösség és saját maguk számára hasznos munkát végeztek.

E korszakot a különböző intézetek látképei, alaprajzai szemléltetik az 1772-ben alapított első országos börtöntől (Domus correctoria), a Pozsony vármegyei Szempctől az 1896-ban létesített budapesti gyűjtőfogházig.

A rabok életét, munkáját számos fényképfelvétel mutatja be. Különösen érdekesek az – időhiányban nem szenvedő – fegyencek bámulatos kézügyességét bizonyító, általuk készített türelem-üvegek (közönséges

italospalackokban, nagy türelemmel felépített szobor, épület-ábrázolások). A különböző rabmunkák anyaga változatos: szilvamagból, kavicsból, rongyból, kenyérbélből készült alkotásokra csodálkozhatunk. Figyelemre méltó a gyűjtemény e részében egy váci rabnak az I. világháború idején készített, kb. 2 méter magas világórája, melyet csaknem egészében fából épített.

A szomszédságban elhelyezkedő, „A börtönőr lakása” című rész szabadkéményes tűzhellyel ellátott helyiségei a XIX–XX. század fordulójának kisvárosi enteriőrjét mutatják be.

A kiállítás utolsó terme a büntetőjognak a hatalom politikai ellenfeleivel szembeni felhasználását szemlélteti a Dózsa-parasztháborútól az 1919-es ellenforradalomig. Számos kép, plakát, okirat-másolatok (pl. II. Rákóczi Ferenc 1703-as halálos ítélete, Wesselényi Miklós, Kossuth elítélésének dokumentumai), a Martinovics-összeesküvés vezetőinek kivégzőszéke mutatják be a magyar történelem felkeléseinek, forradalmainak, mozgalmainak levezését követő megtorlást.

A kiskunfélegyházi Kiskun Múzeum kiállítása nem lélekemelő ugyan, de történelmünk és a hajdani büntetőjog megismeréséhez, szemléltetéséhez kiváló segítséget nyújtó tárlat, mely bátran ajánlható minden szakember és más érdeklődő számára.

Nánási László

2003. november 6-án tanúi lehettünk Dr. Horváth Attila egyetemi adjunktus (ELTE-ÁJK, PPKE-JÁK) oktató és kutató tudományos munkássága döntő fontosságú eseményét képező PhD védésének. A védés tárgyát képező értekezés címe: A részvénytársaságok és a részvénytársasági jog kialakulása Magyarországon (különös tekintettel a kereskedelmi jog fejlődésére)

A védésre kijelölt helyiség, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Tanácsterme 16 órakor zsúfolásig megtelt érdeklődő tanár kollégákkal, fiatal doktorandusz hallgatókkal, valamint lelkes demonstrátorokkal, biztosítva a hivatalos eljárás baráti hangulatban való lefolyását. Mindenki elfoglalta helyét és a falakat díszítő festményeken ábrázolt, nagyra becsült jogtudósaink figyelő tekintetei alatt bevonult az ELTE Doktori Tanácsa képviselőjében a három tagú Bizottság: Dr. Ruszoly József elnök, egyetemi tanár, az Állam- és Jogtudományok akadémiai doktora, Dr. Rácz Lajos egyetemi docens és Dr. Stipta István egyetemi tanár. A Bizottság elnöke hivatalosan megnyitotta a PhD védést, a titkár szerepét ellátó Dr. Rácz Lajos pedig ismertette a jelölt szakmai önéletrajzát. Tekintettel arra, hogy a munkahelyi vita során a jelölt már összefoglalta doktori dolgozata lényegét, ezáltal nem találta szükségesnek a felszólalást, így sor kerülhetett az opponensi vélemények ismertetésére.

A magyar részvénytársaságok és a részvénytársasági jog története

DR. HORVÁTH ATTILA PHD VÉDÉSÉRŐL

Dr. Zlinszky János, nyugalmazott egyetemi tanár, az Állam- és Jogtudományok akadémiai doktora, hivatalos bírálói tisztének eleget téve először is leszögezte, hogy a doktori értekezés formai és tartalmi követelményei megfelelnek a fokozat elnyerésére előírt feltételeknek. Kiemelte, hogy a munka önálló, jelentős forrásanyagot szakszerűen felhasználó, azokból új eredményeket kimutató és további kutatandó kérdéseket feltáró megállapításokat tesz. Ezért javasolta, hogy a Bizottság a nyilvános vitát tűzze ki és annak eredményétől is függően tegyen javaslatot a jelölt részére a tudományos fokozat odaítélésére.

A bírálat összegző javaslatát részletes, külön tanulmánynak is beillő indoklás követte. A kiindulópontot a dolgozat tárgyának és céljának meghatáro-

zása jelentette. E szerint a dolgozat tárgya a részvénytársaságok és a részvénytársasági jog magyarországi kialakulásának elemzése, célja pedig a részvénytársaság mint gazdasági jelenség feltűnésének, szerepének, majd ezt követően annak jogi szabályozását bemutatni, az intézmény mind gazdasági, mind jogi nemzetközi háttéréből kiindulva a kezdeti formáktól az 1875. évi Kereskedelmi törvény megjelenéséig terjedő időszakban.

A bíráló az általános értékelés keretében méltatta azt a hatalmas irodalmi és forrásanyagot (1700 hivatkozott irodalmi cím és 80 folyóirat), amelyre támaszkodva a jelölt a vizsgált tárgyat kibontotta. Önállóan tartja ezt a jegyzéket, kiemelte, hogy még ott sem támaszkodik előzményekre, ahol tehetne volna, nem ékeskedik idegen tollakkal.

A részletes értékelés a dolgozat felépítéséhez igazodott. A rövid bevezető rész után, amely fogalmi meghatározást tartalmaz, a részvénytársaságok kialakulásának európai történetét vázolja fel a dolgozat, a bíráló által szerencsés arányúnak talált összefoglalásban. A részvénytársasági jog fejlődése európai útjának felvázolása kitűnő alátámasztásul szolgál a magyar kibontakozás menetének ismertetéséhez. Különösképpen értékelte a Széchenyi vállalkozásait bemutató és elemző részt, amely azon túl, hogy különösen sok új kutatási anyagot tartalmaz és feltáró jellegű, világosan mutatja, hogy a hazai kibontakozásban a személyes példának milyen jelentősége volt. A dolgozatban a bíráló azt a ma is aktuális problémát fedezi fel, amely abban nyilvánul meg, hogy a személyes mozzanat, a személyi vonzerő elmarad és ezt a törvény garanciáiba vethető bizalom igyekszik pótolni. Az 1867 után kezdődő grümdolási láz és az ezt követő 1873-as válság azonban azt bizonyítja, hogy a személyes bizalom helyébe még nem lépett az intézményi szabályozottság jogi biztosítója.

Zlinszky János professzor úr érdekességképpen elmesélte a Lánchíd részvények ügye néven elhíresült történetet, ami nem tartozik ugyan közvetlenül a részvényjog fejlődéséhez, de a mostani politikai morált ismerve, mindenképpen tanulságos.

A részvénytársaságokkal kapcsolatos szédelgések megérlelték a helyzetet modernebb szabályozásra, amit a Kt. oldott meg a gazdasági társulások jogának részletes rendezésével, amit a jelölt ismertet dolgozatában. Mégis ebben a részben a bíráló elvarratlannak érzi a szálakat.

A munka fő erényének annak a folyamatnak a bemutatását tartja, amely a XIX. század folyamán ment végbe és abban nyilvánult meg, hogy a részvényvagyon tulajdona dologi jogilag teljesen elvált a részvénytársaság vagyonának tulajdonától. A részvényes, mint tulajdonos rendelkezési jogosultsága szinte teljesen kiüresedett és átment a társaságot vezető, nem szükségszerűen tulajdonos szakemberek kezébe. A bíráló ugyanakkor hiányolja az eredmények summázását, de módot adott a szerzőnek arra, hogy

válaszában ezt pótolja.

Annak tanúságaként, hogy a munka gondolatébresztő és aktuális kérdések felvetését is lehetővé teszi, a bíráló hangot adott annak a következtetésének, miszerint a részvénytársaság – tekintettel arra, hogy vezetősége a tagok hasznában csak áttételesen, a maga hasznában viszont közvetlenül érdekelt – csak olyan vagyonok kezelésére alkalmas, amelynek elsődleges vagy egyetlen célja a haszonra törekvés.

Éppen ezért opponensi véleményének lezárásaképpen felteszi azt a kérdést, hogy nem kellene-e a közvagyon kezeléséből e belső ellentétet hordozó intézményt tudatosan kiiktatni, más formációval felváltani. A problémafelvetéssel érzékelteti, még rengeteg megválaszolásra váró kérdés van, mely a fiatal kollégákat új tudományos kutatási feladatokra ösztönözheti, ugyanakkor azt is sejteti, minél jobban elmélyül a tudós elme a kutatásban, annál több kérdése lesz.

Dr. Lenkovich Barnabás, egyetemi tanár, szintén külön tanulmányban is beillő bírálói véleménye három részre bontva értékelte Dr. Horváth Attila PhD értekezését. Az általános értékelés után az egyes részleteket külön-külön is kielemezte, végül pedig mint hivatalos bíráló javaslatot tett a Kari Doktori Tanácsnak.

A kiindulópont ebben az opponensi véleményben – ahogy az a hatályos polgári jogot oktató egyetemi tanártól várható –, a részvénytársaság napjainkban már letisztult fogalmának meghatározása, valamint a jogintézmény körüli viták alapjául szolgáló megállapítások felvetése. Innen jutott el annak megfogalmazásához, a jogtörténetírás hogyan szolgálhatja a jelen problémáinak megoldását és a jövő útjának egyengetését. A részvénytársaság körüli viták ugyanis nem ültek el, holnap is hasonló, talán még súlyosabb viták várhatók. A viták rendezéséhez, alapvető kérdések megválaszolásához pedig mindig nagy segítséget nyújt az adott jogintézmény történeti gyökereinek feltárása, a kialakulása körüli körülményeknek az ismertetése, a már elkövetett hibákra való rámutatás és a hibák kiküszöbölése.

Rátérve a dolgozat konkrét értékelésére három problémát világít meg közelebbről és mutat be részletesebben a bíráló. Az első probléma a részvénytársaságon belüli hatalommegosztás kérdésköréhez kapcsolódik. Dr. Horváth Attila a részvénytársaságot az „individualista kapitalizmus magánvállalatának legtökéletesebb szervezeti formájaként” jellemzi. Ha figyelembe vesszük Kuncz Ödön máig érvényes megállapítását, miszerint „a részvénytársaság a legkisebb tőkepatkokat is képes a gazdasági élet nagy folyamába bevezetni”, némi ellentmondás fedezhető fel. Ez az ellentmondás azonban csak látszólagos, hiszen a részvénytársaság eszményi ösztökés, amely a gazdasági forgalomban individuumként viselkedik. Ez a tulajdonsága a legnagyobb előnye, de ebből származik a legnagyobb hátránya és veszélye is. A tényleges döntéseket ugyanis nem a részvényesek

összességéből álló legfőbb döntéshozó szervként meghatározott közgyűlés hozza, hanem néhány meghatározó nagyobb részvénytulajdonos vagy az általuk kiválasztott menedzser. Ez a probléma elvezet a felelősség kérdéséhez, hiszen a vezető tisztségviselők sok kis tőketulajdonos vagyoniával gazdálkodnak, ezt kockáztatják.

A másik általános probléma a részvénytársaság-alapítással való visszaélés lehetősége. A viszonylag differenciált garanciális szabályok ellenére ma is vannak visszaélések, sőt mára a szélhámosságok módzatai kifinomultabbá, így nehezen leleplezhetővé váltak. Ezért a bíráló a jogos önvédelem legbiztosabb eszközének a tájékozottságot tekinti. Ennek a kívánalomnak eleget tesz a jelölt az ún. svindli alapítások köréből hozott számos példával.

A harmadik probléma ismét visszavezet a felelősség kérdéséhez. Különösen a nagy méretű és multinacionális részvénytársaság tulajdonelméleti szempontból a legsúlyosabb probléma a tulajdonjog elszemélytelenedése. Ez a személytelenség egyfelől a tulajdonosi érdekeltség megszűnését eredményezi, sőt ami rosszabb, a tulajdonosi érdekeltséggel szemben egy menedzsment saját elkülönült érdekeltsége kerülhet túlsúlyba. A vezető tisztségviselőknek a társaság és az egyes tagok érdekeinek elsődlegessége alapján kellene eljárniuk. Ha ez nem így történik, a részvénytársasági tulajdoni forma a szétesésnek van kitéve, illetőleg ezt elkerülendő egy erősebb közjogi beavatkozást indukálhat. De lehet-e a társaság érdekeinek letéteményese az állam?

A bírálói vélemény második része a dolgozat egyes részleteit értékeli. A dolgozat csaknem fele nem magyar, hanem európai kereskedelmi jogtörténet. Ezáltal a szerző kiválóan illusztrálja, Magyarországon hogyan indult be az a gazdasági és társadalmi fejlődés, amely Nyugaton már másfél évszázada zajlott. Számos példa tanúskodik arról, hogy a magyar jogi és politikai gondolkodás figyelemmel kísérte a Nyugat-Európai fejleményeket és erőfeszítéseket tett hazai alkalmazására. Európa jogi mintáinak követése és nemzeti adaptálása ma is aktuális – jegyzi meg Dr. Lenkovich Barnabás.

Örvendetesnek tartja, hogy napjaink jogpozitívista világában ez az értekezés, a kereskedelmi jog kialakulásáról szóló történeti részében komoly jogelméleti, sőt jogfilozófiai kérdéseket is felvet. Számos részében a jogtudományi háttéren túl a gazdasági, társadalmi háttérrel is felvázolja, amit a korabeli sajtóból és irodalomból vett idézetekkel színesít. Így a mai pozitívista jogtudományban Dr. Horváth Attila dolgozata nem divatos de izgalmas, érdekes olvasmány. Széchenyi István részvényalapítási kísérletei érdekességükön túl jelzik, hogy a részvénytársaság milyen sokféle tartalommal való kitöltésére alkalmas, ezen alapítások kudarcai ugyanakkor elvezetnek a

ma is aktuális kérdéshez: részvénytársaságot vagy közalapítványt, részvénytársaságot vagy közhasznú társaságot alapítsanak.

A sokszínűség a dolgozatnak előnye, de ez esetben is beigazolódnik, hogy ilyen eklektikus tartalom esetén különösen nehéz a dolgozatot jól megszerkeszteni. A bíráló azonban nem tekintette súlyos hibának a szerkezeti hiányosságokat, hiszen a hatalmas mennyiségű irodalmi anyagot, idézetet feldolgozó érdekes olvasmány bőven kárpótolja az olvasót. Az opponens azonban hiányolja a befejezést, a dolgozat ugyanis az 1875-ös Kt. felügyelő bizottságra vonatkozó részével hirtelen véget ér. Márpedig jó lett volna befejezésképpen utalni a Kereskedelmi törvény utóéletére. Utolsó megjegyzésként az új társasági törvényt előkészítők számára fogalmazza meg feladatként, hogy a Kt.-nek a jogtudományi feldolgozásából és bírói gyakorlatából leszűrt tapasztalatokat, különösen a kisbefektetőket védő garanciális megoldásokat, még további részletességgel emeljék át az új törvénybe.

A bírálói vélemény harmadik részében összegzi az általános és részletes értékelés eredményét, Dr. Horváth Attilát Asztalos László magánjogász és jogtörténész professzorhoz hasonlítja, akinek disszertációi hasonló jellegű művek voltak, mint az itt elbírált értekezés. Azaz hatalmas irodalmi anyagot feldolgozó eklektikus dolgozat, amely egyes részleteiből is újabb művek írhatók, illetőleg rendkívül széles palettán használhatók fel háttéroidalomként. Ezek után a bíráló megállapította, hogy ez a munka megfelel a PhD disszertációval szemben támasztott formai és tartalmi előírásnak, ezért javaslatot tett a nyilvános vita kítűzésére, valamint a PhD fokozat odaítélésére Dr. Horváth Attila számára.

Az opponensi vélemények elhangzása után a jelölt röviden válaszolt bírálói észrevételeire. Kifejtette, hogy dolgozatának célja a klasszikus részvénytársaság-modell kialakulásának vizsgálata volt. Ezért mutatta be a nyugat-európai kezdeteket, illetve vitte végig a XIX. században a mindehhez tartozó magyar fejlődés vonulatát, amelyet az 1875. évi 37. törvény-cikkkel, illetve ennek körülbelül tíz éves időszakra terjedő gyakorlatával zárt le. Az ezután következő korszak a részvénytársasági jog fejlődésének egy másik fejezete lenne. Az opponensek elfogadták és megköszönték a megnyugtatónak talált választ. Ezután a kítűzött nyilvános vitára tulajdonképpen nem került sor, a jelenlevők a dolgozat következtetéseit megalapozottnak találták, ezért nem intéztek kérdéseket a szerzőhöz. Így az elnök berekesztette az ülést és a Bizottság visszavonult döntéshozatalra. Tíz perces szünet után kihirdették a döntés eredményét: summa cum laude minősítéssel odaítélték Dr. Horváth Attila számára a PhD fokozatot.

Zakariás Kinga

A Habsburg-birodalom krízise és a modernizáció az osztrák minisztertanács jegyzőkönyveinek tükrében

1848. DECEMBER 5 – 1850. JANUÁR 7.

(Die Protokolle de österreichischen Ministerrates
1848–1867. II. Abteilung Das Ministerium
Schwarzenberg. Band 1. 5. Dezember 1848 – 7.
Jänner 1850. Bearbeitet und eingeleitet von
Thomas Klebeck. Öbv et htp,
[Wien, 2002. LXVIII + 1096 p.]

1. Az 1848/49-es esztendő a Habsburg-birodalom térségeiben az osztrák kormányzati körök számára komoly kérdések kezelését, egy átfogó krízishelyzet megoldásának szükségességét vetették fel. A bécsi felkelésen ugyan úrrá tudtak lenni, de az olasz és magyar hadszíntéren, a függetlenségi és szabadságmozgalmak ellen az osztrák haderőnek nagy erőfeszítéseket kellett tenni. Napirenden volt az osztrák szerepjátszás problematikája a német egységtörekvéseknél is. A háttérben pedig ott volt a birodalom nemzedékek óta elodázott modernizációjának kérdése: a hatalmi gépezet és a jogélet szükséges és eszközjellegű korszerűsítése, és az ennek megfelelő társadalom átalakítás. A Schwarzenberg kormány első tizenhárom hónapjának nagyrésztelenségű és igen nagy volumenű forrásanyaga éppen ennek az osztrák kormányzattörténelmi (és egyben magyar politikatörténelmi) szempontból elengedhetetlenül fontos, centrális jellegű döntéshozó testületének működésébe enged izgalmas betekintést.

2. A neoabszolutizmus egészét tekintve minisztertanácsot gyakorta tartottak, sokszor vasárnap is, sürgető esetben még karácsonykor is. A vizsgált időszak 248 minisztertanácsos ülésén zömmel Schwarzenberg Félix herceg elnökölt, az esetek közel 14 százalékában maga az ifjú Ferenc József. A kormány a nagyszúlyú kérdések mellett kisebb, egyedi kérdésekkel is foglalkozott, mint hivatalnoki kinevezések, nyugdíjak, kitüntetések, kegyelmezések. A magyarországi tárgyú ügyek a sorsdöntő hónapokban nemegyszer a napirenden levő ügyek zömét tették ki.

3. A résztvevők tehetségét nem lehet elvitatni, amellyel egy új, egységes Ausztriát akartak teremteni – felülről végrehajtott reformokkal. Eljárásuk során a körültekintő kímélet hiánya, a voluntarizmus

egyaránt jelen volt. Ez húzódik meg a fiatal, uralkodói elhivatottságtól áthatott I. Ferenc József bizalmát élvező miniszterelnök következetes rideg centralizáló kormányzati modernizáló akarata, a politikai jellemgyenge dr. Alexander Bach igazságszolgáltatási és adminisztratív kreativitása, Bruck gazdaságpolitikai nagyralátása, Stadion és Schmerling kormányzati szándékai mögött.

4. A reformok egy relatíve modern Ausztria alapjait rakták le: az olasz oktrozált alkotmányon alapulva a községi igazgatásban, az igazságszolgáltatásban, a földtehermentesítésben, az oktatásügy számos területén. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezeket az alapokat a Szilveszteri Pátens részben reakciós módon felszaggatta, és az osztrák zezugos alkotmányfejlődés útján, az 1860-as években, különösen 1867 után kellett visszatérni azokhoz.

5. A magyar olvasó számára számos kérdés nyer magának a döntéshozó osztrák szerv motívumainak, elhatározásának alakulásával részletes megvilágítást. Ezek közül néhánynak a részletezése feltétlenül ide kívánkozik.

6. Elsődleges az orosz beavatkozás kérdése. A pénzügyi támogatás kérdése már 1849. elején felmerült. A katonai segélykérés már „nyögvenyelősebb” falatnak bizonyult. A segítségkérés gondolata teljességében április végére érett meg. Március 29-én Welden báró tábornagy még azt bizonygatta, hogy segítség nélkül is leverhető a magyar felkelés, és a külső támogatással Ausztria teljes morális vereségét és ájultságát bizonyítaná. Ez legvégső esetben, csak akkor lenne indokolt, ha a monarchia léte forogna kockán. Április 21-én a miniszterelnök Welden azon kijelentését tolmácsolja, hogy a segélykérés szükségszerű. A következő hónapokban a beözönlő cári csapatok túlereje által támogatott osztrák armádia vérbe fojtotta a magyar szabadságharcot. A szövetségesek kapcsolatában voltak súrlódások, az oroszok például a „jó érzelmű” Sáros megyében jelentős károkat okoztak (452. o.), az osztrák fővezér ismételt panasszal élt cári generálisokra, július 30-án a minisztertanácsnak egy duzzogó orosz tábornok ügyével kellett foglalkoznia, aki hiányolta az általa vezetett csapatok manővereinek a bécsi hivatalos lapban való közzétételét.

7. Pszichológiai jellemzők Haynau és a kormány viszonya. A kemény, kegyetlen – bár nem sikertelen – hadúrrol már egy korábbi parancsnok is megmondta, hogy olyan borotva, amelyet használat után gondosan tokba kell helyezni. A minisztertanácsos jegyzőkönyvek alapján az a vélemény alakul ki az olvasóban, hogy akcióiban is felette sok kellemetlenséget okozott az osztrák politikai vezetésnek. Így a minisztertanács észrevételezte proklamációiban az ellenálló helységek kíméletlen felégetésére vonatkozó passzust – hiszen mégiscsak a legitim kormánycsapatok nyomultak előre, – természetesen az osztrák csapatok hátában történt táma-

dások kapcsán ezt a szankciót indokoltak tekintették. Aggályosnak tűnt a kormány számára, hogy Haynau hadfoglyokat akasztatott, mert represszáliáktól tartott magyar részről. Azt sem érezték kívánatosnak, hogy az osztrák hadsereg fegyelmének fenntartására helytelen, nyomtatásban is közzétett hadseregpáncsban helyezett kilátásba intézkedéseket, és ezzel rossz fényben tüntette fel az osztrák armádiát. A tábornagynagy komor lelkületének rejtelmeibe ad bepillantást, hogy javaslata szerint a csendőrség magyarországi egységeinél a nemzeti szokásokat figyelembevevő zsinóros egyenruhát kellene alkalmazni – a javaslatot az egységes uniformis javára a minisztertanács egyhangúan elvetette.

8. A megtorlásnál gr. Batthyány Lajos sorsa szerintünk a kivégzést elrendelő rossz lelkiismeretére utal. Az 1849. október 29-i minisztertanács az igazságügyminiszter az első felelős magyar miniszterelnök halálos ítéletét indokoló újságcikket sürget a Wiener Zeitung-ba, mert a grófot sok helyen, főleg külföldön nem tekintik bűnözőnek, és szerinte ebben nem kevés szerepe volt a közétett ítélet hiányos indoklásának. November 1-jén a cikk meg is jelent. Az október 31-ei kormányülésen Schmerling igazságügyminiszter beszámolt arról, hogy a Gräzer Kurir a Batthyányi perben több ízben használta (nem kevés civilkurázsít tanúsítva!) a „meggyilkolás” kifejezést. További eljárás a lap jelentéktelensége miatt nem szükséges, jobb, ha az ügy nyugvópontra jut.

9. Találunk a jegyzőkönyvek lapjain Jókai Mór regényeinek valóság tartalmát bizonyító háttéranyagára is adalékokat: ilyen a Nádor huszárok története. 1849. júniusában szökések és bujtogatás fordultak elő a magyar lovas-alegységénél. Ennek elfojtásában a Leobeni és St. Micheli nemzeti gárda derekasan közreműködött. A császári zászló alatt megmaradt huszárok feltehetően domonstrálni akarták rejtett érzelmeiket, mert az 1849. június 23-ai minisztertanács a hadügyminiszter arról számolt be, hogy Innsbruckba érkezve a Nádor-huszárok „Őcsászári felsé-

ge Ferdinánd előtt „Éljen” kiáltásokkal vonultak el díszmenetben.”

10. A kötet kísérő apparátusa a sorozatban megszokott, és minden modern forráskiadás számára mintaként szolgál. *Waltraud Heindl* tömör, orientáló előszavát *Thomas Kletečka* igen részletes, az időszak valamennyi alapkérdésére kiterő bevezető tanulmánya követi. Figyelemre méltó, hogy a terjedelmes bibliográfiában magyar szerzők alapművei is szerepelnek. Hasznos és elengedhetetlen a rövidítések és a mára már elavult kifejezések megadása. A kormány tagjainak teljes jegyzéke pedig azért nélkülözhetetlen, mert a protokollumok sokszor csak a funkciót említik, és a személyt az alkalmazott szerkesztői segédlettel így lehet igen gyorsan azonosítani. Az igen vaskos kötet forgatását megkönnyíti, hogy a minisztertanács napirendi tárgyak nemcsak az adott kormányülés fejlécében szerepelnek, hanem külön alfejezetben tömörítve, lehetőséget adva a kutatóknak a felgyorsított, plasztikus áttekintésre. A magunk részéről külön kiemelni a nagy műgonddal szerkesztett, több mint 70 oldalas mutatót a kötet végén. A kombinált index a nevek, események, fogalmak, jogszabályok, földrajzi helyek mesteri összekapcsolásával hihetetlen módon megkönnyíti a forrásközlés használhatóságát, ugyanakkor a történések súlypontjait a jelölt hivatkozási helyek számszerű összevetéssel segíti megállapítani.

11. Az ismertetett forráskiadványt köztörténetünk, alkotmány- és jogtörténetünk Ausztriával való évszázados összefonódása miatt minden magyar a kor szak történetével részletesen foglalkozó szakember, de egyben minden tisztán látni kívánó nem céhbéli érdeklődő számára nélkülözhetetlen alpmunkaként ajánljuk, különösen, mert a modernizáció kulcsidőszakára vonatkozik, és azért is mert hihetetlen adatgazdagságával a történet-joghistoria részletkérdéseiben is adatokkal, összefüggések feltárásával, a döntés kialakítás finom összefüggéseinek megjelenítésével lepi meg az olvasót.

Kajtár István

Fontos mérföldkő a tudós ember életében egy évforduló, bár tudjuk, hogy munkássága szempontjából csupán egy pillanatkép, amelyen átsuhan a száguldó idő, hogy új irányokat vegyen, és folytassa a történész feladatát, élete minden napján, nyugodalmat nem ismerve, a múlt értékeinek felkutatásában. Szombathelyen, 1943. november 2-án született *Blazovich László*, aki 1980 óta a Csongrád Megyei Levéltár igazgatója, 1989-től pedig a Szegedi Tudományegyetem Jogtörténelmi Tanzékiének egyetemi tanára. Így alig pár hónapja, hogy betöltötte hatvanadik évét, amelynek a tiszteletére jelent meg a Csongrád Megyei Levéltár kiadásában, *Berta Tibor* és *Géczi Lajos* szerkesztésé-

Válogatás 35 év írásaiból

A 60 ÉVES BLAZOVICH LÁSZLÓ SZÜLETÉS NAPJÁRA

A CSONGRÁD MEGYEI LEVÉLTÁR KIADÁSA
SZEGED, 2003 – 133. OLDAL
ISBN: 963 7237 607

ben az a tanulmánykötet, amely az ünnepelt – számos tanulmánya közül – néhány jelentős publikációját gyűjtötte egybe.

A mű 200 példányban, 8,5 ív, 133 oldal terjedelemben jelent meg. A Csongrád megyei Közgyűlés elnöke, Frank József, valamint Kristó Gyula professzor úr ünnepi laudációja után hangulatos emlék-idézzel kezdődik a kötet, amelyben az ünnepelt vall iskolás gyermekkoráról. Ezt követően viszont már a tudomány oltárán áldozhatunk. Összesen tizenkét publikációval ismerkedhet meg az olvasó, amelyeket olyan találóan válogattak, hogy a szerző kutatásainak komplexitását, az ünnepelt sokoldalúságát méltó formában mutatja be. A művek a Hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium Jubileumi Évkönyve, az Irodalomtörténeti Közlemények, a Századok, a Levéltári Szemle, a Jászkunság, a Szeged, a Honismeret, valamint Kristó Gyula és Makk Ferenc tiszteletére készült ünnepi tanulmánykötetek hasábjain jelentek meg.

Aki a kötetet végigtanulmányozza, megtalálhatja a történelemtudomány érdekes vívmányait, valamint a jogtörténészek számára is figyelemre méltó cikkeket. Külön és nyomatékosan is a jogtörténész kollégáknak ajánlom a mezővárosi élettel kapcsolatos írásokat, amelyek fontos adalékokkal szolgálnak a feudális önkormányzati igazgatás és városi jogélet megismerése szempontjából. Külön figyelmet érdemel Hódmezővásárhely, Szeged és Szabadka mezővárosok alkotmányos helyzetének ismertetése a 15–16. században.

Akik a városjogok mellett érdeklődnek az állami egyházjog iránt is, szintén nem csalódhatnak, hiszen az alföldi városok példáján keresztül győződhetünk meg a városi kegyuraság lehetőségeiről, amelyek szabad királyi város esetén erősebben, sokszor kizárólagosan, amíg mezőváros esetén esetlegesebben, néha korlátozottabban érvényesültek, valahol pedig csupán a város földesurának jogával találkozhatunk, mert nem minden város juthatott el a szabad plébánosválasztás jogáig. A plébánosok pedig nem csupán egyházi szolgálatot ellátó személyek, hanem az adott közösség vagy pedig a földesúr világi ügyeiben eljáró, írásbeli ügyeket intéző hivatalnokok is voltak. Az egyházi és a világi igazgatás így valójában szerves egészet alkotott.

A kötet végén található a jubiláns publikációinak jegyzéke. Az életmű, amely nem teljes, hiszen – amint a bevezetőben is jeleztem – reményeink szerint még hosszú ideig folytatódik, 269 publikációt sorol fel.

Miközben a Jogtörténeti Szemle hasábjain kívánok minden jót Blazovich tanár úrnak születésnapja alkalmából, köszönetemet fejezem ki munkásságáért, amelynek a most bemutatott tanulmánykötet méltó reprezentánsa, és amely az ifjú jogtörténész generáció számára tartalmas órákat szerezhet, tanulva a nagy előd kutatási tapasztalataiból és eredményeiből.

Völgyesi Levente

HÍREK

- 2004 február 13–14-én a Belügyminisztérium Országos Bűnmegelőzési Központja és Nemzetközi Oktatási Központja, a Biztonságos Magyarországért Közalapítvány és a Szemere Bertalan Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság szervezésében kétnapos rendvédelem-történeti konferenciát rendeztek Budapesten „Bűnmegelőzés a XIX–XX. századi Európában” címmel. A konferenciának a Belügyminisztérium Nemzetközi Oktatási Központja adott otthont. A közel másfélszáz érdeklődő jelenlétében lezajlott konferencia emellett, hogy a rendvédelmi szervezetek történetjének elemzése során a bűnmegelőzés különleges aspektusaira világított rá, széles tablón vázolta föl a bűn üldözésében és megelőzésében szerepet játszó rendvédelmi szervezetek történetjét és máig vezető fejlődését is. A szervezetcentrikus előadások (A porosz csendőrség története, különös tekintettel a bűnmegelőzésre [Wolfgang Kroker], Az osztrák csendőrség története és bűnmegelőzési tevékenysége [August Feyerer], A Holland Királyi Csendőrség története és bűnmegelőzési tevékenysége [Michael van der Zee], A Spanyol Guarda Civil szerepe a bűnmegelőzésben [José Dugue Quicios], Az olasz Carabinieri története, szerepe a bűnmegelőzésben [Vincenzo Pezzolet], A kanadai lovas

rendőrség eredete és bűnmegelőzési technikája [Steve Saunders], A bolgár csendőrség története [Jivko Jivkov], a román rendvédelmi szervek története [Ovidiu Marchidian] az első napon kerültek programba. Leszámítva Hegedűs András helyettes államtitkár előadását (A Magyar Köztársaság bűnűldözési stratégiái), a második tanácskozási nap főként a speciális bűnmegelőzési feladatokat vontatta fel, így a razziák kérdését (Zsigovits László), az ujjlenyomattan jelentőségét (Kósa László), a fényképezési technikák hasznosítását (Davola József), a bűnügyi laboratórium szerepét (Kemény János), a rendvédelem-történeti múzeumok és kiállítások hatását (Sági Zoltán), az alapítványi feladatok hányadát (Pörge Lajos) a bűnmegelőzésben. Néhány magyar előadó is foglalkozott magyar rendvédelmi szervezet- és bűnmegelőzés-történettel, így Parádi József (A magyar rendvédelmi szervek története a XIX–XX. században), a Budapesti Rendőrség bűnmegelőzési feladatai 1945-ig (Sas Ferenc), A Böszörményi úti objektum szerepe a bűnmegelőzésben a XIX–XX. században, a Magyar Csendőrség bűnmegelőzési feladatai a két világháború között (Kaiser Ferenc), Karhatalmi feladatok a bűnmegelőzés szolgálatában 1918–1920 (Suba János). A nemzetközi tanácskozás a bűnmegelőzésnek természetesen egy vékonyka, ámde annál jelentősebb szelvényét érintette: a rendvédelmi teendők, lehetőségek, a bűnmegelőzésre alkalmas (és persze lehetőséggel rendelkező) szerve-

inek történelmi értékelését adta. Világosan kiderült az elhangzottakból, hogy a rendvédelmi szervezetek és felelős irányítói nem is gondolnak arra, hogy valaha is a rendvédelem a bűnmegelőzést, mint olyat magára vállalhatja. Annál fontosabb azonban, hogy a maga sajátos eszköztárával kivegye részét a bűnmegelőzés társadalmi programjából, és felsorakozzon a karitatív, civil szervezetek, az igazságszolgáltatási szervezetek és a kormány-szervek mellé, a feladat lehető legteljesebb megvalósítása érdekében. A rendvédelem, mint az állami alrendszerek egyike nem tud megoldani társadalmi problémákat, de sikeres kezelésében részt tud venni. Ennek módozataira, technikáira, lehetőségeire hoztak számos történelmi példát, tanulságokkal szolgáló tapasztalati összegzéseket a világ különféle pontjairól egybesereglett, és a magyar rendvédelem történetét kutató magyar szakemberek a konferencián. A konferencia alkalmából sor került elismerések átadására is.

- A Rubicon történelmi magazin 2004. február 21-én, mesterkurzus sorozata keretében az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi karával közös szervezésben bonyolította le kétnapos szakmai konferenciáját „Út a rendszerváltáshoz” címmel. A rendszerváltás 15. évfordulóján a lap főszerkesztője, és egyben a konferencia főrendezője, *Rácz Árpád*, bevezetőjében elmondta, hogy hűen a Rubicon történelmi magazin hagyományaihoz, a programot a múlt tárgyilagos és pontos tisztázása érdekében állították össze. *Mezey Barna*, a jogi kar dékánja, a rendezvény házigazdája arra hívta fel a figyelmet, milyen fontos a szemtanúk (sokszor elfogult, egymással vitatkozó) véleményének megismerése a múltról kialakított kép pontosításában. A konferencián 16 előadó, többségükben az 1989. évi rendszerváltás aktív alakítói, néhányan tudós kutatói, az események különböző szegmenseiről beszéltek. Így *Bihari Mihály* A magyar rendszerváltás sajátosságairól, *Horn Gyula* a vasfüggöny lebontásáról Magyarországon, *Lengyel László* az ellenzéki mozgalmak szerepéről a rendszerváltás előkészítésében, *Rainer M. János* 1956 emlékéiről a rendszerváltásban, *Bozóki András* az értelmiség szerepéről a rendszerváltásban, *Magyar Bálint* a rendszerváltás programjáról és annak valóságáról, *Kulin Ferenc* a népi-nemzeti politikai erők megszerveződéséről és bomlásáról a 80–90-es évek fordulóján, *Tölgyessy Péter* „a hosszú átmenetről” beszéltek. *Heller Ágnes* arról értekezett, hogy helyes volt-e a dominó-elmélet, *Bogár László* fölvetette a kérdést: egyáltalán volt-e rendszerváltás? *Romsics Ignác*, a konferencia apropójáról, a nemrégiben kiadott „volt egyszer egy rendszerváltás” címmel megjelent kötetének címevel fémjelzte előadását. *Pomogáts Béla* témája „az irodalom a rendszerváltásban, rendszerváltás az irodalomban” volt, míg *Fodor Gábor* az

emberi jogok és a rendszerváltás összefüggéseit elemezte. *Kopátsy Sándor* a rendszerváltás gazdaságpolitikai hatásait érintette (Felkészülés a vállalkozói társadalomra), *Bod Péter Ákos* A magyarországi privatizáció problémáiról, *Jeszenszky Géza* az antalli külpolitikai koncepcióról tartott előadást.

- Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kara, immáron szokásosnak mondható *könyvbemutató* keretében ismertette a kar oktatóinak, kutatóinak publikációs tevékenységét. Jóllehet, kifejezetten jogtörténelmi munka csupán három volt (Strafrechtsgeschichte an der Grenze des nächsten Jahrtausendes, (Gondolat Kiadó, Budapest), [szerk. Mezey Barna]; Deák Ferenc emlékezete, (Akadémiai Kiadó, Budapest), [szerk. Szabó András], Fustel de Coulanges: Az antik városállam. Tanulmány a görög és római vallásról, jogról és intézményekről, (Eötvös kiadó, Budapest) [gondozta Hamza Gábor]), több olyan kötetet is fölvonultattak a kar oktatói, melyek ugyan távolabb állna a jogtörténettől, mégis számos történelmi-jogtörténelmi vonatkozást hordoznak. Így a Takács Péter szerkesztette Államtan (Írások a XX. századi általános államtudományok köréből, [Szent István kiadó, Budapest] vagy a Quo Vadis Európa? A magyar államfő Európában, (KJK–Kerszöv Kiadó, Budapest) [szerk. Király Miklós]. Hasonlóképpen történelmi elemzéssel vezeti fel a szociális jogok nemzetközi jogi védelmének egyes kérdéseit taglaló munkáját Kardos Gábor: Üres kagylóhéj? (Gondolat Kiadó, Budapest), és találunk jogtörténelmi tanulmányt a Németh János hetvenedik születésnapja tiszteletére megjelent kötetben is. (Magister artis boni et aequi. Studia in honorem Németh János, [szerk. Kiss Daisy és Varga István] Eötvös Kiadó, Budapest)

A
Jogtörténelmi Szemle
2004/1-4. számai
ELŐFIZETHETŐK

Kérjük a megrendeléseket a TÁR-40 Bt.,
2000 Szentendre, Stéger köz 18. sz. alá küldeni!

Előfizetési díj: 2300,- Ft/év

Köszönettel:
a szerkesztőség

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Antal Tamás, PhD ösztöndíjas hallgató, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogi Történelmi Tanszék; **Bakonyi Péter**, jogi előadó, PhD hallgató, Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogi Történelmi Tanszék; **Barna Attila**, tudományos segédmunkatárs, Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Tudományos Akadémia Jogi Történelmi Kutatóintézet; **Bató Szilvia**, egyetemi tanársegéd, Szegedi Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogi Történelmi Tanszék; **Bereczki András**, CSc, egyetemi docens, Eötvös Lóránd Tudományegyetem; Prof. **Blazovich László**, levéltár igazgató, Csongrád Megyei Levéltár, ill. Szegedi Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogi Történelmi Tanszék; **Gerencsér Balázs**, PhD ösztöndíjas hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar; **Gönczi Katalin**, magántanárjelölt, J. W. Goethe-Egyetem, Frankfurt/M.; **Homoki Nagy Mária**, CSc, egyetemi docens, Szegedi Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogi Történelmi Tanszék; **Kajtár István**, DSc, tanszékvezető, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogi Történelmi Tanszék; **Koltay András**, PhD hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar; **Mezey Barna**, CSc tanszékvezető, egyetemi tanár, Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogi Történelmi Tanszék; **Nánási László**, főügyész, Bács-Kiskun Megyei Főügyészség; **Ruszoly József**, DSc, tanszékvezető, egyetemi tanár, Szegedi Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogi Történelmi Tanszék; **Villányi József**, egyetemi tanársegéd, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogi Történelmi Tanszék; **Völgyesi Levente**, egyetemi tanársegéd, Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogi Történelmi Tanszék; **Zakariás Kinga**, PhD ösztöndíjas hallgató, Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem; **Zinner Tibor**, főtanácsadó, Budapest, Legfelsőbb Bíróság, ill. Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogi Történelmi Tanszék tiszteletbeli tanára

Tisztelt Szerzőink!

A Jogi Történelmi Szemle Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel kéri, hogy a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében írásait e-mailen két címre (katat@axelero.hu; agihorvath@ajk.elte.hu) küldjék meg WORD 6 formában. Kérjük, hogy a szerzők nevük feltüntetése mellett közöljék beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is!

A szerkesztőség legfeljebb 1 íves (40 000 n) tanulmányokat fogad el!

Kérjük szíveskedjenek a következő jegyzetelési előírásokat figyelembe venni:

Nem lábjegyzetet, hanem végjegyzetet kér a Szerkesztőség.

Az irodalomban közölt szerző(k) teljes nevét kérjük feltüntetni, ugyanez vonatkozik az idézett mű címére is.

A megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, oldalszámát, kiadóját, ha folyóirat, annak címét, évfolyamát, számát, megjelenési évét zárójelben kell megadni.

Az oldalszámot a magyaros „o” helyett „p” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni.

A rövid kötőjel (-) helyett hosszú kötőjelet (—) használjanak az oldalszámok közötti megjelölésre.

A már említett művek jelzése: vezetéknev + im. + oldalszám

Kérjük, hogy hosszú kötőjelet (—) használjanak a születési, halálozási évszámok között is!

Az illusztrációkat digitális (min. 300 pixel/inch, 300 dpi) formában e-mailen a fent megadott címekre két példányban vagy fénykép (nem fénymásolat) formájában postán kérjük megküldeni!

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

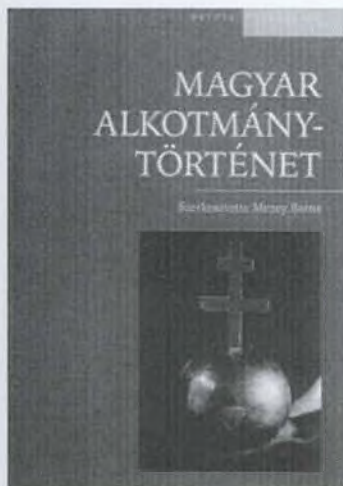
A magyar jog története messze a magyar keresztény államalapítást megelőző időkre visszanyúlik. Azokba az időkbe, amikor a magyar nép az Uralon túlról megkezdte vándorlásait, melyeknek végeredményeként eljutott a Kárpát-medencébe. A magyar írásbeliség közel egyidős Szent István királyságával, így csak a legújabb fejleményekről adhat hírt. De a magyarok történetéről beszámoló egykori írások, Bölcs Leó, Bíborban Született Konstantin, Dzsaháni, Ibn Ruszta és Gardizi feljegyzései egyaránt dokumentálják, hogy a magyarság jogrendben élt. Ez az ősi jog maradt fenn a consuetudo, a szokásjog keretein belül, és számos vonatkozásban megalapozta és meghatározta a magyar jogfejlődést. A kötet e fejlődés tendenciáit, a magyar jog forrásainak történelmi alakulását követi figyelemmel. Szól a magyar külső és belső forrásairól; a bizánci jog, a kánonjog, a germán jogok, az európai ius commune hatásairól, a római jog kései recepciójáról, s a szokásjog autonóm fejlődéséről.

Osiris Kiadó – Ára: 3980,- Ft

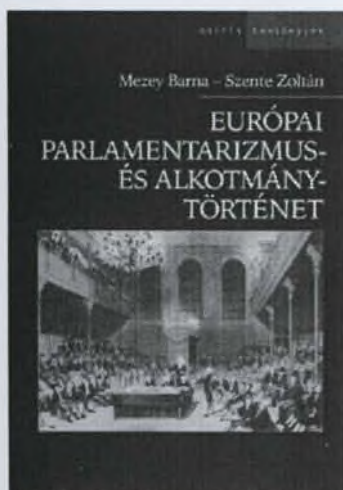
Az összeállítás szervesen kapcsolódik A magyar jogtörténet c. könyvhöz. Csaknem 1000 oldalon tárja az olvasó elé azokat a forrásokat, amelyek a keresztény állam megalakulásától 1790-ig, majd a polgári állam kezdetétől 1948-ig és a szovjet típusú diktatúra időszakában keletkeztek. Külön fejezet mutatja be a patrimonialitás és korai rendiség, az abszolutizmus és a rendi képviselet, majd a polgári nemzetállam kialakulása időszakának köz-, magán-, büntető- és perjogi forrásait, törvénykezési szervezeteit, a kereskedelmi jog kialakulását. Ugyanez a felosztás, de egyre bővülő tematikával jelenik meg a polgári jogállam és a jogfolytonosság állama (1867–1948) időszakában. Ebben a fejezetben már külön mutatják be a kötet összeállítói a szabadságjogokra, a közigazgatásra vonatkozó forrásokat. A szovjet típusú diktatúrák időszakának jogforrásai között megtaláljuk a korporatív állam, a hatalomkoncentráció államának jogforrásait.

Osiris Kiadó – Ára: 4800,- Ft

A zömében Budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem magyar jogtörténészei által írott munka a magyarság nemzeti, törzsi és törzsszövetségi szerveződésétől a nomád állammodell kialakulásán és működésén át vezeti az alkotmánytörténet folyamatát a Kárpát-medencében megalapított keresztény magyar állam kiépítéséig. Majd ezt követően a patrimonialis, a rendi képviseleti, az abszolút és alkotmányos monarchia, a parlamentáris királyság és végül a magyar köztársaságok modelljeinek elemzésével teszi teljessé a képet a magyar alkotmányfejlődésről. A kötet csak kevésbé követi a kronologikus rendet, ehelyett a magyar joghistoria történetének jellemző alkotmányos jogfolytonosságára helyezve a hangsúlyt, a közjogi intézmények (országgyűlés, államfő, központi és helyi közigazgatás, törvénykezési szervek) feldolgozásával rajzolja meg a magyar alkotmánytörténet tablóját. Az olvasó megismeri az olyan jellegzetesen évszázadokon át nyúló intézményeket, mint a szent korona tana, a királyi hatalom és jogkör alakulása, a magyar országgyűlés fejlődése, a vármegyék története.

Osiris Kiadó – Ára: 3980,- Ft

A kötet végigkíséri Európa alkotmánytörténetét a kezdetektől, vagyis a vérségi alapú politikai szervezetektől a modern parlamentáris demokráciák kifejlődéséig. Kiemelt figyelmet kapott a képviselet formáinak és főbb tendenciáinak elemzése, hiszen a modern európai alkotmányosság domináns kormányformája a parlamentarizmus. A szerzők külön fejezetekben foglalják össze az európai konstitucionalizmus legfontosabb intézményeit, így a középkori, valamint a modern polgári alkotmány elemeit. Ennek során elsősorban történeti, illetve alkotmányjogi szempontú meghatározásra kerülnek az államtudományok olyan alapvető fontosságú fogalmai, mint a törzsi alkotmány, a középkori állam, a parlament, az állam- és kormányformák, az államszerkezet és mások. A könyv az európai alkotmányosság értékeinek bemutatásával, kialakulásának és intézményeinek átfogó elemzésével nemcsak a politológus-, a történész- és a joghallgatóknak nyújthat segítséget a felkészülésben, de érdemes az alkotmányjog és a köztörténet iránt érdeklődő olvasók figyelmére is.

Osiris Kiadó – Ára: 4500,- Ft

Kép a Szász tükörből.